

7B 3AA 5

18/157

Gesch. België & Econ. Geschied.

HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XXI
1967

Gent 1967

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter:

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St.-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters:

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 23, St.-Amandsberg

Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, Gent

Secretaris-penningmeester:

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 18, Afsnee

Secretaris voor de publicaties:

Professor Dr. J. DHONDT, Blandijnberg 2, Gent

Lidmaatschap :

Bijdrage: 100 F jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden: 150 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

INHOUD

	blz.
M. COORNAERT : <i>Bijdrage tot de historische geografie van de streek rondom Brugge</i>	3
R. DEGRYSE : <i>De „justiciarius” van 1163 en het erfelijk ammanschap te Nieuwpoort</i>	35
J.A. MERTENS : <i>Het tarief van de „overslach” te Wachtebeke (begin XVIe eeuw)</i>	75
C. DE RAMMELAERE : <i>Een haardtelling te Oudenaarde in 1540. Een demografische bron?</i>	81
J. VERHELST : <i>De huwelijksregisters - oud regiem - als bron voor sociale geschiedenis. Een ontgoocheling?</i>	85
A.J. VEENENDAAL : <i>De verandering van de magistraat te Gent in mei 1709</i>	111
J. BASTIN : <i>De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIe eeuw</i>	131
H. COPPEJANS-DESMEDT : <i>Pogingen tot opbeuring van de Gentse wolnijverheid bij de aanvang van de XIXe eeuw</i>	163
J. LAUREYSSENS : <i>Het ontstaan van de Banque des Flandres : onverwacht eindresultaat van het projekt Banque Anglo-Belge</i>	191
E. WITTE : <i>De revolutiedagen van 1830 in Aalst</i>	221
U. VERMEULEN : <i>Paul Fredericq en de Gentse Pacificatiefeesten (1875-1876)</i>	251
D. DEVREESE : <i>Een vergeten gents arbeidersleider uit de vorige eeuw, Jan Seranne</i>	261

Bijdrage tot de historische geografie van de streek rondom Brugge

door

M. COORNAERT

1. INLEIDING

Het vorsen naar de vorming en de bewoning van de Vlaamse kustvlakte is vele jaren geleden begonnen. De vroegere vorsers hebben weinig positieve resultaten bereikt, o.a. door de onvoldoende kennis van de oudste bronnen of door gebrekkige interpretatie. De grootste hindernis was echter het feit dat men onwetend stond tegenover de geschiedenis van de bodem. Omdat de fazen van de poldervorming niet gekend waren, had men het moeilijk om de fazen van de landwinning en de bewoning vast te leggen.

J. Ameryckx en R. Tavernier hebben de grote stap gezet waardoor de verantwoorde studie van de kustvlakte kon aanvangen. Hun onderzoek van de bodem heeft uitgemaakt in welke perioden de zee de poldergrond aangelslibd heeft en in welke eeuwen de bewoning van diezelfde grond mogelijk werd.

Steunend op hun bevindingen hebben verschillende zoekers de historische geografie van een onderdeel van de Vlaamse kustvlakte aangepakt. Van de hand van Prof. A. Verhulst verschenen een paar werken over de streek ten noorden van Brugge. De historische geografie van West-Zeeuws-Vlaanderen werd door Dr. M. Gottschalk bekend gemaakt. R. Boterberghe heeft de inpoldering van de IJzervlakte behandeld. Ondergetekende heeft een stuk van het zg. Middelland ten noorden van Lissewege en Dudzele onderzocht.

Doch geen enkele van de bovengenoemde schrijvers zal beweren dat zijn onderwerp volledig uitgeput is, en dat al zijn bevindingen onomstotelijk vaststaan. Voordat men de volledige geschiedenis van de Vlaamse Polders kan opstellen, moeten ontelbare geschreven bronnen bewerkt worden en moet veel werk op het terrein verricht worden. Het gedetailleerde onderzoek is een allereerste vereiste om tot een goede kennis van gans de polderstreek te komen.

Een volgende stap in de goede richting is het jongste werk van Prof. A. Verhulst. Daarin vat hij de resultaten samen, die tot dusverre door hemzelf en door anderen bereikt werden, o.a. wat betreft de studie van de

AFKORTINGEN :

- ABB : Archief Bisdom Brugge.
- RAB : Rijksarchief Brugge.
- ASB : Archief Seminarie Brugge.
- SAB : Stadsarchief Brugge.

Vlaamse Polders. Doch juist omdat de laatstgenoemde studie nog ver van beëindigd is, zijn in het bedoelde werk bepaalde punten nog niet onder ogen genomen of onvoldoende uitgewerkt.

Het weze ons dan toegelaten in de onderhavige hoofdstukken enkele aanvullingen te geven of zelfs enkele andersluidende meningen te uiten. Bij het schrijven van ons artikel zullen we zoveel mogelijk van nog onbekende archief teksten en van waarnemingen ter plaatse uitgaan.

2. DE SCHORRETIJD

De belangrijkste en de meest uitgebreide polderlaag is door de Duinkerke II-transgressie aangebracht. Aangeslibde grond heette „scor” of „an-werp”. Naarmate de schorre zich uitbreidde en begroeid geraakte, werd ze door boeren uit de Zandstreek als schapenweide in gebruik genomen. Het schorreland werd steeds breder en de afstand tot de Zandstreek langer. Het enige middel om het vee en zijn herder tegen een verrassend hoge vloed te beschermen, was het opwerpen van een vluchtheuvel.

Tot voor kort waren in de Vlaamse Polders zeer weinig terpen bekend. We noemen slechts Kathem te Dudzele en Ten Doele te Oostkerke. Uit dit feit mag men echter niet besluiten dan onze kustvlakte niet, zoals b.v. Friesland, door middel van vluchtbergen bezet was.

Drie jaar geleden zijn we begonnen, met behulp van landboeken en andere dokumenten, het land achter de Evendijk te onderzoeken. Dit grondige vorsingswerk heeft dadelijk geleid tot de ontdekking, dat op een oppervlakte van ong. 10 km² nog zes vluchtheuvels aanwezig zijn. Een terp wordt in een middeleeuws landboek „hooghe wal” genoemd. Vier van de aangehaalde wallen hebben middelmatige afmetingen, d.w.z. ca. 35 m bij ca. 40 m. De overige twee werden nog in de schorretijd uitgebreid, en zijn uitgegroeid tot een woonkern, en na de indijking tot een dorp, nl. Koudekerke en Ramskapelle.

Een aantal van de bedoelde terpen liggen in een rij, die vanuit het zuidwesten naar het noordoosten loopt. Dit feit maakt het duidelijk dat een stuk van het Middelland vanuit Lissewege door middel van vluchtheuvels in gebruik genomen is. Het noordelijkste punt van de aangehaalde terpenrij is het dorp Koudekerke¹.

We kunnen nog geen vaste gegevens brengen over het gebied, dat grenst aan de door ons onderzochte sektor. Toch zijn we er zeker van dat ook in de ambachten Oostkerke en Dudzele een redelijk aantal wallen te vinden zijn.

Het grondgebied van de Blankenbergse Watering ligt historio-geografisch gezien nog braak. Voor zover we weten heeft men op het terrein nog geen enkele terp ontdekt. Maar waarom zouden niet in deze streek vluchtbergen opgeworpen zijn, om de uitbating en de bewoning mogelijk te maken? De afstand van de Zandstreek tot de zee bedraagt immers ± 12 km.

Inderdaad, een oppervlakkige lezing van de ommeloper van de Blan-

(1) M. Coornaert, *Het Land achter de Evendijk*, in *Rond de Poldertorens*, 5e jg. nr. 4 p. 135 (1963).

kenbergse Watering stelt ons reeds in kennis met een paar vluchtheuvels. We vermelden slechts de „hooghe wal”, die even ten westen van het dorp Wenduine gelegen was ². Een nauwkeurig onderzoek, zowel van de landboeken, als van het terrein, zal zeker een aantal „hoge” wallen opleveren.

De bezichtiging van het terrein heeft ons geleerd dat Ramskapelle, Koudkerke en Uitkerke op een grote woonterp gevestigd zijn. Bij een bezoek aan de dorpen Houtave, Vlissegem en Nieuwmunster merkt men dadelijk dat de grond, waarop de kerk en de aanpalende huizen staan, ongeveer een meter hoger ligt dan de omliggende polder.

Er is echter een omstandigheid, die het zoeken naar terpen zal beperken, nl. het feit dat langs de zeezijde een brede strook grond verloren gegaan is door het opdringen van de zee of door duinverstuiving.

3. DE EERSTE LANDWINNINGEN

Het uitgestrekte schorreland langs de Vlaamse kust was in de 10e eeuw helemaal in gebruik als schapenweide. Waarschijnlijk waren enkele vluchtheuvels ingericht als woonplaats. Ongetwijfeld zagen de uitbaters van het schorreland al lang de noodzakelijkheid om hun weiden, hun kudden en eventueel hun woningen blijvend tegen de zee te beschermen.

Twee grote gebieden werden door een dijk veilig gesteld, het eerste door de Oude Zeedijk, van Lo tot de zee ³, het tweede door een andere dijk, waarvan we nu de loop zullen volgen. Hij maakt een wijde boog, waarvan beide uiteinden bij de naaste rug van de Zandstreek aansluiten.

Het oostelijke uiteinde ligt te Brugge. Langs de Vlamingdam en de Groene Straat bereikt de dijk St.-Pieter-op-de-Dijk. Aangezien de bedoelde sektor reeds vroeg vervallen geraakt is, kan men de breedte en de hoogte ervan niet meer bepalen. Ten noorden van St.-Pieter is het dijkerrein over een afstand van ± 10 km nog goed bewaard. De rug is nergens nog meer dan een halve meter hoog. Tussen St.-Pieter en Zuienkerke is de dijk 21 tot 24 m breed. De grootste breedte ligt ter hoogte van St.-Jan-op-de-Dijk: ong. 30 m. Bij de Kuiperscheidweg wordt het weer 25 m. Ten noorden van de genoemde weg is de overbreedte van de dijk, langs de rijweg, reeds lang verkocht en in de aanpalende velden opgenomen. Dit stuk is 500 m lang.

Verder noordelijk versmalt de dijk tot 12 - 14 m. Ten westen van Uitkerke is deze smallere sektor, over een afstand van 600 m, door de Duinkerke - III A-transgressie weggespoeld (1e helft elfde eeuw). De bodemkaart toont inderdaad overslaggrond achter de bres ⁴. De oudste dijk is vervangen door een lange vingerling, die ± 10 m breed is.

Thans moeten we spreken over de naam van de beschreven dijk. Het kapittel van St.-Donaas bezat een groot aandeel in het tienderecht van gans het ambacht Uitkerke. Het deel ten westen van de dijk heette West-over-de-Dijk, het deel ten oosten Oost-over-de-Dijk. De oudste verwijzing naar

(2) RAB, Blank. Watering, nr. 441, Ommeloper, f° 591 v° (1617).

(3) Dr. A. Verhulst, *Het Landschap in Vlaanderen*, p. 19.

(4) J. Ameryckx, Bodemkaart België, kaartblad 10 E Blankenberg (1952).

deze termen dateert uit 1235: „decime sue de Utkerka intra dicum west-over”⁵. De naam van de dijk verschijnt in 1247: „in parrochia Utkerka... in loco qui dicitur westover de ghentele”⁶.

Het volgende feit bewijst dat de Gentele wel degelijk een dijk is. Mid-den vijftiende eeuw besloot de Blankenbergse Watering de onderhoudswerken van de watering voor drie jaar uit te besteden. Een van de bepalingen van de overeenkomst was „de ghentele te houdene te ghereicx, deze drie iaren lanc gheduerende, dat t varssche water, dat van oosten comt, te weerne ende buten der ghentele te houdene”⁷.

Het terrein ten noordwesten van Uitkerke is thans grotendeels bebouwd. Daarom werd het door de Dienst voor Bodemonderzoek niet bewerkt. Tengevolge daarvan heeft men gemeend dat de Gentele van eerst af aan naar het noorden doorliep. Hij buigt af naar het noordwesten en het westen. De oudstbewaarde ommeloper van de Blankenbergse Watering (1478) noemt deze noordelijke dijk, tussen Uitkerke en Wenduine, op verschillende plaatsen ontegensprekelijk „Evendyc”⁸.

Dr. M. Gottschalk en wij hebben er reeds op gewezen dat de oudste zeedijken ten noorden van Brugge in de 11e-12e eeuw met de naam Evendijk aangeduid werden⁹. Volgens een charter bestond de Evendijk in de 13e eeuw nog te Bredene¹⁰. Te Uitkerke bestaat nog een stukje van de Evendijk; het is 18 m breed en het heet Landdijk. Te Blankenberge neemt de Vredelaan de ruimte van de dijk in. Hier lag een kleine vingerling. Het wiel in de bres heette Goezemaarsput (perceel C 191).

Ten westen van Wenduine is de Evendijk vóór 1400 overstoven geraakt. Ten noorden van Bredene buigt hij af naar het zuiden. Van hier tot Oudenburg is zijn naam Zidelinge. M. Gysseling geeft de oudste vermeldingen: silinga (1201); silinge (1222); sidelinghe (1223)¹¹.

De dijklijn Gentele-Evendijk-Zidelinge is opgeworpen vóór het opkomen van de Duinkerke III A, bijna zeker vóór het jaar 1000. Blijkens zijn formaat en zijn naam Evendijk was de bedoelde dijk geen „kadedijkje”. We menen te mogen besluiten dat het opwerpen van dijken met de afmetingen van een zeekering in de 10e eeuw begonnen is.

Men mag immers niet vergeten dat het dorp Klemskerke, dat in de Blankenbergse Watering slechts 3 km van de zee verwijderd ligt, in 1003 vermeld wordt¹². Dit betekent dat het dorp reeds enkele jaren vóór 1000 belangrijk genoeg was om een kerkje te krijgen en parochie te worden. Welnu, we kunnen niet aannemen dat in een polderonderzetting dicht bij de zee een kerkje gebouwd werd, zolang de omringende grond niet tegen de zee gevrijwaard was.

(5) ABB, Reeks A nr. 127, Cartularium St.-Donaas, f° 117 v° (1235).

(6) Idem, f° 122 r° (1247).

(7) Kommissie Openbare Onderstand Brugge, Arch. St.-Janshosp. A 10, Blank. Wat. rol (ong. 1440).

(8) Blank. Wat. nr. 406, Omm. f° 304 v° en 306 r° (1478).

(9) Dr. M. Gottschalk, *Hist. Geografie West-Zeeuws-Vlaanderen*, 1, p. 4 (1955).

(10) RAB, Charter blauw nummer 4399 (1281).

(11) Dr. M. Gysseling, *Toponymie van Oudenburg*, p. 232 (1950).

(12) R. Boterberge, *Hist. Geografie van het IJzerestuarium*, in *Hand. Gesch. Gent*, Deel 16, p. 83 (1962).

Vooral het bestaan van Klemskerke verplicht ons de aanleg van de Evendijk in de tweede helft van de 10e eeuw te stellen. Ook M. Gottschalk plaatst de bouw van de Evendijk in het Ambacht Oostburg ca 1000. Ze wijst tevens op het bestaan van de plaatsen Tubindic in 1025 en Isendijke in 1046¹³.

Men kan opwerpen dat de oudste dijklijn van de Blankenbergse Watering in de noordoosthoek twee breuken vertoont, en dat ook de verdwenen sektor doorbraken zal gekend hebben. Toch bewijst dit alles niet dat de bedoelde dijk veel zwakker was dan de latere zeedijken. Ook deze laatste hebben breuken meegemaakt en konden niet altijd de zee tegenhouden.

Ten noorden van de Evendijk lag nog een strook schorre, die 1/2 tot 1 km breed was. Deze werd door een volgende zeedijk gewonnen, misschien vóór de Duinkerke III A. De tweede zeedijk takt af van de Evendijk ten noordwesten van Uitkerke. We kennen niet zijn oorspronkelijke naam. Later heet hij Westdijk, thans Weststraat.

Langs de noordzijde is de dijk helemaal weggespoeld, samen met een strook polderland. Bij een andere gelegenheid hebben we, dank zij vele dokumenten van vóór 1500, kunnen berekenen hoeveel grond de Oudemaarspolder aan de zee en aan de duinen prijsgegeven heeft¹⁴. De breedte van de verlorene zone ligt tussen 200 en 250 m. Het zeefront van de Blankenbergse Watering moet ong. evenveel meter geweken zijn.

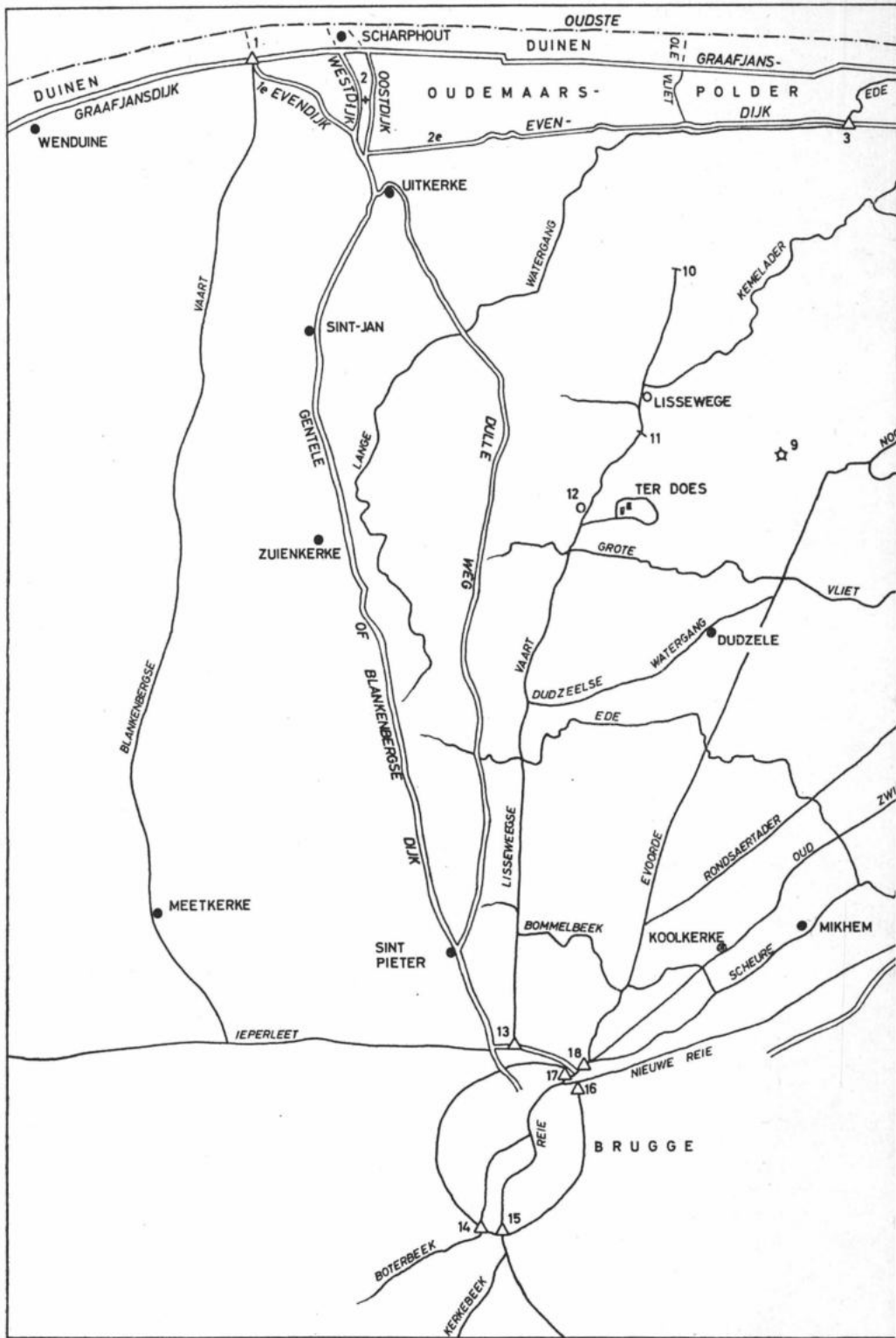
Ten westen van Wenduine zijn reeds vóór 1400 ganse beginnen (sekties) van de Blankenbergse Watering met zand overdekt. De ommeloper van 1478 toont hoe ver het grondverlies gevorderd was. Het 71e begin, even ten noordwesten van de kerk van Wenduine was „al ghebandoneert ende vervloghen”. Tussen Wenduine en Blankenberge worden nog resten van het 70e en 36e begin vermeld. Deze overblijvende grond, samen ong. 30 G (1 gemet = 44 aren) werd in de tweede helft van de 16e eeuw uitgedolven om de zeedijk te versterken. Na 1600 bleef van de polder buiten de Evendijk slechts één begin over: het 35e met 147 gemeten; dit is de grond tussen de Vredelaan en de Weststraat te Blankenberge.

Op het einde van dit hoofdstuk hebben we het nog over een kleine polder. Deze ligt ten noordoosten van de Westdijk en beslaat slechts het 34e bg. De gewonnen strook is juist breed genoeg om een nederzetting te bevatten. Waarschijnlijk heette de schorre vóór de inpoldering Scharphout. Het is in elk geval zeker dat de kerk van O.L.V. van Scharphout in de eerste helft van de veertiende eeuw, met de omringende woningen, voor de zee geweken is. De huidige St.-Antoniuskerk werd 600 m zuidelijker gebouwd. De graaf heeft het dorp binnen de Oostdijk al vroeg stadsrechten gegeven. Het rechtlijnig karakter van het stratennet van het oude Blankenberge wijst op een kunstmatig ontstaan.

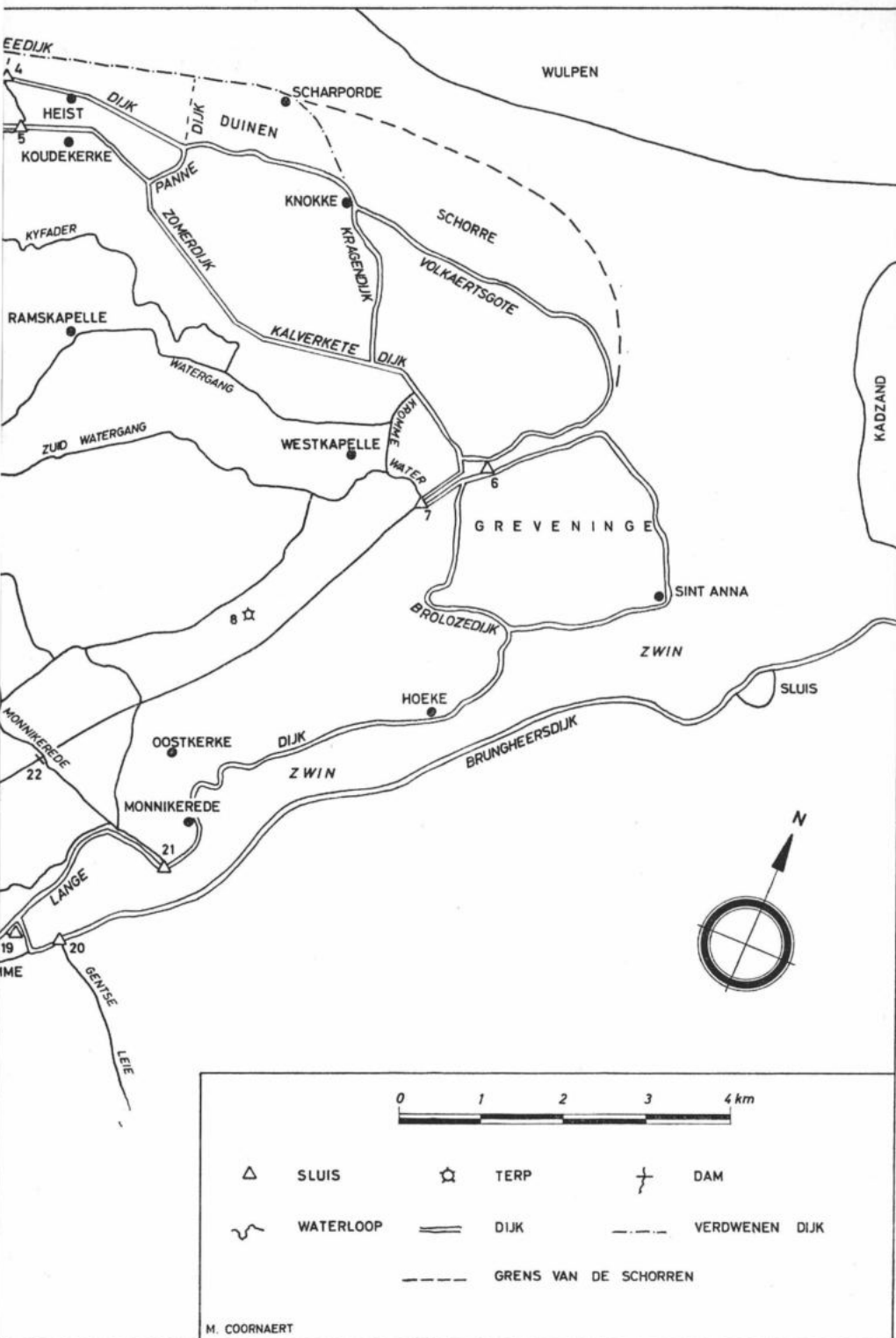
Blijkbaar bezat de Heer van Gistel rechten op het aangeworpene land ten noorden van de Evendijk. Immers in de laatstgenoemde twee beginnen, het 34e en het 35e, liggen enkele achterlenen van de Baronie van Gistel,

(13) M. Gottschalk, *o.c.*, p. 19.

(14) M. Coornaert, *De Zeewering van de Oudemaarspolder*, in R.d.P., 8e jg., nr. 2 en 3 (1966).

1. Sluis van Blankenbergse Watering - 2. Kerk van Blankenberge - 3. Boudin Meitins Sluis - 4. Eiesluis - 10. Zwanke damme - 11. Esinehoek - 12. Gizele - 13. Monnikenspeie - 14. Sluisje van Boterbeek - 15. Zwin - 19. Speie te Damme - 20. Speie van de Gentse Leie - 21. Sluisje te Lembeke - 22. Pylizersdam.

1. Koppesluis - 6. Sluis van Reigaarsvliet - 7. Kwintinssluis - 8. Ten Doele (terp) - 9. Kathem (Terp)
 15. Sluis van Minnewater - 16. Speie van Speipoort - 17. Sluisje onder Lenaartpoort - 18. Sluisje van Oud

samen 66 G groot. In het 34e bg. zijn het de percelen: Blank 719-720; 723-729; 744-751; 775-776; 782-784; 794-797; 811 west; Uitk. 118/2; 118/3; 209. In het centrum van Blankenbergse zijn het de meeste percelen ten noorden van de Lange Straat. Hier dient bijgevoegd dat verschillende van die achterlenen een stuk in de zee verloren hebben.

4. HET ONTSTAAN VAN DE BLANKENBERGSE WATERING

Vóór de aanleg van de dijklijn Gentele-Evendijk-Zidelinge waterde het schorreland langs krekten rechtstreeks in de zee uit. Doch ook water uit de Zandstreek moest doorheen het genoemde gebied zijn weg naar de zee nemen. Het gaat hier om het afvloeiwatervan een deel van Varsenare, Jabbeke en Ettelgem.

Zodra de dijk dicht was, verscheen het probleem van de afwatering, voor een gebied dat in feite ong. 200 km² groot was. In de dijk moest een opening gelaten worden. Deze mocht niet onbeschermd blijven. Ongetwijfeld waren de sluizen in die periode primitief. Ook M. Gottschalk neemt „eenvoudige uitwateringssluizen” aan.

Een charter van St.-Bertijns levert ons een zeer vroege vermelding van een sluis: „Sarodscclusa super fluvio Sumno in pago Vermandense” in 708¹⁵. In de polders langs de IJzer, die na de Duinkerke III A gewonnen zijn, ontmoet R. Boterberge in 1163 een „scclusa”, de Venepesluis, die in 1184 als „magna scclusa” aangeduid wordt. De oudste vermelding van een andere sluis in dezelfde streek dateert uit 1187: „Bevericisluis”¹⁶.

Welnu, waar stond de eerste uitwateringssluis van het gewest, dat later de Blankenbergse Watering genoemd werd, en dat we gemakshalve nu reeds met deze laatste naam zullen aanduiden? Tussen Brugge en Oudenburg bestond een waterloop, de latere Ieperleet, die op het oostelijke uiteinde uitmondde in de Reie, die vanuit Brugge in noordoostelijke richting langs een kreek naar de zee afvloeide.

Wat moesten de dijkbouwers doen op de plaats waar de Zidelinge en de Gentele de Leet zouden kruisen? Ze konden op beide kruispunten een sluisje bouwen. Het is echter zo dat de oudstbewaarde teksten op beide plaatsen geen sluis, doch wel een dwarsdam, nl. een overdrag vermelden: 1. te Oudenburg: „of oest alf der overdraghe” (1286); „ter overdraghe” (1310)¹⁷; 2. te Scheepstale bij Brugge: „te sceipstale bi den overdraghe” (1401)¹⁸; het zuidelijke uiteinde van de Blankenbergse Dijk lag in 1630 „daer wijlent in den Yperleet het overdraght te staen placht”¹⁹.

De attestaties zijn evenwel niet oud genoeg om te bewijzen dat op de genoemde twee punten niet eerst een sluisje gestaan heeft. We hebben immers en sterk vermoeden dat er in de Gentele eerst een sluis gebouwd is. In 1288 ontstond een betwisting tussen de stad Brugge en de watering

(15) D. Haigneré, *Chartes St.-Bertin*, 1, p. 5 (1886).

(16) R. Boterberge, *o.c.*, p. 115-116.

(17) M. Gysseling, *o.c.*, p. 187.

(18) SAB, Rek. Stad Brugge, 1401-02, f° 47 v°.

(19) Blank. Wat. nr 311, Verpachting Blank. Dijk (1630).

Eiesluis en Reigaersvliet aangaande het onderhoud van twee bruggen op de Leet. De ene brug „heetende... sceepsbrughe, gaende te Lisseweghe waerd”, lag ten noorden van het klooster van St.-Klara, „ende dandre boesten sente Claren, gaende te Dudzele waerd”.

Eiesluis en Reigaersvliet houden staende dat Brugge verplicht is de twee bruggen te onderhouden. Hun argument blijkt niet alleen doorslaggevend voor het scheidsgerecht, maar is ook zeer belangrijk voor de studie van de waterwegen: „bi der redenen dat die van den ambachte tusschen der ghentele ende der sidelinghe hadden ghesyn in houtnessen ende van rechte die vorseide brugghen te makene ende te houdene, ende die van der poort vorseit hemlieden dat land ende dat water, daer die brugghen over gaen, of hadden ghewonnen, dat te haerre wateringhe behorde, duer welx lants wille zie die brugghen makeden ende staende hilden”²⁰.

Uit de bovenstaande tekst halen we de volgende gegevens: 1. De twee bruggen lagen over een stuk van de Leet buiten de Blankenbergse Watering, nl. tussen de Gentele en de Reie. 2. Het bedoelde deel van de Leet behoorde oorspronkelijk aan het „ambacht tusschen der ghentele ende der zidelinghe” d.w.z. aan de Blankenbergse Watering. 3. Het waterschap had op beide oevers een dijkje gelegd om alle contact met het afvoerwater van het nevenliggend terrein te beletten. Inderdaad, de noordelijke dijk van de Leet was de zuidgrens van de wateringen Eiesluis en Reigaersvliet. 4. Het waterschap moest, als eigenaar, niet alleen de waterloop en de dijken, maar ook de verbindingen over de waterloop heen onderhouden. 5. De Blankenbergse Watering heeft enkele jaren vóór 1288 „dat land ende dat water” buiten de Gentele aan Brugge afgestaan. Sedertdien rustte de onderhouds-plicht op de stad.

Uit dit alles kan men afleiden dat de Blankenbergse Watering in de eerste eeuw van zijn bestaan ten noorden van Brugge langs de Leet afwaterde. Hoe kan men anders uitleggen waarom het waterschap eigenaar was van het stuk van de Leet, dat buiten de dijk liep? We kennen echter geen enkele tekst, die een sluis op de bedoelde uitwateringsweg aanwijst.

Langs welke weg ook het overtollige water afliep, toch rezen dadelijk na de bouw van de dijklijn de volgende vraagstukken: Wie zal de afvoerweg onderhouden? Wie zal het waterloppennet inrichten? Wie zal de zee-wering staande houden? Wie zal verantwoordelijk zijn voor de zaken, die de gemeenschappelijke gelanden aangaan?

Zowel de eigenaars van het eerst ingepolderde land in Veurne-Ambacht, als die van de polder tussen Brugge en Oudenburg, konden niet steunen op de ervaring van oudere polders. Hoe dan ook, ze waren verplicht om samen te werken om het zeewater buiten hun gronden te houden en het overtollige verse water buiten te krijgen. Het kan niet anders of de gelanden hebben zich verenigd in een „ambacht”. Deze laatste term kon allerlei organisaties aanduiden: 1. een vereniging van vaklieden, b.v. het ambacht van de smeden; 2. een administratief gebied, b.v. het Ambacht Dudzele; 3. een waterschap, een „waes ambacht”.

(20) SAB, Rudenbouck, f° 16 v° (1288).

Uiteraard weten we niet hoe een watering in het beginstadium ingericht was. Wanneer werd de functie van „waes schoutete” ingesteld? Bestonden de verplichtingen van de gelanden aanvankelijk uit werkprestaties? Daarmee bedoelen we dat aan iedere gelande, naargelang zijn grondbezit, zijn deel in de werken van het waterschap toegewezen werd.

Zulke toestand kon niet lang blijven duren. Het moet zeker in het begin van de 11e eeuw nodig geworden zijn een geheel van vaste reglementen op te stellen. De gelanden dienden een geldelijke bijdrage op te brengen voor de gemeenschap. De bijdrage werd vastgesteld per gemet (lat. mensura), d.i. de oppervlakte grond, die in één dag door één ploeg kan omgevoerd worden (44 aren).

Reeds vroeg bestond tussen de Gentele en de Zidelinge een vereniging binnen een waasambacht. Immers de polders, die na de Duinkerke II A ten oosten van de Gentele en ten westen van de Zidelinge gewonnen werden, hebben vele van de statuten van de Blankenbergse Watering overgenomen. De watering van deze streken beschouwden de Blankenbergse als de oudste.

Ieder jaar werd een bijdrage per gemet „geschoten”. Dit was het gewone watergeld of -geschot. Wanneer de zeewering grote kosten vroeg, werd een dijkgeld geschoten. De ontvanger hield rekening van de inkomsten en de uitgaven. De sluismeesters zorgden voor het onderhoud van de zeedijken, de sluis, de watergangen, de wegen en de bruggen. De waasschoutete waakte nauwgezet op het innen van ieders geschot. Doch het oppertoezicht op alle watering in het Bruge Vrije kwam uitsluitend aan de schepenen van het Vrije toe.

De oudste ons bekende vermelding van een jaarlijks watergeld stamt uit een rekening van het St.-Janshospitaal: „extradatum in nummis aquarum” (1280). De oudste benaming van de Blankenbergse Watering verschijnt in 1288 „in nummis aquarum inter ghentele et zilinghe”. De rekening van 1307 bevestigt én de term geschot én de naam van het waterschap: „van iscote tusschen der ghentele ende der zilinghe”²¹.

Na deze lange uitweiding over de vroegste tijden van de watering, moeten we terugkeren naar de uitwateringsweg van de Blankenbergse Watering. Indien in de 11e eeuw werkelijk een opening, met of zonder sluis, in de Gentele bestaan heeft, dan zal deze met een dwarsdam dicht gemaakt zijn, zodra het land ten oosten van de Gentele ingedijkt werd en een afzonderlijk waterschap ging vormen (tweede helft 11e eeuw).

Inderdaad, in de 12e eeuw verliep de afwatering alleszins niet meer langs de Leet. De Grote Ede, later Blankenbergse Vaart genoemd, bezat toen reeds de uitwateringsluis. Dit leiden we af uit een charter van St.-Donaas uit de 2e helft van de elfde eeuw, dat de oprichting van een parochie Wenduine mededeelt. St.-Donaas scheidde toen een deel van het grondgebied van de parochie Uitkerke af. Als grens werd de „slusflit” genomen²². Deze vliet vormt nog steeds dezelfde grens.

Ondertussen was het schorreland ten noorden van de Evendijk door een

(21) St.-Janshosp. Rek. rol nr. 5 (1280), nr. 12 (1288), nr. 30 (1307).

(22) Cart. St.-Donaas, f° 75 v° (ong. 1185).

nieuwe dijk gewonnen. Deze dijk, samen met een strook grond erachter, is later weer door de zee ingenomen. Daardoor kan niemand zeggen waar de eerste zeesluis van de Blankenbergse Watering gestaan heeft. Toch menen we dat ze niet in de zeedijk zelf gebouwd werd, maar wel enkele meters achteruit om haar niet helemaal aan het geweld van de zee bloot te stellen.

De grond ten noorden van de Evendijk maakte, of maakt nog, deel uit van het waterschap tussen de Gentele en de Zidelinge. Het genoemde waterschap was groter dan de omliggende. Daarom noemden ze het gewoonlijk de Grote Watering. De wateringten ten oosten van de Gentele gebruikten de term West-Watering²³.

De stad Blankenberge won vervolgens aan bekendheid. Dit feit veroorzaakte in de loop van de 14e eeuw een verschuiving in de naamgeving. De naam Sluis van Blankenberge kwam in voege, omdat de zeesluis op de westgrens van het gebied van de stad stond. De namen Sluisvliet, Gentele en Grote Watering werden vervangen door de termen Zwin van Blankenberge, Blankenbergse Dijk en Watering van Blankenberge. Toch noemden de klerk en de sluismeesters hun waterschap, op het einde van de 14e eeuw nog steeds „tusschen der ghentele ende der zilinghe”.

5. HET LAND TEN OOSTEN VAN DE GENTELE

In paragraaf 3 hebben we uiteengezet waarom we de bouw van de Gentele vóór het jaar 1000 stellen. Het grootste deel van het land ten oosten van de Gentele kende in de eerste helft van de 11e eeuw de Duinkerke III A transgressie. De overstroming heeft echter de grond rond Lissewege en Dudzele niet overspoeld. Beide dorpskernen staan op Oudland. Ook langs de Gentele is de transgressie slechts tot ter hoogte van St.-Jan gevorderd.

Over de meeste terpen ten oosten van de Gentele kan men moeilijk zeggen of ze vóór de iuinkerke III A, dan wel pas daarna opgeworpen zijn. Alleen een bodemkundig en archeologisch onderzoek kan hun ouderdom bepalen. Toch veronderstellen we dat de ronde vluchtheuvels de oudste zijn.

De geschreven bronnen wijzen ons drie terpen aan ten noordwesten van St.-Jan. Een vierde wal is de grote woonterp, waarop de kom van Uitkerke ontstaan is. De genoemde vier terpen werden, met een strook schorreland, enkele jaren na de Duinkerke III A door een dijk veilig gesteld. Totnogtoe kennen we geen oudere vermelding van Uitkerke dan 1089.

De aangehaalde dijk heet Dulleweg. Hij vertrekt uit St.-Pieter-op-de-Dijk. Evenals bij de Gentele is het zuidelijke eind breder. Ten oosten van Zuienkerke bereikt de Dulleweg 24 m, ten oosten van St.-Jan-op-de-Dijk \pm 20 m, ten zuidwesten van Uitkerke 17 m. Verder noordelijk versmalt de dijk. Dit laatste stuk werd ook Zidelinge genoemd.

De terpen in het land ten oosten van de Dulleweg werden reeds in paragraaf 2 besproken. Een tweede Evendijk heeft een groot gedeelte van

(23) RAB, Charter Vrije nr. 162 (1337).

het bedoelde gebied tegen de zee veilig gesteld. Deze lange dijklijn maakte het ontstaan en uitgroeien van nieuwe dorpen mogelijk. De vermeldingen van de parochies Lissewege, Dudzele en Oostkerke in de oorkonde van 1089, en van Westkapelle in 1110²⁴, tonen aan dat de streek rond de genoemde dorpen reeds enkele jaren vóór 1100 tegen overstroming beschermd was.

De Evendijk is 18 m breed ten oosten van Uitkerke, ten noorden van Koudekerke \pm 20 m. In de sektor tussen uitkerke en Koudekerke kunnen we, dank zij de bodemkaart van J. Amerijckx²⁵ acht dijkbreuken aanwijzen. Zes van de acht vingerlingen bestaan nog. Ten oosten van Koudekerke buigt de Evendijk naar het oosten af. Het afbuigende stuk heet Zomerdijk.

Van de grens van Westkapelle tot Reigaarsvliet kreeg de dijk de naam Kalvekedijk, omdat de bedoelde sektor aan het Hof van Kalvekete toebehoorde. Tussen Reigaarsvliet en Hoeke is de naam Oostdijk of Brolozedijk. Bij Hoeke buigt de dijk naar het zuidwesten en loopt hij tot ten zuiden van Damme. Dit lange stuk heette aanvankelijk Lange Dijk.

Wie de kaart van de watering Eiesluis-Reigaarsvliet van J. Drubbe (1838) aandachtig bestudeert, herkent verschillende kreekaders van de Duinkerke II en III A, waarlangs het schorreland afgewaterd heeft. De belangrijkste kreek was de waterloop, die door de schorren stroomde, van Brugge naar de zee. Binnen de stad heet deze beek thans de Reie. Van Brugge tot de zee droeg ze de naam Scheure. Ten zuiden en ten oosten van Oostkerke verenigden kleinere waterlopen, o.a. de Ede, de Vliet, de Monnikerede en de Grote Vliet zich met de Scheure²⁶. Deze laatste diende na de Duinkerke II niet alleen als afvoerweg voor het water van boven Brugge, maar ook als vaarweg van de zee naar Brugge.

Naarmate het schorreland ten noorden van Brugge aangroeide, zullen de krekken tekenen van verlanding vertoond hebben. Toen trad de Duinkerke III A in. De Scheure werd door de schuring van ebbe en vloed opnieuw breder. Ook M. Gottschalk wijst erop dat bij overstromingen oude krekken als getijdegeulen dienden. In de 11e eeuw werd de benedenloop van de Scheure met de naam Boudewijnsvliet aangeduid²⁷.

Wat gebeurde er met de krekken bij de aanleg van de Evendijk? De bouwers hebben de dijk niet op de uiterste rand van het schorreland gezet. Langs de noordzijde en de oostzijde lieten ze een strand van ong. 1 km liggen. Ook aan de zuidoostzijde volgde hun dijk de brede Boudensvliet niet te dichtbij. De dijk overdamde de Scheure en de andere kleinere krekken op een plaats, waar deze niet meer zo breed waren.

De Monnikerede werd opgehouden en voorzien van een sluis. De Scheure werd langs de binnenzijde van de Lange Dijk doorgetrokken tot aan de Monnikerede. De ingelanden hebben de afvloeiing van de overige aders naar de sluis gericht²⁸. De Scheure bleef steeds de vaarweg van Brugge naar de zee. Het zuidelijke einde, tussen Brugge en Koolkerke, is na de bouw van het Fort van Beieren, in de 18e eeuw erg vervallen geraakt. Ten-

(24) Dr. A. Verhulst, *o.c.*, p. 30 (1964).

(25) J. Ameryckx, Bodemkaart België, Kaartblad Heist 11 W (1954).

(26) R. De Keyser, R.d.P., 6e jg., nr. 4, p. 123 (1964).

(27) R. De Keyser, R.d.P., 2e jg. nr. 3, p. 7 (1960).

(28) R. De Keyser, R.d.P., 6e jg. nr. 4, p. 123 (1964).

gevolge van dit feit is de genoemde waterloop ontsnapt aan de aandacht van velen, die zochten naar de weg waarlangs het water van Brugge afvloeide.

Ongetwijfeld hebben de gelanden binnen de Evendijk dadelijk een gemeenschap gesticht. Ze konden daarbij steunen op de ervaringen van het waasambacht tussen Gentele en Zidelinge. We bezitten geen enkele aanduiding aangaande de vroegste naam van het nieuwe waterschap. Wel weten we dat de Leet als zuidgrens genomen is. De Leet mondde in de Scheure uit, ongeveer 1 km ten noorden van de oudste omwalling van Brugge.

De afwatering van de gronden, die het verst van de sluis gelegen waren, nl. ten noorden van Lissewege en van Ramskapelle, zal niet steeds vlot verlopen zijn. De toestand verbeterde zeker niet gedurende de Duinkerke III B. Deze transgressie heeft de Boudensvliet verbreed en verdiept tot een zeearm. Ten oosten van Oostkerke werd een lang stuk van de Lange Dijk weggeslagen. De grote vingerling is in de Krinkeldijk nog duidelijk zichtbaar ²⁹.

Ten oosten van Westkapelle werd een getijdgeul, de Reigaarsvliet, uitgeschuurd. Waar de vloed de kreek tot tegen de Brolozedijk uitspoelde, heeft hij een stuk van de dijk vernield. De bochten in de dijk herinneren aan het geweld van de zee. Ten noorden van Lissewege reikte een vloedkreek, de Olevliet, tot aan de Evendijk. Hier ligt één van de bovengenoemde acht vingerlingen ³⁰.

De zeearm buiten de dijk, met in zijn monding de eilanden Kadzand en Wulpen, wordt in 1187 als „Swen” vermeld ³¹. Terloops stippen we aan dat de termen Zwin, Scheure, Ede en Vliet oorspronkelijk benamingen waren voor een natuurlijke waterloop in de kustvlakte ten noorden van Brugge. Vele waterlopen heetten eenvoudig Ede of Zwin. Door het toevoegen van een bepaling ontstonden geleidelijk eigennamen. Doch voor de grootste stroom van de streek was de naam „t swin” voldoende.

Het is wel waar dat de Duinkerke III B gedeeltelijk achter de Lange Dijk om gevloeid is. Toch reikte het Zwin, dat zich buiten de dijk in de bedding van de Boudensvliet vormde, met geen enkele ader tot aan Brugge. De Scheure vormde de vaarweg. Algauw zocht Brugge zijn waterweg te verbeteren. Een kunstmatig zwin werd gegraven. Vanaf de stad tot even voorbij de monding van de Leet neemt dit zwin de bedding van de Reie en de Scheure in. Verder verlaat de nieuwe watergang de oude waterloop en loopt ten westen van de Scheure naar het noorden.

Op beide oevers werd een dijkje gelegd om het waterpeil te verhogen. De twee dijken en de watergang behoorden aan Brugge. Dit eigendomsrecht strekte slechts tot Pylsersdam te Oostkerke. De stad behoefde niet verder dan tot het genoemde punt te delven vermits daar de Monnikerede voorhanden was, die bij het kasteel van Lembeke met een sluis in het Zwin uitmondde. De Monnikerede werd van dijken voorzien. De dijken en de sluis bij Lembeke behoorden later aan het stadje Monnikerede. Er is inder-

(29) J. Ameryckx, Bodemkaart van België, Kaartblad 11 E, Westkapelle (1954).

(30) J. Drubbele, Kaart Watering Eiesluis-Reigaarsvliet (1838).

(31) Dr. A. Verhulst, *o.c.*, p. 29.

daad op de Monnikerede scheepvaart geweest, totdat de stad Monnikerede in 1266 verplicht werd haar sluis te vernauwen om het doorvaren van schepen te beletten ³².

De nieuwe watergang, die enkele tientallen jaren later het Oud Zwin zal genoemd worden, is waarschijnlijk in het midden van de 12e eeuw aangelegd. Volgens Gualbertus vluchtte een van de moordenaars van Karel de Goede in 1127 per boot uit Brugge naar Michem. Deze nederzetting lag langs de Scheure, ong. 5 km ten noorden van Brugge. Dit feit bewijst wel niet dat de Scheure dan nog de enige vaarweg was, maar ook niet dat het zg. Oud Zwin toen reeds bestond.

De nieuwe watergang met zijn dijken heeft een paar aders van de afwatering doorgesneden en een eerste scheiding veroorzaakt in het afwateringssysteem binnen de Evendijk. De Scheure diende verder om het overtollig water tussen het Oud Zwin en de Lange Dijk af te voeren. Maar het land ten westen van de vaarweg van Brugge was afgesneden van de uitwaterings-sluis, die zich ong. 200 m ten zuiden van het stadje Monnikerede bij Lembeke bevond.

Het waterschap heeft een nieuw uitwateringspunt gevormd ten oosten van Westkapelle. In die buurt kronkelde een kreek, het Kromme Water, waarvan de afvloeï naar de sluis bij Lembeke gericht was. Er werd een watergang gedolven van het Kromme Water recht naar de Reigaarsvliet. Deze watergang werd van dijkjes voorzien en de sluis kreeg zijn plaats, niet op het eindpunt in de Brolozedijk, maar op het beginpunt bij het Kromme water. Dat was de Kwintenssluis. Tegelijk heeft het waterschap een nieuw watergeleed getrokken doorheen het Ambacht Dudzele, nl. de Rondsartader. Deze nam het water van alle aders, die hij doorkruiste, mede naar het Kromme Water ³³.

Na de Duinkerke III B-transgressie heeft Graaf Filips van de Elzas in 1180 de stad Damme gesticht. Brugge kreeg nu de kans om een rechtstreekse verbinding naar het Zwin te graven. De nieuwe vaart moet vóór 1200 tot stand gekomen zijn. Hij takt af van de Reie buiten de oude stadsomwalling.

Ook de Nieuwe Reie had dijken. Te Damme werd een sluis gebouwd om het hogere waterpeil te behouden en om het zeewater van het Zwin buiten het kanaal te houden. Er begon zich stilaan een net van bevaarbare waterlopen met hoger peil te vormen, waarbij ook de Leet aangesloten was. Na het graven van het nieuwe „swin”, verviel de oude waterweg van Brugge langs de Monnikerede naar de zee en kreeg gemakkelijk de naam Oud Zwin. Het Oud Zwin was niet meer aangesloten bij het hogere peil. Aan het knooppunt met de Leet werd een sluisje gebouwd om te beletten dat te veel water naar het Oud Zwin afvloeide.

Want, hoewel het Oud Zwin nog plaatselijke scheepvaart kende, toch was hij voor Brugge de aangewezen weg geworden om overtollig water af te voeren. Brugge heeft de afvoer van winterwater nog kunnen verbeteren, wanneer het waterschap, dat toen reeds te Reigaarsvliet uitloosde, het Oud

(32) Dr. J. De Smet, Monnikerede, p. 4.

(33) R. De Keyser, *art. cit.*, p. 126.

Zwin langs Eienbroek met de Kwintinssluis verbonden heeft. Er kwam zelfs een akkoord tot stand tussen Brugge en de watering Reigaarsvliet: enerzijds mocht de stad alle overtollig water afvoeren naar de sluis van Reigaarsvliet, anderzijds moest ze voor een deel tussenkomen in het onderhoud van de sluis van de watering³⁴.

Omstreeks 1200 werd het net van vaarwegen ten noorden van Brugge uitgebreid. De Evoorde werd gegraven. Deze strekte vanuit de Rondsaertader recht naar het noorden tot ten noordwesten van Dudzele. Op dit punt sloot hij aan bij de Noord- en de Zuid-Watergang. Dank zij de Evoorde beschikte de streek van Dudzele, Ramskapelle en Westkapelle over een verbinding te water. We wijzen er echter op dat de Evoorde en de andere twee watergangen slechts het peil van de gewone wateringsaders hadden,, en dus in de zomer weinig of niet bevaarbaar waren.

Ongeveer tegelijk met de Evoorde werd een watergang naar Lissewege gedolven. We zullen in de volgende paragraaf langer uitweiden over de Lissewegse Watergang, omdat zijn naam al heel wat verwarring veroorzaakt heeft bij het zoeken naar het beginpunt van de bewuste waterloop.

6. DE LISSEWEEGSE WATERGANG

Vooreerst herhalen we even dat de Ieperleet in de 11e eeuw langs de Scheure met de zee verbonden was, en omwille van de afwatering reeds vroeg dijkes gekregen heeft. In de 12e eeuw groef Brugge, naast de Scheure, een kunstmatige vaarweg, voorzien van dijken, nl. het Oud Zwin. Op die manier kwam, van de Gentele tot Lembeke, een verhoogd waterpeil tot stand. Op het einde van de twaalfde eeuw werd het Oud Zwin als vaarweg vervangen door de Reie, die tot Damme doorgetrokken werd.

Het oud Zwin verviel als waterweg. Zodra de nieuwe Reie de hoofdvaarweg werd, moest een sluisje gebouwd worden op het beginpunt van het Oud Zwin. Zoniet verloor de stad Brugge het water, dat ze nodig had om in de Reie te varen. Verder kon geen enkele waterloop rechtstreeks bij de Reie of bij de Leet aangesloten worden, tenzij op beide oevers dijken, en op het uiteinde een sluis gebouwd werden.

Ondertussen werd de strook schorreland ten noorden van de Evendijk ingedijkt. Het water van de nieuwe polder, de Oudemaarspolder, werd doorheen de Evendijk naar de Kwintinssluis gericht. De hoofdwaterring van de polder liep langs de Koppesluis naar de Kemelader en verder naar het Kromme Water. Niet alleen schreed de inpoldering verder, ook het net van waterlopen met laag peil werd uitgebreid. Omstreeks 1200 dolf men de Evoorde en de Lissewegereede.

De Lissewegse Watergang takt af van de Leet ten noorden van het St.-Klaraklooster. Op het knooppunt werd de speie gebouwd, die later de Monnikenspie genoemd werd. Maar om te bewijzen dat de genoemde sluis nooit op een andere plaats gestaan heeft, is het nodig eerst een aantal verkeerde tekstinterpretaties recht te zetten, ook indien ze, kronologisch gezien, op de geschiedenis van het Lissewegse Vaartje vooruitlopen.

(34) *idem*, p. 138.

Zoals blijkt uit paragraaf 4, heeft de stad Brugge het stuk van de Leet, tussen de Gentele en de Reie, van de Blankenbergse Watering overgenomen. De waterlopen binnen Brugge, zowel gegravene als natuurlijke, werden gewoonlijk met de naam Reie aangeduid. De term Reie is al vroeg overgegaan ook op het deel van de Leet, dat Brugge verworven had. Zodra we dit laatste ingezien hadden, was het niet moeilijk de volgende tekst uit 1282 te interpreteren: (een perceel) „ligghende bachten Frerinnen, noerdover de Reye, bider moneke spoie van der Does ande westzide, beghinnende an den diic van de Reye ende streckende noerdward tote Raven Danwils ende Hannekins Lamsins Hamers soens lande, ande westzide van denwelken lande vorseit leghet s Pieters Buggghers land, an dostzide der meentucht zidelinghe die utwatert te Heyensluus”³⁵.

De schrijver situeert het perceel, gezien vanuit de stad Brugge. „Bachten Frerinnen” betekent achter het St.-Klaraklooster, d.w.z. ten noorden ervan; „noerdover de Reye” is ten noorden van de, als Reie aangeduide, Leet; „der meentucht zidelinghe die utwatert te Heyensluus” is de in 1279 aangelegde dijk op de westoever van de Lissewege Watergang, die aan de Watering Eiesluis toebehoorde. Kortom, het bedoelde perceel lag even ten westen van de Monnikenspie en had als grenzen: west, een perceel van Pieter Bugggher; noord, grond van Raven Danwil en van Hanneken Hamer; oost, de westdijk van het Lissewegse Vaartje; zuid, de Leet, alias de Reie.

En wanneer oorkonden van 1246 en van 1276 verklaren dat de Abdij ter Doest bezit „spoyam inter Roiam et Lissewegher Hei” dan begrijpen we dadelijk dat de gemelde speie de schakel is tussen de Lissewegerede en de Leet.

Laten we nu de loop van het Lissewegse Vaartje volgen. Over zijn gehele lengte heeft de nieuwe watergang tenminste vier van de bestaande wateringaders doorkruist; 1. de Bommelbeek, ong. 1 km ten noorden van de Leet; 2. de Ede, ong. 3 km ten noorden van de Leet; 3. de Grote Vliet, 2 km ten zuiden van Lissewege; 4. de Kemelader, te Lissewege.

De Lissewegerede ligt ongeveer 100 meter ten westen van de dorpskom van Lissewege en eindigt bij de Zandscheerweg, 2 km ten noorden van Lissewege. Het noordelijke eindpunt werd afgesloten met een dwarsdam, die omstreeks 1300 nog heette de dam „benoerden Boudekins Blonden”. Ten noorden van deze dam is er vóór de 16e eeuw geen verdere vaarweg gegraven. De definitieve naam van de dam verschijnt in 1357: „Zwan-kendamme”³⁶.

Het waterpeil van de Lissewegerede was lager dan dat van de Leet, vermits de nieuwe vaarweg niet van dijken voorzien werd. Het feit dat op het noordeinde een dam gelegd werd, verplicht ons aan te nemen dat het peil van de Lissewegse Watergang hoger gehouden werd dan dat van de doorkruiste aders. Dit was misschien wel niet zo vanaf het eerste jaar, maar het zal zo geworden zijn, zodra de Abdij Ter Doest het recht kreeg om de watergang te gebruiken en de sluis op de Leet in handen had.

Uit de oorkonde van 1219 blijkt dat Ter Doest in het genoemde jaar

(35) Van de Putte, *Cartularium ter Duinen*, p. 629 (1864).

(36) RAB, Charter Vrije, nr. 231 (1357).

reeds een eigen verbindingweg van de abdij naar de „Liswegherhe” bezat, de zg. Doestarm³⁷. De Lisseweegse Watergang zelf heeft nooit aan Ter Doest behoord. Omwille van deze vaststelling neemt S. Astaes aan dat de Lissewegerede vóór het ontstaan van de abdij gegraven is. In dit geval moet men de aanleg van het Lisseweegse Vaartje omstreeks 1200 stellen. We menen dat Brugge, zodra Ter Doest de Monnikenspeie kontroleerde, een sluisje gebouwd heeft op het knooppunt Oud Zwin-Leet, om te beletten dat te veel vaarwater naar de Lisseweegse Watergang afvloeide. Zoals het graven van het Oud Zwin noodzaakte tot het graven van een nieuwe afwateringsweg en het bouwen van een nieuwe sluis, nl. de Kwintenssluis, zo ook heeft de aanleg van de Lisseweegse Watergang een nieuwe afwateringsweg en een nieuwe uitwateringssluis doen ontstaan.

Het waterschap binnen de Evendijk was verplicht de afgesneden aders tussen de Gentele en de Lissewegerede met elkaar te verbinden en naar het noorden te richten. De nieuw gevormde wateringsader heet de Lange Watergang. Men bracht hem in verbinding met de Ede in de Oudemaarspolder. Er werd een zeesluis gebouwd in de Ede: de Eiesluis.

Er bestaat geen enkel bewijs dat het waterschap dadelijk na de bouw van de tweede uitwateringssluis in twee delen gesplitst werd, nl. een gebied dat uitwaterde te Reigaarsvliet, en een gebied dat uitwaterde te Eiesluis. Maar ook het feit, dat we pas in 1279 met de twee wateringen Reigaarsvliet en Eiesluis kennis maken, bewijst niet dat de splitsing slechts weinige jaren vóór 1279 gebeurd is.

We vernemen de splitsing tengevolge van een betwisting in wateringzaken. Omwille van hun scheepvaart in de Lissewegerede lieten de monniken van Ter Doest veel water uit de Leet afvloeien. Aangezien er geen dijken lagen, hadden de nevenliggende velden wel eens last „van den watre dat in coemet ter Moenekespeye”. De gronden op de westoever behoorden aan de gelanden van de watering Eiesluis, de velden op de oostoever aan de gelanden van de watering Reigaarsvliet.

Blijkbaar konden de twee wateringen niet beletten dat Ter Doest te veel water inliet. De betwisting werd een rechtszaak. Twaalf schepenen van het Vrije hebben oordeel geveld. Het vonnis bepaalde dat dijken moesten gelegd worden op beide oevers van de Lisseweegse Watergang om de aanpalende grond te beveiligen tegen het water, dat langs de Monnikenspeie ingelaten werd.

Het werk omvatte vijf sektoren: 1. De dijk op de westoever, van de Monnikenspeie tot de Gizelebrug moest één roede breed zijn (3,85 m). Deze sektor en alle andere sektoren moest even hoog zijn als het terrein van de hofstede Gizele. Vermoedelijk staat deze oude nederzetting op een vroegere terp; 2. De westdijk, vanaf Gizele tot Zwankendamme, een halve roede breed; 3. De oostdijk, van Zwankendamme tot de Esinebrug, ½ roede. Het laatstgenoemde punt vormt tevens de grens tussen de ambachten Lissewege en Dudzele, en tussen de wateringen Eiesluis en Reigaarsvliet; 4. De oostdijk, van de Esinebrug tot de Monnikenspeie 1 roede; 5. De dam op het

(37) ASB, Charter nr. 287 (1219).

noordeinde moest even hoog zijn als de zidelingen, en bovenaan twee roeden breed.

Het werk van de dijken werd opgelegd aan hen, die de watergang als vaarweg gebruikten, nl. de abdij zelf, en ook de watering Eiesluis, die ieder jaar langs de Lissewegerede materiaal aanvoerde voor het onderhoud van haar sluis en haar bruggen. Voor zover de zidelinge over het grondgebied van Eiesluis strekte, werd het maken ervan toegewezen aan deze watering; dit was van de Monnikenspeie tot Zwankendamme, en van Zwankeendamme tot de Esinebrug.

Hoewel de dijk vanaf de Esinebrug tot de Monnikenspeie helemaal in Reigaarsvliet lag, toch moest Ter Doest het werk in deze sektor opknappen. Daarvoor kunnen de volgende twee argumenten gegolden hebben: 1. De gelanden van de watering Reigaarsvliet maakten nog geen gebruik van de watergang; 2. In de genoemde sektor was ook de zidelinge vervat, die moest gelegd worden langs de arm van de watergang, die naar de abdij en rond de abdij liep. Dit stuk waterloop lag toch helemaal binnen het grondgebied van Ter Doest zelf.

Als laatste beslisten de schepenen dat het onderhoud van de sluis, die „der moeneke spoye” heette, op de eigenaar bleef rusten. Deze plicht gold ook nog in 1357, wanneer opnieuw een ruzie ontstaat tussen Ter Doest en de twee wateringën over het onderhoud van de Lisseweegse Watergang. De Vierschare van het Vrije vonniste dat alle delvingswerk aan de watergang bij de wateringën lag, en dat de Abdij de Monnikenspeie moest in stand houden ³⁸.

P. Gilliodts heeft door het verkeerd interpreteren van een tekst in de Brugse stadsrekening 1297-98 een ernstig misverstand veroorzaakt. Hij beweert immers dat Brugge in 1297 een nieuwe Monnikenspeie gebouwd heeft. Het gaat om de volgende tekst: „Balduino de Houtave et carpentariis pro ianuis faciendis in aquaductu de Lisseweghe... pro tegulis ad opus spoyke... pro calce ad dictum opus”, enz. ³⁹.

Voordat we deze tekst bespreken, moeten we handelen over de nieuwe gordel, die in 1297 rond Brugge aangelegd werd. De stad heeft in 1297 en in 1298 bijzonder hard gewerkt om de nieuwe vestingsgracht te graven en de nieuwe wallen op te werpen. Er werden poorten gebouwd op de toegangswegen en houten torens op de wallen. In de noordoosthoek sloot de nieuwe gracht aan bij de Leet; even verder doorkruiste hij het Oud Zwin en de Reie.

Brugge controleerde reeds de watertoevoer aan de zuidrand van de stad door middel van de sluizen op de Boterbeek en het Minnewater. Het opwerpen van de nieuwe wallen verschaftte een goede gelegenheid om het waterpeil binnen de stad beter te beheersen, nl. door een sluis te bouwen op het kruispunt walgracht-Reie. Dit is een reden waarom we menen dat het genoemde „spoyke” eigenlijk de Speie bij de Speipoort is.

Laten we even nagaan hoeveel het bouwen van het „spoyke” gekost heeft. We geven de posten in ponden parisis en in afgeronde cijfers: 530 pd

(38) Idem.

(39) Rek. Stad Brugge, 1297-98, f° 14 r°.

voor bakstenen (tegulae); 215 pd voor kalk; 183 pd om zerkstenen (serpofagia) naar het werk te voeren; 595 pd voor de aankoop en het vervoer van Doornijkse steen; 370 pd voor hout, dat diende voor de speie zelf en voor de oeverversterking van de Reie tussen de Speibrug en de oude stadswal: „stadtbome a ponte spoyke versus villam”; 2 232 pd voor het arbeidsloon. Er werden tevens twee houten torens gebouwd op de dijk naast de speie; een andere post toont het bestaan van een poort bij de speie. Het kan niet anders of het gaat hier om de Speie bij de Speibrug en bij de Speipoort, op de plaats waar de Reie de nieuwe stadswal passeert.

P. Gilliodts dacht dat de post „pro ianuis faciendis in aquaductu de Lisseweghe” verband hield met de posten, die de uitgaven „ad opus spoyke” opsommen. Om die reden heeft hij de bedoelde speie op het beginpunt van de Lissewegse Watergang gesitueerd. De bedoelde sluisdeuren (ianuae) werden wel in de vaarweg naar Lissewege geplaatst, maar in het sluisje dat de watertoevoer naar de Leet controleerde. Later werd boven dit sluisje de Lenaartpoort gebouwd. De rekening van 1414-15 zegt dat dit speike diende om te varen vanuit Brugge naar de Lissewegse Watergang en naar de Ieperleet: „ligghende ten speykine t sint Ledenaers poorte, dat dient ten waterganghe van der Does ende van der Ypperleet”⁴⁰.

De oorsprong van alle misverstand betreffende de waterwegen in het noorden van Brugge ligt in het verkeerd verstaan van de tekst: „pro veteri roya ibidem implenda”. Niet alleen voor Dr. A. Koch, maar ook voor ons betekent de term „ibidem”: bij de toren van Raven Danwilt, die bij de Speipoort gesitueerd wordt. Deze zg. Oude Reie lag dus in de buurt van de Speipoort. Het opvullen van dit stukje waterloop kostte in het geheel 3 pd 18 s 8 d par! Naar onze mening gaat het hier om niets anders dan om het dempen van een verlaten bocht van de Reie.

7. BRUGGE BEHEERSTE DE WATERTOEVOER UIT DE ZANDSTREEK

Brugge is ontstaan bij de waterloop, die reeds in de 12e eeuw Reie heette. Het is moeilijk uit te maken wanneer in of bij Brugge het eerste sluisje gebouwd werd, dat de watertoevoer in de Reie regelde. Waarschijnlijk vormde de watermolen, die in de 12e eeuw vermeld wordt, de eerste kunstmatige hindernis in een waterloop binnen Brugge.

Wat we wel weten is dat Brugge in de 12e eeuw een vaarweg, het latere Oud Zwin, gegraven heeft, dat aangesloten was bij de Leet en de gekanaliseerde Monnikenrede. Deze laatste mondde met een sluis in de Boudensvliet uit. Het water van de genoemde drie watergangen werd op peil gehouden door dijken. Daarnaast werd de Ronsaertader ingericht als afvoerweg voor het overtollige water van de stad Brugge en van de streek ten westen van het Oud Zwin. We zijn verplicht aan te nemen dat, wegens het verschil in waterpeil, een speike moest gebouwd worden op het punt, waar het overtollige water uit het Oud Zwin in de Ronsaertader afvloeide.

Waren het Oud Zwin en de Ronsaertader in staat om, ook in winters met buitenmatige regenval, de stad van wateroverlast vrij te houden? We

(40) Rek. Stad Brugge, 1414-15, f° 52 v°.

menen dat in zulke gevallen beide waterwegen niet voldeden, en dat het water wel eens over de oevers van de Reie binnen Brugge stroomde. Het beste middel om dit laatste te beletten was een sluis inrichten, waar de Reie de stad binnenkwam.

Zo kreeg Brugge stilaan controle over het water, dat uit de Zandstreek doorheen de stad zijn weg naar de zee zocht. In de zomer konden de Reie en het Oud Zwin het voorhandene water gemakkelijk bevatten. In de winter werd het overtollige water naar de Kwintenssluis geleid. Maar te overvloedig regenwater uit de Zandstreek werd bij de ingang van de stad tegengehouden.

Op het einde van de 12e eeuw werd de vaarweg verlegd naar de nieuwe Reie. Ook deze werd van dijken en van een sluis voorzien. Voortaan was het Oud Zwin de hoofdweg voor het overtollige water van Brugge. Doch zodra het Oud Zwin uit het net der waterloop met hoger peil geschakeld werd, moest een speike gebouwd bij het knooppunt Leet-Oud Zwin.

De oudste vermelding van de sluis te Damme is 1234, van de Monnikenspeie 1246, van het sluisje te Lembeke 1266. De rekeningen van de stad Brugge vermelden het sluisje op het beginpunt van het Oud Zwin voor het eerst uitdrukkelijk in 1287-88: „spoikin versus Colkerke”⁴¹. De term „parva spoike” in de rekening 1283-84 bedoelt waarschijnlijk hetzelfde sluisje; het wordt genoemd naast de sluis van Damme: „pro spoike et dico de Dam et parva spoike”⁴².

De Speie te Damme eiste gedurig toezicht en herstelling. Brugge besloot te Damme naast de Speie een huis te bouwen, waarin de sluiswachter zou wonen. In maart 1292 hebben een groot aantal stadsmagistraten een perceel geschat naast de Speie: „de estimando terram iuxta spoikin”⁴³. Een tekst van mei 1292 vermeldt de aankoop van het perceel en situeert het tevens te Damme: „pro terra comparata infra portum de Dam domino Eustacio”. De prijs was 100 pd pa.⁴⁴

We weten niet in welk jaar de stad haar sashuis te Damme gebouwd heeft. Het is echter een feit dat de „speyhoudre”, Boudin van Houtave, in 1306 te Damme in een huis van de stad woonde. De stad liet immers het dak herstellen⁴⁵. Brugge achtte één huis niet voldoende voor zijn personeel, dat te Damme de Speie gaande hield. In 1309 betaalde de ontvanger 220 pd par „Maertine Bradericke van enen huus, tieghen hem ghecocht ten Damme, staende daer an der stede huus”⁴⁶.

Hetzelfde „der steden huus” wordt verder meermaals genoemd, o.a. in de tekst „van den zeedike, die leghet bachten der steden huus ten Damme... te houden staende”⁴⁷. Het bedoelde huis was niet het stadhuis van Damme, doch een huis dat aan de stad Brugge toebehoorde. Immers, wanneer de ontvanger van Brugge schreef: „der steden polre”, „der steden waterghanc”,

(41) Rek. Stad Brugge, 1287-88, f° 25 r°.

(42) Rek. Stad Brugge, 1283-84, f° 12 v°.

(43) Rek. Stad Brugge, 1290-92, f° 29 v°.

(44) Rek. Stad Brugge, 1292, f° 29 v°.

(45) Rek. Stad Brugge, 1306, f° 10 v°.

(46) Rek. Stad Brugge, 1308-09, f° 25 r°.

(47) Rek. Stad Brugge, 1350-51, f° 59 v°.

„der steden teghelric”, dan bedoelde hij telkens een eigendom van zijn eigen stad.

In paragraaf zes schreven we reeds dat Brugge een sluisje moet ingesteld hebben, om te beletten dat te veel water naar de Leet en de Lisseweegse Watergang afvloeide. Door in 1298 de Speipoort te bouwen had de stad de controle op het waterpeil nog vaster in handen.

Nu hebben we het over de wateraanvoer van boven Brugge. Twee beken stroomden de stad binnen vanuit het zuidoosten, de Boterbeek en de Brugse Leie. Beide werden gekontroleerd door een sluis, even ten zuiden van het Begijnhof. De rekeningen van Brugge van 1281-82, 1283-84 en 1287-88 noemen een „Huvaerds spoikin”⁴⁸. Dit speike werd bewaakt door Rikaert van de Ee, die voor zijn werk een jaarloon kreeg. Vermoedelijk was Huvaertsspeike een naam voor de sluis op het Minnewater, die in 1292 „spoyke ad Lacum” heette⁴⁹.

De stad had de Leie en de Boterbeek van een sluis voorzien, omdat ze reeds vroeg begrepen dat het water uit de Zandstreek voor tenminste drie doeleinden kon dienen: 1. In de zomer de Reie met vaarwater spijzen; 2. In de winter de vaarweg doorspoelen; 3. De stad zelf met fris drinkwater bevoorraden.

Voordat we in de volgende paragraaf door een groot aantal teksten aantonen hoezeer Brugge naar het water van boven trachtte, geven we een algemeen overzicht van het stroomgebied ten zuiden van Brugge. Het ligt evenwel niet in onze bedoeling alle beken op te sommen, die in het behandelde gebied vloeien. Het stroomgebied van de Boterbeek is niet groot. Het beslaat slechts een deel van St.-Andries en van Varsenare. De belangrijkste bijrivier is de Abdijbeek, die begint in de buurt van de abdij van de Kartuizerinnen te Varsenare.

De Leie heeft veel bijrivieren. We bespreken eerst de westoever. Even buiten het Minnewater komt al de Kerkebeek aan. Deze brengt water aan vanuit St.-Michiels, Loppem, Zedelgem, Aartrijke en Veldegem. Ong. 2 km ten zuiden van de Kerkebeek mondt de Leiselebeek uit, die ten zuiden van Loppem ontspringt.

Te Moerbrugge vloeit een belangrijke bijrivier, de Rivierbeek, in de Leie. De Riviere ontspringt ten zuiden van Wingene en brengt water aan vanuit Wingene, Egem, Zwevezele, Hertsberge en Oostkamp. De Waardammebeek, die in de Rivierbeek uitmondt, ontwatert Waardamme, Ruddervoorde en een deel van Torhout, Lichtervelde en Zwevezele. Verder stroomopwaarts ontvangt de Leie het water van Beernem, St.-Joris-ten-Disdel en Aalter. Op de linkeroever van de Leie ontmoeten we op ong. 1 km ten zuiden van het Minnewater de monding van de St.-Trudoleet, die uit Assebroek komt. Verder bevinden zich kleine beken, die het water van Oedelem, en Knesselare aanvoeren.

Brugge heeft de bedding van de Leie en van haar voornaamste bijrivieren veel verbeterd en gedeeltelijk gekanaliseerd. Zulke beken worden in

(48) Rek. Stad Brugge, 1281-82, rol ; 1283-84, f° 13 r°.
1287-88, f° 19 r°.

(49) Rek. Stad Brugge, 1292, f° 19 v°.

de teksten dikwijls eenvoudig met de term watergang aangeduid. De Leie, die in het Minnewater aankwam, heette oof Brugge of Zuid-Leie, gesteld tegenover de Gentse Leie, die even ten noorden van Damme in het Zwin uitmondde. Brugge onderhield ook de bruggen over de waterlopen, die het onder zijn beheer had. We noemen hier slechts de bruggen over de Leie, van Brugge tot Aalter: de Steenbrug, de Moerbrug, Gevaertsbrug, Bloemenbrug, de brug te St.-Joris, de Waalbrug en de Lendebrug.

8. DE BEMOEIINGEN VAN BRUGGE IN HET STROOMGEBIED VAN DE ZUID-LEIE

Uit de oudstbewaarde vermelding, die op de watertoevoer van boven zinspeelt, blijkt duidelijk dat Brugge reeds in de tweede helft van de 13e eeuw de controle op de Leie verworven heeft. De tekst van 1290-92 zegt: „pro inspectione fossati brugensis prope oestmuelne iuxta wastinam”⁵⁰, dit betekent: schouwing van de watergang van Brugge, bij de Oostmolen langs de Woestine. Dit laatste is ongetwijfeld de heerlijkheid van de Woestine te Aalter. Uit de aangehaalde tekst volgt dan dat de Leie reeds in 1290 een „fossatum brugense” was vanaf Brugge tot Aalter.

De vele onderstaande aanhalingen zullen aantonen welke bijrivieren door de stad gecontroleerd werden, en welke inspanningen Brugge zich getroostte om ze te onderhouden en te verbeteren. De Kerkebeek verschijnt in 1298-99: „pro fossato fodiendo a retro Beghinish usque ad Sancti Michaelis”⁵¹. De genoemde waterloop vloeit inderdaad achter het Begijnhof en komt uit St.-Michiels.

Een uitgebreide tekst van 1306 toont dat Brugge reeds zekere rechten op het water van het stroomgebied van de Leie bezat, en hoe ver de belangstelling van Brugge reikte, nl. tot Hansbeke, d.i. tot ong. 25 km ten zuidoosten van de stad: „varende te Orscamp, Bernem, Cnesselare, Haeltere, Ursele, Bellem ende te Hansebeike omme de Leye te beridene end orconde daerof te hoorne hoe varre datter de stede van Brughe recht an heift”⁵².

Na deze schouwing werden enkele maatregelen genomen die niet voldeden: er kwam niet genoeg water aan langs de Leie tot in de stad. In 1312 werd een specialist ontboden om raad te schaffen: „meester Yustaes van der Does ende sinen cnape omme dat hi hier omboden was, omme te versiene de fauten van onsen watre, beede buten ende binnen”⁵³. De beste raad, die meester Eustaas kon geven, was wel de bedding van de waterlopen verbeteren. In 1313 werd gedolven in een waterloop: „den delvers die den waterganc verdiepten omme te meer waters te hebbene binder stede”⁵⁴.

Niet alleen werden de Leie en de beken op gezette tijden herdolven, Brugge, zorgde er ook voor dat de wateraanvoer uit kleine beken en uit zijgrachten niet belemmerd werd. Hun monding werd voorzien van een ge-

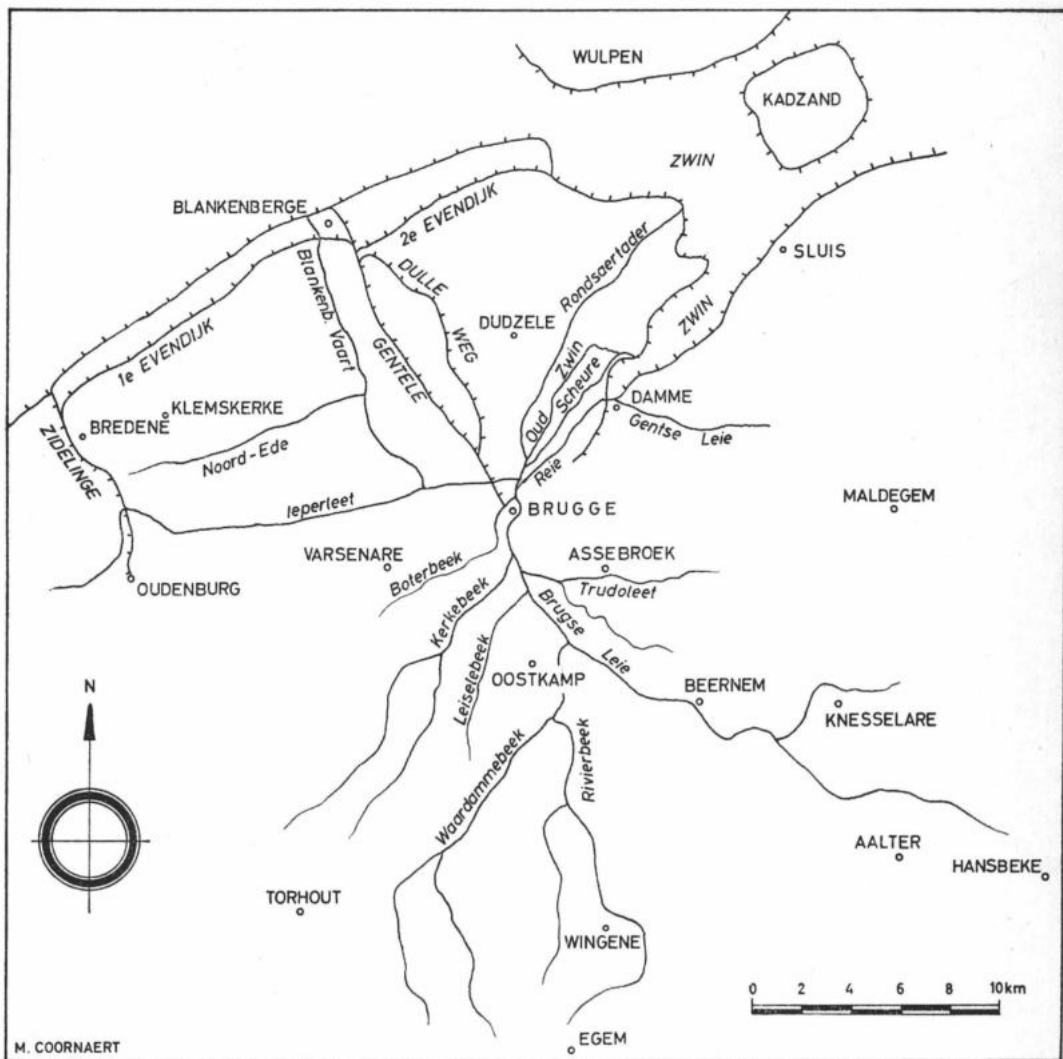
(50) Rek. Stad Brugge, 1290-92, f° 25 bis v°.

(51) Rek. Stad Brugge, 1298-99, f° 23 r°.

(52) Rek. Stad Brugge, 1306, f° 11 r°.

(53) Rek. Stad Brugge, 1311-12, f° 32 r°.

(54) Rek. Stad Brugge, 1312-13, f° 72 r°.

metste riool. In 1316 gebruikten metsers 4000 bakstenen om „drie rioten te verwelvene, die vallen in den nieuwen waterganc”⁵⁵.

In 1318 ontmoeten we de Stadsvijver. Deze lag bij St.-Baafs even buiten de Boeveriepoort. Daar vergaderde Brugge een voorraad drinkwater. De vijver werd gevoed door de Boterbeek, de Abdijbeek en kleinere beken. Deze waterlopen werden in 1318 gereinigd: „van den beken te doen rumene boven den vivere bi sinte Baafs, omme t water te bet in de port te commene”⁵⁶. De voornaamste waterloop, die water naar de Stadsvijver bracht, werd in 1361 herdolven: „den waterganc, commende van boven ten vyvere waerd, ghedaen rumen ende ghedaen delven”⁵⁷.

Ondertussen voldeed de Leie zelf hoegenaamd niet meer als aanvoerwag. In 1362 begon Brugge de waterloop helemaal te herdolven. Dat was „twerc van der nieuwer Leye”. In 1363 bereikten de delvers het grondgebied van Oedelem. Langs het nieuw gedolven eind werden stenen rioolmonden gebouwd. Als het moest, onteigende Brugge een perceel, „dat der stede orbaerlic was te ere ryole ten orbare van den ghedelve van der vorseider Leye”⁵⁸.

In 1367 was het werk van de vernieuwe Leie voorbij Knesselare gevorderd. Tegelijk werd een bijrivier herdolven: „van enen watergange te doen delvene bi Knesselare, commende in de nieuwe Leye, omme t proffyt van de stede”⁵⁹. De Brugse Leie naderde meer en meer het Gentse waterbekken. Gent begon te vrezan dat Brugge te veel water naar zijn kant zou trekken. Het ingrijpen van de Witte Kaproenen onder leiding van Jan Yoens in 1368 stelde een einde aen „t werc van der nieuwer Leye”.

Deze tegenvaller weerhield Brugge niet om de beken binnen zijn machtsbereik in goede staat te houden. In 1367 ruimde Gillis Christiaen de watergang boven St.-Baafs: „den waterganc boven der stede vivere te Bueterbeke”⁶⁰. Zoals men ziet, noemt de schrijver de beken boven Brugge, en soms ook de Leie, niet gauw met hun naam. In 1379 verschijnt een beeknaam. Matthijs de delver wordt betaald voor 150 roeden „weerx gedelfs ghemaect an Bueterbeke ende an de beke van Tillegheem”⁶¹.

In hetzelfde jaar vernemen we tevens het eerste werk aan een brug. Ten gevolge van het verbreden en verdiepen van de Leie voldeed de oude houten brug te St.-Joris niet meer. De stad liet een volledig nieuwe stenen brug bouwen voor 2284 pd par.: „van eenre stenine brughe ghemaect in t ghedelf van der nieuwer Leye ieghen sinte Ioris kercke, ende van allen den stenen, calke ende alle andere stoffe diere toeghinc, al vulmaect up ghelevert bi rechter vorworden”⁶².

Eerst in 1390-91 zegt de schrijver duidelijk dat „de watergang boven de Stadsvijver” de Abdijbeek is. Pieter Dankaert, een aannemer van delfwer-

(55) Rek. Stad Brugge, 1316, f° 45 r°.

(56) Rek. Stad Brugge, 1318-19, f° 38 r°.

(57) Rek. Stad Brugge, 1360-61, f° 68 v°.

(58) Rek. Stad Brugge, 1361-62, f° 57 r° en f° 58 v°.

(59) Rek. Stad Brugge, 1366-67, f° 44 r°.

(60) Rek. Stad Brugge, 1366-67, f° 61 r°.

(61) Rek. Stad Brugge, 1378-79, f° 56 v°.

(62) Rek. Stad Brugge, 1378-79, f° 56 v°.

ken, verricht het werk „van den waterganghe, commende van den nieuwen cloostre, te delvene ende te rumene van haghē ende van bramen, tote der Bueterbeke, lanc 1 451 roeden, van elker roede 5 inghelsche, boven breet wesende 7 voete, ende in den bodem 2 voete”. Langs de Abdijbeek werden zeven kleinere beken van een afvoerbuis voorzien: „van 7 buusen te makene liggende in der stede waterganc, die nu niewelincx ghedolven es, commende van bi Varsenare in der stede vivere”⁶³.

In hetzelfde jaar kwam ook de St.-Trudoleet aan de beurt om herdolven te worden. De Heer van Assebroek was bereid de watertoevoer naar Brugge te helpen bevorderen. Om die reden beloofde en gaf de stad een som geld „te hulpen der wateringhe” die de heere van Arsembrouc zal doen delven, commende in t minne watre”⁶⁴. Uit deze en andere teksten blijkt dat de term Minnewater, niet alleen de waterkom bij het Begijnhof, aanduidde, maar ook de benedenloop van de Leie, waar de Kerkebeek en de Trudoleet uitmondde.

Er verschijnen mededelingen over bruggen. In 1393 herbouwt Jacop van Coppenholle twee bruggen op de Leie in hout: de Moerbrug en de Beernebrug⁶⁵. In 1397 maakt Jan van Oudenaarde akkoord met de stad om de Steenbrug te herbouwen in arduin. Om aan de inwoners van Oostkamp ondertussen toch de mogelijkheid te geven om gemakkelijk de stad te bereiken, herstelde Brugge een houten brug over een beek, die volgens de tekst de Leiselebeek moet geweest zijn: „van eere houtiner brughe van nieu te makene, staende neffens der Leye over eene beke commende van Sinte Michiels waert, omme over te gane ende te ridene allen lieden commende ter stede waert, mids dat de hoghe steenbrughe te broken was”⁶⁶.

De Trudoleet, ook geheten Watergang van Assebroek, wordt in 1399 nogmaals gedolven. Het werk begon bij de monding, waar de Kleine Steenbrug in de Kortrijkse Weg lag, en strekte 716 roeden stroomopwaarts tot een plaats in Assebroek, die we niet nader kunnen situeren: „van den waterganghe te rumene ende te diepene van Orsembrouc, beghinnende ter cleenre steenbrughe ende streckende tote up dicke slop bi Orsembrouc, den hiltewere”⁶⁷.

In 1401 werkt Brugge in de Kerkebeek, „den waterganc van der stede beghinnende ten minne watre ende streckende tote der corter brughe”. Over een afstand van 375 R wordt de bedoelde waterloop gezuiverd van de waterplanten: „te roytene ende te zuverne”. Verder was het nodig „den vorseiden waterganc te verdelvene ende te verdiepene 62 roeden, duergaende drie voeten, mids dat hi verland was”⁶⁸.

De herdolven Kerkebeek en Trudoleet brachten niet genoeg water. Daarom werden schepenen, ghesendt lanx de Leye tot Haeltre omme de ghebreke te doen repareren omme t water te bet te commene ter stede waert”. Na deze schouwing werd in twee gemeenten delfwerk verricht: 1. „ghewrocht

(63) Rek. Stad Brugge, 1390-91, f° 74 v° en 78 v°.

(64) Rek. Stad Brugge, 1390-91, f° 107 v°.

(65) Rek. Stad Brugge, 1392-93, f° 59 r°.

(66) Rek. Stad Brugge, 1396-97, f° 56 v°.

(67) Rek. Stad Brugge, 1398-99, f° 65 r°.

(68) Rek. Stad Brugge, 1400-01, f° 72 r° en f° 74 r°.

t sint Ioris in distele an zekere waterganghe aldaer commende in de Leye, dewelke zeer verlant waren, daer zy in de Leye vallen, die te rumene, omme dat t water te bet commen soude mueghen te Brugghe waert"; 2. „van der stede waterganghe beghinnende bachten sint Truden clooster ende also streckende tot den Doledamme wel te vervaghene ende te diepene tot den ouden bodeme". Dit laatste werk was 486 R lang⁶⁹. Vermoedelijk wordt de Mazelbeek te Assebroek bedoeld.

Nog twee bruggen worden genoemd: 1. in 1402 „van eere steeniner brughe van niex te makene bi der ghemeener weede over der stede waterganc"⁷⁰; 2. „van der brughe, die de stede heeft ghedaen maken bi Beverhoutsvelde, te erdene"⁷¹. We vermoeden dat de eerstgenoemde brug op de Trudoleet lag, en de tweede op de Mazelbeek.

Nadat de bijrivieren nog eens bijgewerkt waren, zag Brugge dat de Leie nog een groot gebrek vertoonde. Te Aalter stroomde het zo nodige water in de verkeerde richting! Op 27 september 1404 aanvaardde Pieter Dankaert het werk „van eenen damme te scietene ende te makene dwers den ghedelve van der nieuwer Leye, in eene ieghenooode gheheeten de Thoolnare up t heerscip van der Woestine, omme dat t water van den velde ende riolen aldaer te bet zoude commen te Brughe waert, ten behoude van der vaert, t welke al te Ghendwaert plach te lopene".

De aannemer moest de dam vier roeden breed maken, „nemende an beeden ziden d erde up den barem van der Leye, t welke der stede grond es"⁷². Hier past het wel de breedte van de Leie en van de twee dijken aan te geven. Pieter Bolle meet in 1507 een van de bermen. Bij deze gelegenheid noteert de ontvanger de volgende cijfers: „de zelve Leye binden alf maerte watre wijd 7 roeden, ende an elke zijde van der Leye 3 1/2 roeden, comt in t gheheele 14 roeden"⁷³.

De stad deed dikwijls beroep op de delvers van P. Dankaert. Ze waren bereid om: 1. in 1410 de Kerkebeek 804 roeden ver te ruimen: „van der stede waterganghe streckende van den minnewatre toter corterbrughe te roytene ende te zuverne van den riede ende andren crude"⁷⁴; 2. in 1411 een sektor van de Leie te verdiepen: „van der stede watergang, die men heet de Leye, bi der Moerbrughe te verdiepen"⁷⁵.

In juli 1415 maakt P. Dankaert akkoord om gans de waterweg van Assebroek tot de vesten te verdelfen of te reinigen. Het werk bestond uit drie delen: 1. De Trudoleet te delven, beginnende te Assebroek „ende also streckende te Brugghe waerd, also verre als de ghemeene weede lieght, toten ouden canten, 13 voeten wyt ten bodeme ende eenen voet diepere dan d ouden bodem"; 2. „beghinnende van der vorseider ghemeenre weede ende also streckende te Brugghe waerd toter cleenre steenbrugge den selven waterganc te roytene ende dat ute te doene metten wortelen"; 3.

(69) Rek. Stad Brugge, 1402-03, f° 56 v°, f° 57 r° en f° 80 r°.

(70) Rek. Stad Brugge, 1401-02, f° 78 v°.

(71) Rek. Stad Brugge, 1402-03, f° 56 v° en 58 r°.

(72) Rek. Stad Brugge, 1404-05, f° 59 r°.

(73) Rek. Stad Brugge, 1507-08, f° 96 r°.

(74) Rek. Stad Brugge, 1410-11, f° 73 r°.

(75) Rek. Stad Brugge, 1411-12, f° 62 r°.

„van den waterganghe streckende van den minne water toter corter brugge te delvene ende te diepene toten ouden bodeme ende toten ouden canten" 76.

En op 24 augustus 1415 verklaarde Claes f Willems zich bereid „te makene eene steeninbrugge in de prochie zinte Michiels bi Tillegheem... ter plaetse,, die men heedt de cortebrugge" 77. Drie jaar later krijgt de beek te St.-Michiels weer zijn delfbeurt: „den waterloop licghende bi sinte Michiels, de welke verlandt was, up ghedolven ende verdiept" 78.

We zagen reeds dat P. Dankaert de Leie, van de vesten tot Moerbrug, in 1411 en 1415 herdolven heeft. Ook verder stroomopwaarts was de waterloop „zeere verlandt" geraakt. Alaert Dankaert werkt in de zomer van 1419 om „de Leye te verdelvne... beghinnende, omtrent 600 roeden verre, an gonzide der Moerbrugge ende also upwaert streckende tote bi Bloumeheems brugge" 79.

De ontvanger van de stad noemt de hoofdwaterloop meestal Leie. Ook de voornaamste bijrivier, de Kerkebeek, wordt soms met de naam Leie, ofwel Kleine Leie, aangeduid. Dit laatste is duidelijk zodra we de volgende tekst van 1420 lezen: „ghewrocht an de voetbrugge over de Leye voor sinte Michiels kerke" 80.

Uit vele aangehaalde teksten heeft de lezer reeds lang begrepen dat Brugge zich inspande om zoveel mogelijk water bij te brengen. Maar het moest zuiver beekwater zijn, en geen vuil straatwater! In november 1421 werkte P. Dankaert „ter Moerbrugge an den barem van der Leye aldaer te hooghene, omme t water van der straten in de Leye zinen loop te benemene" 81.

Ook de volgende aanhaling wijst op het streven van Brugge. Tegelijk krijgen we de eerst, ons bekende, vermelding van de Rivierbeek: „ghegheven te hulpen van zekeren ghedelve an eene beke bi Orscamp, t welke ghedelf ghemaect was ten orbore van der Leye, bi der welker de stede ghewatert es" 82.

Bezorgden de beken boven Brugge veel werk en kosten aan de stad, ze schiepen soms een gans ander probleem. In zeer natte winters of in perioden met buitengewone regenval brachten ze te veel water ineens naar Brugge. Dan kon de Reie de watermassa niet dadelijk verwerken. De sluisen van het Minnewater en van de Boterbeek werden gesloten. De vestingsgracht met zijn twee dijken diende als kom om een deel van het overtollige water op te vangen. Aangezien ook de Leie van bermten voorzien was, zocht het water een uitweg door in St.-Michiels buiten de oevers van de beken te treden.

Het St.-Janshospitaal bezat te St.-Michiels de hofstede ten Briele. Dank zij dit feit vernemen we twee overstromingen in de genoemde parochie. De

(76) Rek. Stad Brugge, 1414-15, f° 52 v° en f° 53 r°.

(77) Rek. Stad Brugge, 1414-15, f° 57 r°.

(78) Rek. Stad Brugge, 1417-18, f° 75 v°.

(79) Rek. Stad Brugge, 1419-20, f° 74v °.

(80) Rek. Stad Brugge, 1420-21, f° 60 v°.

(81) Rek. Stad Brugge, 1421-22, f° 61 r°.

(82) Rek. Stad Brugge, 1430-31, f° 53 v°.

pachter kreeg in 1404 afslag van zijn pacht: „ten tiden als t groote water cam naer paesschen, waer of dat hi hadde huutnemende groote scade”⁸³. De tekst van 1437 echter is buitengewoon sprekend: „Arnoud Hebbin, ons pachtere ten briele, begheert grote gracie ende seicgt dat zijn coren ende zijn hoy met allen verdrongen heift gheweist twee iaer lanc van den groten watere, dat die van Brughe buten ghehouden hebben”. En inderdaad hij krijgt vermindering voor de jaren 1436 en 1437 „omme dat die Brughe alle den voorseiden tyd gheduerende t water buten zo hoghe hilden”⁸⁴.

In 1430 gaf de Waardammebeek geen voldoening meer. Op 17 juli werd Jacop Zweertvagher „ghesonden zutwaerd upten waterganc, die comt van Thorout, van Ruddervoorde ende van Waerdamme, ende voort tot in de Leye omme t overziene t ghebrec van den ghedelve”⁸⁵. In de volgende jaargangen vermeldt de ontvanger echter geen delfwerk in de Waardammebeek.

Toch kon Brugge, ondanks zijn niet aflatende inspanningen, niet verkrijgen dat de watertoevoer van boven in staat was om de voortschrijdende verlanding van het Zwin tegen te gaan. Men kon zelfs de sluis te Damme niet vrij houden van slib. De Reie moest regelmatig uitgebaggerd worden. Al deze gebreken zagen de acht notabelen van Brugge, die in 1471 de vaarweg van de stad naar Sluis schouwden. Daarna reisden ze langs de Leie om „de ryolen, grachten, vivers ende andere wateringhe suwerende in de Leye”, te bekijken, en om na te gaan hoe „de voorseide wateringhe scoone te makene, ten fyne dat men t zomertyden hier binder stede schoon ende varsch watre mochte hebben”⁸⁶.

De stad heeft ingegrepen door aan de bevolking rond de Leie opdracht te geven de waterlopen van de streek te ruimen. Dit leren we uit de post: „Betaelt van zekeren kercgheboden te doen doene in diversschen prochyen ende kerken ghelegghen omtrent Brughe by zekeren dienaers ende officiers, ten fyne dat elc rumen ende scoone maken zoude de grachten ende waterloopen, die elc van ouden tyden hadde suwerende in de brucsche Leye”⁸⁷.

De oproep van het stadsbestuur heeft weinig succes gekend. Immers op 12 augustus 1473 hielden een groot aantal vooraanstaanden een vergadering bij de Heer van Gruuthuse „omme raet ende advys t hebbene hoe men diverssche ryolen, grachten ende andere waterynghen, die wylen suweirden in t minnewatre, ende nu verlant ende verstopt zijn, die weder ghecryghen zoude suwerende in t voorseide minnewatre ende veste van deser stede, ten fyne dat men t verssche watre van boven mochte hebben in de voorseide vesten van deser stede, t somerdaechs also wel als s winterdaechs”⁸⁸.

Als gevolg van de genoemde bespreking trokken schepenen en een landmeter op 5 december 1473 erop uit „omme te bezoukene tusschen Brugge ende Ghent de watren aldaer ghelegghen, of men daer mede altoos varsch

(83) St.-Janshospitaal, Rek. nr. 87, 1403-04, f° 79 r°.

(84) St.-Janshospitaal, Rek. nr. 136, 1437-38, f° 115 v°; nr. 137, 1438-39, f° 85 r°.

(85) Rek. Stad Brugge, 1430-31, f° 66 r°.

(86) Rek. Stad Brugge, 1470-71, f° 68 v°.

(87) Rek. Stad Brugge, 1470-71, f° 131 v°.

(88) Rek. Stad Brugge, 1472-73, f° 134 v°.

loopende watre van buten hier binnen deser stede zoude mueghen hebben" ⁸⁹.

In het laatste kwart van de 15e eeuw geven de stadsrekeningen geen mededelingen over activiteit vanwege Brugge in het stroomgebied van de Leie. In 1508 trachtte de stad haar zeggenschap over het water uit te breiden naar het oosten en naar het zuiden. De ontvanger noteert dat afgevaardigden „ghereyst zyn ten witten moere by Maldegheem, ter Woestyne, te Thoroult ende daer omtrent omme te visiteren de looppen van den wateren vallende naer dese steden, ende ooc die elders vallen ende cours nemen, ofte men die zoude moghen beleeden erwaerts vallende" ⁹⁰.

In 1523 besloot Brugge de loop van het water in de Leie te kontroleren door twee sluisjes te plaatsen: „beede de rabbaten in de zuudleye"; werklieden werkten „ter Moerbrugghe ende Ghevaertsbrugghe omme t stellen van den selven rabbaten" ⁹¹. De stad heeft daarna een sluiswachter aangesteld. In 1539 woonde de „rabathoudre van der Zuudleye" bij Gevaertsbrug.

De Rivierbeek wordt niet dikwijls vermeld, maar toch in 1534 „in t visiteren van den waterloope streckende van boven Wynghene tot binnen dese stede" ⁹². In 1538 heeft Simon Huusman de wateren rond het Minnewater gereinigd: „ten minnewatere streckende alzo verre, als men van der brugghe de Leye zien mach".

In het laatstgenoemde jaar werkte men aan twee bruggen over de Kerkebeek. De stad betaalde een som geld aan de „ghelande omtrent den waterloop streckende van deser stede naer sinte Michiels, Thilleghem ende Lopen... omme t maken van eene nyeuwe brugghe over den zelve waterloop by sinte Michiels kercke, ende hooghen van der brugghe liggende in de strate over den zelve waterloop leden sint Sebastiaens capelle" ⁹³.

Op 26 april 1540 reisde een belangrijk gezelschap langs de Leie. Burgemeester Guy de Baenst, vier schepenen, de twee trossiers, een greffier en een pensionaris waren „visiterende de Leye metter bruggen daerover liggende, beghinnende van deser stede totten nyeuwen damme by der Wostine binder prochie van Aeltre" ⁹⁴.

Na deze schouwing ging men aan het werk op de Leie. Er zal een rabat gesteld worden „by der waelbrugghe". De Zuid-Leie werd gereinigd van de Moerbrug tot de Waalbrug. Verder stroomopwaarts was het nodig „de zelve Leye te doen delvene totten ouden canten enden ouden boom, totter Lendebrugghe". Anthuenis Slembrouck bouwde een brug over de Leie „ter plaetsen ghenaeemt ter Lendebrugghe" ⁹⁵.

In 1541 werd aandacht besteed aan de Rivierbeek, zelfs vanwege commissarissen van de keizer. De beek wordt omschreven als volgt: „den waterloop streckende van der Moerbrugghe naer Winghene"; „t rivierkin vallende van Winghene in de Leye deser stede". In juni 1542 trok een tre-

(89) Rek. Stad Brugge, 1473-74, f° 64 v°.

(90) Rek. Stad Brugge, 1507-08, f° 71 r°.

(91) Rek. Stad Brugge, 1522-23, f° 105 r°.

(92) Rek. Stad Brugge, 1533-34, f° 63 r°.

(93) Rek. Stad Brugge, 1537-38, f° 68 v° en f° 69 r°.

(94) Rek. Stad Brugge, 1539-40, f° 60 r°.

(95) Rek. Stad Brugge, 1539-40, f° 60 v°, f° 63 v° en f° 68 r°.

sorier langs „de Zuudleye van der stede van Brugghe naer de Moerbrugghe, van daer naer de Ghevaersbrugghe, van daer naer de Walbrugghe, ende noch uppewaerts totten hende van de nieuwen ghedelve”⁹⁶.

Ondanks het delfwerk van 1540 vervulde de Zuid-Leie in droge zomers toch niet de taak, die de stad Brugge van haar verwachtte. Op 14 augustus 1545 trokken schepenen „tot Haeltre lancx der Brugscher Zuudtleye” om een middel te vinden „omme te bet veersch waetere binnen dese stede te ghecryghene”⁹⁷. Ten gevolge van dit bezoek werden in 1546 werken uitgevoerd. Er werden dammen gelegd waar de oevers van de Leie te laag waren om het water binnen de bedding te houden: op 21 juli naar „de Zuutleye tot Zotschoore (te Oedelem) omme te visiterene zekere damme, die men aldaer in diverse plaetsen maecte ieghen de neiringhe, omme gheen waetere van der zelve Leye te verliesene, nemaer ter stede waert te zendene”⁹⁸.

Na de winter, op 25 april 1547, reizen werkopzieners van Brugge langs gans „de Zuudtleye streckende naer sint Jooris ten distele ende voorts naer den Brugschen dam”⁹⁹, om de loop van het water te bezien. Die schouwing was nodig, want in de volgende zomer klaagde men te Damme over moeilijkheden met het doorspoelen van de Speie „midts t cleen upperwaetere by der droochte”¹⁰⁰. Dan maar nog eens de bedding van de Leie uitgraven!

Het jaar 1548 meldt twee werken ten voordele van de Brugse Leie: 1. „zuveren van een waeterloop vallende in de Zuutleye beneden Zotschoore commende van Hulsterloo”¹⁰¹; 2. De Stad kocht een perceel van ong. 2,5 ha, gelegen te Beernem bij de Walbrug langs de Leie „omme aldaer een haerc van der zelve Zuudtleye te makene, ende de vaert van dien te vrydene ende goedt te makene”¹⁰². Indien het woord „aerc” betekent bocht, dan kunnen we de laatste tekst best begrijpen als volgt: het aangekochte perceel diende om een bocht van de Leie in te korten; de oude bedding werd van de nieuwe afgezonderd.

Tenslotte vermelden we nog dat de speihouder van de Brugse Leie, Meeus van Hoeke, in 1550 de rabatten herstelde „ter ghevaers ende walbrugghen” en aldaar „de vaert” deed verdiepen. Hij werd ook betaald voor het „vermaken van waterloopen” en het „verlegghen van beken in de Leye vallende”¹⁰³. De termen „speyhoudere” en „vaert” schijnen erop te wijzen dat de Zuid-Leie ook als vaarweg gebruikt werd.

We menen dat het verhaal over de Brugse Leie en zijn stroomgebied hier kan afgesloten worden. De vele teksten uit de Brugse stadsrekeningen hebben voldoende aangetoond hoever dit waterbekken zich uitstreckte. Brugge heeft vooreerst het zeggenschap over het waternet van de Zuid-Leie verworven en vervolgens gecontroleerd door middel van sluizen en rabatten. De

(96) Rek. Stad Brugge, 1541-42, f° 61 r° en f° 71 r°.

(97) Rek. Stad Brugge, 1544-45, f° 75 v°.

(98) Rek. Stad Brugge, 1545-46, f° 75 v°.

(99) Rek. Stad Brugge, 1546-47, f° 104 r°.

(100) Rek. Stad Brugge, 1546-47, f° 74 r°.

(101) Rek. Stad Brugge, 1547-48, f° 75 r°. De Flou situeert het leengoed Hulstlo ten zuiden van de Leie.

(102) Rek. Stad Brugge, 1548-49, f° 104 r°.

(103) Rek. Stad Brugge, 1549-50, f° 77 r°.

stad spaarde noch geld noch moeite om zoveel mogelijk water uit de Zandstreek aan te trekken, niet alleen omwille van de behoefte aan vers water in de stad zelf, maar vooral omwille van de dringende noodzaak de vaarweg tussen Brugge en de zee door te spoelen. Spijt alle werk en alle onkosten was het stroomgebied van de Zuid-Leie niet in staat voldoende water te leveren om de verslibbing van de Reie en van het Zwin blijvend tegen te gaan. Thans blijft van het befaamde Zwin slechts een kleine kreek over.

BIBLIOGRAFIE

- Amerijckx J., *Hoe ontstonden de Belgische Zeepolders?* Wet. Tijdingen, nr. 6, p. 241-252 (1960).
- Astaes S., *Het waterwegennet ten noorden van Brugge in de XIe tot de XIVe eeuw*, Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde Gent, deel 18, p. 3-17 (1964).
- Boterberghe R., *Historische Geografie van het IJzerestuarium*, Hand. Gesch. Gent, deel 16, p. 83 (1962).
- Coornaert M., *Het land achter de Evendijk*, Rond de Poldertorens, 5e jg. nr. 4 (1963).
Koudekerke-Heist, De topografie en de toponimie van Heist-aan-zee tot omstreeks 1860 (1965).
De zeevering van de Oudemaarspolder, R.d.P. 8e jg. nr. 2 en 3 (1966).
- De Keyzer R., *De ontwatering ten noorden van Brugge*, R.d.P. 6e jg. nr. 4 p. 118-143 (1964).
- Gottschalk M., *Historische geografie West-Zeeuws-Vlaanderen* (1955).
- Gysseling M., *Toponymie van Oudenburg* (1950).
- Verhulst A., *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden, deel 14, p. 1-137 (1959).
Het iandschap in Vlaanderen in historisch perspectief, Ned. Boekhandel (1966).

De „justiciarius” van 1163 en het erfelijk ammanschap te Nieuwpoort

door

Roger DEGRYSE

1. - DE OUDSTE SPOREN VAN HET AMMANSCHAP TE NIEUWPOORT (1163-1384)

De oorsprong van het ammanschap te Nieuwpoort klimt misschien wel op tot aan de stichting van die stad in 1163. In de bekende keure, die de jonge graaf Filips van de Elzas, toen mederegent in Vlaanderen, dat jaar aan „zijn” inwoners of onderhorigen aldaar schonk, is er sprake van een plaatselijke officier van justitie, de „justiciarius”. Deze zat, zoals naderhand de baljuw en de amman, de Nieuwpoortse vierschaar voor en mocht haar dus „bannen” en „slaken”¹. Als rechters konden de eerste Nieuwpoortse schepenen slechts boeten tot een bedrag van drie pond opleggen, wat alsdan de grens van de lage justitie was. Hun rechtbank had bijgevolg aanvankelijk alleen delicten als roof, twist, handgemeen en verwonding zonder bloedvloeïng, benevens de civiele rechtspraak in haar bevoegdheid. Alleen de „justiciarius” mocht inzake de „lastinga navium” — d.i. blijkbaar de strafrechtelijke procedure in verband met de scheepvaart, we weten het niet juist — op expeditieve wijze optreden, dit waarschijnlijk in het kader van de grafelijke vredesactie². Voor het overige was het hem niet toegelaten iemand rechterlijk te laten vervolgen, tenzij langs „wetachtige” lieden, die als dusdanig door de schepenen erkend geworden waren en die niet tot zijn verwanten of huiskring behoorden³. Tegenover deze toenmaals nieuwe opvatting van waarborg in de rechtspraak, stonden evenwel, als archaische vormen van de alsdan nog gangbare rechterlijke procedure, de betichtings-eed, de onschuldseed, het beroep op eedhelpers en het godsoordeel. De „justiciarius” was verantwoordelijk voor de gearresteerden en hield die gevangen zolang de schepenen het hem geboden, juist zoals later de amman of zelfs de baljuw⁴. Krachtens het elfde artikel van de keure mocht hij of

(1) „Men houdt jaerlycx vier wettelicke dynghedaeghen... alwaer pheprocedeert wort tot afwinninghe van huysen ende erfven, die men noempt oproupinghe. Welcke vierschaere ghebannen ende geslactt wort by den ampman uuyter name vanden Graeve van Vlaenderen ende vanden burchgraeve deser stede”. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, in *Coutumes des Pays et Comté de Flandre, Quartier de Furnes*, dl V, Brussel 1901, blz. 76. Gehomologeerde „costumen ende usantien” van Nieuwpoort van 12 april 1616, rubriek VII.

(2) Ibidem, blz. 142-148, oorkonde II, keure van 1163, artikels 1 tot 9.

(3) Ibidem, art. 8. - De „justiciarius” was dus een vreemdeling, zoals later de amman. — Voor de civiele rechtspraak, zie nt. 7.

(4) „Si fur cum probatione captus fuerit, qui cepit eum, dabit illem iusticiario et iusticiarius tractabit eum secundum iudicium scabinorum. Si fur ille fideiussorem habere non poterit, iusticiarius eum tenebit donec iudicium scabinorum fecerit”. Ibidem, art. 6.

moest hij tot na de afloop van de haringvangst wachten om gedurende drie dagen een najaarsrechtzitting te houden en diende daartoe de bevolking bij voorbaat na Sint Maartensdag of 11 november te verwittigen. Feitelijk was dit voor de zeelieden, voor wie deze datum de sluitingsdag van de scheepvaart betekende, een belangrijke rechterlijke waarborg, waarmede we naderhand zowel de schepenen, als de baljuw en de amman rekening zien houden ⁵.

De „justiciarius” had, zoals de schepenen, na uitspraak van bepaalde vonnissen, recht op een ambtelijke vergoeding vanwege de veroordeelde ⁶. Naderhand zien we alleen de amman nog soortgelijk prerogatief genieten. In verstandhouding met de schepenen vaardigde de „justiciarius” de stedelijke ordonnantiën uit en streek, — zoals later de baljuw voor de graaf — de helft van de boeten op, die door de overtreders van die verordeningen opgelopen geworden waren ⁷. Uit dit artikel van de keure kan nogmaals afgeleid worden, dat met de „justiciarius” een grafelijk vertegenwoordiger — hetzij een leenman, hetzij een ambtenaar — bedoeld werd, wiens bevoegdheden naderhand grotendeels op de baljuw zouden overgaan ⁸. In deze „justiciarius” heeft men dan ook zowel een „cricouder”, als een prae-baljuw willen zien ⁹. Het is, zoals we reeds vooropstelden, evenwel ook mogelijk dat hij een „scultetus” of „praeco”, d.i. een schout of amman, kan geweest zijn. Indien zo, dan was hij de voorloper van de latere Nieuwpoortse amman, wiens ambt feodaal te noemen is.

Inzake delicten, die onder de hoge justitie ressorteerden, waren de lieden van Nieuwpoort — wat in de keure van 1163 niet staat — onderworpen aan de rechtbank van de keurheren van Veurne-Ambacht, waarvan de instelling van kort vóór 1142 dagtekende. Deze territoriale rechtbank, die aan de tekortkomingen van de vierschaar van de kasselrij moest suppleeren, had huisvredebreuk, verwonding met bloedvloeïng en manslag in haar bevoegdheid en stond onder het voorzitterschap van een ambtenaar, de „cricouder”. Dit zou naderhand zo blijven, ook nadat zij, krachtens de keure van Veurne-Ambacht van 1240, met de schepenenbank van de kasselrij versmolten geworden was, een fusie, die evenwel nooit volledig is ge-

(5) „Post diem Sancti Martini precipiet iusticiarius opidanis, si voluerit placitare diebus tribus”. Ibidem, art. 11. - R. Degryse, *Het artikel 11 van de Nieuwpoortse keure (1163)*, in *Handelingen „Société d'Emulation” te Brugge*, dl. XCVIII (1961), blz. 219-221.

(6) „Si quis aliquem turpiter increpaverit et ille a legitimis hominibus protractus fuerit, tres solidos debet iusticiario et duos increpato”. Ibidem, art. 5.

(7) Dat hij de helft van deze boeten voor de graaf opstreek, staat niet uitdrukkelijk in de keure, maar wel: „Si iusticiarius et opidani statutum fecerint unde aliquod forisfactum esse debet, dimidium forisfacti erit iusticiarii et dimidium erit opidi”. Ibidem, art. 14.

(8) H. Nowé, *Les baillis comaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1929 (Mém. Acad.).

(9) R. Degryse, *De Nieuwpoortse 'justiciarius' en zijn opvolgers (1163-1302)*, in *Handelingen „Société d'Emulation” te Brugge*, dl. XC (1953), blz. 131-139. — A.C.F. Koch, *De 'justiciarij' in Veurne-Ambacht, inzonderheid te Nieuwpoort*, ib., dl. XCI (1954), blz. 137-148.

weest¹⁰. Bevestiging van de bevoegdheid van de Veurnse keurheren inzake de hoge justitie te Nieuwpoort vinden we overigens in een oorkonde van 1284¹¹. De Nieuwpoortse „justiciarius" kan evenwel de Veurnse „cric-houder" niet geweest zijn, aangezien we die in verband met de lage justitie in de nieuwe stad nooit zagen optreden. Hij doet denken aan een prae-baljuw, alhoewel nu algemeen aanvaard wordt, dat de eerste ambtenaars van die aard tot een nieuw rechtsbestel behoorden, dat pas omstreeks 1175, d.i. gedurende de tweede helft van de regering van Filips van de Elzas, dus na de stichting van Nieuwpoort, ingang vond. Enige zekerheid hebben we dus niet.

Filips van de Elzas volgde in 1168 zijn vader Diederik als graaf van Vlaanderen op, wat hem toeliet door de uitvaardiging van een reeks keuren voor de grote steden en de aanstelling van baljuws het rechterlijk apparaat van het graafschap te moderniseren¹². Bij zijn dood in 1191 kwam zijn weduwe Mathilde van Portugal in het bezit van een groot gedeelte van westelijk Vlaanderen, waaronder ook Nieuwpoort, vermits Veurne-Ambacht van haar apanage deel uitmaakte. Ze zou er op haar beurt tot aan haar overlijden in 1218 de grafelijke macht uitoefenen. Indien op dat ogenblik te Nieuwpoort nog een „justiciarius" als plaatsvervanger van de vorstin in functie was, dan moet hij ongetwijfeld een personage van een zeker aanzien geweest zijn. Van 1199 tot 1214 vinden we in verschillende oorkonden dergelijke notabele vermeld, namelijk „dominus Balduinus de Novo Portu miles", een leenman van Mathilde van Portugal¹³. Vermoedelijk bezat hij aan de rand van de Nieuwpoortse agglome-

(10) A.C.F. Koch, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13de eeuw*, in *Handelingen der Maatsch. voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, dl V (1951), blz. 1-214. Zie blz. 87-91 en 162-165.

(11) que li keurier du tieroer de Furnes doivent jugier de plaie ouverte, c est a savoir de plaie perchie ou dafelure. Et si doivent li keurier devant dit jugier d assaut de maison sour les burghois de Neufport, s il avient ou tieroer de Furnes, sauf che que chinc keurier prendent sour leurs sieremens que burghois de Neufport l ont fait" — „Encore doivent li keurier deseur nomme connaistre et jugier domichide... Après je di que li eschevin de la ville de Neufport doivent jugier sour leurz burghois de mellee de forche, wapeldrinken en donselaghen et de toutes plaies qui ne sont ni perchies... et de toutes amandes qui montent dusques a soissante solz, se il le faisoient ou tieroer de Furnes...". L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des Pays et Comté de Flandre, Quartier de Furnes*, dl III, blz. 70, oorkonde XIV. Arbitrale uitspraak van Zeger van Belle in het geschil tussen de wetten van Veurne-Ambacht en Nieuwpoort nopens hun respectievelijke bevoegdheid. Stuk van maart 1284.

(12) R.C. Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw* (Verhandeling van de Kon. Vl. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, nr. 19), Brussel, 1954. Id. *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw* (in dezelfde reeks, Klasse der Letteren, 1956, verhandeling nr 24), Brussel, 1956.

(13) In december 1199 „Balduinus (of Boidinus) de Novoportu", leenman van Mathilde van Portugal. A. Pruvost, *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winnoc*, Brugge, 1875-78, 2 delen. Zie dl I, lbz. 165, uitspraak van de gravin in een geschil betreffende het bezit van een tiend te Hoymille.

In 1213 „uns chevaliers (qui estoit apeles) Bauduin de Neufport". M.G.H., S.S., dl XXVI, blz. 707, in de kroniek „Ex Historiis ducum Normanniae et regum Angliae".

ratie, op het grondgebied van Oostduinkerke, een leen. Zijn zoon Johannes, die eveneens „dominus” en „miles”, d.i. heer en ridder was, wordt althans in 1240 als eigenaar van een „wervum” of versterkte hoeve in deze streek vernoemd¹⁴. Wellicht had hij dit leen van zijn vader geërfd. Alhoewel uit geen enkele tekst blijkt, dat Balduinus en Johannes de Novo Portu in de nieuwe stad in enige functie zouden opgetreden zij, moeten we toch met die eventualiteit rekening houden. Het erfelijk ammanschap te Nieuwpoort was inderdaad, volgens latere gegevens, aan het genot van een leen van twee gemeten gelegen te Oostduinkerke verbonden.

Eerst na de dood van Mathilde van Portugal en de terugval van haar apanage bij het graafschap is er sprake van de opeenvolgende baljuws in Veurne-Ambacht. Als officier van justitie, die hoofdzakelijk de hoge justitie in zijn bevoegdheid had, trad de baljuw aanvankelijk in die hoedanigheid gans alleen in een of zelfs meerdere kasselrijen op, alhoewel hij zich door lagere ambtenaren van het oude stelsel, waaronder de ammans, liet bijstaan. Door splitsing van deze ambtsgebieden werd in de loop van de 13de eeuw het aantal baljuwschappen uitgebreid en kwamen in de grote steden ook stedelijke baljuwschappen tot stand. De baljuws, die te Veurne en in Veurne-Ambacht en dus ook te Nieuwpoort optraden, kennen we vanaf 1221 met hun naam¹⁵. De oudste vermelding van het stedelijk baljuwschap Nieuwpoort dagtekent van 1240, wat niet wil zeggen, dat die stad alsdan reeds een eigen poortbaljuw had¹⁶. De „ballivia Noviportus” was veeleer een rechterlijk ressort, waar aanvankelijk de Veurnse baljuw zich door een luitenant of onderbaljuw liet vervangen¹⁷. Van een eigenlijk

In 1214 (zonder aanduiding van de maand) „dominus Balduinus de Novo Portu”. C.L. Carton, *Cronica abbatum monasterii de Dunis* (door A. De Budt, met een codex diplomaticus van 1128 tot 1519), blz. 148, nr 21. akkoord tussen de abdij Ter Duinen en Tristan de Hem, familielid van Boudewijn van Nieuwpoort, nopens een feodale transactie.

(14) In februari 1240 vermelding van de „wervo domini Iohannis militis, filii domini Balduini de Novoportu militis”, gelegen aan de westrand van Nieuwpoort op het grondgebied van de parochie Oostduinkerke. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport, a.w.*, blz. 156, nr VIII. Arbitrale uitspraak betreffende de begrenzing van de parochien Nieuwpoort en Oostduinkerke.

Op de rug van een stuk van juli 1238 is er ook nog sprake van „octo mensuris terri dompti Balduini de Novoportu militis ad nos non pertinentibus” zijnde gronden in genoemd jaar door Willem, zoon van Boudewijn van Nieuwpoort, te Oostduinkerke aangekocht. F. Van de Putte et C.L. Carton, *Chronica et cartularium S. Nicolai Furnensis*, Brugge, 1849, blz. 188. Tekst van de akte.

Zie voor het overige betreffende Balduinus de Novoportu en zijn beide zonen Johannes en Wilhelmus: R. Degryse, *Boudewijn van Nieuwpoort*, in *Biekorf*, 44ste jaar, Brugge, 1938, blz. 296-299.

(15) Zie de lijst in H. Nowé, *a.w.*, blz. 387.

(16) „debent limitari parrochie supradicte (Nieuwpoort en Oostduinkerke) versus aquilonem usque in mare per quoddam fossatum quod dividit pasturas occidentaliun dunarum a pasturis dunarum ballivie Noviportus”. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport, a.w.*, blz. 156, nr VIII. Arbitrale uitspraak van februari 1240.

(17) De eerste maal, dat er te Nieuwpoort van een plaatselijke onderbaljuw gewag gemaakt wordt, is in 1297 of daaromtrent in een klaagbrief van de Nieuwpoortnaars met hun grieven in zake het grafelijk domein in hun stad: „tres poissans sires il vous monstrent que cha en ariere des vos combourjois de Nuefport eet autre de dehors... a la fie ont este eschevins et tonlier et a la fie bailliu et tonlier...”.

Nieuwpoortse poortbaljuw is er eerst vanaf 1304 en dan nog slechts sporadisch sprake¹⁸.

Feitelijk wordt er in de 12de en 13de eeuw in geen enkele oorkonde, tenzij dan misschien in de keure van 1163, op uitdrukkelijke wijze van de Nieuwpoortse amman gewag gemaakt. Dat er van meet af aan te Nieuwpoort toch mogelijke sporen van deze gezagdrager te vinden zijn, blijkt uit de geschiedenis van de gevangenis en de gevangenisbewaarder aldaar. In 1163 was het de „justiciarius", die er de zorg over de gevangenen had, wat het bestaan van een grafelijke gevangenis veronderstelt. In de rekening van Christiaan Niger, baljuw van de ambachten Veurne, Sint-Winokbergen en Burburg, ingediend op 8 maart 1255, vinden we een uitgave voor het onderhoud te Nieuwpoort van twee Zeeuwse gevangenen gedurende twaalf weken¹⁹. We mogen dan ook veronderstellen, dat het hier ging om de terugbetaling aan de Nieuwpoortse amman van onkosten, die hij niet te dragen had, omdat de gearresteerden vreemdelingen waren. De gevangenis zelf wordt voor het eerst vermeld in 1306 in verband met de gewelddadige bevrijding door de Nieuwpoortnaars van ekele gevangenen, die de Veurnse baljuw naar elders wou overbrengen „a se volentet en plus seur lieu"²⁰. De periode volgend op de vrede van Athis van 1305 was inderdaad ook te Nieuwpoort er een van troebelen, tijdens dewelke deze ambtenaar zijn gezag aldaar hardhandig diende te handhaven²¹. In 1307, in een rekening van genoemde baljuw, wordt dan eindelijk voor het eerst de amman of „maieur de Neufport" vernoemd en wel in verband met de terugbetaling aan hem van onkosten gedaan voor het onderhoud van een gearresteerde, die, na vrijspraak, in vrijheid gesteld geworden was²². Het volgend jaar wordt in een baljuwsrekening nogmaals „le prison a Neufport" vermeld, maar zonder de amman te vernoemen, alhoewel het ging om uitgaven voor het

R. Degryse, *'s Graven domein te Nieuwpoort*, in *Hand. „Soc. d'Emulation"* te Brugge, dl LXXXV (1948), blz. 70-111. Zie blz. 111, bewusstuk nr IV.

(18) De oudste rekeningen van de baljuw van Nieuwpoort, die bewaard bleven, zijn die van Justaes de le Spriete over de ambtstermijnen okt. 1304-jan. 1305 en 16 aug.-27 sept. 1305. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamers van Vlaanderen en Brabant, Rolrekeningen, nr. 1521, en Gent, Rijksarchief, Fonds Gaillard, nr. 94. Voor de lijst van de baljuws, zie H. Nelis, *Chambres des comptes de Flandre et de Brabant, Inventaire des comptes en rouleaux*, 1914.

(19) „Pro expensis duorum captivorum de Zelandia, qui capti fuerunt apud Novum Portum, pro duodecim septimanis, 28 s". H. Nowé, *a.w.*, bewijsstuk nr 2.

(20) „d une mespressure et meffait que nous ou pluseurs de nous deoussiens avoir fait comme de enforchement d aucuns prisoniers, que li baillius de Furnes avoit en prison a Neufport, lesquels il voloit mener a se volentet en plus seur lieu...". Brussel, Alg. Rijksarchief, Thesaurie van de graven van Vlaanderen, charter nr 854, Nieuwpoortse schepenbrief van 30 juli 1306 gericht tot Robert van Vlaanderen (later heer van Kassel), met het verzoek bij zijn vader, de graaf, tussen te komen in het geschil met de Veurnse baljuw betreffende de bevrijding van de ontfongen gevangenen.

(21) Dit blijkt uit de rekeningen van de Veurnse baljuw uit de jaren 1305 tot 1308 en het jaar 1313. Ibidem, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, Rolrekeningen nrs 1306 tot 1319. Desbetreffende baljuws waren Zeger van Ham (1306-1307), Gossin van Lauwe (1307-1308) en Jan de Brouker (1313). Zie ook H. Nowé *a.w.*, blz. 308.

(22) „Item au maieur de Neufport pour les despens Willaume de Hane qui fu delivres par jugement, 56 s.". Ibidem, nr 1313, rekening van Zeger van Ham over de ambtsperiode januari-mei 1307.

onderhoud van een gevangene²³. Het is best mogelijk, dat de toenmalige relletjes te Nieuwpoort met de gevangenis en haar bewaker, de amman, iets te maken hadden. In 1313 overigens zien we de baljuw van Veurne-ambacht het nodige doen om in het huis van zijn luitenant, de onderbaljuw, te Nieuwpoort een gevangenis in te richten²⁴, wat ongetwijfeld een inbreuk betekende zowel op de prerogatieven van de amman, als op de voorrechten van de stad.

We mogen veronderstellen, dat het ammanschap te Nieuwpoort, na de stichting van de stad, zeer snel, zo niet onmiddellijk, gefeodaliseerd geworden is, waardoor het erfelijk werd. Dit is althans af te leiden uit het later karakter van deze functie. Als rechtstreekse leenheer van de amman moet oorspronkelijk niet de burggraaf van Veurne-Ambacht, maar de graaf zelf opgetreden zijn. Vanaf een zeker ogenblik — we weten niet juist wanneer — was het de proost van Sint-Donaas, tevens kanselier van Vlaanderen, die als dusdanig hoofd fungeerde. Als vazal van de proosdij was de amman immers in het genot van een leen van twee gemeten te Oostduinkerke²⁵. Daarom wellicht werd zijn ambt „t ammanscep van Oostduinkerke streckende bin den palen van der Niewerport” genoemd²⁶. Deze betiteling, die in de 14de eeuw nog in gebruik was, toont aan dat men toen nog zeer goed de oorsprong van het Nieuwpoortse ammanschap kende, wat naderhand niet meer het geval zou zijn. Zelfs de juiste ligging van het leen geraakte men vergeten. We mogen ons dan ook afvragen waar de twee betrokken gemeten gronds gelegen waren. In 1314 vinden we weliswaar aan de rand van de Nieuwpoortse agglomeratie tussen de „burg” en de watergang van Veurne-Ambacht het „prostland”, dat als feodale grond aan de proosdij behoorde²⁷, maar zonder aanduiding over de leenman ervan. Misschien maakte het leen van de amman toen reeds deel uit van de polder van Jan van Namen, die in 1307 door de stad Nieuwpoort

(23) „Item pour les fraes Jehan de Saint Piere que il a despendu en le prison (te Nieuwpoort?) 6 lb.”

„Item pour les fraes Bonekin Clerc fais en le prison a Neufport, 13 lb. 16 s”. Ibidem, nr 1317, rekening van Gossin van Lauwe over de ambtsperiode januari-mei 1308. Op te merken is, dat in de rekening in de tweede hier aangehaalde passage de uitgave, 13 lb. 16 s., achteraf doorlijnd geworden is, wat wellicht wijst op de annulering ervan, ten nadele van de amman.

(24) „Item pour faire une prison a le maison le baillie de Neufport, 4 lb. 5 s.” Ibidem, nr 1319. Rekening van Jan de Brouker over de ambtsperiode jan.-mei 1313. Wie dat jaar te Nieuwpoort als onderbaljuw optrad, weten we niet. In 1305 en wellicht ook volgende jaren was het Stasse van der Spriete, die daarna, in 1309, Veurns baljuw werd. H. Nowé, *a.w.*, blz. 402. Lijst van de Veurnse baljuws.

(25) Zie bijlagen nrs 8 en 9.

(26) N. de Pauw, *Bouc van der Audience. Acten en sentencien van den Raad van Vlaanderen*, Gent, 1901-1907, blz. 805, nr 1708. Sentencie van 10 dec. 1375.

(27) In de kadastrale legger van 's gravenlandschuld van 1314 vinden we "t prostland" achtereenvolgens gesitueerd nabij de „waterghanc” van Veurne-Ambacht (park 1), nabij de „burchlande oup t oude scipstal” (park 23) en nabij de polder van de heer Jan van Belle, d.i. nabij de „veste”. R. de Beaucourt de Noortvelde, *Nieuport, Documents historiques*, Oostende, 1904, dl II (enig verschenen deel), blz. 111-116, tekst van het „boec van den hofstedenlande van der Nieuwerpoort” van 1314 (de uitgave laat te wensen over). Zie blz. 111, 129 en 152.

aangekocht geworden was en op het grondgebied van Oostduinkerke lag²⁸. Of het evenwel te vereenzelvigen is met het aldaar gelegen „Hannekinswerve", eertijds het leen van Balduinus en Johannes de Novoportu, is niet te bewijzen²⁹.

In 1324, na de dood van graaf Robert van Bethune, kwam Nieuwpoort aan diens broer Robert van Kassel, die het samen met andere gebieden en steden in het westland van Vlaanderen als „apanage" gekregen had. Robert werd er in 1331, bij zijn overlijden, opgevolgd eerst door zijn weduwe Johanna van Bretagne en daarna, in 1340, door zijn dochter Yolande³⁰. In 1349 stelde de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, evenwel te Nieuwpoort een ruwaard aan, in afwachting dat hij het volgend jaar terug bezit van de stad zou nemen. Deze machtsovername gebeurde niet zonder enige moeilijkheden, die nog eens met de overbrenging van een gearresteerde verband hielden. Filips van Haveskerke, de ruwaard, had een van de Nieuwpoortse schepenen, Michiel Damiin, laten aanhouden en wegvoeren „daer hij wilde in vanghenessen". De graaf zag zich onder de druk van de Nieuwpoortnaars nochtans gedwongen de gearresteerde terug in vrijheid te doen stellen en dit dan nog „staphans, zonder letten... paisivel, quitte ende vry van alle costen raenchoene ende laste"³¹. Van de Nieuwpoortse amman en zijn gevangenis wordt betreffende deze zaak evenwel met geen enkel woord gewag gemaakt.

De aanstelling van een poortbaljuw te Nieuwpoort, eerst sporadisch na 1302, daarna definitief gedurende de Kasselse periode, moet gebeurd zijn op een ogenblik, dat de bevoegdheid van de Nieuwpoortse schepenenbank naast de lage, ook reeds de hoge justitie omvatte. Dit is althans af te leiden uit de rekeningen van deze poortbaljuw, waarvan er bewaard gebleven zijn uit de jaren 1305, 1324, 1326, 1364, 1367, 1373 en daarna³². In de rekeningen van 1364, 1367 en 1373 komt de rubriek voor getiteld „eerst boeten van twisten daer pais of es ende daer die amman betaelt of es"³³.

(28) L. Gilliodts-Van Severen, *Contumes de Nieuport, a.w.*, blz. 177-179, nr XXVII. Akte van aankoop van 28 januari 1307 (en niet 1311). De aangekochte polder had een oppervlakte van 38½ gemeten 59 roeden en lag tussen de IJzerhaven en de polder van Jan van Belle.

(29) „Ces 3 parties (namelijk 7 roeden, 50 roeden en 76 roeden) sont de la place de Hannekin Werve, qui appartient a la ville par achat fait au conte de Namur et sont comprises, comme ils (de Nieuwpoortnaars) dient, es 38 mesures et demi de terre cy dessus et pour ce n en doivent rien". Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer nr 50.243, kadastraal register van 's gravenlandschuld te Nieuwpoort, van 12 maart 1448 (n.s.), f° 46, nota in de rand.

(30) J.J. Carlier, *Robert de Cassel*, in *Ann. Com. flam. de France*, jg. 1868-69, blz. 128. — M. de Smyttere, *Essai historique sur Yolande de Flandre, comtesse de Bar et de Longueville*, Rijsel, 1877. — J. Finot, *Inventaires sommaires des Archives départementales du Nord*, série B, dl. VII (1892), blz. XXXII-LIII.

(31) Th. de Limburg-Stirum, *Cartulaire de Louis de Male*, Brugge, 1898-1901, dl. I, blz. 216, nr CCXLIII en dl. II, blz. 300, nr MCCXXI, sentencies van Lodewijk van Male, respectievelijk van 30 augustus 1349 en 17 jan. 1351 (n.s.) betreffende het optreden van ridder Filips van Haveskerke en de veroordeling van de gemeente Nieuwpoort, wat achteraf gebeurde.

(32) Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, Rolrekeningen, nrs 1521-1527 en volgende nummers.

(33) *Ibidem*, nrs 1525-1527, rekeningen van de Nieuwpoortse baljuws Jan Vinc,

In de volgende rekeningen tot 1380 wordt daarbij nog het tarief van deze vergoeding aan de amman aangegeven, namelijk „van elken 3 lb., 8 d.”³⁴.

Een geschil, dat in 1375 tussen Veurne-Ambacht en de abdij van de Duinen langs de ene kant en de baljuw en schepenen van Nieuwpoort aan de andere kant uitbrak, leert ons voor de eerste keer wat meer over de Nieuwpoortse amman. Deze laatste, Jake de Keiser, was inderdaad door genoemde schepenen veroordeeld geworden tot uitbetaling van 40 pond, som die door een uit de gevangenis ontsnapte gearresteerde nog betaald moest worden. Deze gevangene was hem — waarschijnlijk als insolvente schuldenaar — door dezelfde magistraat toevertrouwd geworden³⁵. De amman, die als gevolg van deze ontvluchting, voor de insolventie aansprakelijk gesteld werd, zag zich op zijn beurt onder de toepassing van het pandrecht vallen en op verzoek van de schepenen door de baljuw van Nieuwpoort aangehouden worden. Na tussenkomst van de commissarissen van de grafelijke Audiencie, op wie de adel van Veurne-Ambacht en de abdij van de Duinen, ter verdediging van de feudale prerogatieven van de titeldragende amman, beroep gedaan hadden, moet Jake de Keiser, die ongetwijfeld slechts een luitenant was, in vrijheid gesteld worden zijn³⁶. De Audiencie, voor wie het proces tussen de Nieuwpoortse schepenen en de Veurnse feodalen gekomen was, erkende uitdrukkelijk het feodaal karakter van het „ammanscepe van Oostdunkerke streckende bin den palen van der Niewerpoort” door te bevestigen, dat de pandingen en rechten, die op civielrechtelijk gebied ten overstaan van dit leen konden worden toegepast, slechts te Veurne door de „redenars van den Proefschen van Veurn Ambocht” konden worden „bewettigd”³⁷. Uit het vonnis van de

Jacob van Leke en Jacob Niemaer. Uit de beboetingen, die in de rubriek „boeten van twiste” voorkomen, is af te leiden, dat het aandeel van de amman van de eigenlijke boete niet afgehouden werd, vermits die somtijds — ten bedrage van 3 lb. — volledig in rekening gebracht werd.

(34) Ibidem, nrs 1528 tot 1546.

(35) „Jake den Keiser amman was ghelevert Gillekin de Wale fs Jacobs over 40 lb. dewelke outbrac uter vangenesse waer omme de bailliu den vorseiden hamman te wetten leide ende de wet wysde den amman vorseid daer of te betaelne 40 lb.”. Ibidem, nr 1529, rekening van Jacob Niemaer, baljuw van Nieuwpoort over de ambtsperiode 28 sept. 1374-8 jan. 1375.

(36) „Tusschen den religieusen abd ende convente van den Dunen ende dien van Veurn Ambocht an d eene zide ende der stede van Niewerpoort an d andere zide van den gheschille dat zij onderlinghe hebben angaende den ammanscepe van Oost Dunkerke. So sijn commissaris ghestelt... ende men sal scriven den bailliu van der Niewerpoort, dat hi den amman die om de zake ghevaen es telivriere up boortuchten toten hende van den zaken en dat de zaken ghesleten sijn sullen bi den heeren”. N. de Pauw, *Bouc van der Audiencie, a.w.*, blz. 713, nr 1508, sentencie van 10 april 1375.

(37) „Van den gheschille hanghende in d Audiencie tusschen den religieusen van den Dunen ende dien van Veurn Ambocht an d eene zide ende dien van der Niewerpoort an d andere zide als van eenen ammanscepe gheheten t ammanscepe van Oostdunkerke streckende bin den palen van der Niewerpoort, waerof die van den Dunen ende die van Veurn Ambocht maintainieren, dat de pandinghen ende rechten, die daertoe behoren hemlieden toebehoren te bewetteghene in de Borch van Veurne, daerjeghen die van der Niewerpoort zeiden ende maintainieren de contrarie... So wijsen de heren... dat de religieusen van den Dunen ende die van Veurn Ambocht bet haren heesch ende vermet gheprouft hebben als van pandinghen ende dat daertoe

Audience is evenwel niet af te leiden, dat de proost van Sint-Donaas op dat ogenblik reeds het hoofd van de titelvoerende amman van Nieuwpoort was.

De opstand van de Gentenaars tegen Lodewijk van Male in 1380 en volgende jaren moet ook voor het ammanschap te Nieuwpoort gevolgen gehad hebben. Filips van Artevelde, die in 1382, als leider van de oproerlingen, zijn macht over gans het graafschap poogde te bevestigen, blijkt immers in deze stad een „schouhetene" aangesteld te hebben, die weliswaar in 1383, na het herstel van het grafelijk gezag, ter dood veroordeeld en terechtgesteld werd³⁸. De revolutionaire toestand schijnt in ieder geval tot een onderbreking in de functie van de amman geleid te hebben. In de rekeningen van de Nieuwpoortse baljuw, Martin Trioel, die, afgezien van enkele maanden in 1382 en 1383, van 6 mei 1381 tot 26 maart 1385 zijn ambt uitoefende, wordt er inderdaad van het aandeel van 8 penningen, dat in de boeten van drie pond aan de amman toekwam, geen gewag gemaakt³⁹. Martin Trioel bekostigde overigens in 1384 sommige uitgaven voor het onderhoud van de gevangenis, wat er zou kunnen op wijzen, dat de graaf, alsdan Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, die in Vlaanderen opgevolgd was, als soeverein nog niet onmiddellijk de rechten van het wettige ammanschap te Nieuwpoort wou erkennen⁴⁰.

Samengevat kan men dus zeggen, dat de oudste sporen van het Nieuwpoortse ammanschap, waarvan naderhand, in de 15e eeuw, „son anchienete" erkend werd⁴¹, wel degelijk tot 1163 kunnen opklimmen. Verder

behoort bin den vorseiden ammanscepe streckende bin der stede vorseid, dan die van der Nieuwerpoort ende dat zij in de possessie van dien rechte te maintainierne bliven sullen voortan also zij van ouden tiden gheusert ende ghemainteniert hebben sonder belet. Ende voert als van der erven te buten te gane, ghelegen int vorseide ammanscepe bin den palen van der stede vorseit, eist zo dat de erve rente gheeft, dat men van dier erve te buten gaen sal ende sculdech es te gane voor de redenars van den Proefschen van Veurn Ambocht...". Ibidem blz. 805, nr 1708, sentencie van 10 dec. 1375.

(38) „Item geusticyert meester Pieter van Oostbuergh surgien ende tryakelman gheboren van Ghend, denwelken Artevelde gestelt (had) scouthedene van der Nieuwpoort, ghegheven van der justicie, 36 s.". Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, Rolrekening nr 1550, rekening van Martin Trioel (of Tryol), baljuw van Nieuwpoort, over de ambtsperiode 30 nov. 1382-4 mei 1383, gedeeltelijk gepubliceerd door Nap. de Pauw, in *Gerijt Potter van der Loo. Froisart's Chronijke van V'aenderen*, uitgave N. de Pauw, Gent, 1898-1909, dl II, blz. 217-218.

(39) Ibidem, rolrekeningen nrs 1547 tot 1555. Er is een lacune van 4 mei tot 30 nov. 1382 en een van 4 mei tot 2 okt. 1383, respectievelijk corresponderend aan het Gents overwicht na de slag op het Beverhoutsveld (3 mei 1382) en aan de Engels-Gentse veldtocht in westelijk Vlaanderen (mei-sept. 1383), tijdens dewelke de baljuw heel waarschijnlijk telkens de wijk had moeten nemen.

(40) „Van enen blocke in de vanghenesse die coste van houte, van werke, van ijzer, van sloten, 16 lb. 2 s.". Ibidem, rolrek. nr. 1553, rekening van M. Trioel over de ambtsperiode 2 maart-19 sept. 1384.

(41) „L empereur n est tenu paier droit de chepaige, mais y est tenu l aman... Neantmoins en regard a son anchienete, si ledit chepier ou autre se jugeis le faire... (dan moet de baljuw) soy en porter pour appellant et en le signiffiant de bon heure ausdits des comptes". Brussel, Alg. Rijksarch. Rekenkamer, nr 14.286, rekening van de baljuw van Nieuwpoort, Anthoine de la Salle, over de ambtsperiode maart 1534-maart 1535, met aantekeningen in de rand door een lid van de rekenkamer van Rijsel, waarvan hier een passage.

mag men ook aanvaarden, dat deze functie reeds vroeg gefeodaliseerd en dus ook erfelijk geworden is, zonder dat we evenwel weten wie de onmiddellijke leenheer van de titeldragende amman was, namelijk de graaf zelf of de proost van Sint-Donaas. Ten slotte is het zo goed als zeker, dat reeds in de 13e eeuw deze leenman zich door een amman-plaatsvervanger, die het eigenlijke ambt uitoefende, liet vertegenwoordigen.

2. - HET NIEUWPOORTSE AMMANSCHAP ONDER DE HEREN VAN KOMEN (15e eeuw)

Nadat in 1383 de stad Nieuwpoort door de oproerige Gentenaars en hun Engelse bondgenoten verwoest geworden was, werd achtereenvolgens in 1385 en 1387 met de oprichting aldaar van een „kasteel”⁴² en met de ommuring van de agglomeratie⁴³ een begin gemaakt. Wie zich, op last van hertog Filips de Stoute, met deze versterking zou inlaten, was Colard van den Clyte, heer van Komen en eerste kapitein van Nieuwpoort⁴⁴. Hij of zijn zoon Jan I moet in het genot van het erfelijk ammanschap in deze stad getreden zijn, maar hoe en wanneer dit juist gebeurde, weten we niet. Colard van den Clyte, raadsheer van graaf Lodewijk van Male en nadien van de eerste hertog van Bourgondië, was omstreeks 1372 met Jeanne de Wasiers, vrouwe van Komen, in het huwelijk getreden en op die manier heer van genoemde stad geworden. Of het geslacht de Wasiers voordien reeds het erfelijk ammanschap te Nieuwpoort bezat is niet na te gaan⁴⁵.

(42) „le somme qu on poit devoir aux saudoyers, qui wardent le forteche du di Noefport, 77 lb. 12 s.”. Brussel, Rijksarch., Rekenkamer van VI. en Brab., Rolrekening nr 1556. Rek. van de Nieuwpoortse baljuw Jacques de le Val over de periode 28 maart-18 sept. 1385.

„et visitez le plus souvent que vous pourrez le moustier de notre dite ville qui desia est fort et aussi les ouvrages deladitte nouvelle forteresse”. Nieuwpoort, Oud Archief, charter nr 24 (inv. Van Werveke nr 3027). Mandement van de hertog aan „messire Colart de la Clite, chevalier”, van 18 juli 1387.

(43) Mandement van de hertog van „Jehan, sire de Ghistelles et de Harnes, et Colaert de le Clite, seigneur de Comines”, van 5 juli 1387. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes... de Nieuport, a.w.*, blz. 191, nr XXXVII.

(44) „Comme il soit de nouvel venu a la cognoissance de nous et des gens de notre conseil, que combien que notre ame et feal chevalier et conseiller messire Colart de la Clite, capitaine de notre dite ville de Neufport, pour estre a la garde de notre dite ville et aussi pour ycelle se emparer et fortiffier par les habitants d icelle et des lieux voisins de notre commandement et ordenance, pour lui deffrayer des despens et missions, qu il a prinse euz et soustenuz, ait eu de nous et aussi des habitans de notre dite ville plusieurs sommes de deniers et ait encore de present pour estre a la garde de icelle ville gaiges convenables et souffisans, neantmoins ycel-lui messire Colart... a induit et pourchacie envers la loy et habitans de notre dite ville qu ilz se sont accordez et ont ottroye et donne la somme de vint et cinq livres de gros de notre monnoie de Flandres de rente...”. Brussel, Alg. Rijksarch., Charters van Vlaanderen (Trésor de Flandre), serie I, nr 864. Stuk van 2 augustus 1389, waardoor de hertog een rente, die door de gemeente Nieuwpoort aan Colart van den Clyte gegeven geworden was, voor onwettig verklaart en daarom annuleert.

(45) „La famille de Comines possédait le vicomté de Nieuport”. L'abbé L.-J. Messiaen, *Histoire chronologique, politique et religieuse des seigneuries de la ville de Comines*, Kortrijk, 3 delen, 1892. Zie dl I, blz. 158 en vlg., en 196, zonder aanduiding van enige bron.

Zeker is het dat de proost van Sint-Donaas te Brugge, erfelijk kanselier van Vlaanderen, als onmiddellijke leenheer van Jan I en Jan II van Komen inzake dat ammanschap optrad.

Er moet in het statuut van de Nieuwpoortse amman in het begin van het jaar 1385 wijzigingen ingevoerd geworden zijn, althans inzake het salaris van die ambtenaar. Uit de baljuwsrekeningen vernemen we inderdaad, dat deze voortaan, in de plaats van de gebruikelijke acht penningen per boete van drie pond uitgesproken door de schepenbank, voortaan vierentwintig penningen of twee schellingen, d.i. driemaal zoveel, in ontvangst nam. Deze som werd bovendien van toen af op elke boete van drie pond in mindering gebracht, wat vroeger het geval niet was⁴⁶. Of deze aanpassing met de overdracht van het erfelijk ammanschap aan de heer van Komen iets te maken had, weten we niet.

Colard van den Clyte stierf in 1404 en zijn weduwe, Jeanne de Wasiers, vijf jaar later in 1409. Eigenlijk was Jan I, hun oudste zoon, de eerste heer van Komen van het geslacht van den Clyte⁴⁷ en tevens erfelijk amman van Nieuwpoort. Als dusdanig deed hij zich in deze stad door een door hem aangestelde amman vervangen. Dank zij enkele gegevens uit de Nieuwpoortse stadsrekeningen vernemen we nu sporadisch wat meer over de ammansfunctie.

Naast zijn aandeel in de boeten van drie pond, had de amman ook recht op cipersgeld vanwege de gevangenen, die om civiele zaken in zijn gevangenis verbleven. Met de opbrengst daarvan had hij tevens in te staan voor het onderhoud van andere gearresteerden, waaronder moordenaars, misdadigers en vreemdelingen, die niet altijd hun verblijf in de Nieuwpoortse gevangenis konden of wilden betalen. Bij vrijspraak of vrijstelling van zulke aangehouden, kon hij slechts in uitzonderlijke gevallen de terugbetaling van de door hem geëiste cipersgelden en onkosten, hetzij van de baljuw, hetzij van de gemeente Nieuwpoort verkrijgen. Aldus zien we in 1412 Ryquaerd de Blic, die als aangestelde amman heel waarschijnlijk in de naam van Jan I van Komen fungeerde, beroep doen op de souverain-baljuw, teneinde vergoed te worden voor het onderhoud gedurende twaalf weken van negen Engelse gevangenen, waarvan het proces, wegens het haringseizoen, op verzoek van de Nieuwpoortse schepenen tot na Sint-Maartensdag of 11 november uitgesteld geworden was⁴⁸. De leden van

(46) „Item sensuivent amendes jugies par avant que le dit bailli fust institues ou dit office, ens esuelles le hamman de le ville recoit 8 d. de le lib... Joris Biese jugiet a 3 lib. pour avoir saquiet l coutiel sur Grart du Bos monte le part de monseigneur 58 s. ...". Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vl. en Brab., rolrekening nr 1556, eerste rekening van Jacques de le Val, baljuw van Nieuwpoort, over de periode 28 maart-18 sept. 1385. Zie ook de volgende rekeningen.

„Amandes de 60 s. jugie par loy dont l aman prent 2 s. Premiers Gheerolf Reyfin fu jugiet en l amande de 60 s. pour se qui(l) sacca son coutel sur Jehan de Huutkerke, pays sauf le droit du mayeur pour 58 s...". Ibidem, rolrekening nr 1563, 2de rek. van Aliaumes le Poisson (of de Visch), baljuw van Nieuwpoort, over de ambtsperiode 13 sept. 1387-11 mei 1388.

(47) L'abbé L.-J. Messiaen, *a.w.*, dl I, blz. 208, 210 en volgende over Jan I van Komen.

(48) Feitelijk hadden de Nieuwpoortse schepenen zich ten eerste ingespannen om van de souverain-baljuw de vrijlating van de gevangen Engelsen te bekomen.

de grafelijke raad of Raad van Vlaanderen gaven inderdaad aan de wethouders van Nieuwpoort het bevel de amman als „steenwardre” voor de door hem gedane onkosten te vergoeden. Deze ontving evenwel, in de plaats van de 11 à 12 ponden groten, die hij geeïst had, slechts 72 pond paris, d.i. 6 ponden groten, die hem bovendien eerst de volgende jaren in verschillende afbetalingen uitgekeerd werden⁴⁹.

In de loop van 1416 brak tussen de dienstdoende amman, toenmaals Michiel Fardieu, en een Nieuwpoorts burger, de stuurman Michiel Willard, een geschil uit, waarvan we de juiste toedracht niet kennen, maar waarvan we weten dat het door de schepenen vóór de Raad van Vlaanderen gebracht werd⁵⁰. Tot een proces blijkt het niet gekomen te zijn, wel tot een regeling

Dit blijkt uit de stadsrekening van 1412 :

„Den 26sten daghe in oeste mijn heere den souverain, die hier comen was omme te spreikene met Inghelschen die hier ghevangen laghen...”.

„Den 27sten daghe in oeste minen vorseide heere, die hier bleiven was omme der vorseide Inghelsche wille...” Rubriek „presentwinen”.

„Den 28sten daghe in oeste Thoorkin ghesend te Ghend an miin heere van Charolais met brieven van den Inghelschen, die hier ghevangen waren...”.

„Den 14sten daghe in novembre Arnoud van Belle te Male an mijn here den souverain omme de delivranche van den Inghelschen, die hier ghevanghen laghen...” Rubriek „van ridene” van de wethouders en boden. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer nr 36.716.

(49) „Item van 9 Inghelschen, die hier ghevanghen laghen, dewelke mijn here de souverain zoude hebben ghedaen justicieren ende omme dat voor eene haringtijd was ende onze porters ende ghebuieren daer voor t land varen moeten, zo baeden de goede lieden van der wet dat men ze van der justice verdraghen wilde tote Zinte Maertinsmesse, t welke gheconsenteerd was, maer mijn here de souverain uter namen ons gheduchts heren en wilder van dien tijd ghene cost hebben, waeromme Ryquaerd de Blic als amman ende steenwardere der steide grote kosten hiesch van omtrent 12 weiken ghedraghen tusschen den 11 ende 12 lb. groten ende deider omme veile vervolghes voor mijn here den souverain ende voor mine heren van den Rade, zo veile dat bi hemlieden bevolen was dat menne van der steide weighe vernoughen zoude. Ende was bi burghmeesters scepene ende raden jeghen hem vermaect al omme 72 lb. par., danof betaeld in minderinghen 48 lb. Reste de steide Ryquaerde vorseid 24 lb. Ibidem, nr 36.717, rubriek „van diverschen costen”.

„Ryquaerd den Blic in minderinghe van 24 lb. die hem de steide sculdich was van Inghelschen die tsinen ghevanghen gheleighen hadden, betaeld 6 lb. 12 s. Reste Ryquaerde vors. 17 lb. 8 s.”. Nieuwpoort. Oud archief nr 3508. Stadsrekening van 1414, waarvan het dubbel te Brussel ontbreekt.

(50) De zaak waarom het ging hield waarschijnlijk verband met feiten gebeurd op zee: „Den 5sten daghe in laumaend (1417) Jacob de Teghelare, Jacob van Breme ende Willem van Bertine te Ghend omme Michiel Willards ons porters wille, die voor mine heren van den Rade ghedaghvard was jeghen Michiel Fardieu steenwardere, omme van steide weighe t renvoy te hebbene begaerd, t welke doe achter ghelaten was omme datter niemen procuracie van zinen weghe hadde...” — „Den 19sten daghe in laumaend (1417) (dezelfden) ... te Ghend ter dagvard van Michiel Willarde, begaerden ende daden verzoucken met procuracien t renvoy te hebbene van den vorseiden Michiel van den sticke daer hij of ghedaghvard was t andwordene voor mine heren van den Rade jeghen Michiel Fardieu, t welke hemlieden, omme dat an ghinc den vreden tusschen Vlaendren ende Ingheland ontwijst was...” . Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer nr 36.719, stadsrek. van 1416, rubriek „van ridene” van de wethouders en boden. Michiel Willard was in 1415 door de Engelsen op zee gevangen en naar Engeland gevoerd geworden. Ibidem, nr 36.718, stadsrek. van 1415, rubriek „van ridene” van de wethouders en boden, onder de data 13 juni, 12 en 18 aug. 1415.

tussen de kapitein-baljuw van Nieuwpoort, toenmaals Zeger van Belle, en de heer van Komen, Jan I, die ongetwijfeld alsdan in zijn hoedanigheid van titelvoerende en erfelijke amman optrad⁵¹. De passages in de Nieuwpoortse stadsrekening van 1418, die het over dit „appointement" hebben, zouden in dit geval de oudste aanwijzing in dat verband kunnen zijn.

In 1432 werd de toenmalige dienstdoende amman, Jan Wouters, wegens een of ander vergrijp ten overstaan van een Nieuwpoorts wethouder, in een geding vóór de Brugse vierschaar, die als wettelijk hoofd optrad, gewikkeld⁵², in de gevangenis van het kasteel te Nieuwpoort gevangen gezet⁵³ en hieruit slechts na tussenkomst van de Raad van Vlaanderen ontslagen⁵⁴. In 1435 intengendeel zien we de Ieperling Jan de Wale, die toen als dienstdoende amman fungeerde, de hulp van de Nieuwpoortse schepenen inroepen, ten einde vanwege degenen, die hij te Nieuwpoort uit hoofde „van civilen saken ende zonderlinghe van sculden" gevangen had moeten houden, in zijn geboortestad geen last te ondervinden⁵⁵.

Jan I van Komen, die van 1424 tot 1435 als souverain-baljuw van Vlaanderen dienst deed en in 1430 reeds in de orde van de ridders van het Gulden Vlies werd opgenomen, stierf in 1443. Hij werd opgevolgd door

(51) De aangestelde amman blijkt niet onmiddellijk de regeling die hem opgelegd geworden was en in zijn nadeel uitviel, aanvaard te hebben: „Den 21sten daghe in weidemaend (juni) Willem van Bertine (stadsklerk) ghesend... te Ghend an mine heren van mijns gheduchts heren Rade te kennen te gheven de overdaet, die Michiel Fardieu dede Michiel Willaerde boven appointement ghemact up t stic bi minen heeren van Commene ende mer Zeighers van Belle ende waren doe beede ghedaen dachvaerden voor mine voorseide heren van den Rade, ende den balliu van de watre onder wien de voorseide Willaerd ghevanghen weist, hadde bevolen de zake te laten uut staen...". „Den 30sten daghe in weidemaend Willem van Bertine... te Ghend voor mine heren van mijns gheduchts heren Rade omme Michiel Willaerds stix wille ieghen Michiel Fardieu. Ende was doe t appointement ghemact bi minen here van Comene ende mer Zeighers van Belle van werden ghewijst ende de voorseide Michiel Fardieu in t voorseids Michiel Willaerde costen...". Ibidem, nr 36.721, stadsrek. van 1418, rubriek van ridene" van de wethouders en boden.

(52) „Den 24sten daghe van novembre Jacob de Teghelare ende Clais de Bloc ghesonden te Brugghe an de wet, omme t vonnesse vanden gedinghe aldaer onder scepenen rustende, bij beroupe omme een hooftvonnese van der faite bij Janne Wouters ghedaen up den persoon van Phillips Verdeboude wethouder...". Ibidem, nr 36.735, stadsrek. van 1432, rubriek „van ridene" van de wethouders.

(53) „Item Pieter vander Follie, Jan vander Postellerie ende andren, van Janne Wouters in dien tijden amman ende ghevanghen jeghen de wet, te hebben verwaert beede ende also wel in t casteel als anders in zekere place overmids dat hij zelve van ghenessehouder was in dien tijde, 70 lb.". Ibidem, rubriek „wedden en diverse kosten".

(54) „Item den voorseiden procureur (Clais Keye, procureur van de stad) die... betrucken hadde in t cas van overhoricheide Clais Hebbes, van dat hij bij viertute van letters van commissien mijns heren van den Rade de hand niet en lichte van eenen Jan Wouters hier amman in dien tijden ghevangen zijnde jeghen de wet ende den voorseiden Clais Hebbes ghelevert omme te doen verwaren in t casteel...". Ibidem, nr 36.736, stadsrek. van 1433, rubriek „wedden en diverse kosten".

(55) „Den 10sten in hoymaend (juli) Reinaut Talegheer ende Willem de Ram ghesonden t Ypre bi der wet omme dies dat Jan de Wale alhier amman ende daer poortre hem bescudden wilde met zinen poortersceipe aldaer van enighe ghevangene hem ghelevert van civilen saken ende zonderlinghe van sculden...". Ibidem, nr 36.738, stadsrek. van 1435, rubriek „van ridene" van de wethouders van boden.

zijn zoon Jan II ⁵⁶. Tot op dat ogenblik beschikken we eigenlijk over geen enkel gegeven, waaruit duidelijk zou blijken dat het erfelijk ammanschap te Nieuwpoort werkelijk aan het geslacht van Komen behoorde. Uit de kadastrale register van 's gravenlandschuld, de grafelijke cijns op het grondbezit te Nieuwpoort, van 1447, vernemen we evenwel dat Jan II, evenals vroeger diens vader Jan I, zijn gevangenis in een woning met perceel, eigendom van de Tempeliers, twaalf roeden groot en gelegen in het Ankerstraatje, tussen de Markstraat en de Sinte Mariestraat (heden Recolettenstraat), had ingericht ⁵⁷. Voor het overige bezat hij nog, als leenman van de proost van Sint-Donaas, een ander stuk grond, maar braakliggend, gelegen nabij de hoek van de Koksstraat en de Langestraat, waarvoor hij geen cijns te betalen had ⁵⁸. De gevangenis had dus omstreeks 1447 nog niet de definitieve plaats, die zij later zou hebben, namelijk in de Langestraat, schuin tegenover het gijzelhuis of toenmalig stadhuis, nabij de Schipstraat. De titelvoerende amman huurde dus een of andere stenen woning, die hij als gevangenis ter beschikking van zijn plaatsvervanger stelde. Dit was misschien reeds zo onder Colard van den Clyde en diens opvolger Jan I, alhoewel laatstgenoemde in 1404, volgens het register van 's gravenlandschuld van dat jaar, te Nieuwpoort twee stukken grond, respectievelijk 42 en 51 roeden groot, bezat ⁵⁹.

Jan II van Komen, die het tot raadsheer en kamerheer van Filips de Goede gebracht had, werd in 1459 tot kapitein-baljuw van Nieuwpoort aangesteld. Baljuw zou hij blijven, althans titeldragend, vermits hij zich liet vervangen, tot 1469 en, op dezelfde wijze, kapitein tot aan zijn dood in 1475 ⁶⁰. Hij werd opgevolgd door zijn dochter Johanna, die twee jaar voordien, door de dood van haar echtgenoot, Jan van Halewijn, reeds weduwe geworden was. Ze was toen pas 33 jaar oud. Als vrouwe van Komen en in het genot van het erfelijk ammanschap te Nieuwpoort zou ze

(56) L'abbé L.-J. Messiaen, *a.w.*, blz. 210-259 (Jan I) en blz. 260-283 (Jan II). Jan I van Komen was gehuwd met Johanna, tweede dochter van Jan van Gistel. Johanna van Gistel stierf reeds in 1431. Jan II van Komen was haar oudste zoon.

(57) „Ou parc commencent a une ruelette qui va de la rue Sinte Marie a le maertstraete: ... les... templiers de Neufport pour Jehan seigneur de Commines pour la maison des prisons de la dite ville de Neufport contenant douze verges de terre, 12 d. par. par an. Montent les cinq ans devant (1441-1445) 5 s.". Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer nr 47.581, f° 26 r°. Rekening van „Jacques Boudinssone le Josne, receveur des terre et rentes du s gravelandscult de Neufport et de Lombardie... de cinq ans et quarante jours entiers fenist au jour Saint Jehan Baptiste 1 an mil quatre cens quarante cinq...". De grafelijke cijns op de bodem te Nieuwpoort bedroeg 1 penning per roede.

(58) „Ou parc commencent entre la Cocstrate et le Langhestrate du coste d oost de ladite Cocstrate: ... Jehan seigneur de Commines pour une place vuyde seant empres les... Lombards contenant quinze verges ou environ. C est ung fief tenu de monseigneur le prevost de Saint Donas de Bruges. Et pour ce ne paye point le landscult comme l en dit. Et pour ce, neant". Ibidem, f° 44 v°. Zelfde teksten in de registers van 's gravenlandsschuld van 1447 en 1448. Ibidem, nrs 45.975 en 50.242.

(59) „Dit es den hoec der weduwe Roelant Vardebouds... Jan van Comen 5 s. 3 d., ... Jan van Comen, 42 d. 1 ob.". Ibidem, nr 45.975, rekening van 's gravenlandschuld van 1404, folios 11 v° en 15 r°.

(60) Dit blijkt uit de baljuws- en stadsrekeningen.

tot aan haar eigen dood in 1512 haar waardigheid blijven uitoefenen ⁶¹.

Na 1450 blijken de Nieuwpoortse baljuws meer en meer te zijn ingegaan op het verzoek van de amman om voor het onderhoud in de gevangenis van bepaalde gearresteerden of misdadigers vergoed te worden, wat geleidelijk tot misbruik aanleiding gaf. In 1451 ⁶² en 1472 ⁶³ zien we de Nieuwpoortse baljuw aan de aangestelde amman terugbetalingen doen respectievelijk voor het onderhoud van een aangehouden moordenaar uit het Brugse Vrije en voor de gevangenzetting van twee Engelse zeeroovers, die alle drie na zekere tijd in vrijheid gesteld werden. Dit gebeurde ook nog in 1482 en 1483 voor soortgelijke gevallen ⁶⁴. Telkenmale bracht de baljuw dan deze uitgaven in rekening. In 1498 evenwel werd er van hogerhand, d.i. door de leden van de Rekenkamer, tegen het te lang gevangen houden van bepaalde gearresteerden door de amman verzet aangetekend, omdat dit te hoge uitgaven voor onderhoud meebracht en dus op een misbruik neerkwam. Aangezien het ammanschap een leen was, werd de vraag gesteld „a quelle charge ledit fief a este donne" ⁶⁵. Nadien horen we ge-

(61) L'abbé L.-J. Messiaen, *a.w.*, blz. 284-303. Jan II van Komen was gehuwd met Jeanne d'Estouteville, die een jaar na haar echtgenoot, in 1476, stierf. Haar dochter Jeanne of Johanna van Komen moet omstreeks 1440 geboren zijn.

(62) Gevangenzetting door de Nieuwpoortse baljuw van „Luuxkin fs Joris Schorens franchoste" gedurende drie maanden, wegens moord. Na protest van de baljuw van Brugge en van de vertegenwoordigers van het Brugse Vrije, zag de baljuw van Nieuwpoort zich verplicht de gevangene uit de Nieuwpoortse gevangenis te doen ontslaan „franchement et quittement de tous despens" en dit met de goedkeuring van de rekenkamer van Rijsel. Hij kon dan ook niet anders dan de amman-cipier voor zijn onkosten te vergoeden: „Il contentast ledit cepier le mains que porroit pour quoy... ait delivre ledit Luuxkin et compose et paye a Jehan Doverbrock cepier dudit lieu, pour ses despens la somme de six livres par...". Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer, nr 14.285, rekening van Pieter Ghys, baljuw van Nieuwpoort, over de ambtsperiode 12 mei - 20 sept. 1451, rubriek van de uitgaven.

(63) „A l amman et cheppier de la dite ville de Neufport pour la despense de prison de deux Angloix, qui environ le mois de mars (14)71 furent pris en ung bateau, que lesdits compaignons avoient prins a l ayde de leurs complices et lequell par fortune de mer le nuit de noel precedent fu pery et invade devant ladite ville de Neufport. Icy par lettre de taux de mesdits seigneurs des comptes cy rendu la somme de 24 lb. par." Ibidem, nr 14.285, rekening van Boudewijn Masins, in de naam van wijlen Clais Beurze, pachter van het baljuwschap te Nieuwpoort, over de periode pasen 1469 - pasen 1472, rubriek van de uitgaven.

(64) „Betaelt Clais de Zouter, cepier ende vangheneshouder ter Nieupoort, van steencosten ende bewaernesse te nemen van... Willem Deys (wegens „presumptie van eenen dootslaghe... te Heinkinswerve by der Sluus") van 44 daghen, daerof hij, ballu, niet eerder cortinghe van justicie ghecrighen en conste mids der absencie van eeneghe van der wet... te 3 s. 6 d. s daeghs, comt 17 lb. 14 s.".

„Clais de Zouter, cepier, van steencosten, bewaernesse ende andere theercosten van 24 daghen, eer hij verwijst was, te 3 s. 6 d. s daechs, comt 3 lb. 4 s." Ibidem, rekening van Jan Robault, baljuw van Nieuwpoort, over de periode 24 juli 1482 - 24 juli 1483, rubriek van de uitgaven. Zie ook de volgende rekening van dezelfde baljuw met soortgelijke uitbetaling aan dezelfde amman-cipier. Deze rekening loopt over de periode 24 juli 1483 - 11 jan. 1484.

(65) „A luy (de baljuw), qui ou temps de ce compte a prins audit Neufport deux jesnes garchons condempnez par ceulx de la ville de Furnes a faire certains pelerinage, l un nomme Pierre le Pape et l autre Hannekin Bernard, lesquelz firent certaines rudesses audit Neufport le meme jour de leurdit condempnacion... pour leur despens de prison de 35 jours a 3 s. 4 d. par chacun jour, font 11 lb.

durende geruime tijd niet meer van zulke terugbetalingen aan de Nieuwpoortse amman, vermits die geacht werd, wegens zijn feodale verplichtingen, voor het onderhoud van alle gearresteerden in de stedelijke gevangenis te moeten instaan.

Het spreekt vanzelf, dat de ammans, waarvan de namen in de baljuwsrekeningen en andere stukken vermeld worden, ofwel luitenanten ofwel pachters waren, aldus Jehan Doverbrock in 1451 en Clais de Zouter in 1482-1483⁶⁶. Uit de Nieuwpoortse aktenboeken uit die jaren vernemen we nog de aanstelling tot „amman, scout ende cypier” van Joos de Chever in 1505 en Adriaen de Bavelaere in 1506. Beiden kregen tevens toelating „poorters neeringhe” te doen. De definitieve aanstelling gebeurde inderdaad vóór burgemeesters en schepenen en in tegenwoordigheid van de ontvanger van de vrouwe van Komen en Halewijn en bestond uit de eedaflegging door de nieuwe plaatsvervangende amman⁶⁷. Voor het overige zien we deze functionaris of pachter in de naam van zijn meesteres voor het onderhoud van het gevangenisgebouw instaan, alhoewel haar ontvanger niet steeds haastig was om de gedane onkosten voor reparatie en zo meer aan degenen, die het werk verricht hadden, te betalen⁶⁸.

13 s. 4 d.”. Benevens nog enkele andere uitgaven daarvoor.

In de rand schreven de leden van de Rekenkamer achteraf volgende opmerking: „A certiffier et pour ce que aussi qu il semble que il n estoit besoing de garder si longtems ces prisonniers et si ne se tiennent es anchiens comptes precedents telz despenz ordinairement passez au prouffit de ce chepier, qui est ung fief heritable, parquoy seroit besoing de veoir le tiltre dudit chepier pour savoir a quelle charge ledit fief a este donne. Et soit veu ledit tiltre et neantmoins le bailli aura icy pour toutes ces parties ensemble la somme de 12 lib. par.”. Ibidem, rekening van de baljuw Jan vander Porte over het jaar 12 sept. 1498 - 12 sept. 1499, rubriek van de uitgaven.

(66) Zie de noten 62 en 64.

(67) „Ten zelven daghe (14 aug. 1505) zo was ter nernster bede ende beghaerte van hoghe moeghende, edele ende waerde vrouwe, mine vrouwe van Halewyn ende van Comen, bij der wet gheconsenteert Joos de Chever te bedienen t officie van der ammanscepe ende supplierschepe van der vanghenesse binnen der stede van der Nieuwpoort ende aldaer zijn ambt ende neringhe van backene te doen, zonder prejudicie van der kueren ende statuten der zelven stede en altyds ten wederroupenen van der voorseide wet”.

„Den 12en dach van decembre anno 1500 zesse so was Adriaen de Bavelare ontfanghen amman, scout ende cypier van der stede vander Nyeupoort metter toebehoorten ende dede zinen behoorlicken eedt in handen van der wet ter presencie van den ontvanger van mijn vrouwe van Halewyn. Ende was den zelven Adriaen by der wet gheconsenteert ten versoucke ende neerstegher bede van myn voornaemde vrouwe van Halewyn, dat de zelve Adriaen zyn ambt doen zal moghen zonder prejudicie van der stede rechten ende altyts ten wederroupenen van der wet. Geact ter camere present t college van scepenen”. Nieuwpoort, Oud Archief, nr 72, Bouc van acte, folio's 127 r° en 146 v°.

(68) „Ten zelven daghe (4 juni 1506) zo was gheordonneert by der wet ende ghewezen dat Joos de Chevere backer zo vele doene an den ontvanger van mine vrouwe van Halewyn, dat hy betalen ende vernoughen Ghelein Bavelare, temmerman, van de somme van 14 lb. par. binnen 14 daghen eerstcommende of dat hy Joos de Chevere den voors. Ghelein zelve betalen ende vernoughe van den zelven somme van 14 lb. par., altyds behoudens juste rekeninghe...”. Ibidem, f° 137 r°. — Zie ook f° 149 v°, acte van 8 april 1507.

3. - HET NIEUWPOORTS AMMANSCHAP ONDER DE HEREN VAN HALEWIJN EN CROY (1512-1601)

In 1512, bij het overlijden van zijn moeder, Johanna van Komen, trad Joris van Halewijn en daardoor ook zijn geslacht in het bezit van het erfelijk ammanschap te Nieuwpoort⁶⁹. Twee jaar later verkreeg hij van de burgemeesters en schepenen aldaar voor de door hem aangestelde amman-plaatsvervanger de toelating om, tegen het plaatselijk gewoonterecht in en zolang de wet het beliefdde, aan „portelicke neeringhe" te mogen doen, mits de betaling van het „portelicke recht". In verband daarmee verleende hij op 12 november 1514 aan genoemde magistraten een in het Nederlands gestelde „lettre van non-prejuditie", waarin deze voorwaarden geakteerd werden. In dat stuk noemt hij zichzelf „erveghleghen aman van der stede van Nieuport", wat nog duidelijk in overeenstemming met de traditie van het ammanschap was. Overigens is deze akte de oudste, die, uitgaande van een titelvoerende Nieuwpoortse amman, bewaard gebleven is⁷⁰. Op 2 december van het zelfde jaar deed de door Joris van Halewijn aangestelde plaatsvervanger, namelijk Pieter Monteclyn, voor de Nieuwpoortse schepenen de gebruikelijk eedaflegging van „sipier... ende amman"⁷¹.

Joris van Halewijn, die een gekend humanist was, blijkt zijn ammanswaardigheid te hebben willen verheffen en de eerste te zijn geweest om zich „burggrave ende amman van Nieuport" te noemen. Dit komt treffend tot uiting in 1527 in de akte, waardoor hij op 20 augustus van dat jaar Jan Melebrecht tot „schouteet ende cepier" van zijn „ammanie" aanstelde en tegelijk diens bevoegdheden, rechten en plichten formuleerde⁷². In de jaren 1531 tot 1533 zien we deze amman-plaatsvervanger ook als luitenant van de pachter van het baljuwschap te Nieuwpoort optreden⁷³, wat tot misbruiken aanleiding gaf. Opnieuw bracht de baljuw uitgaven voor het onderhoud van gevangenen in de stedelijke gevangenis, beheerd door de amman⁷⁴, in rekening, waarbij laatstgenoemde, op een bepaald ogenblik, in

(69) L'abbé L.J. Messiaen, *a.w.*, dl I, blz. 304-316. — L'abbé A.-M. Coulon, *Histoire de Halluin*, Kortrijk, 1904, blz. 147-150.

(70) Zie de tekst in bijlage, nr 2.

(71) „Den 2en in december 1514 dede Pieter Monteclyn zyn eedt sipier te weesene ende amman binder stede van der Nieuport uuter name van myn heere Jooris van Halewyn met alde datter aencleeft, belovende te doene al dat een goet sipier sculdich es te doene...". Nieuwpoort, Oud Archief, nr 72, Bouc van Acte, f° 245 r°.

(72) Zie de tekst in bijlage nr 3.

(73) De rekeningen van Anthoine de la Salle, baljuw van Nieuwpoort, over de periodes maart 1529 - maart 1531, maart 1531 - maart 1532 en maart 1532 - maart 1533, werden door Jan Melebrecht (Milibrac, Milbreccq) „lieutenant de le bailly et escoutete dudit Nieuport" ingediend en in zijn tegenwoordigheid verhoord. Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer nr 14.286.

(74) „Audit bailli qu il a paye au cipier de la cite ville de Neufport pour les despens de 15 jours dudit Adriaen (de Paeu) au pris de 3 s. 6 d. parisais par jour la somme de 52 s. 6 d. par.". Uitgave van de baljuw met in de rand een nota van de Rekenkamer van Rijsel: „Par quittance, mais pour ce que cest despense ne doit tourner a la charge de l empereur mais de l aman, qui doit livrer prison sans les despens de icellui seigneur, et aussi pour ce que se trouve royees es comptes precedens". Ibidem, rekening van A. de la Salle over het jaar 16 maart 1528 - 20 maart 1529, f° v°. Zie ook de volgende rekeningen.

1531, weigerde een terdoodveroordeelde aan de beul over te leverén, vooraleer voor de gevangenis onkosten vergoed te zijn geworden. Na onderzoek van de rekeningen van de baljuw, waaruit inderdaad bleek, dat dergelijke betaling telkens geweigerd of terug ongedaan geworden was⁷⁵, werd aan Joris van Halewijn, „escouteete heritier”, en zijn „commis”, Jan Melebrecht, verbod opgelegd zich nog tegen zulke uitleveringen te verzetten, alsmede voor „droit de chepaige et garde des prisonniers criminels” iets anders te mogen eisen, dan het wettig aandeel van twee schellingen in de boeten van drie pond. Deze kwestie gaf tegelijk ook aanleiding tot een onderzoek van de titels, die door de heer van Halewijn voorgelegd geworden waren⁷⁶. Het moet wel zijn, dat de Rekenkamer van Rijsel, die zich met gans deze kwestie bezighield, in geen geval aan de erfelijke amman van Nieuwpoort wou toegeven, aangezien de volgende jaren diens plaatsvervanger, toenmaals Pieter Jansone, geen terugbetaling voor gedane onkosten kon verkrijgen. In de desbetreffende baljuwsrekeningen vinden we inderdaad telkenmale de posten nopens dergelijke vergoedingen doorgehaald met in de rand de nota „royez comme non estans a la charge de l'Empereur, mais de l' amman lequel, a cause de son fief de ladite ammanye, doit livrer prison sans les despens dicelle seigneur l'Empereur”⁷⁷.

(75) In de rekening van A. de la Salle over de periode maart 1529 - maart 1531, ingediend door de amman Jan Melebrecht, komt onder de uitgaven een hele reeks posten voor in verband met het verhoor, de foltering en de terechtstelling met het zwaard van een ketter of protestant genaamd Pierre de Saint. Daaronder vinden we ook uitgaven voor het verblijf in de gevangenis: „Audit bally qu il a paye au dessus dit cipier pour les despens de prison dudit Pierre de 24 jours, a 3 s. 6 d. par jour, 4 lb. 4 s.”. Laatste som staat er evenwel geschrapt met in de rand de opmerking van de Rekenkamer van Rijsel „fait comme dessus, royez comme illecq” met verwijzing naar een vorige soortgelijke uitgave, die eveneens niet aanvaard geworden was. Deze betrof de onkosten van het verblijf in de gevangenis van een vrouw gedurende 8 dagen, ten bedrage van 28 s. Deze nietigverklaringen gebeurden in 1431 bij de auditie van de rekening in tegenwoordigheid van de dienstdoende amman, Jan Melebrecht, die, zoals gezegd toen als luitenant van de baljuw fungeerde. Ibidem, Rekenkamer nr 14.286.

(76) Zie de tekst van de uitspraak van de Rekenkamer van Rijsel in bijlage nr 4. Het desbetreffend perkament is evenwel gehalveerd, zodat ook de tekst zelf niet meer volledig is. Het is gedateerd 18 juli 1531.

(77) „Ledit bailly a paye au cipier de ladite ville de Neufport pour et a cause de certaines despenses d ung an finissant le 22me jour de mars 1534 (o.s., 1535, n.s.), qui montent a la somme de 25 lb 14 s. 1 d.”. Laatste som werd geschrapt met in de rand de opmerking van de Rekenkamer van Rijsel „Par quittance pour 25 lb. 14 s. 1 d. Mais pour ce que par les comptes precedens samblables despens se treuvent royez comme non estans a la charge de l'empereur, mais de l' amman, lequel a cause de son fief de la dite ammanye doit livrer prison sans le despens d icelles seigneur l'empereur. Parquoy roye a ceste cause”.

In de rekening staat nog een tweede soortgelijke uitbetaling aan de amman: „En outre lesdits 25 lb. 14 s. 1 d., ledit bally a paye audit cipier de certains autres despens ou temps dudit an qui montent par acquit a la somme de 11 lb. 19 s. par.” In de rand staat bij deze uitgave de opmerking van de Rekenkamer „par acte veriffie du griffier de l' eschevinaige de Noefport contenant que le bailly avoit par les burgmaistres et eschevins dudit lieu este condempne enver Pietre Jansone chepier es 11 lb. 19 s. Neantmoins que pour les causes contenus en l' apostille du prochain precedent article l' empereur n est tenu paier droit de chepaige, mais y est tenu l' amman, comme dit est dessus ... Neantmoins en regard a son enchiennete si ledit chepier ou autre se jugeis le faire executer (la sentence) — on ordonne audit bailly soy en

Joris van Halewijn, die in 1536 stierf, werd door zijn zoon Jan III opgevolgd. Deze was gehuwd met Jossine de Lannoy, die bij zijn dood in 1544 de voogdij over hun dochter Johanna-Hendrika toegewezen kreeg⁷⁸. Aangezien Jan III van Halewijn, naar het voorbeeld van zijn vader, de titel „vicomte de Nieuport" droeg, vinden we die titulatuur ook terug in de commissie-brieven, die door Jossine de Lannoy aan de plaatsvervangende ammans uitgereikt geworden waren. Twee zulke aanstellingsbrieven bleven in kopie bewaard, namelijk de benoeming in 1546 van Christoffel Conijn en die in 1555 van Nicasius Willecomme⁷⁹. Tussen deze beiden vinden we nog als dienstdoende amman Charles de La Burchière vermeld⁸⁰. Belangrijk is wel, dat in de commissiebrief uitgereikt aan Nicasius Willecome, voor het eerst sprake is van de gronden, die als leen tot het erfelijk ammanschap behoorden en waarvan de plaatsvervangende amman het genot kreeg, zoals trouwens ook van de overige „proffytz, prerogatives et emolumens", zonder dat die gespecificeerd worden⁸¹. Feitelijk vulde deze aanstellingsbrief, evenals die uitgereikt aan Cristoffel Conijn, de formulering van de ammansfunctie, die we in de akte van Joris Halewijn van 1527 aantreffen, verder aan. Het ligt voor de hand, dat men op die manier tot een soort wettelijke institutie van dit feodaal ambt wou geraken. Waar het leen van de erfelijke amman gelegen was, vermeldt de tekst van 1555 evenwel niet.

De betwistingen betreffende de bekostiging van het verblijf in de Nieuwpoortse gevangenis van misdadigers waren ondertussen, in 1555, vóór de aanstelling van Nicasius Willecome, opnieuw ter sprake gekomen. Dit blijkt uit een verzoek door de burgemeesters en schepenen aan de rekenkamer van Rijsel gericht ten einde te bekomen, dat de baljuw voor deze onkosten zou instaan en dat de amman tot de nodige reparatie van het gebouw zelf zou overgaan. Het antwoord van de leden van de Rekenkamer kwam neer op de bevestiging van het reeds vroeger ingenomen standpunt, namelijk dat de vrouwe van Halewijn, wegens haar feodale verplichtingen in verband met het erfelijk ammanschap, verplicht was, zonder enige ver-

porter pour appellat et en le signiffiant de bon heure ausdits des comptes. Ils adviseront par le procureur general de Flandres et pour garder le droit de l'empereur". Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer nr 14.286, rekening van Anthoine de la Salle, baljuw van Nieuwpoort over de periode maart 1534 - maart 1535.

(78) L'abbé L.-J. Messiaen, *a.w.*, dl. I, blz. 317-322 — L'abbé A.-M. Coulon, *a.w.*, blz. 150-152. Op het graf van Jan III en zijn vrouw Jossine te Komen staat te lezen: „Cy gist noble et puissant seigneur messire Jan de Halewyn, seigneur du dit lieu et de Comines, vicomte de Nieuport". Jossine de Lannoy stierf in 1561.

(79) Zie de tekst van beide commissie-brieven hieronder in bijlage, nrs 5 en 6: acten van 25 december 1546 en 1555.

(80) „Scavoir faisons que veu le depart de Charles de La Burchiere, notre escoutete amman et cypier de la ville de Nieuport, de son dit office et estat, qu'il a jusques a present deservy par notre commission...". Commissiebrief uitgereikt in 1555 aan Nic. Willecomme als opvolger van Ch. de La Burchiere. Zie bijlage nr 6. Zie ook betreffende laatstgenoemde L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport*, *a.w.*, blz. 334, uittreksels uit het Nieuwpoorts „Camerboek", lopend over de periode okt. 1554 - april 1557 (Nieuwpoort, Oud Archief, nr 4.203, f° 30, nr 2).

(81) „Luy avons donne et donnons tout le poir que a ung escoutete amman et cypier de ladite ville de Nieuport appartient avecq autorite de poursuyvre les profytz, prerogatives et emolumens, que a son dit office et estat appartient, soient terres et aultres droictz quelconques...". Commissiebrief van 1555. Zie bijlage nr 6.

goeding, tenzij dan die door de gewone gedetineerden betaald, de misdadigers van gemeen recht in haar gevangenis te onderhouden. De schepenen van Nieuwpoort werden dan ook aangemaand bij de genoemde vrouwe aan te dringen opdat ze het gevangenisgebouw zou laten repareren, waardoor het kon gebruikt worden „en la maniere de toute anchiennete accoustumee”. Indien dit niet mocht gebeuren, dan kon de baljuw een aanklacht indienen, waardoor van hogerhand zou worden ingegrepen teneinde in de normale gang van het rechtswezen in de stad te voorzien⁸². Dat de Nieuwpoortse gevangenis op dat ogenblik reeds gelegen was in de Langestraat, aan de zuidzijde, tussen de Schipstraat en de Marktstraat, waar we haar naderhand aantreffen, is zo goed als zeker, maar wie ze op die plaats heeft laten oprichten, weten we niet.

Johanna-Hendrika van Halewijn en Komen was pas vijftien jaar oud, toen ze in 1558 met Filips van Croy, hertog van Aarschot, in het huwelijk trad en daardoor haar rechten ook te Nieuwpoort kon uitoefenen⁸³. Toch was het haar echtgenoot, die, op 25 februari 1561, de commissiebrief uitvaardigde, waardoor Jacques van Houcke tot waarnemend „escoutete, aman et scepier” te Nieuwpoort aangesteld werd. In dit stuk wordt Johanna Hendrika „dame heritiere... de la visconte de Nieuport” genoemd en worden nogmaals de rechten en prerogatieven van dit ammanschap geformuleerd, in bewoordingen, die met de reeds aangehaalde aanstellingsbrieven overeenstemmen, maar zonder vermelding van het bezit aan leengrond⁸⁴. In een register van leengoederen van de proosdij van Sint-Donaas wordt nochtans onder het jaar 1573, melding gemaakt van „joncvrouwe Jane filia mer Jans van Halewin, heere van Comene”, als zijnde in het genot van „t amanscip van der stede van Nieuport metten vriheiden van de vanghenesse”, waarbij in ander geschrift bijgevoegd staat „metgaders twee ghemeten dair an cleivende, liggende binnen der prochie van Oostdinkerke”. Deze tekst vermeldt dus voor het eerst de ligging te Oostduinkerke en de oppervlakte van het leen van de titeldragende amman van Nieuwpoort, hetgeen heel waarschijnlijk op historische gronden steunde, zoals we reeds uit de tekst van 1375 konden afleiden. De juiste ligging van het leen zelf vernemen we evenwel niet en dit heel waarschijnlijk omdat het betrokken perceel aan de grens van de stad Nieuwpoort, waar de proosdij overigens nog andere lenen liggen had, o.a. een ten zuiden van het kerkhof van de O.-L.-Vrouwkerk, niet meer terug te vinden was, dit als gevolg van de ommuring⁸⁵.

(82) „mais trouvons que la dame de Halewijn est a cause de son fief d ammanie tenu (d entretenir) lesdits prisons et y faire garder lesdits criminels de sa Majeste sans aucun droict ou salaire, profictant du droict de chypieraige sur les prisons dis civilz feallement et aultres y appartenans... Parquoy... nous semble que... debves persister vers ladite dame... affin de faire reparer ladite prison pour en estre use en la maniere de toute anchiennete accoustumee...”. L. Gilliodts-Van Severen, *a.w.*, blz. 272-273, nr LXI. Kopie van een stuk van 23 april 1555, uitgaande van de Rekenkamer (Nieuwpoort, Oud Archief, nr 399, Cartularium B, opgesteld ±1650).

(83) L'abbé -L.J. Messiaen, *a.w.*, dl II, blz. 9-114. — L'abbé A.-M. Coulon, *a.w.*, blz. 153-158.

(84) Zie de tekst in bijlage, nr 7.

(85) „Edele ende weerde joncvrauwe Jane filia mer Jan van Halewin heere van Comen etc. houdt in leene ende manscepe van mynre voornoemde heere de proost t

Johanna-Hendrika van Halewijn stierf in 1581 toen ze pas 37 jaar oud was. Met haar stierf de oudere tak van haar geslacht uit. Het erfelijk ammanschap kwam nu aan haar zoon Karel, samen met al de andere bezittingen van de vroegere geslachten Halewijn en Komen. Bovendien erfde Karel ook het bezit van zijn vader Filips van Croy, die in 1595 overleed na het tot ridder van de Orde van het Gulden Vlies, grootbaljuw van Henegouwen en „grande" van Spanje gebracht te hebben. Karel bekleedde dezelfde waardigheden en was de vierde hertog van Aarschot. Hij noemde zich „vicomte de Nieuport"⁸⁶ tot op het ogenblik, dat het Nieuwpoorts ammanschap door hem op 4 december 1601 aan Jan de Preud'homme, baron van Poeke, of diens weduwe, door verkoop overgedragen werd.

Aldus waren in de 15de en 16de eeuw achtereenvolgens de geslachten van Komen (\pm 1400-1512), van Halewijn (1512-1581) en van Croy (1581-1601) in het bezit van het erfelijk ammanschap te Nieuwpoort geweest. Gedurende deze twee eeuwen had zich in de waardigheid van de titelvoerende amman, die in de grond toch maar een kleine leenman was, een evolutie voorgedaan, die tot invoering van de op dubieuze historische en juridische gronden steunende titulatuur van burggraaf of „vicomte" geleid had. Wat de uitoefening van de functie zelf betrof, was het steeds de dienstdoende amman, die de eigenlijke bevoegdheden ervan uitoefende en daarin was sedert de 13de eeuw geen verandering meer gekomen.

4. - HET NIEUWPOORTS AMMANSCHAP IN DE 17de EN 18de EEUW

Omzeggens gedurende gans de 17de en 18de eeuw bleef het geslacht de Preud'homme d'Hailly, dat talrijke lenen had, in het bezit van het erfelijk ammanschap of de „burggravië" van Nieuwpoort. Eigenlijk was het — indien we bepaalde genealogen en biografen mogen geloven — Antoinette Grenet, weduwe van de in 1597 gestorven baron van Poeke, Jan de Preud'homme d'Hailly, die in 1599⁸⁷ of 1601, deze feodale waardigheid

amanscip van der stede van Nieupport metten vriheden van de vanghenesse van de voornomde steide (bijgevoegd: metgaders twee ghemeten dair an cleivende lighende binnen der prochie van Oostduinkerke ende es al een manscip staende ter trauwe ende waarheide ende tennen vullen cope)". Brugge, Rijksarchief, Proosdij nr 1631 (Oud nr 509), register met de opsomming van lenen en leenverheffingen uit de periode 1573-1600, f° 101 v°. Zie ook f° 98 r°

(86) L'abbé L.-J. Messiaen, *a.w.*, dl II, blz. 115-169. — L'abbé A.-M. Coulon, *a.w.*, blz. 155-158. — Bibliographie nationale (publiée par l'Académie de Belgique), dl IV, kol. 544-552, artikel Croy (Charles de). — Karel van Croy was de eerste om de titel van baron van Komen en van Halewijn te dragen.

(87) R. de Beaucourt de Noortvelde, Nieuport — Documents historiques, dl II (enig verschenen deel), Oostende, 1904, blz. 251-255: „généalogie des vicomtes de Nieuport" (geslacht de Preud'homme d'Hailly). De auteur schrijft: „Elle (Antoinette Grenet) acquit le 31 décembre 1599 la vicomté de Nieuport, mourut le 8 mars 1619 et fut enterrée à Saint-Jacques à Ypres" (blz. 254).

F.-V. Goethals, *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du royaume de Belgique*, Brussel, 1849-1852, 4 delen. Zie dl IV, blz. 132-136, art. de Preud'homme.

L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes du Bourg de Bruges* (in *Coutumes des Pays et Comté de Flandre*), dl I, Brussel, 1883, blz. 320.

van Karel van Croy gekocht zou hebben. Op dat ogenblik evenwel blijkt haar zoon, Jan-Baptist, reeds in het genot van al de goederen en lenen van zijn overleden vader te zijn geweest. Of hij vanaf die tijd ook als titelvoerende burggraaf-amma van Nieuwpoort optrad, weten we niet. Zeker is het dat zijn moeder in 1619 stierf en dat hij in 1643 nog in het genot van genoemde „burggravië” was, vermits hij op 26 april van dat jaar bij zijn leenheer, Nikolaas Haudion, proost van Sint-Donaas en tevens bisschop van Brugge, een „rapport ende denombrement” betreffende zijn leen indiende⁸⁸. Hijzelf zou zeer lang geleefd hebben en pas in 1647 in de ouderdom van 92 jaar overleden zijn.

Jan-Baptist de Preud'homme d'Hailly schijnt, na de indiening van zijn denombrement, de „burggravië” van Nieuwpoort aan zijn zoon Jan-Frans overgedragen te hebben. Deze sneuvelde evenwel op 19 mei 1643 in de slag bij Rocroi tegen de Fransen⁸⁹. Als burggraaf-amma werd hij opgevolgd door zijn broer Marcus-Antonius, die op zijn beurt, op 18 april 1644, bij zijn leenheer, de reeds genoemde proost-bisschop Nikolaas de Haudion, een „rapport ende denombrement”, bijna woordelijk gekopieerd op dit van het jaar voordien, indiende⁹⁰. In beide stukken is er sprake van „de burggravië der stede van Nieuwpoort consisterende in sekere huysinghen ende edificien van vangenisse” met de erbij horende ammansfunctie en ook „van oude tijden sijn(de) gaende twee ghemeten leen liggende in de prochie van Oostdunkercke”, maar evenwel alsdan „niet recouvrerelijck”⁹¹.

Marcus-Antonius de Preud'homme d'Hailly overleed in 1699. Hij werd te Nieuwpoort als burggraaf-amma door zijn zoon Karel-Frans opgevolgd. Deze diende zijn „rapport ende denombrement” op 23 december 1699 in⁹², nadat hij reeds op 19 december het leenverheffingsgeld betaald had⁹³. Hij overleed op 21 oktober 1721. Zijn broer Marc-Antonius-Albert, die hem opvolgde, stierf evenwel reeds op 11 september 1722. Hij werd

(88) „welck voorts leen my verstorven ende opgekomen is by den overleden van mereheere Jan de Predome, baenderheere van Poucques, mynen vaeder..., die t selve te vooren van syn houders ende dat verkregen hadden by coope van hooge ende mooghende heere mereheere Charels de Crouy, hertoge van Crou ende van Harschodt, conforme de letteren van erfvenisse hier af gepasseert voor bailliu ende mannen van desen hove op den vierden decembre 1600 een...” Kopie van een „rapport en denombrement”, betreffende de burggravië van Nieuwpoort, opgesteld door Jan de Preud'homme op 26 april 1643. Zie de tekst in bijlage, nr 8.

(89) Zie voor biografische bijzonderheden R. de Beaucourt de Noortvelde, *a.w.*, blz. 251 en F.-V. Goethals, *a.w.*, dl IV, blz. 132-133.

(90) „t selve leen den voornoemden m'her Anthoine gesuceddeert ende vervallen by der doot van m'her Jan Frans de Predhomme, baenderheere van Poucques etc.” Kopie van het „rapport en denombrement”, betreffende de burggravië van Nieuwpoort, ingediend door Marcus-Antonius de Preud'homme en gedateerd 18 april 1644. Nieuwpoort, Oud Archief, nr 298.

(91) Zie bijlage nr 8.

(92) „welck leen den vermelden heere baron is competerende ende op hem gesuceddeert door het overliden van m'her Marcq Antoine de Preudhomme, synnen heer vaeder, burggrave van Nieuwpoort...” Kopie van het „rapport en denombrement” door Karel-Frans op 23 december 1699 „overgegeven”. Nieuwpoort, Oud Archief, nr 298.

(93) „Het 26ste leen (in het distrit van Veuren) consisteert in de burchgravië van Nieuwpoort met sekere huysinghen ende edificien van de vanghenisse van der

op zijn beurt opgevolgd door zijn zoon Charles-Florent-Idesbaldus, die, als minderjarige, onder de voogdij van zijn moeder, de douairière Antoinette-Alexandrine d'Ongnies, kwam te staan⁹⁴. Deze diende dan ook op 17 februari 1723, in de naam van haar zoon, bij de proost-bisschop van Brugge, Hendrik-Jozef van Susteren, een rapport betreffende de „burggravie" van Nieuwpoort in. In dit stuk, zoals in dat door Karel-Frans de Preud'homme d'Hailly in 1699 ingediend, wordt nogmaals van de „twee ghemeten leen gelegghen in de prochie van Oostdunckercke" melding gemaakt, zonder evenwel de ligging ervan aan te duiden⁹⁵. Charles-Florent-Idesbaldus de Preud'homme d'Hailly trad als meerderjarige in het genot van de burggravie van Nieuwpoort op 1 augustus 1724. Wanneer hij overleden is, is niet bekend. Zeker is het dat hij in 1787 nog in leven was, aangezien zijn naam in het register van de lenen van de proosdij van dat jaar voorkomt, met de vermelding van de leenverheffing in 1724. De twee gemeten leen te Oostduinkerke, behorend bij het ammanschap, staan daarin aangetekend als zijnde niet meer „vyndelyck", wat we reeds vernamen uit het eerste rapport van Jan-Baptist de Preud'homme d'Hailly⁹⁶.

De vier rapporten of denombrementen, die ons over de opvolging van de leden van het geslacht de Preud'homme d'Hailly in het erfelijk ammanschap of de „burggravie" te Nieuwpoort inlichten, bleven bewaard in de vorm van afschriften, die in 1776, op verzoek van de toenmalige burgemeester van Nieuwpoort, (Frans Lodewijk) de Brauwer, door de vertegenwoordiger van de proosdij in Veurne-Ambacht gemaakt geworden waren⁹⁷. Dit was waarschijnlijk een gevolg van de verschillende moeilijkheden, die toen al geruime tijd bestonden en zowel met de dienstdoende amman, als met de gevangenis verband hielden. Daarover bleven in het Nieuwpoorts

selve stede van der Nieuwpoort.toebehoorende m'her Charles Frans Preudhomme, baron van Poucques etc., par verheffing van den 19 decembre 1699". Brugge, Rijksarchief, Proosdij, nr 1632, leenboek opgesteld in 1721.

(94) Zie voor de biografische bijzonderheden R. de Beaucourt de Noortvelde, *a.w.*, blz. 252 en F.-V. Goethals, *a.w.*, dl IV, blz. 134.

(95) Nieuwpoort, Oud Archief, nr 298.

(96) „met welck voorseyde leen van oude tyden syn gaende twee gemeten lands in de prochie van Oostdunckerke, die nu niet vyndelyck zyn, gehouden door messire Charles Florens (I)desbalde Preudome d Alhy etc., par verhef van den 1e ougust 1724". Brugge, Rijksarchief, Proosdij van Sint-Donaas, nr 1633. Lijst van de lenen opgesteld in 1787, f° 7 v°, 26ste leen. Zie bijlage nr 9.

(97) „Mijn heer, hebbe per post ontfanghen ulieden geeerden benefens 3 lb. pars. over de copien authentique raeckende de burghgravie van Nieuwpoort. Wat aengact de rapporte, die ulieden mij sijt versoekende, hebbe d'eere van te seggen, dat naer veele langhdeurige recherchen ten dien eynde gedaen, eijndelinge maer twee en hebevonden dannof d'eene van daten 18 april 1644 en t'andere 24 septembre 1666, de eerste door de familie van Preudhome overgebracht. Vermits noch bevonden hebbe, dat dito familie 'tselve leen heeft verkregen ingevolghede erfvenisse alhier gebeurt. Soo bij aldien mijnheere oordeelde die extraicten noodigh te hebben, sal de selve op ulieden versoeck met veele liefde laeten toekommen. Waermede d'eere hebbe van te wesen met alle grootachtige, Mijnheer, Uw ootmoedighsten en onderdanighsten dienaer, De Man. Veurne den 23e april 1766. (Adres :) Aen Mijnheere de Brauwer burghmeester der stede van ende tot Nieuwpoorte". Nieuwpoort, Oud Archief, nr 298. Bundel akten over de gevangenis en de amman (1696-1779).

stadsarchief een reeks stukken bewaard⁹⁸.

Hetgeen voor de 18de eeuw inzake de gevangenis opvalt, is dat de Nieuwpoortse burgemeesters en schepenen zich meer en meer inlieten met de herstellingen aan het gebouw. De toestand van verwaarlozing, waarin dit huis onder het beheer van Charles-Florent-Idesbaldus de Preud'homme d'Hailly zich bevond, dwong genoemde wethouders inderdaad tot drastisch ingrijpen o.a. in 1730, 1736, 1764 en 1778. De verwickelingen begonnen eigenlijk voorgoed, toen in 1761 de toenmalige dienstdoende amman, Pieter Germonprez zijn post in de steek gelaten had⁹⁹ en de kwestie van zijn opvolging gesteld werd¹⁰⁰. Zo kennen we dan ook de namen van een paar van zijn opvolgers, namelijk Pieter Gerardijn, die hem in juni 1761 opvolgde¹⁰¹ en Pieter de Wachter, die op 2 januari 1762 aangesteld werd¹⁰² en evenmin lang in dienst bleef¹⁰³. De moeilijkheden in verband met de herstellingen aan het gebouw van de gevangenis bleven aanslepen¹⁰⁴. Eerst in 1778 blijkt de burggraaf de zaak ernstig ter hand te heb-

(98) Nieuwpoort, Oud Archief, bundels nrs 26 (a° 1763), 46 (a° 1761-1762), 298 (1696-1779) en 3.102 (1668-1736).

(99) Brief van burgemeester de Brauwer van 1 juni 1761 aan „m'her de Preud'homme d'Hailly, burggrave van Nieuport" met het bericht van „het clandestien verreck van UEd. cipier Pieter Germonprez ende d'onverwachte verlaetinge van UEd. gevangnisse". Ibidem, bundel nr 46.

Als gevolg van deze desertie resolveerden burgemeester en schepenen van Nieuwpoort met de goedkeuring van de baljuw „de vangenisse door de stadsmedt Lodewyck Gys te latene opene doen ende visiteren...". Ibidem, akte van 1 juni 1761.

(100) De burggraaf liet reeds op 20 juni weten, dat „soo als wanneer, dat er eenen persoon hem sal presenteiren tot het bedienen van het schautschap ende ammanie midtsgaders omme de plaetse van cipier geen difficulteyt maecken en sal van te stellen..."; dit als antwoord op het verzoek van de Nieuwpoortse wethouders op 15 juni tot hem gericht „eenen cipier zonder tydtverlies" aan te stellen. Ibidem. Zie ook aldaar nog een brief van de burggraaf aan deze wethouders van 23 juni 1761.

(101) Aanstellingsbrief van 26 juni 1761. — Pieter Gerardijn bood zich op 13 aug. 1761 bij de Nieuwpoortse schepenen met zijn commissiebrief aan. Van de burggraaf kreeg hij op 13 september toelating zekere reparaties aan de gevangenis te laten uitvoeren. Hij overleed evenwel korte tijd nadien, zoals blijkt uit een brief van de schepenen en burgemeester de Brauwer van 30 okt. 1761. Ibidem, verschillende brieven en andere stukken.

(102) „Is gecompareert in persoone Pieter De Wachter woonachtich tot Adinkerke, den welcken exhibeerde een bescheedt van den heere burggrave deser stede van daten 2 jan. 1762, waer by hy declareerde de cipirage deser te conficieren aen den gemelden Pieter De Wachter, die in consequentie dies versochte geaenveert te worden tot den gerequireerden eedt...". Acte van de Nieuwpoortse schepenkamer van 14 jan. 1762. Ibidem. Zie aldaar ook nog een brief van burgemeester de Brauwer nopens deze aanstelling, evenals de aanstellingsbrief zelf uitgaand van de burggraaf.

(103) Pieter De Wachter moet in 1764 wegens het onwettig in vrijheid stellen van een soldaat, die in de gevangenis opgesloten zat, veroordeeld en ontslagen geworden zijn. Dit blijkt uit stukken van 12 okt. en 26 nov. 1764, waarin sprake is van een sententie dienaangaande. Daaruit vernemen we dat genoemde „gewesen cipier" ongeveer 32 jaar oud was. Nieuwpoort, Oud Archief, bundel nr 298.

(104) Op 7 jan. 1729 verzochten de burgemeesters en schepenen de reparaties op stadskosten te laten verrichten. In 1736 kwamen ze nog eens op voor de „noodtsackelicke refectie" van de gevangenis. Ibidem, bundel nr 3.102.

In 1764 werden door twee timmerlui de staat gemaakt van de „ontbrekende refectien ende restauraties". Ibidem, bundel nr 298, akte van 31 okt. 1764.

ben genomen¹⁰⁵ en een paar jaar later was eindelijk dat huis „ten volle gerestaureert ende erstelt"¹⁰⁶.

Charles-Florent-Idesbaldus de Preud'homme d'Hailly was wellicht de voorlaatste, zoniet de laatste leenman-ammann van Nieuwpoort. Hij kan door zijn oudste zoon, meer bepaald Charles-Florent-Ferdinand in deze hoedanigheid nog opgevolgd geworden zijn¹⁰⁷. Zeker is het dat de Franse bezetting in ons land tijdens de periode 1794-1814 een einde aan de feodale instellingen en dus ook aan de „burggravie" van Nieuwpoort stelde. Toch verschijnt de titel „vicomte de Nieuport" daarna opnieuw in 1825, toen dat jaar, onder de regering van koning Willem I van de Nederlanden, de eerste lijst van de nationale adel opgesteld en gepubliceerd werd. Hij zou aldus verder door leden van het geslacht de Preud'homme d'Hailly gedragen worden, doordat die bij hun familienaam nog de naam „de Nieuport" voegden¹⁰⁸. Aldus bleef misschien een eerbiedwaardige getuigenis van de typische oorsprong van de stad Nieuwpoort tot op heden in een adellijke geslachtsnaam bewaard.

5. - DE BEVOEGDHEDEN VAN HET AMMANSAMBT

Uit onze uiteenzetting blijkt voldoende, dat we in de Nieuwpoortse „justiciarius" van 1163 niemand anders dan de oorspronkelijke ammann van de nieuwe stad zien. Alhoewel verschillende argumenten voor onze stelling pleiten, is het misschien wel waar, dat we geen doorslaand bewijs daarvoor hebben kunnen leveren. Dit komt natuurlijk door het gebrek aan gegevens nopens de titeldragende ammanns in 12de, 13de en 14de eeuw of door de onduidelijkheid van sommige teksten.

Indien de „justiciarius" van 1163 werkelijk niemand anders dan de oorspronkelijke ammann van Nieuwpoort was, dan kennen we zeer goed zijn aanvankelijke bevoegdheden, dank zij de keure van dat jaar. De verschillende strafrechtelijke bepalingen, die in dit handvest voorkomen, werden door professor R.C. Van Caenegem in zijn beide werken over het strafrecht en het strafprocesrecht in Vlaanderen in de middeleeuwen in hun

(105) „Comme il est indispensable de faire les reparations necesaires au prison dans la ville de Nieuport, nous messire Charles, Florent, Idisbalde de Preud'homme d'Hailly, vicomte de Nieuport... autorisons a ce fin le bailli de la dite ville de Nieuport jusqu a la somme cependant de deux cent a deux cens cinquante florins argent courant de Brabant avec approbation in forma promettant de lui faire paier la dite somme. Fait en notre hôtel à Gand le 23 août 1778". Ibidem. Zie ook aldaar de briefwisseling van de Nieuwpoortse schepenen nopens die zaak vanaf 1776.

(106) „De gevangenis van Nieuport is door den heere burghgrave ten volle gerestaureerd ende erstelt annis 1779 ende 1780". Ibidem. Nota op een kaft, die waarschijnlijk oorspronkelijk het dossier betreffende de restauratie van de gevangenis en de briefwisseling daaromtrent bevatte.

(107) R. de Beaucourt de Noortvelde, *a.w.*, blz. 252, noot 1. — Charles Alexandre François Rasse de Gavre, *Eloge du commandeur de Nieuport*, Brussel, 1827 (in *Nouv. Mém. de l'Acad. Royale des Sciences et Belles Lettres de Bruxelles*, reeks IV, nr 54, blz. I-XII). Charles-Florent-Ferdinand was commandeur in de orde van Malta.

(108) R. de Beaucourt de Noortvelde, *a.w.*, blz. 252-253.

juist perspectief geïnterpreteerd, zodat we daar niet verder dienen op in te gaan ¹⁰⁹. Weliswaar is er nog geen voldoende verklaring gegeven geworden voor de term „*lastinga navium*” in verband met de bevoegdheid van de „*justiciarius*” van 1163 ¹¹⁰. Voor het overige staat het vast, dat, naast zijn competentie inzake de lage justitie, deze ambtenaar ook in civiele zaken bevoegd was en de zorg over de gearresteerden had. Daarom juist is het moeilijk aanvaardbaar te veronderstellen, dat in 1163, naast of onder de „*justiciarius*”, een officier van een nog lagere rang als cipier zou in functie geweest zijn. De „*justiciarius*” zelf was al, gezien zijn competentie op rechterlijk gebied, een ambtenaar van deze categorie. Stellig bezat hij meer bevoegdheden dan de ammans, die vanaf 1219 of daaromtrent in dienst waren, gezien, die blijkbaar een gedeelte van hun competentie, namelijk de strafrechtelijke, aan de baljuw van Veurne of later aan de Nieuwpoortse poortbaljuw hadden moeten afstaan. Bovendien oefende hij persoonlijk zijn functie uit, wat vanaf een bepaald ogenblik in de 13de eeuw niet meer het geval moet geweest zijn. Wel vonden we in een grafelijke rolrekening van 1308 betreffende allerlei „*arrierages*” inzake betaling van feodale schulden, een zekere „*Jacobus preco de Novoportu*”, met een schuld van 12 lb. 18s. te Haringe, vermeld ¹¹¹. Maar aangezien uit deze tekst onvoldoende blijkt of we hier werkelijk met de toenmalige „*preco*” of amman van Nieuwpoort, dan wel met die van Haringe te doen hebben, durven we op deze tekst niet steunen ¹¹².

Over de bevoegdheden van de dienstdoende amman, die in de plaats van zijn meester, de amman-leenman, optrad, zijn we, dank zij het gewoonterecht van Veurne en Nieuwpoort, de rekeningen van de baljuw van Nieuwpoort en andere bescheiden, waaronder de reeds besproken commissie-brieven, voldoende ingelicht. De amman was lid van de „*justicie*” van de gemeente inzake de lagere en civiele rechtspraak en als gevolg daarvan behoorde het tot zijn competentie „van te openen ende te onderhouden

(109) Zie noot 12.

(110) De Nieuwpoortse poortbaljuw blijkt in de IJzerhaven ook „*bailli de l'eeuw*” of waterbaljuw te zijn geweest. Althans aldus wordt in 1333 Jacob Reyfin, Kassels baljuw te Nieuwpoort, in een gelijktijdig stuk betiteld. Brussel, Alg. Rijksarchf, Charters van Vlaaderen (*Trésor de Flandre*) nr 866, 2de stuk. Lijst van klachten uitgaande van de gemeente Nieuwpoort.

(111) „*Ce sont les arrierages... ke Thomas Fin jadis recheveres de Flandres rent sus de son final compte de ceaus qui furent rendu sus a le renenghe l'an 1300 et wijt... Item arrierages dou lardier de Furnes... En Ramscapple. Terminus Purificacionis... En Haringhes. Jacobus preco de Novoportu 12 lb. 18 s. En Ramscapple...*”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, rolrekening nr 2, stroken 11 en 12.

(112) Zie noten 13 en 14. — In het register van „'s gravenlandschuld” of heffing van de grafelijke cijns op de bodem te Nieuwpoort van 1314 vinden we in het 26ste park of indeling van eigendommen een genaamde „*Willem van Niewerport*” vermeld met drie aan elkaar palende stukken grond of huizen met een oppervlakte van respectievelijk 15 roeden, 9 roeden en 12 roeden. Genoemd park of kadastrale wijk lag tussen de Markstraat, Recolettenstraat (Sinte Mariestraat) en het Ankerstraatje (Duersstraatkine). Aangezien „*Willem van der Niewerport*” in dit register geen enkele titel draagt, kan niet bewezen worden dat hij met het erfelijk ammanschap iets uitsfaan kan gehad hebben.

t recht vander vierschare" in de naam van de vorst en „voor partye" ¹¹³. Hij droeg dus de roede, mocht de schepenen op civielrechtelijk gebied manen ¹¹⁴ en bezat dan ook het recht te „panden, vangene ende arresteren", „oproupinghe" of „afwinninghe van huysen ende erfven" te doen, wat op vier „wettelicke dynghedaeghen" per jaar gebeurde ¹¹⁵ en „executien van acten ende sentencien te moghen doene tot voldoeninghe van partyen" ¹¹⁶. De codificatie van het Nieuwpoorts gewoonterecht van 1616 bevestigde tevens dat dit alles gebeurde niet alleen in de naam van de graaf van Vlaanderen, maar ook in die van de burggraaf van Nieuwpoort ¹¹⁷.

Tot de prerogatieven van de amman behoorde de ontvangst van twee schellingen op de door de vierschaar uitgesproken boeten van drie pond parisis, wat zijn enige salaris was ¹¹⁸. De amman-plaatsvervanger inde dit deel voor zijn meester, zoals hij ook kostgeld ontving van de gearresterden in de stedelijke gevangenis, die hij mocht bewonen ¹¹⁹. Het tarief voor het verblijf in dat gebouw bedroeg in de 16de eeuw 3 schellingen 6 penningen per man en per dag ¹²⁰. De plichten en rechten van de amman als cipier ten overstaan van diegenen, waarover hij in de gevangenis de zorg had, vinden we gestipuleerd in een reglement van 1700. Daarin lezen we o.a. dat „den vorseiden cipier verobligiert (sal) syn aen de ghevangenen vorseijt drie mael daeghs over te leveren water, broot, booter, caes, houdt (en) coolen" en dat hij niet „verobligiert (sal) syn een persoon te relaxeeren van sijn cipirage" vooraleer voldaan te zijn geworden „soo van montkosten, cipirage als anderssins", wat niet belette, dat hij toch krediet mocht verlenen. De burger, die gedetineerd of gevangen gezet werd, had

(113) „Eerst van ghewysde boeten van drie ponden parisis daer of de amman van den Nieuwpoort heeft voor zyn recht van te openen ende te onderhouden t recht van der vierschare van mynen gheduchten heere ende voor partye als leet van justicie ten zelve stede, heeft 2 s. par. van elcker boete, aldus blijfter ende komt mynen gheduchten heere hierof 58 s. par. van ghewysde boeten. Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer, nr 14.280, rekening van Jan Robault, poortbaljuw van Nieuwpoort, over de periode 10 jan. - 10 mei 1485. Rubriek van de ontvangsten.

(114) Commissiebrief op 20 aug. 1527 door Joris van Halewijn uitgereikt aan Jan Melebrecht, dienstdoende amman. Zie bijlage nr 3. — „...zeker mandaet omme ammonestere bailliu amman ende scepenen dat zij noch manen noch wijsen zouden upten vorseiden Diederic (Rosijn) als clerc...". Nieuwpoort, Oud Archief, nr 352 of Brussel, Alg. Rijksarchief, nr 36.736, stadsrek. van 1433, rubrieken „van ridene".

(115) Costumen ende Usantien der Stede van Nieuwpoort, in Gilliodts-Van Severen, *a.w.*, blz. 76. — Zie hierboven noot 1.

(116) Denombrement door ridder Marc-Anthoine, baron van Poeke, op 26 april 1643 ingediend. Zie bijlage nr 8.

(117) „Welcke vierschare ghebannen ende geslackt wort by den Amman uuyter name van den Graeve van Vlaenderen ende van den burchgraeve deser stede". Zie noot 1.

(118) Genietend van zijn „fief et de sa portion des amendes de soixante solz... sans quelque autre salaire...", mocht de amman geen andere gelden van terdoodveroordeelden eisen. Zo staat te lezen in een zeer gehavende brief van de Rekenkamer van Rijsel van 18 juli 1531. Zie bijlage nr 4.

(119) „thus te bewonen, de vanghenesse daerin te houdene, de ghevanghenen daerin te bewaeren, derof t ontfanghen zyn rechte...". Commissiebrief van 20 aug. 1527. Zie bijlage nr 3.

(120) Zie noten 74 en 75. — Op het einde van de 15de eeuw bedroeg het onderhoudsgeld voor jongeren 3 schellingen 4 penningen per dag. Zie noot 65.

te betalen „incommende van de cel vyer schellinghen van sluijten ende ontsluijten, bovendien twee stuijvers van de bewaerenisse... (en) ook twee stuijvers van sijn daeghelijcxsche bedde". Militairen hadden ook te betalen, o.a. de soldaat „van uuijt ende ingaen de somme van tien stuijvers", tenzij hij voor criminele feiten gevangen gezet geworden was. De dienstdoende amman had „aen alle degonne commende in sijn cipirage... af (te) nemen messen ende andere geweire, dat sij souden moogen bij hem hebben". Het was hem ten strengste verboden „van aen eenigen gevangenen de minste libertheyt te geven dan op hunnen ghewoonelijcken tijdt". De soldaten, die gevangen zaten, moesten „blijfven oep hunne camer ordinaire... sonder... daer baute (te mogen) commen, tenzij met believen van vorseiden cipier", die daarvoor verantwoordelijk was. Ook mocht deze aan zijn gevangenen bier, wijn en brandewijn leveren, indien hij het goed vond. Iedere avond evenwel had hij zijn deuren te sluiten en te zorgen dat de soldaten en burgers in hun respectievelijke kamers waren „naer het verlaeten van den cloocke"¹²¹.

De dienstdoende amman was dus een ambtenaar met een welomschreven verantwoordelijkheid, die hij niet alleen tegenover zijn meester, maar ook tegenover de wethouders en burgers van Nieuwpoort en zelfs tegenover vreemde soldaten en zeelieden te dragen had. Ook financieel had hij zich te verantwoorden, niet het minst tegenover zijn meester of diens ontvanger. Hij inde inderdaad niet alleen dezes aandeel in de boeten van drie pond en het cipiersgeld, maar ook allerlei andere emolumenten in verband met zijn civielrechtelijk ambt o.a. in verband met arresten of beslagleggingen als gevolg van pandingen en andere schuldvorderingen. Dit verklaart dan ook waarom de amman-leenman als zijn plaatsvervanger een pachter of dienaar aanstelde en waarom de Nieuwpoortse schepenen die persoon eerst als amman na diens eedaflegging en een borgstelling wilden erkennen¹²². De dienstdoende amman kon geen burger van Nieuwpoort zijn, wat als gevolg had, dat hij slechts met de toestemming van de schepenen naast zijn functie nog een ander beroep, bijvoorbeeld dit van bakker mocht uitoefenen¹²³. Ook blijkt hij somtijds niet langer dan één jaar in dienst te zijn geweest. Of hij tegen een vergoeding werkte, dan wel als pachter optrad, is niet na te gaan. Hij bewoonde de gevangenis zelf, die hij in goede staat diende te houden. Bovendien had hij ook nog het genot van de twee gemeten gronds, die als leen aan het ammanschap verbonden waren en die

(121) Dit alles lezen we in het reglement van 29 november 1700, dat als titel draagt: „premenencien ende conditien van de cijpirage der stede ende port van Nieuwpoort competereent aen den heer viconte der selve stede...". Nieuwpoort, Oud Archief, nr 298, bundel met losse stukken betreffende de gevangenis, de gevangenen en de amman-cipier.

(122) „Michiel de Laticy es borghede bedeghen over Charles de Labudiere (Laburkiere?) cepier van zulcx alsser ancleeft". L. Gilliodts-Van Severen, *a.w.*, blz. 334, uittreksel uit het Nieuwpoorts „Camerboek", lopend over de periode juli 1552 - okt. 1554 (Nieuwpoort, Oud Archief, nr 4202). — Voor de eedaflegging zie noten 67 en 71 hierboven.

(123) In 1435 was Jan de Wale burger van Ieper, in 1762 Pieter de Wachter inwoner van Adinkerke. Zie de noten 55 en 102. — Voor de toelating tot uitoefening van poortersnering, zie de akte van non-prejuditie van Joris van Halewijn van 12 nov. 1514, in bijlage nr 2. — Zie ook noot 67.

zozeged te Oostduinkerke lagen, maar eigenlijk teloor gegaan waren. Aanvankelijk nochtans blijkt de amman-leenman te Nieuwpoort niet in het bezit van een eigen stenen huis, dat permanent als gevangenis ingericht was, te zijn geweest. Dat was nog zo voor Jan II van Komen, die omstreeks 1450 een huis van de Tempeliers als gevangenis in gebruik had¹²⁴. Het gebouw van de gevangenis, dat we tot 1914 in de Langestraat, schuin tegenover het gijzelhuis of stadhuis van die tijd aantreffen, kan kort na 1512, hetzij door Johanna van Komen, hetzij door haar zoon en opvolger, Joris van Halewijn, opgericht geworden zijn. Althans vinden we dat huis voor het eerst afgebeeld op het plan van Nieuwpoort omstreeks 1570 gemaakt door J. van Deventer¹²⁵ en daarna op dit van Vedastus du Plouich van de jaren 1640, evenals op het reliefplan van omstreeks 1698 berustend in het Hôtel des Invalides te Parijs¹²⁶. Aangezien het gebouw in 1914 verwoest werd, beschikken we, om het te beschrijven, alleen over enkele oude gravures en over hetgeen C. Wybo ons daarover weet te vertellen. Zo weet laatstgenoemde ons in zijn beschrijving te melden, dat de gevel versierd was met „d'anciennes armoiries sculptés"¹²⁷. Ongetwijfeld stelden deze wapenschilden de blazoenen van de geslachten van Komen en Halewijn voor, benevens misschien die van de adellijke families van Croy en de Preud'homme d'Hailly. Zekerheid daarover hebben we evenwel niet.

Was het misschien omdat hij nu de heer van een permanente stenen gevangenis was, dat Joris van Halewijn, die in 1514 zichzelf nog „ervegheghen amman van der stede van Nieuport" noemde, voortaan de titel van „burggrave ende amman" droeg, wat we in 1527 vaststellen?¹²⁸. Zeker is het, dat in de stukken uitgaande van de Rekenkamer van Rijsel van dat burggraafschap geen sprake is en dat eerst in de codificatie en homologatie van het Nieuwpoorts gewoonterecht van 1616 daarvan gewag gemaakt wordt. De opvolgers van Joris van Halewijn moeten het dus gedaan gekregen hebben hun burggrafelijke titel door de hogere instanties te doen erkennen. Dit gebeurde heel waarschijnlijk op grond van de stukken, die ze hadden

(124) Zie noot 57.

(125) Commentaar bij het plan van J. Van Deventer van 1550 of 1570 door luitenant-generaal H. Wauwerms, in Ch. Ruelens, Em. Ouverleaux et J. Vander Gheyn S.J., *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle*, 12me livraison. Brussel, 1891.

(126) A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, Keulen, 1641-1644, dl 2, blz. 634-635. — Zie ook *Belgische steden in relief* (Uitgave Pro Civitate), Brussel 1965; plannen opgenomen door Franse militaire ingenieurs kort vóór of na 1700. Voor het reliefplan van Nieuwpoort, zie blz. 107-138, met commentaar door R. Degryse. Op blz. 116-117 foto van het reliefplan met verklaring.

(127) C. Wybo, *Nieuport, Ancien et moderne*, Brugge, 1904, blz. 121 en 122. — Het wapen van de zogenaamde „chastelain et viconte de Nieuport" werd in 1557 door Corn. Gailliard in diens werk „L'ancienne noblesse de Flandre", bladzijde 32, aldus omschreven: „de gueulle au sautoir de vair, à la bordure d'or à huyct quintefueilles de gueulle, et crye: Garde toy de Bailleul". Deze omschrijving, maar dan met weglaten van de uitroep, die er op volgt, vinden we in 1632 overgenomen in het werk van Ph. de L'Espinoy, „Recherche des antiquitez et noblesse de Flandres", blz. 140. Zie daarover de Ghellinck-Vaernewyck, „Sceaux et armoiries de la Flandre", blz. 274. De vermelding „Bailleul" in de uitroep kunnen we, als zijnde van militaire aard, wellicht in verband brengen met het maarschalkschap, dat tot in de 15de eeuw aan het geslacht van Belle te Oostduinkerke behoorde.

(128) Zie bijlage nr 3.

kunnen voorleggen en die misschien wel opklommen tot de Nieuwpoortse „justiciarius” van 1163¹²⁹. Vermits deze minstens de gelijke van de burggraaf van Veurne en niet diens ondergeschikte was geweest, belette ogenschijnlijk niets in hem dergelijk hoogwaardigheidsbekleder te zien, althans niet in de 16de eeuw, toen de feodale ambten al lang gekristalliseerd waren. Overigens was de oorspronkelijke bevoegdheid van de burggraaf in de meeste kasselrijen die van een schout en in Veurne Ambacht die van een amman, wat verklaart waarom beide laatste feodale ambtenaren steeds als plaatsvervangers in de territoriale onderverdelingen van het gewest optraden¹³⁰. Aangezien de Nieuwpoortse erfachtige amman, onmiddellijk onder de graaf of onder de proost van Sint-Donaas, hoofd van alle grafelijke ambtenaars uit de feodale periode, ressorteerde, was het maar vanwege de zestiende eeuwse grafelijke autoriteit een eenvoudig gebaar van goede wil, alhoewel historisch noch juridisch voldoende te verantwoorden, Joris van Halewijn en zijn opvolgers de titel van burggraaf te laten dragen. Wat er ook van zij, niets toont misschien duidelijker de continuïteit in het Nieuwpoorts ammanschap vanaf 1163 aan, dan deze anachronische titel. Meteen vervalt daardoor de legende of valse voorstelling, die we bij sommige schrijvers vinden, alsof Nieuwpoort van meet af aan een burcht onder het gezag van een burggraaf zou hebben gehad.

We menen dan ook dat de mogelijke identificatie van de Nieuwpoortse „justiciarius” van 1163 met een feodaal gezagsdrager, die niet veel meer dan schouts- of ammansbevoegdheden bezat en die zich ongeveer de gelijke van de burggraaf van Veurne-Ambacht kon noemen, voor een beter begrip van de merkwaardige archaïsche keure van Nieuwpoort en meteen dus ook voor de rechtsgeschiedenis van Vlaanderen en van de opkomende Vlaamse gemeenten niet zonder belang is.

(129) Van het presenteren door de amman-leenman van diens titels is er o.a. sprake in 1499 en 1531, telkens onder de vorm van een verzoek uitgaande van de Rekenkamer van Rijsel. Zie noot 65 en bijlage nr 4. — Voor de „anchiennete” van de ammansfunctie, zie noot 41. Wat daaronder begrepen werd, is niet duidelijk.

(130) A.C.F. Koch, *a.w.*, blz. 88 en 162-163.

LIJST VAN DE FEODALE AMMANS

Geslacht „de Novoportu" (volledigheidshalve hierbij gevoegd, alhoewel stellige bewijzen ontbreken) (onvolledige opsomming)

- Balduinus de Novo Portu (1199-1214): „dominus" en „miles"
- Johannes de Novo Portu (1240): „dominus" en „miles"
- Jacobus (de Novoportu?): „preco de Novoportu" (?) (1308)

Geslacht „van Komen" (\pm 1400-1512): zonder ammanstittel in de gelijktijdige bescheiden.

- Colard van den Clyte (\pm 1400-1404)?
- Jan I van Komen (1404-1443)
- Jan II van Komen (1443-1475)
- Johanna van Komen (1475-1512), weduwe van Jan II van Halewijn

Geslacht „van Halewijn" (1512-1582): burggraven

- Joris van Halewijn (1512-1536): „burggrave ende amman", „escoutète héritier"
- Jan III van Halewijn (1536-1544): „vicomte de Nieuport"
- Johanna-Hendrika (1544-1558), onder voogdij van haar moeder Josine de Lannoy
- Johanna-Hendrika (1558-1581), gehuwd met Filips van Croy: „dame héritière... de la vicomté de Nieuport"

Geslacht „van Croy" (1581-1601)

- Karel van Croy (1581-1601): „vicomte de Nieuport"

Geslacht „de Preud'homme d'Hailly" (1601-1795): burggraven

- Antoine Grenet, weduwe van Jan de Preud'homme d'Hailly (1599- of 1601-1619?)
- Jan-Baptist de Preud'homme (1619?-1643)
- Jan-Frans de Preud'homme (1643)
- Marcus-Antonius de Preud'homme (1643-1699)
- Karel-Frans de Preud'homme (1699-1721)
- Marcus-Antonius-Albert de Preud'homme (1721-1722)
- Charles-Florent-Idesbald (1722-1724), onder voordij van zijn moeder
- Charles-Florent-Idesbald (1724-1787 of tot een van de volgende jaren)
- Charles-François-Ferdinand de Preud'homme (gestorven in 1827).

DIENSTDOENDE AMMANS, WAARVAN DE NAMEN IN DIT
ARTIKEL VERNOEMD WORDEN

- 1374 Jake de Keiser
- 1412 Ryquaerd de Blic
- 1416 Michiel Fardieu
- 1432 Jan Wouters
- 1435 Jan de Wale
- 1451 Jehan Doverbrock
- 1482 Clais de Zouter
- 1505 Joos de Chever
- 1506 Adriaen de Bavelaere
- 1514 Pieter Montelyn
- 1527-1533 Jan Melebrecht ¹
- 1534 Pieter Jansone
- 1546 Christoffel Conijn
- 1553 Charles de la Burchière
- 1555 Nicasius Willecomme
- 1557 Pieter Sumeil ²
- 1561 Jacques van Houcke
- 1761 Pieter Germonprez
- 1761 Pieter Gerardijn
- 1762 Pieter de Wachter

(1) Nieuwpoort, Oud Archief, nr 72, onder de datum 26 augustus 1527.

(2) Onzekere lezing. Ibidem, nr 13, f° 53²⁰.

BIJLAGE 1

1467-1469

Uittreksel uit de rekening van Lodewijk van Slijpe, baljuw van Nieuwpoort, over de ambtsperiode 11 mei 1467 - 2 april 1469, in verband met het recht van de amman op twee schellingen in de boeten van drie pond en de toepassing van het gebruik, wegens de oogst of het haringseizoen, de vierschaar niet samen te roepen.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer nr 14.280, gezegde rekening, rubriek „recepte”.

Recepte

D amendes jugies de 60 s. paris is monnoie de Flandres, dont l amman de Neufport pour son droit et salaire de ouvrir, entretenir et garder le droit de le vierschare pour mon tres redoute seigneur et pour partyes, comme membre de la justice de la dite ville, prend et recoit 2 s. paris is de chacune amande. Ainsi n en demeure a compter au prouffit de mon dit seigneur que 58 s. pour chacune, qui ne montent point a grand somme, parce que par le trespas de mon seigneur le duc Philippe, cui dieu absoille, aussi pour le renouvellement de sa commission qu il devoit avoir de mon tres redoubte seigneur, mon seigneur le duc de present, pour l aougst et pour le harenguison et autres causes licites et raisonnables, lui convenoit cesser de tenir les plais accoustumes en ladite ville. Pour ce icy pour semblables amendes jugies ainsi qu il sensuit.

.....

De Pierkin de Cocxhide qui a este jugie et condempne par lesdits de la loy de Neufport pour ce qu il avoit par mal talent injurie, couru sus et navre Cornille Witte en l amende de 60 s. Icy receu les 2 s. deduis comme dit est dessus... 58 s." Enz...

BIJLAGE 2

12 november 1514

Akte van Joris, heer van Halewijn en Komen, houder van het erfelijk ammanschap te Nieuwpoort, die, op verzoek van de schepenen van die stad, erkent, dat indien aan de door hem aangestelde amman toestemming gegeven is geworden aan poortersnering te doen, dit slechts uitzonderlijk en voorlopig is en in het geheel geen afbreuk doet aan de stedelijke voorrechten en aan het recht van de magistraat om zoiets terug ongedaan te maken.

Nieuwpoort, Oud archief, nr 183 (charter nr 261). Origineel charter in perkament met plooi, waarop fragment van zegel in rood was.

Wy Jooris, heere van Halwin ende Coomene, erveghleghen aman van der stede van Nieuport, salut. Doen te wetene alle di ghonen, die deze presente lettren van non perjudicie zullen zien of hooren lesen, houe dat ic

kenne zo weye myn amanye bedient binder stede van Nieuport met al zyn toebehoorde, dat hij geen poortelicke neringhe douen en mach binder zelve stede, ten ware by consente van der burgmestre en scepenen van der zelve stede. Nu eist warachtich dat ter bede ende begherte van my, zoe hebben de voornomde beurgmestres ende scepenen van der stede van Nieuport ghegheven ende gheconsenteerd, dat zoe wye, dat myn amanye bedienen zal alsoet behoort, zal mueghen van nu voert doen portelicke neeringhe met te betalene portelicke recht binder stede tote andre stont ende wederrouepen van der zelve beurgmestres en scepenen van der zelve stede, want ghen recht en pretenderen te hebbene ter cause van myn amanye te meughene eeneghe poortelicke neringhe te douene, het en ware by consente van den buergmestre ende scepenen van der stede van Nieuport.

Ten onconde van desen ende te bewaerensse van der zelve stede van my ende mynen naercommers, zoe hebbe ic dese lettren van non prejudicie ghezeghelt met mynen propren zeghele ende gheteeken met minder hant den twaelfsten dach van november in dit jaer veichtien hondert ende vertienne.

(op de rug in later schrift) Lettre van non prejudicie verleent door den heere van Halwin als erfachtig amman van Nieuport over dat het magistraet van Nieuport consenteerde dat synen aengestelden amman mochte poorters neyringhe doen.

BIJLAGE 3

Nieuwpoort, 20 augustus 1527

Commissiebrief, waardoor Joris, heer van Halewijn en van Komen, houder van de burggravié en het ammanschap van Nieuwpoort, Jan Melebrecht tot amman in die stad aanstelt.

Nieuwpoort, Oud archief, nr 13. Register met eedformules, f° 39 v°. Kopie.

Op den 25en in ougst 1527 zo dede Jan Melebrecht eed schout te zynen van der Nieuport. Present Tolfyn, van Slyphen enz.

Copie

Allen deghonen, die dese presente letteren zullen zien of hooren leesen, Jooris, ridder, heer van Halewyn van Comene, burggrave ende amman van Nieuwpoort etc., salut. Doe te wetene alle lieden, dat uuter goede rapporte, dat my ghegheven es van de persoon van Jan Melebrecht, hebben dezen Melebrecht ghestelt, ghemaect ende gheconsenteert ende bi dese presente lettren stellen maken ende consenteren schouteet ende cepier van mynder ammanie, die wy hebben binder stede vander Nieuport, omme bi hem hetzelfde officie te bedienen uut mynder name alsoot behoort, te moghen panden, vangenene ende arresteren, indien nood es, ende scepenen van der Nieuport te manen, vierscare van Koninklyke Majesteyt weghe van alle zaken te moghen makene, hees¹ met de voorseide scepenen te doen en exerceren alle wettelicheden van oud ghecostumeert, thus te bewonen, de vangenensse daerin te houdene, de ghevangenen daerin te bewaeren, derof t

(1) Misschien te lezen „hove” in plaats van „hees”.

ontfanghen zyn rechte zulx daerte behoort, de roede te moghen draghen binder voornoemde stede van der Nieupoort, recht, wet ende justicie te doen gesciene alzo verre als(t) hem toebehoort, mynen ammanie te houdene in huere rechten ende vryheden ende specialic al te doen dat een goed schouteete, amman, cepier behoort te doen ende belovende dat van waerhede te houdene, versouckende aen scepenen van der Nieupoort ende alle anderen, dat zy desen mynen schouteet ende cepier hulpe ende bystand doen, zyn officie exerceeren(de), indien hy t begeert, dese commissie ghedurende ter myne wederroupene. In kennesse myns zeghele hier aen ghedaen (h)angen de 20e dach in aougst 1527².

BIJLAGE 4

Rijsel, 18 juli 1531

Akte waardoor de leden van de Rekenkamer te Rijsel hun afkeuring uitspreken over de houding van de Nieuwpoortse amman of van zijn meester, de heer van Halewijn, die het loslaten uit de gevangenis van een terdoodveroordeelde uitgesteld had tot op het ogenblik, dat hij voor het onderhoud van die gevangene betaald geworden was. De leden van de Rekenkamer zijn van oordeel, dat de amman met zijn aandeel in de boeten van 3 pond als salaris genoeg moet nemen en verzoeken de heer van Halewijn zijn aanspraken door middel van zijn titels te bewijzen.

Nieuwpoort, Oud archief, inventaris nr 297 (charter nr 285). Fragment van een origineel charter. Twee derden van het perkament bleven over na afscheuring van de rechterkant, zodat de tekst niet volledig is en ook niet kan gereconstrueerd worden. Met het teken — begint hieronder elke zin uit de geschonden oorkonde.

- Aujourdhuy 18me de juillet mil cinq cens trenteung. Sur ce que...
- et gens des comptes de l'Empereur a Lille par Anthonie de la Sal(le)...
- du seigneur de Hallewin escouteete heritier d icelle ville et Jehan Milbr(echt)...
- l'ordonnance a luy japieca faicte verbalement et par les appostille...
- escouteete pour droit de chepaige et garde des prisonniers crimine(ls)...
- charge dudit escouteete son maistre luy avoit tousiours fait pa...
- differa la delivrance d un criminel condempne avoir la teste tenc(hee)...
- satisfait des despens de prison d icellui delincquant au grand scand(ale?)...
- tousiours faire le semblable en pareil cas. Mesdit seigneurs des con(p-tes?)...
- apparu par les comptes dudit bailliaige de Neufport. Reposans de...
- de son dit fief et de sa portion des amendes de soixante solz jugiees ten...

(2) Hierbij dank ik de heer Octave Mus, stadsbibliothecaris te Ieper, voor zijn welwillende hulp bij het ontcijferen van deze moeilijk leesbare tekst.

- sans quelque autre salaire. Ont de rechief ordonne et ordon(nent)...
- escouteete ou commis de semblables reffuz de prison de criminelz et...
- son nom fache plus semblable reffuz de la delivranche desdits criminelz...
- justice ou nom de l Empereur. Tant que par jcellui seigneur Empereur et...
- presentee par le dit seigneur de Hallewin avec ses tiltres ensemble ceulx pou...
- Empereur ont par lesdits des comptes pieca este envoyez autrement...
- Actum au grand bureau de la chambre desdits comptes a Lille
- Moy present

(get.) Carettes (?)

BIJLAGE 5

Komen, 25 december 1546

Commissiebrief waardoor Jossine de Lannoy, douairière van Halewijn en Komen, in de naam van Jeanne, haar dochter, Christoffel Conijn tot schout amman en cipier van de gevangenis te Nieuwpoort aanstelt.

Nieuwpoort, Oud archief, nr 13. Register met eedformules, f° 47 r° en v^o. Kopie.

Christoffele Conijn dede desen 29 sten janvier 1546 zynen behoorliken eedt (als) cypier der voorseide stede, volghende de inhoudende van commissie hier volgende. Michiel de Myster, Jacques de Visch enz.

Copie van commissien

Nous, Jossyne de Lannoy, dame douariere de Halewyn, Commines etc., tant pour soy que comme aiant la garde, bail et gouvernement des personnes et biens de demoiselle Jenne de Halewyn, sa fille, quelle eult de deffunt, de noble memoirie, hault, noble et puissant seigneur, messire Jehan, chevalier, seigneur desdits Halewin, Commines, Lauwe etc., vicomte de Nieupport et aussi en tant que mestier seroit comme en vertu du pooir absolu et irrevocable de haulx nobles et puissants sires, messires Jehan de Lannoy, seigneur de Molembaix, Solre le Chateau, Zoutelande, sire Adolflant Grimignies etc., chevalier de l'ordre, et Henry, seigneur de Bersele, Breyne, etc., tuteurs de ladite demoiselle Jenne de Halewyn, salut.

Scavoir faisons que nous confians a plain es diligence et leaultez de Christoffle Conyn demourant en ladite ville de Nieuwpoort. Avons jcelluy commis et par cestes commectons par provisions et jusques aultrement par nous sera ordonne notre escoutete, amman et cypier de ladite ville de Nieuwpoort, luy donnant par ces presentes entieres auctorite et puissance en notre nom ouvrir la court ou vierscaere dedens ladite ville, eschevins et aultres que appartient conjurer, recevoir sy avant qu il appartient adheritement, desheritement, transportz et requerre. Et generalement et especiellement nous luy avons donne tout tel pouvoir comme a ung escoutete aman et cypier de ladite ville de Nieuwpoort appartient. Donnons a charge a tous noz hostes, requerrans a tous aultres, que, a son conjurement et office exerchans, ilz

disent loy luy present ayde et conseil. Revocquant par cestes tout aultre pooir parcidevant donne. Reservant toutteffois l alienation ou diminution de notre seigneurie et droict. Donne en nostre chasteau de Commines soubz notre seel le 25e jour de decembre annee 1500 quarante six.

BIJLAGE 6

Komen, 2 november 1555

Commissiebrief, waardoor Jossine de Lannoy, douairière van Halewijn en Komen, in de naam van Jeanne, haar dochter, Nicasius Willecome, in de plaats van Charles de La Burchiere, tot schout, amman en cypier van Nieuwpoort aanstelt.

Nieuwpoort, Oud archief nr 13. Register met eedformules, f° 51 v° en 52 r°. Kopie.

Nous, Jossine de Lannoy, dame douargiere de Halewyn, Commines etc., tant en ceste qualite, que comme aiant la garde, bail et gouvernement des personnes et biens de damoiselle Jehenne de Halewyn, sa fille, quelle eut de defunct, de noble memoire, hault, noble et puissant seigneur, messire Jehan, chevalier, seigneur desdits Halewyn, Commines, etc., viconte de Nieuport ou aussy entant que mestier seroit, comme en vertu du pooir absolu et irrevocable de haultz, nobles et puissantz sires, messires Jehan de Lannoy, seigneur de Molenbaix, Sorel le Chateau, Zoutelande, sire Adolflant Grimignies etc., tuteurs de ladite damoiselle, Jehenne de Halewyn, salut.

Scavoir faisons, que, veu le depart¹ de Charles de La Burchiere, notre escoutete, amman et cypier de la ville de Nieuport, de sondit office et estat, qu il a jusques a present deservy par notre commission et qui icelluy office et estat ne peult demorer sans deserviture. A ceste cause nous confians es diligence et leaultie de Nicaise Willecomme, avons jcelluy commys et par ce presentes connectons (et jusques aultrement en sera ordonne)² notre escoutete, amman et cypier de ladite ville de Nieuport, luy donnant par ces presentes entiere autorite et puissance en notre nom ouvrier la vierschare ou la court dedens ladite ville, conjurer eschevins et aultres qu il appartient, recevoir si avant qu il appartiendra adheritement, desheritement, transportz et requierre. Et generalement et especialement luy avons donne et donnons tout les pooir que a ung escoutete, amman et cypier de la dite ville de Nieuport appartient avecq autorite de poursuyvre les profyitz, prerogatives et emolumens, que a sondit office et estat appartient, soient terres ou aultres droictz quelsconques. Donnans en mandement a tous nous hostes, requerrons tous aultres que a son coniuement et office exerchant, ilz faichent et disent luy present ayde et conseil. Revocquant par cestes tous aultres pooir parcidevant donne a aultre. Reservans toutefuoies l alienation et diminucion de notre seigneurie et droict. Et a la charge et condition de par ledit Nicaise bailler bon et souffisant pleisge et caution,

(1) „Depart" : geschreven in de tekst „de port".

(2) Doorgehaald.

comme il est de coutume, et d entretenir a sa charge la maison des prisons dudit Nieuport.

Donne en notre chasteau de Commines soubz notre seing manuel par faulte de mon scel, que n en sceu pour le present recouvrir, le second jour de novembre 1500 cinquante cincq.

Signe Jossine de Lannoy.

BIJLAGE 7

Beaumont, 25 february 1561

Commissiebrief, waardoor Filips, heer van Croy en hertog van Aarschot, in de naam van zijn echtgenote Jenne, vrouwe van Halewijn en Komen, Jacques van Houcke tot schout, amman en cipier van Nieuwpoort aanstelt.

Nieuwpoort, Oud archief, nr 13. Register met eedformules, f° 54 r°. Kopie.

Philippes, sire de Croy, duc d Arschoot, prince de Chimaij, conte de Beaumont et de Senneghem, seigneur de la terre et paire d Avesnes, de Wallers, de Lillers Saint Venant, de Guevaucamp, de Hallewin et de Commines etc. A tous ceux, qui ces presentes verront ou orront, salut.

Comme de raison de notre tres chere et tres amee compaigne, dame Jenne de Hellewyn, dame heritiere dudit lieu de Commines, de Lauwe, de Rolleghem, de la visconte de Nieuport, etc., nous compete presentement le renouvellement et institution de tous les offices et estatz desdits terres et seigneuries. Scavoir faisons que por le bon rapport, que fait nous a este de la personne de Jacques van Houcke. Nous confians plainement en ses leaulte, sens et preudhommie. Avons icelluy commis et establis, commetons et establissons par cestes notre escoutette, amman et scepier dudit Nieuport, luij donnant plain pouvoir, auctorite et mandement especial de tenir les plaix d icelle visconte au lieu plaidoyable et accoustume, ouvrir et clore la court, semondre et conjurer les juges, hommes de fieufz ou eschevins de la dite visconte, recevoir toutes plaintes et faire saisines judiciaires, tenir informations, faire princes et calenges comme raison portera, recevoir contractz desheritement et dessaisines et en bailler adheritement et possession a ceux qu il appartiendra et generalmente de faire et exercer tout ce que a escoute(te), amman et cepier deument cree doit et peult appartenir, aux gaiges, prouffits, sallaires, hauleurs, emolumens et francises y appartenans, a telle charge de reddition de comptes comme du passe. En donnans neantmoins par ledit van Houcke pleyge et caution suffisante desdits offices, comme il est de costume. Le tout tant qu il nous plaira et jusques a notre rappel. Dequoij et de soy bien et deument acquitter en l exercice desdits offices, il a fait ce aujourdhy le serment en tel cas pertinent en noz mains.

En tesmoing desquo(i) nous avons signe cestes et y fait appendre nostre grant scel armoye de noz armes. Donne en notre ville de Beaumont le vingtcinqueisme jour de feubvrier mil cincq cens soixante.

BIJLAGE 8

26 april 1643

Denombrement opgesteld door ridder Marc-Antoine de Preud'homme, baron van Poeke, ten behoeve van de baljuw van de bisschop van Brugge, proost van Sint-Donaas en kanselier van Vlaanderen, betreffende de burggravië van Nieuwpoort.

Nieuwpoort, Oud archief, nr 298. Bundel akten over de gevangenis en de gevangenisbewaarder. Gecollationeerde kopie van 11 mei 1776.

Copie van seker rapport ende denombrement overgegeven door m'her Marcus Antoinie de Prudhomme, rudder baron van Poucques, aen d'heer ende meester Philips Schuute, bailliu van den alder eerwaardigsten heere, mynheere Nicholaus van Haudion, bisschop van Brugghe, dien den inhouden alhier is volgende van woorde te woorde.

Jan de Predhommies, rudder, baenheere van Poucques, heere van Neuville ende burggrave der stede van Nieuport ende capiteyn van een compagnie peerden tot dienste van synen coninglyken majesteit catholyck etc. Geve over in regten rapporte ende denombrement an de heer Philips de Schutter, als bailliu van den wettelycken hove van mynen eerwaardichsten heere Nicolaus de Haudion, bisschop van Brugghe, cancelier van Vlaanderen ende proost van Sint Donaas te Brugge, ende dat van synen hove van mannen van de voorseyde proostdie in Veurne ende Veurne Ambacht metten appendentien ende dependentien de grotte¹ ende denombrement van een leen, hetwelcke ik houdende ben in leene en manschipe van den voorseyden eersten heere ende voorschreven hove en is de burgghrav(i)e der stede van Nieuport consistierende in sekere huysinghen ende bificien² van vangenisse der stede van Nieuport, hebbende uyt crachte van diere macht ende autoriteyt an te stellen ende constitueren eenen schout, amman ende chepier, die oock vermacht te jouisseren ende professeeren deselve officien, gebruycken deselve huysinge ofte vangenisse met bewaerenisse van gevangenen, met alle hoogheden, vryheden, gagien, sallarissen, profiten ende molumenten ende toebehooren, (h)of open te doene ende maecken, schepenen te maenen, ten versoecke van partyen arresten, saisiren van dyngen, executien van acten ende sententien te mogen doene tot voldoeninghe van partijen, met welke mynen leene van oude tyden sijn gaende twee ghemeten leen liggende in (de) prochie van Oostdunkercke, die nu niet recouvrerelyc en syn, staende mynen voornoemden leen ter trouwe ende waerhede ende tegen een vollen relieve van thien ponden parisise telcken veranderynghe ende als t verandert by coope den thierenden penninck, welck voorts leen my verstorven ende opgekomen is by der overleden van mereheere Jan de Predomme, baenderheere van Poucques, mynen vaeder (ende my voornoemt gekomen is door overlijden van myn vadere mereheere Jan de Predomme)³, die t selve te vooren van syn houders ende dat vercreghen hadden by coope

(1) „Grotte": grootte

(2) „Bificien" (sic) voor „edificien", zie bijlage 9.

(3) Foutieve herhaling in de kopie

van hooge ende mooghende heere, mereheere Charels de Crouy, hertoge van Crou ende van Harschodt, conforme de letteren van ervenisse hier af gepasseert voor bailliu ende mannen van desen hove op den vierden december 1600 een. Geve dit rapport over aen den voorseyden heere met expresse tot degratie ⁴ van t selve te gauderen ⁵ als naer rechte ende redene naer segghenschap van andere commende van leene van desen hove.

In kennesse der waerheden soo hebbe ik dit rapport geteekent met myn gewoonelyck handteeken ende gezegelt met myn segele deser 26 april 1643. T oorkonde: ondertekent Jan de Preudhommies baron Pouques ende gezegelt op steerte van parchemin.

Gecollationneert jegens het origineel rapport, wanof copie hier vooren, ende bevonden conforme voor soo vele het leselijk is by my onderschreven bailliu der prostdye van Sint Donaes sich bestreckende binnen desen, 11 mey 1776. t' Oorconde, F. De Man.

(in de rand) Forme deser copie 24 stuyvers.

BIJLAGE 9

1787

Uittreksel uit het register van de lenen afhangend van de proostdij van Sint Donaas en gelegen in Veurne Ambacht.

Brugge, Rijksarchief. Fonds Proostdij, nr 1633 (inventaris J. Maréchal), f° 7 v°, 26ste leen.

Burggravie van Nieuport

Een leen consiterende in de burggravie van Nieuport met seker huysingen ende edificien van vangenisse van de selve stede van der Nieuport, hebbende ter causen van dien macht ende autoriteyt omme te stellen ende constitueren eenen schout, amman ende cypier, die ook vermag te jousseren ende possessen de selve officien ende gebruycken de selve vangenisse, edificien, met bewaerenisse van de gevangenen, met alle hoocheden, vryheden, gagien, salarissen, profyten ende emolumenten ende toebehoorten, mitsgaders hof te openen, schepenen te maenen ten versoecke van partyen, arresten, saisissementen, pandyngen ende executien van sententien ende acte te mogen doene tot voldoeninge van partijen, met welck voorseyde leen van oude tyden syn gaende twee gemeten lands in de prochie van Oostdunkerke, die nu niet vyndelyck zyn, gehouden door messire Charles, Florens, (I)Desbalde Predome d Alhy etc., par verhef van den 1e ougst 1724.

(4) „Met expresse enz...“ : onduidelijke lezing.

(5) „Gaudere“, Latijn : genieten van.

Het tarief van de „Overslach” te Wachtebeke

(begin XVIe eeuw)

door

J.A. MERTENS

Voor de handelsgeschiedenis zijn gegevens betreffende tolleren (toltarieven, tolvrijstellingen, tolrekeningen) van groot belang: ze lichten ons voornamelijk in over handelaars, verhandelde waren, handelsrichting en handelsomvang. Soms bevatten ze nog andere niet te verwaarlozen gegevens¹.

In de ruimste betekenis is de tol een recht dat door de landsheer wordt geheven op waren die in of door zijn territorium vervoerd worden². Dit recht wordt geheven ten koste van de handelaar en verschilt aldus essentieel van de verbruiksbelasting (assise of maltote; ongeld), een jongere taks die de stadsbesturen mits toestemming van de vorst hieven. In feite bestonden een groot aantal tolleren die alle van elkaar verschilden³.

Toch waren de tolleren geen willekeurige heffingen door de vorst opgelegd. Het waren vergoedingen die hij van de handelaars eiste in ruil voor de veiligheid die hij hun binnen zijn gebied waarborgde. Bijkomstig waren het ook vergoedingen voor een dienst die aan de handelaar bewezen werd: het „pontaticum” en het „exclusaticum” waren taksen die van oudsher geheven werden bij het gebruik van bruggen en sluizen waarvan constructie en onderhoud zaak van de openbare macht waren⁴. Zo ook was het recht op „overslach” of „overdrach” geheven niet louter belasting, maar tevens de vergoeding die werd betaald voor het gebruik van constructies of overdraagdiensten⁵. De tolleren werden geïnd door een vorstelijke ambtenaar ofwel werd het inningsrecht verpacht⁶.

**

(1) Over de tolleren in de Karolingische tijd verscheen een studie die ook over de oorsprong ervan gegevens bevat en in noot een uitgebreide literatuur vermeldt: F.L. Ganshof, Het tolwezen in het Frankisch Rijk onder de Karolingen, *Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, jaargang XXI, 1959, nr. 1.

(2) R. Doehaerd, *Comptes du tonlieu d'Anvers 1365-1404*, Kon. Commissie voor Geschiedenis, 1947, blz. 7. De inleiding tot deze bronnenpublicatie bevat een uitgebreide literatuur over de laat-middeleeuwse tolleren die in voetnoot werd verwerkt.

(3) H. Van Werveke, *De Gentsche Stadsfinanciën in de Middeleeuwen*, Ac. Royale de Belgique. Classe des Lettres. Mémoires. Coll. in 8°, 2e série t. XXXIV, Bruxelles, 1934, blz. 25 e.v.

(4) F.L. Ganshof, *art. cit.*, blz. 49.

(5) H. Pirenne, Les „overdrachtes” et les „portes d'eau” en Flandre au XIIIe siècle, à propos d'une charte inédite provenant des archives de la ville d'Ypres, *Essays in mediaeval History presented to T.F. Tout*, Manchester, 1925, blz. 139-145. Zie ook: H. Pirenne, *Histoire économique et sociale du Moyen Âge*, (éd. H. Van Werveke), Parijs 1963, blz. 74-75.

(6) R. Doehaerd, *op. cit.*, blz. 11.

Ruim een eeuw geleden bestudeerde L. Deschamps de Pas de betekenis van „overdrach”, o.m. aan de hand van een tekening die een constructie op het kanaal van Ieper naar Nieuwpoort voorstelde⁷. Het is niet gemakkelijk te bepalen of de „overslag” te Wachtebeke, waarvoor een tarief bekend is⁸, gebeurde door middel van dergelijke constructie. Zeker nochtans is dat de „overslag” te Wachtebeke een belangrijk deel van het handelsverkeer tussen Terneuzen en Gent draineerde vóór het tot stand komen van de Sasse vaart⁹.

De eigenlijke „overslag” was gelegen ten N.O. van Wachtebeke en vormde er de kern van de bevolkingsagglomeratie van dezelfde naam aan de Nederlands-Belgische grens¹⁰. In de middeleeuwen maakte de wijk deel uit van de parochie Zuudorpe¹¹.

Is deze „overslag” van dezelfde aard als de „overdrach” die door Deschamps de Pas beschreven werd of diegene waarvoor H. Pirenne een tarief publiceerde¹²? Een eerste opmerking bij de oplossing van het probleem geldt de naam. Beide zoëven genoemde auteurs behandelen een „overdrach” en niet een „overslag”. Betekenen bijgevolg beide woorden hetzelfde of gaat met de verschillende naam ook een verschil in werking en organisatie gepaard?

Een andere bekende „overdrach” — in Oost-Vlaanderen nu — was deze aan het einde van de Sasse vaart, welke de Gentenaars in 1547 mochten graven om hun verbinding met de zee te verbeteren. „Overdrach” duidt deze keer geen constructie aan maar wijst éénvoudig aan dat de goederen aan de Landdijk bij de Joos Hamerlincksluis ten noorden van Zelzate van de zeeschepen op kleinere boten zullen overgeladen worden en dan naar Gent gevoerd¹³. Hieruit volgt dat „overdrach” niet alleen in de betekenis van „overtoom” maar ook in die van „overladen” of „overschepen” van waren of goederen werd gebruikt. Deze laatstgenoemde handeling heet technisch: „overslach”¹⁴. Het woord „overdrach” wordt dus voor het geval

(7) L. Deschamps de Pas, Ce que c'était qu'un overdrach, *Annales du comité flamand de France*, t. VI, 1862, blz. 210-222. Zie ook: E. Gailliard, *Inventaire des Archives de la ville de Bruges. Glossaire flamand*, blz. 470-471 en E. Van Halteren, Les anciens Passe-lits de la Plaine flamande, *Mededelingen Marine Academie*, dl. V, 1950-51, blz. 187-204.

(8) Archives départementales du Nord, Série B 219, f° viii^{xxix} r° - ix^{xx} v°.

(9) Over de Sasse vaart: H. Nowé, Het streven van Gent naar de Zee, *Hand. Maatsch. Gesch. Oudheidk. Gent*, n.r., dl. VI, 1952, blz. 23 e.v.

(10) Overslag is thans een Nederlandse gemeente in Zeeland. De woonkern wordt door de grens doorsneden en ligt grotendeels in België.

(11) Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 2710, f° 29 v°: „l'overslach en la paroisse de Wachtebeque ou mestier d'Assenede qui parcidevant souloit estre en la paroiche de zuudorpe ou mestier daxelles”.

(12) Zie n. 5 en 7. De „overdracht”-toponiemen zijn zeer talrijk in West-Vlaanderen (zie K. De Flou, *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen...*, t. 12 sub verbo). — Voor de „overdrach” te Snaaskerke en de aanwending van de opbrengst ervan is een 17e eeuwse akte bekend: ook daar is de „overdrach” een bouwwerk. (Rijksarchief Brugge, Charters van het Vrije 803). Collega L. Danhieux, die ons dit stuk signaleerde, aanvaarde hiervoor onze oprechte dank.

(13) H. Nowé, *art. cit.*, blz. 25.

(14) Over: overtoom, overslach, overdrach, zie A.A. Beekman, *Het Dijk- en Waterschapsrecht in Nederland vóór 1795*, 2 dln (doorlopende paginatuur) 's Gravenhage, 1905-07, sub verbis, blz. 1260; blz. 1267-1268.

van de Sasse vaart ook gebruikt om een „overslag” aan te duiden.

Geldt deze equivalentie nog in de omgekeerde richting m.a.w. kan de „overslach” te Wachtebeke een „inrichting om vaartuigen te halen over een dam” zijn? Indien zulke constructie (overtoom) te Wachtebeke bestond kan de vraag bevestigend beantwoord worden. Nochtans vonden wij te Wachtebeke geen enkel spoor van een bouwwerk en dient voorlopig te worden besloten dat „overslag” enkel het overladen van goederen betekent terwijl „overdrach” ruimere betekenis had en zowel het overladen van waren als de constructie om vaartuigen over een dam te brengen aanduidt. Inderdaad toont een XVIe eeuwse kaart¹⁵ duidelijk de plaats van de „overslag” te Wachtebeke aan: de Axelse of Zoute vaart staat er noch rechtstreeks noch door middel van een constructie in verbinding met het riviertje dat in onze tekst „westvaert” wordt genoemd en van Overslag naar Calve vloeit en ten zuiden hiervan uitmondt in de Moervaart, die de Durme is en in verbinding staat met Gent¹⁶. De schepen kwamen van Terneuzen langs de Blijde, de Nieuwvaart en de Axelse vaart¹⁷ naar Overslag en werden er overgeladen op seien die langs Calve de Moervaart bereikten en via de Durme naar Gent vaarden. „Overslag” lag op 5634 roeden (= $\pm 21,5$ km) van Terneuzen en op ongeveer 24 km. van Gent¹⁸.

De tekst van de „overslag” te Wachtebeke geeft ons, behalve een tarief, nog talrijke bijzonderheden over de wijze waarop het inningsrecht van de „overslag” werd verpacht. Uiteindelijk hoort zoals gebruikelijk was voor wind- en waterrecht, de opbrengst van de „overslag” de heer toe, maar wordt hier door zijn afgevaardigde per opbod verpacht. Aldus wijst Lieven Leyns, raadsheer van Filips de Schone en zijn ontvanger in het kwartier van Gent, de pacht van de „overslag” toe aan Jacob van der Mersch voor de som van 100 lb. per jaar. De pacht gaat in op 1 augustus 1504 en zal drie jaar duren: dus tot 31 juli 1507. Er zal taks geheven worden op alle waren die te Wachtebeke, in Assenederambacht, in de richting Terneuzen of Gent van de „overslag” gebruik maken.

Op 8 juni is met het oog op deze verpachting onder het zegel van de ontvanger een akte uitgevaardigd die de wijze van toekenning van deze pacht bepaalt: de ontvanger of zijn klerk zullen zich te Hulst ter beschikking houden van ieder solvent burger die de pacht wil instellen. Op 9, 16 en 23 juli zal in de parochiekerk te Wachtebeke het verpachten van het recht op de „overslach” aangekondigd worden en op iedere volgende maandag (10, 17 en 24 juli) zal hetzelfde gebeuren te Hulst. Op de vrijdag na het tweede kerkgebod, op 21 juli dus, zal om twee uur 's namiddags op

(15) Rijksarchief Gent, Fonds Bisdom Sint-Baafs B kaart 46. Zie ook: Kaarten en Plans 686 en 1441-1442.

(16) A. De Vos, *De Middeleeuwse Loop van de Durme en haar bijrivier de Poeke*, *Hand. Maatsch. Gesch. Oudheidk. Gent*, n.r., dl. XII, 1958, blz. 41-42.

(17) J. Wesseling, *De Geschiedenis van Terneuzen*, 1958, blz. 11.

(18) Rijksarchief Gent, Fonds Bisdom en Sint-Baafs: B kaart 46 draagt volgende tekst: „den overdrach is vander neuzen 5634 r.”.

het schepenhuis te Hulst een kaars aangestoken worden en zal men tot het uitgaan van de kaars de kans krijgen het bod te verhogen; de definitieve toewijzing zal echter gebeuren op vrijdag 28 juli ter zelfder plaats en op dezelfde wijze.

Bij het uitgaan van de eerste kaars, op vrijdag 21 juli, had Jacob van der Mersch het inrecht van de „overslach” reeds op 100 lb. (par.) per jaar gebracht; bij de daarop volgende zittingen werd deze prijs niet verhoogd.

In bijzijn van Jacob Martins en Marc Wouterssonne, schepenen van Hulst, werd het recht van de „overslach” te Wachtebeke aan vander Mersch toegerekend. Brandt, de klerk van Lieven Leyns bekrachtigde deze handeling met zijn handtekening¹⁹.

Verdere bijzonderheden over de wijze waarop de pacht geïnd werd treft men aan in de rekening van Lieven Leyns voor het jaar 1506: de jaarlijkse pachtsom wordt niet ineens betaald, maar in twee halfjaarlijkse betalingen van ieder 50 lb. par., waarvoor de termijnen vervallen op 1 februari en op 1 augustus na het ingaan van de pacht²⁰.

**

De tekst over de overslag te Wachtebeke bevat ook het tarief dat de pachters dienden na te leven; het geeft een idee over de goederen die het voorwerp van handelsverkeer uitmaakten tussen Terneuzen en Gent, en omgekeerd. Aldus gelden: graan, meel, haring, boter, kaas, wijn, as, bier, zout, ajuin en look, appels, olie, wede, mede, wol, hout, huiden, stenen, schalies, tonhout, lood, kalk en turf. Het lijstje van de verscheepte waren — hoofdzakelijk voedingsmiddelen en constructiematerialen — laat vermoeden dat het verkeer vooral in de richting Gent verliep, hoewel het niet mogelijk is de overheersende richting met zekerheid te bepalen.

Ook het vervoer van brandmateriaal, onder de vorm van turven, zal belangrijk geweest zijn. Bij Wachtebeke-Calve lag immers het Marquettemoer, eigendom van de Noord-Franse abdij Marquette²¹. Ook de Gentse Sint-Pieter- en Sint-Baafsabdijen bezaten moergronden in de streek, die nog in de 16e eeuw Gent van grote hoeveelheden turf voorzagen²².

Het is niet mogelijk het kwantitatief belang van de vervoerde goederen met zekerheid te bepalen. Een rekening gemaakt in de veronderstelling dat alleen graan langs de „overslag” zou vervoerd worden brengt ons tot 300 schepen vooraleer de pachter zijn inzet zou hebben teruggewonnen.

De Durmeschepen of seien, die ook voor de vaart op de Lieve werden gebruikt, waren immers geijkt op een inhoud van vijf vaten wijn, wat

(19) Archives départementales du Nord, Série B.219 f° viii^{xx} - ix^{xx}.

(20) Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer 2710, f° 29 v°: „pour la somme de cent livres par. monnaie de flandres par an a payer aux premiers jours de fevrier et aougst”.

(21) E. De Reu, Historisch-geografisch Onderzoek betreffende de moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12e, 13e en 14e eeuw, *Oudheidkundige Kring „De Vier Ambachten”*. Jaarboek 1960-61, blz. 42-43.

(22) F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis der gemeenten van Oost-Vlaanderen*, 1e reeks, dl. VII. Wachtebeke, blz. 3.

gelijkgesteld werd met tien mud koren²³. De mud koren woog zowat 450 kg., vermits hij ongeveer 643 liter mat²⁴. Een seie kan dan een tonnage van 5000 kg hebben gehad²⁵; vermits nu ieder mud los graan 8 d. par. werd belast dienden 3000 belastbare eenheden te worden „overgeslagen" vooraleer 100 lb. par. was opgebracht; één schip mocht 10 belaste eenheden vervoeren; aldus komen wij tot 300 schepen.

Het ontbreken van een grondige studie over inhouds- en gewichtseenheden, over het soortelijk gewicht der waren en de hiermee verband houdende ingenomen stapelruimte brengt met zich dat zelfs niet kan vastgesteld worden welke waren relatief zwaar of minder zwaar belast zijn. Het blijft dus een open vraag in hoeverre de graantaks en de stapelruimte van iedere belaste hoeveelheid graan met de gemiddelde ontvangst per schip overeen stemmen. Het getal 300 is dus enkel een aanwijzing waarbij bovendien nog moet bedacht worden dat de pachter van de „overslag" meer hoopt dan alleen zijn inzet te verhalen. In de veronderstelling dat hij met de wettelijke intrest in verrichtingen zonder risico gevraagd, — de penning 16, — vrede nam, verwacht hij een minimumopbrengst van 106 lb. 13s. 4 d. par.²⁶ en dient het aantal schepen ten minste in verhouding vermeerderd te worden. Alles bij elkaar lijkt het nochtans niet té gewaagd te veronderstellen dat dagelijks ten minste één schip te Overslag werd overgeladen.

(23) Bibl. Ville Tournai. Manuscrit Ville Cod. 167, f° 41 v°. Wij danken van harte de heer A. Depoitre, bibliothecaris, die ons dit handschrift onder de gunstigste voorwaarden heeft laten inzien.

(24) M.J. Tits-Dieuaide, La conversion des mesures anciennes en mesures métriques. Note sur les mesures à grain d'Anvers, Bruges, Bruxelles, Gand, Louvain, Malines et Ypres du XVe au XIXe siècle, *Contributions à l'histoire économique et sociale*, t. II, 1963, blz. 38 n. 20.

(25) Over de schepen die voor de Durmevaart werden gebruikt, vindt men inlichtingen in het artikel van F. Corijn, Het Schippersambacht te Gent (1302-1492), *Hand. Maatsch. Gesch. Oudheidk. Gent*, n.r. dl. I, 1944, blz. 179 e.v.

(26) In feite is ook deze minimumopbrengst nog veel te laag geschat, daar de tol meer dan waarschijnlijk ook nog het loon van ten minste één bediende moest opbrengen (zie bijlage). Dit loon aan 5 s. par daags rekenend en het jaarlijks aantal werkdagen op 260 schattend, vertegenwoordigt dit een bedrag van 65 lb. par.

BIJLAGE

TARIEF VAN DE OVERSLACH TE WACHTEBEKE

1504

Archives départementales du Nord, Série B. 219 (oude foliëring: f° viii^{xx}xix v° - f° ix^{xx}.)

- ... Te wetene van alle maniere van grane ghesturt ende onghesact van elcken mudde acht penninghen paris.
- Item van elcken mudde ghesact graen zesse penninghen paris.
- Item vanden laste vander mele in tonnen ii s. par.
- Item vanden laste haryncx ii s.
- Item vanden laste drooghen haryncx xviii d.
- Item vanden hondert inghelse casen ii s.
- Item van alle manieren van vissche in harynctonnen besleghen vanden laste ii s. p.
- Item vanden laste vander botre besleghen in amborgher tonnen iiii s. p.
- Item van elcken laste assche ii s. p.
- Item van elcker pype wyns xii d. p.
- Item vanden laste amborghen ende oosters bier iiii s. p.
- Item vander braute kenytten xxviii tonnen oft daeromtrent viii s. p.
- Item van hondert sacken zoude viii s. p.
- Item van hondert tonnen aignoens x s. p.
- Item vanden hondert bondelen loocx xii s. p.
- Item van elker mande appelen vi d.
- Item vander pype olien ii s.p.
- Item vander pipe weeden xii d. p.
- Item vander bale meeden xii d.p.
- Item vander balle wullen vi d.p.
- Item vanden hondert spierscher berdren ii s. vi d.p.
- Item vander dekin vander huuden iiii d.p.
- Item vanden duust quareelen steenen iiii s.p.
- Item van elcken duust scaillen iiii s.
- Item van elcken duust clippeclaps vi d.p.
- Item van elcker sleghe loots ii s.p.
- Item van elcker zueghe loots xii d.
- Item van elcken waghene calcx iii d.
- Item van elcken packe scaepvellen viii d.
- Item van elcken packe datmen overdraecht tusschen twee boomen iiii d.p.
- Item van elken laste turven ii s. vi d.p.
- Oost waert by alzoo dat se de persoonen vande sciplieden die de turven toebehooren zelve overdroughen zullen ghestaen mits ghevende van elker scutte een mande turven.
- Ende van allen anderen manieren van goede hier onghetaxteert de voors. pachtere oft zijn ghecommitteerde zullen daer of ontfaen in advenant vanden anderen hier boven verclaert ende alsoemen van ouds ghecostumeert es.

Een haardtelling te Oudenaarde in 1540 Een demografische bron?

door

C. DE RAMMELAERE

In het stadsarchief te Oudenaarde wordt een haardtelling van 1540 bewaard¹. De originele bron schijnt verloren gegaan. Gelukkig blijft een transcriptie bewaard, gemaakt door Jozef Van de Velde, stadsarchivaris van Oudenaarde omstreeks het midden van de 19e eeuw.

Die telling werd op 28 juni 1540 gehouden en bleef alleen bewaard voor het gebied van de linker Schelde oever, namelijk de zeer nijverige St.-Walburgaparochie. Deze parochie was tevens het economisch en administratief centrum van toen. Naast de St.-Walburgaparochie bestond de toenmalige stad Oudenaarde nog uit de andere stedelijke maar economisch iets minder belangrijke O.L.Vrouw van Pamele parochie, gelegen op de rechteroever, en tenslotte de landelijke omschrijving de Eindries, die ten Noorden van de stad lag.

De haardtelling nu werd op één en dezelfde dag gehouden. Twee groepen tellers, telkens drie man, namelijk een schepen bijgestaan door een secretaris en een bode of „scepenencnaepe”, hebben elk een helft van de St.-Walburgaparochie nagegaan. Straat na straat, huis na huis met vermelding van de naam van de hoofdpachter — vele huizen waren immers bewoond door meerdere pachters — wordt van elk huis vermeld hoeveel „viersteden” of haarden er waren². Er weze hierbij aangestipt hoe buiten het begijnhof geen kloosters genoteerd werden.

GEDurende de 16e eeuw en ook later — o.a. in de jaren 1600 en 1601 in de kasselrij Oudenaarde³ — werden in de Nederlanden verschillende haardtellingen gehouden en dit meestal om fiscale redenen⁴.

In 1540 nu telde men in het voor ons bewaard gebleven district van Oudenaarde 562 huizen en hiervan noteerde men:

(1) Stadsarchief Oudenaarde, Huizen, nr. 605/5.

(2) Het eerste gedeelte van de telling begint als volgt: „Besouck ghedaen bij Gheerardt de la Riviere als scepenen, Laureyns van Anvaing als secretaris Jacop Dieryns bode in de huuse en de erven staende op de Eynstraete binnen der stede van Audenaerde hoevele viersteden dat in de voors-huusen wesen moghen dan of het ghetal hier naer volght naer thevint van de voors persoonen den XXVIII in juny anno XV^c veertich...”

(3) J. De Brouwere, *Les dénombrements de la Châtellenie d'Audenarde* (1467-1801), Bull. C.R.H. dl. 103, 1938, pp. 515-517.

(4) R. Mols, *Introduction à la Démographie Historique des Villes d'Europe du XVIe au XVIIIe siècle*, Leuven, 1954, dl. 1, pp. 257-258.

met 1 haard	73 huizen of	12,9 % van het totaal aantal huizen.
2 haarden	131	23,3
3	85	15,1
4	87	15,3
5	56	9,9
6	51	9
7	28	4,9
8	20	3,5
9	7	1,2
10	9	1,6
11	8	1,4
12	4	0,7
13	1	0,1
15	1	0,1
17	1 ⁵	0,1

Dit maakt een gemiddelde van 3,9 haarden per huis. Vergelijkende cijfers zijn moeilijk vindbaar voor diezelfde periode. Wel zijn ons gegevens bekend voor de Henegouwse stadjes Ath en Avesnes, maar dan voor de late 16e eeuw (1594) of een tijd waarin de grote demografische inzinking van de tachtiger jaren zeker nog moet voelbaar geweest zijn. In Ath telde men in 1594 1,9 haard per huis, voor Avesnes lag het gemiddelde met 1,1 nog lager. Wel wordt door M.A. Arnould aangestipt dat het aantal haarden een kleine halve eeuw vroeger, in 1553, merkkelijk hoger moet gelegen hebben in deze twee kleine steden⁶. Toch wijst alles er op dat het gemiddelde voor Oudenaarde zeer hoog uitvalt wat zeker wijst op een relatief hoge welstand of een vorm van grote cohabitatie of op beide samen.

Gezien per straat krijgen we in Oudenaarde volgend beeld in 1540

	aantal huizen	aantal haarden	gemiddeld aantal haarden per huis
Broodstraat	32	178	5,5
Burg	50	164	3,2
Einestraat	99	392	3,9
Hoogstraat	88	333	3,7
Markt	64	436	6,8
Meerspoort	7	17	2,4
Meynnaert ⁷	135	396	2,9
Nederstraat	75	283	3,7
Omheen het vleeshuis	12	15	1,2

(5) Het betreft hier het begijnhof.

(6) M.A. Arnould, *Ath et Avesnes en 1594. Etat démographique de deux villes bennuyères à la fin du XVIe siècle*. Annales du Cercle archéol. d'Ath, dl. 27, 1941, pp. 89-93.

(7) Tot de Meynnaert behoren eveneens de huizen en haarden die gelegen zijn in de Kattestraat, de Nieuw- en Wyngaardstraat.

Hierbij valt dadelijk op hoe vooral op de Markt en in de Broodstraat en in mindere mate in de Eine-, de Hoog- en Nederstraat, het gemiddeld aantal haarden vrij hoog ligt. Dit zijn nu evenwel ook economisch de rijkste en tevens de actiefste straten. Zowel op de Markt als in de Broodstraat noteerde men geen enkel huis met minder dan twee haarden.

Een totaalbeeld, per straat of stratengroep, van de haardtelling van 1540 ligt grotendeels vervat in volgende tabel. Totaal aantal huizen met 1, 2, 3, 4 enz... haarden:

	Broodstr.	Burg	Einestr.	Hoogstr.	Markt	Meerspoort	Meynaert	Nederstr.	Vleeshuis	totaal aantal huizen
1 haard	—	5	6	14	—	1	29	9	9	73
2 haarden	3	18	17	16	3	4	41	26	3	131
3	6	11	15	16	4	—	23	10	—	85
4	1	7	25	15	5	2	22	10	—	87
5	4	4	21	8	6	—	9	4	—	56
6	6	3	9	9	15	—	4	5	—	51
7	7	1	3	4	8	—	3	2	—	28
8	3	—	2	2	9	—	1	3	—	20
9	—	—	—	2	3	—	1	1	—	7
10	1	—	—	1	5	—	1	1	—	9
11	1	—	1	—	2	—	1	3	—	8
12	—	—	—	—	3	—	—	1	—	4
13	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1

Welke is nu de demografische waarde van een dergelijke haardtelling? Om de juistheid der gegevens en hun gebeurlijke demografische waarde te toetsen, hebben we getracht die haardtelling van 1540 te vergelijken met de resultaten van de *Kokieren* van de XX^{ste} penning van 1571⁸ en dit voor dezelfde geografische omschrijving. Immers de penningkohieren zijn van demografisch standpunt uit een zeer interessante bron⁹ want straat na straat werd van elk huis de eigenaar en de verschillende huurders genoteerd. Zo krijgt men een volledig beeld en van het aantal huizen en van

(8) Ook voor de stad Oudenaarde zijn de penningkohieren bewaard gebleven. Ze worden bewaard in het Stadsarchief te Gent onder nr. 28 van de serie 1/1. A. Cassiman heeft deze inventaris gewijzigd en aangevuld in *De XXe Penningkohieren, een Bron voor Zoekers en Vorders uit Oost- en West-Vlaanderen*'. *Kultureel Jaarboek van Oost-Vlaanderen*, 1950, 2^e band, pp. 70-88.

(9) A. De Vos heeft dit duidelijk aangetoond in zijn studie *Dertig jaar bevolkings-evolutie te Evergem (1571-1601)*, *Hand. Maatsch. Geschied. en Oudheidk. te Gent, Nieuwe Reeks*, dl. XIV, 1960, pp. 117-129.

alle ter plaatse wonende gezinshoofden en van de verbreiding van het samenwonen.

Wat nu het totaal aantal woningen betreft, is men omzeggens zeker dat de haardtelling zeer stipt en nauwkeurig werd gehouden. In 1540 noteerde men 562 huizen, ongeveer dertig jaar later in 1571 waren het er 558. Terloops weze hierbij opgemerkt dat in laatst genoemd jaar 11 woningen of bijna 2 % van het totaal onbewoond waren. Voor 1571 was het eveneens mogelijk het aantal gezinnen vrij nauwkeurig te noteren, namelijk 855. Bijna 30 % van de huizen waren toen bewoond door meer dan één gezin. Dit is in vergelijking met andere steden als Namen (12 % omstreeks 1550), Ieper (14,2 % in 1506), Luik (12 % in 1650) en Leiden (17,4 % in 1581) een uitzonderlijk hoog percentage¹⁰. Men telde dus in 1571 te Oudenaarde niet minder dan 156 gezinnen voor 100 huizen.

Die hoge graad van samenwonen is dan ook wel de meest voor de hand liggende verklaring voor het uitzonderlijk hoog aantal haarden per huis (3,9) in 1540. Een „vierstede” of haard gelijkstellen aan een gezin is zeker foutief. Welke de juiste demografische waarde nu is van een haard, is moeilijk te omschrijven. In ieder geval dit moet verschillen van streek tot streek en van stad tot platteland.

Uit voorgaande menen we dan ook te mogen besluiten dat zowel in 1540 als in 1571 de nijverige St.-Walburgaparochie te Oudenaarde een zeer dichte bevolking moet gekend hebben en wel in die mate dat men hier tevens staat voor een bijna uitzonderlijk grote koëfficiënt van samenwonen voor die tijd. De belangrijke centrale ligging van die stadsparochie evenals de onmogelijkheid binnen die nauwe omschrijving nog bouwgelegenheid te vinden, zijn hier wel de hoofdoorzaak van. Verder mag men niet veronachtzamen dat het 16e eeuwse Oudenaarde — zeker vóór de herovering door Farnese — een ongeken­de bloei heeft gekend.

Het belang van deze Oudenaardse haardtelling van 1540 als ware demografische bron lijkt ons nochtans eerder erg gering. Het begrip „haard” kan hier onmogelijk juist omschreven worden. Op basis van deze telling een bevolkingscijfer bepalen of alleen maar suggereren lijkt ons eveneens zeer moeilijk zonet onmogelijk. Alleen voor wat betreft de stadsstructuur leert ze ons de relatieve waarde van de verschillende straten beter omschrijven. Slechts op het gebied van het samenwonen lijkt ze ons revelerend. De demografische waarde van haardtellingen verschilt zeker van bron tot bron en besluiten hieruit dienen zeker steeds met de meeste omzichtigheid genomen te worden.

(10) R. Mols, *op. cit.*, dl. 2, p. 136.

De huwelijksregisters - oud regiem als bron voor sociale geschiedenis Een ontgoocheling?

door

J. VERHELST

De synodes van Kamerijk en Mechelen (1586 en 1607) schreven voor, dat de pastoors bij elk huwelijk zouden nota nemen van namen en voornamen van trouwers en getuigen en van de dag van het huwelijk. In Kamerijk wou men ook het uur doen opnemen, in Mechelen verving men „horam” door „locum”¹.

Het Eeuwig Edikt, 12 juli 1611, legde het maken van een dubbel op om te deponeren bij schepenen en wethouders van de parochies. Deze moesten — maar dit gold alleen voor de dorpen — op hun beurt een kopie maken om in te dienen bij de respektievelijke kasselrijen². Maar noch synodebesluiten noch Eeuwig Edikt brachten pastoors of wereldlijke overheid voldoende tucht bij om de richtlijnen van Trente uit te voeren. 29 maart 1752 achtten de Oostenrijkse bewindslieden het nodig de vroegere instructies te herhalen en 6 maart 1754 bedreigden zij de nalatigen zelfs met „saisissement van hun werelyck goëdt”³.

Ook dat hielp niet. In het edikt van 6 augustus 1778⁴ werden de vroegere voorschriften dan hernomen en nog uitgewerkt. De bedreiging met „saisissement” werd echter vervangen door een meer realistische boete van 50 gulden, te betalen wanneer het gevraagde dubbel niet werd gedeponeerd. De sanktie trof dus nog helemaal niet het verwaarlozen van de vereiste formule.

Voor een aantal parochies en, naargelang de ijver van de pastoor, voor een min of meer lange periode, stellen we dan een lichte verbetering vast in het bijhouden van de registers. Om die reden menen we meer aandacht aan dit edikt te mogen geven dan aan alle voorgaande. De voornaamste punten eruit vatten we hier samen:

(1) *Tweeden Placaet-Bouck ... van Vlaendren*, deel I. Gent 1629, blz. 64, Tit. XI, Cap. 10; blz. 106, Tit. X, Cap. 7.

Voor een overzicht van de wetgeving zie: Arnould M.-A., *Naar de bronnen van onze historische demografie: De Parochieregisters in België*. in: *Statistisch Bulletin*, sept. 1948, blz. 1313-1324.

Arnould M.-A., *L'Ancien Etat civil en Hainaut. I. Inventaire analytique des registres paroissiaux déposés aux Archives de l'Etat à Mons, antérieurement au 1er décembre 1947*, blz. 11 e.v.

(2) *Tweeden Placaet-Bouck...*, deel I, blz. 744, Cap. 20.

(3) *Vyfden Placcaert-Boeck van Vlaenderen*, deel II, Gent 1763, blz. 1099-1100 en 1100-1102.

(4) *Zesden Placcaert-boek van Vlaenderen*, deel I, Gent 1786, blz. 337 e.v.

Art. 1.

VIII. De huwelijksakte moet inhouden:

- van de trouwers: namen, voornamen, „qualiteyten” (bedoeld wordt: stand, eventueel beroep), geboorte- en woonplaats;
- van de getuigen: namen, voornamen, „qualiteyten”, woonplaats. De aktering gebeurt in 2 registers en wordt in beiden ondertekend door trouwers, getuigen en pastoor. Analfabeten zullen een merkteken plaatsen, waarbij de pastoor van hun onkunde nota zal nemen.

- IX. Dient ook vermeld: de dag van het huwelijk, het feit of de geboden werden uitgeroepen, eventuele dispensaties en door wie deze gegeven werden.
- X. De eventuele minderjarigheid van een trouwer dient vermeld (geen volle 25 jaar) en, in dat geval, de aanwezigheid of schriftelijke toelating van ouders, voogden of rechter.
- XI. Bij minderjarigheid zullen de aanwezige ouders of voogden eveneens tekenen of een merk plaatsen.
- XII. Wie het huwelijk ook inzegent, de pastoor van de kerk waar het gebeurt moet de aktering doen. Huwt de bruid buiten haar parochie, dan moet de pastoor een authentieke kopie van de akte zenden aan haar parochie, waar zijn kollega nota neemt in de eigen registers.
- XVII. Vanaf 1780 en telkens in januari zal de bedienaar één van beide registers deponeren ter greffie van de Raad der Provincie.
- XIX. Voor het houden van de dubbelregisters ontvangen de geestelijken 2 oord per akt, ook wordt het verzenden van het dubbel vergoed.
- XX. De greffiers van de Raden zullen telkens in februari de Raad Fisikaal de lijst overhandigen van de ingezonden dubbels.
- XXI. De pastoors, die nalaten het dubbel in te leveren, zullen 50 gulden boete betalen (waarvan de helft de Armentafel van zijn parochie, de helft de officier van justitie toekomt).
- XXIV. De pastoors zijn verantwoordelijk voor het goed bewaren van de parochieregisters en zullen instaan voor alle schade welke voortvloeit uit nalatigheid.

Het edikt van 30 september 1780 doet weer een stap achteruit. Voor Vlaanderen blijkt een centraliseren van de dubbels op provinciaal vlak onmogelijk: „... ende bevindende dat de Greffie van den Raede in Vlaenderen by Ons Edict van den 6. Augusti 1778. geassigneert Artikel XVII. voor eene generaele bewaerplaetse van de voorseyde Registers, onbequaem is om eene versameling, die metter tyd staet extraordinairlyk aen te groeyen, te bewaeren in een gerequireert order, ende onderscheyden van alle andere papieren,...”⁵. Zo kwamen de dubbels terecht op een lager echelon, de kasselrijen, vanwaar zij onder het Franse bewind werden overgeheveld naar de greffies van de arrondissementele rechtbanken.

Zoals men weet werd de Burgerlijke Stand hier ingesteld bij Besluit

(5) *Zesden Placcaert-boek van Vlaenderen*, deel I, Gent 1786, blz. 344 en 347.

van 29 praerial jaar IV (17 juni 1796). De meeste ons bekende parochie-registers eindigen dan ook in de loop van 1796.

Tot het einde van het Oud Regiem bleef de geestelijkheid dus belast met het bijhouden van de parochieregisters. In oorsprong was dit trouwens ook een louter kerkelijke aangelegenheid. Het zou dus logisch zijn, moest ook de kerkelijke overheid nog in de Oostenrijkse tijd de nodige richtlijnen hebben nagelaten. Voor Kamerijk haalt M.-A. Arnould een bisschoppelijk mandement van 1719 aan, voor het bisdom Namen één van 5 december 1778 en een herderlijk schrijven van 5 juni 1792⁶.

Voor het bisdom Gent waren we tot heden minder gelukkig. Petrus Damant, derde bisschop van Gent gaf in 1609 een aantal morele en praktische richtlijnen over het al dan niet toelaatbaar zijn van huwelijken. Aanwijzingen inzake de huwelijksregisters ontbraken echter⁷. Zonder resultaat zochten we in de alfabetische indeks op de „acta episcopatus” voor 1695-1770⁸, in het kronologisch repertorium voor 1744-1771⁹ — een klapper voor de volgende jaren werd niet gevonden —, in de bundel fragmenten van bisschoppelijke formulierboeken¹⁰ van midden XVIIIde eeuw, in de correspondentie van bisschop G.G. Van Eersel met de regering te Brussel (1772-1779)¹¹, in deze van bisschop de Lobkowitz (1780-1794)¹², en tenslotte in de briefwisseling van Van Eersel met dekens, pastoors, oversten, enz. (1773-1778)¹³.

In de bisschoppelijke instructies voor dekanale visitaties vinden we steeds dat de dekens moeten nagaan „an habeat (nml. de pastoor) registra baptisatorum, matrimonia junctorum et defunctorum duplicata accurata, et signata in fine cuiusque paginae, et si plena, retineat Decanus duplicata nobis transmittenda, et an servantur sub clavi pastoris vel vicepastoris, non vero custodus”¹⁴. 15 februari 1791 schreef de bisschop voor: „Quoad Registrationem Baptizatorum volumus, ut imposterum in registro exprimaturs locus nativitatis Patris et Matris”¹⁵. Hieruit blijkt, dat zeer veel aandacht nog werd gegeven aan het houden van de dubbels — er moest dus ook een exemplaar naar het bisdom¹⁶ —, maar dat de formule van de aktering nog

(6) Arnould M.-A., *L'Ancien Etat civil en Hainaut*, blz. 17-18.

(7) Rijksarchief Gent, Bisdom Gent, B 1423. *Synodus Gandavensis indicta anno domini 1609 ab Illust. Domino D. Petro Damant tertio Gandavensium Episcopo*. Handschrift, f° 16 v° - 18 v°.

(8) *Ibid.*, B 129.

(9) *Ibid.*, B 1421.

(10) *Ibid.*, B 4533.

(11) *Ibid.*, B 3829.

(12) *Ibid.*, B 3851.

(13) *Ibid.*, B 4900.

(14) R.A.Gent, Bisdom Gent, B 3866 (oud nr. B VII a 15).

(15) *Ibid.*, B 3866 (oud nr B XVII d 4), punt 4. Herderlijke brief.

(16) Deze dubbels werden niet gevonden. De heer C. Wyffels, inspekteur bij het Rijksarchief, suggereerde ons hiervoor volgende verklaring: na het neerleggen van de parochieregisters bij de gemeentelijke overheid in 1796 zouden de bestaande exemplaren op het bisdom naar de parochies teruggekeerd zijn. Een aantal parochies hadden vroeger vernaltigd dubbels bij het bisdom in te dienen en daar was de pastoor van 1796 dan verplicht zelf een afschrift te maken van de registers. Dit zou

altijd niet heel vast stond. Dit kwam eveneens tot uiting op de vergadering van de dekens, 5 oktober 1790¹⁷. In de resolutie werd gewezen op de noodzakelijke eenvormigheid in het optekenen van dopen, huwelijken en overlijdens. Voor de huwelijken werd volgend schema voorgesteld: „N. filius N. ex parochia de ... et N. filia N. ex hac, die ... mensis ... anni ... assidati, et die ... mensis ... anni ... praevis ... bannis coram me infrascripto contraxerunt matrimonium, testes fuerunt N.N.

N. Pastor...”

Duidt „ex parochia de” de geboorteplaats of de woonplaats aan? Uit ervaring weten we, dat hiermee de geboorteplaats bedoeld is. Zodat 12 jaar na het edikt van 1778 de dekens zelf nog niet of al niet meer blijken te weten, dat de wet ook de aanduiding van woonplaats vraagt. Wat dan te verwachten van hun ondergeschikten?

Louter steunend op wat volgens de wet in de huwelijksregisters moest genoteerd staan, is deze bron niet alleen voor de historische demografie belangrijk maar ook voor de sociale geschiedenis. Om dit aan de werkelijkheid te toetsen hebben we een aantal ons ter beschikking staande huwelijksregisters van Deinze en omgeving doorgenomen. We excerpeerden nml. de registers van de volgende parochies: Deinze, Petegem, Meigem, Nevele, Vosselare, Bachte, St.-Maria-Lerne, St.-Martens-Lerne, Deurle, Astene, Nazaret, Kruishoutem, Zulte, Olsene, Machelen, Gottem, Grammene, Dentergem, Wontergem, Aarsele, Vinkt, Zeveren en Poesele¹⁸. Het had geen nut registers te nemen van een periode waarin deze zeker slecht werden bijgehouden. We beperkten ons dus meteen tot de jaren 1779 tot en met 1795, 1779 zijnde het eerste jaar waarvoor het edikt van 6 augustus 1778 van kracht was, 1795 het laatste volledige jaar vóór de instelling van de Burgerlijke Stand. Voor St.-Martens-Lerne ontbreken ons echter de jaren 1794 en 1795, voor Machelen en voor Vinkt 1779. Een schatting op basis van de ons bekende jaren laat vermoeden, dat voor die drie parochies maximum 50 huwelijken ons daardoor onbekend blijven. Dit is amper 1% van het totaal aantal gekende huwelijken. Dit totaal bedraagt 4.511. Hoe deze huwelijken verspreid liggen over de parochies en jaren blijkt uit tabel 1 (zie achteraan).

Vermits wij ons hoofdzakelijk bezighouden met de sociale structuren laten wij het louter demografisch aspect terzij: de verhouding huwelijken-bevolking interesseert ons voorlopig niet. De hier vermelde absolute aantallen zijn berekend uit de huwelijksregisters en daaraan werden huwelijken, verkeerd genoteerd in doop- en begrafenisregisters, toegevoegd. Wij

voor bepaalde parochies en zelfs voor hele streken het bestaan verklaren van kopies, opgemaakt kort voor het neerleggen.

(17) R.A.Gent, Bisdom Gent 3865 (oud nr. XVII c 63). Jaartal niet zeker.

(18) De parochieregisters voor Aarsele en Dentergem berusten op het Rijksarchief Kortrijk, deze van Kruishoutem nog op het gemeentelijk sekretariaat, al de andere op R.A.Gent.

De rangschikking van de hier vermelde parochies lijkt ons verantwoord: we verkozen nml. een geografische volgorde rondom Deinze-Petegem als kern boven een alfabetische volgorde waarbij het ruimtelijk inzicht verloren gaat.

hebben geen gebruik gemaakt van andere bronnen om eventuele vergetel- heden op te sporen, juist omdat het demografisch aspekt ons niet inter- resseerde en het vele, misschien nutteloze zoekwerk toch weinig kon bij- dragen tot ons opzet.

Ook interesseert ons hier niet, of de ontbrekende inlichtingen in de akte- ring (beroep, woonplaats, geboorteplaats) uit andere bronnen kunnen aan- gevuld worden. We zoeken niet per individu, willen de huwelijksregisters alleen behandelen als een reeks en de waarde van die reeks voor de sociale geschiedenis op statistische wijze bepalen. We vragen ons dus af, niet of het aantal huwelijken te vervolledigen is, maar wel in welke mate alle ver- eiste inlichtingen aanwezig zijn.

Alleszins zouden we moeten aantreffen:

- voor de trouwers: geboorteplaats
 woonplaats
 „kwaliteit”
 eventuele minderjarigheid
 eventueel analfabetisme
- voor de getuigen: woonplaats
 „kwaliteit”
 eventueel analfabetisme

Op enkele van die inlichtingen hoeven we niet in te gaan:

- de „kwaliteit”, hetzij beroep, hetzij status, wordt zo zelden vermeld, dat het geen zin heeft deze bron ter zake enige waarde toe te kennen. Alleen de vooraanstaanden (chirurgijn, advocaat, e.d.m.) worden ver- meld, een landbouwer bijna nooit;
- de eventuele minderjarigheid is altijd gekend, omdat in dat geval ouders of voogden uitdrukkelijk hun toestemming moesten geven;
- eventueel analfabetisme blijkt uit de ondertekening van de akten. Wan- neer het oorspronkelijke huwelijksregister bewaard is (soms beschikken we alleen over een kopie van een latere pastoor, maar voor de behan- deld periode was dit eerder zeldzaam), zal deze inlichting dus altijd gekend zijn. Door ontbreken van beroepsaanduiding is de vergelijking beroep - analfabetisme onmogelijk.
- de getuigen kunnen we zonder meer buiten beschouwing laten. Ook voor hen is het beroep zelden aangeduid. En bovendien ontbreekt bij 39 % ¹⁹ de opgave van de woonplaats en is bij de overige 61 % „habi- tans in” in al te veel gevallen vervangen door „ex parochia de”. „Ex” duidt bij de trouwers gemeenlijk de geboorteplaats aan, dit zal dus ook wel het geval zijn voor de getuigen. De plaatsopgave bij de getuigen wordt daardoor onbruikbaar.

(19) nml. voor 3.474 getuigen op de 9.022.

We beperken ons onderzoek dus tot de opgave van woon- en geboorteplaats voor bruidegom en bruid. En we stellen hierbij de volgende vragen:

1° — per parochie,

2° — per jaar:

- a. Hoeveel maal is de woonplaats van de bruidegom gekend?
- b. Hoeveel maal is de woonplaats van de bruid gekend?
- c. Hoeveel maal is de geboorteplaats van de bruidegom gekend?
- d. Hoeveel maal is de geboorteplaats van de bruid gekend?

Maar ook:

- e. In hoeveel gevallen is het mogelijk geboorteplaats en woonplaats te vergelijken voor bruidegom en bruid afzonderlijk?
- f. In hoeveel gevallen is het mogelijk de woonplaats van bruidegom en bruid te vergelijken?
- g. In hoeveel gevallen is het mogelijk de geboorteplaatsen van bruid en bruidegom te vergelijken?

De vragen e. tot g. herhalen niet eenvoudig de eerste vier. Bv. voor Deinze is 10 % van de geboorteplaatsen-bruidegom onbekend, van de woonplaatsen -bruidegom 29%. Vergelijking van geboorte- met woonplaats is echter voor 37 % van de mannen onmogelijk, doordat de „hiaten” voor de ene inlichting anders over de huwelijken gespreid liggen dan voor de andere.

Deze bon wordt dus in toenemende mate onbruikbaar wanneer we uit vergelijking van de gegevens meer komplekse toestanden pogen af te lezen. Maar vooraleer we op dit probleem ingaan bezinnen we ons eerst over het nut van die vragen.

Uit het vergelijken van geboorte- met woonplaats voor bruidegom en bruid afzonderlijk blijkt — zij het in beperkte en onvolledige mate — een vermoedelijke migratietendens (let wel: niet de migratie zelf)²⁰.

Uit de woonplaats van bruid en bruidegom blijkt hoever de menselijke kontakten de eigen dorpskern of streek te buiten gaan. Het huwelijksregister wordt dan een meetapparaat voor de beweeglijkheid van de mensen en een spoor van de elementen welke deze beweeglijkheid her- of derwaarts hebben gericht.

Minder belangrijk lijkt misschien de vergelijking van de geboorteplaatsen van bruidegom en bruid. We wijzen nochtans op een eventuele *mentaliteit* welke daaruit blijken kan en die misschien evolueert samen met andere

(20) De pastoor van Olsene nam het nuttige initiatief voor het bruidspaar te vermelden waar het zich vestigen ging („habitaturi in”). Helaas heeft hij dit niet regelmatig opgetekend en bovendien hebben we zoiets in geen andere parochie nog gevonden.

sociale factoren. De vraag is in welke mate herkomst uit een zelfde dorp, streek of dialectgroep een rol speelde in de huwelijkskeuze.

Keren we nu terug tot de aantallen beschikbare en niet beschikbare inlichtingen en tot de aantallen mogelijke en niet-mogelijke vergelijkingen van deze inlichtingen. Tabel 2 geeft terzake een overzicht per parochie en per jaar, We lezen er de *aantallen gekende woon- en geboorteplaatsen* voor mannen en vrouwen en *aantallen mogelijke vergelijkingen* van deze gegevens.

Ter verduidelijking van deze weinig overzichtelijk lijst geven we in tabel 3 de *ontbrekende aantallen en percentages per parochie* maar voor *gans de periode* en in tabel 4 eveneens de *ontbrekende aantallen en percentages per jaar* maar voor *gans de streek*.

Wat wij uit deze tabellen kunnen opmaken is niet bepaald gunstig: Voor *gans* de periode en voor *gans* de streek zijn meer dan de helft van de vergelijkingen onmogelijk voor:

- de woonplaatsen van bruidegom en bruid;
- de geboorte- en woonplaats van bruidegom of bruid afzonderlijk.

Alleen voor de vergelijking van de geboorteplaatsen beschikken we over een ruime 89 %.

Nemen we de woonplaatsen in iedere parochie afzonderlijk, dan ontbreekt zeer weinig voor Astene, Nazaret, Gotten, Dentergem, Wontergem en Vinkt. Veel minder gunstig is de toestand voor Deinze, Deurle, Machelen, enz., maar voor Vosselare, St.-Maria-Lerne, St.-Martens-Lerne, Olsene en Zulte ontbreekt elke of praktisch elke inlichting.

Voor de geboorteplaatsen is de toestand minder gunstig voor Aarsele alleen.

Uit tabel 4 kunnen we afleiden, dat alleen voor 1779 en 1780 naar verhouding voor de woonplaatsen weinig ontbreekt. Maar of dit te wijten is aan een „stimulans” van het edikt van 1778 moeten we wel betwijfelen. In tabel 2 stellen we immers vast, dat op de 492 huwelijken van die jaren er 86 werden gesloten in Kruishoutem. Dit is nagenoeg 17,5 % of 1/6 van het totaal. Omdat in de jaren 1779 en 1780 de woonplaatsen in Kruishoutem regelmatig vermeld worden en daarna niet meer, beïnvloedt deze volkrijke parochie in sterke mate het lichtelijk gunstige aspect van die twee jaren voor *gans* de streek. Onze hoop op een gunstige invloed van het edikt en onze argumentatie om de periode te laten aanvangen in 1779 worden dan ook voor kritiek vatbaar. Voor de overige 15 jaren stellen we vast, dat de woonplaatsen-opgave gebrekkig is en een samenhangend beeld moeilijk maakt.

Rijst de vraag of de pastoors niet eenvoudig onvermeld lieten wat voor de hand lag, wanneer nml. geboorte- of woonplaats dezelfde waren als de parochie waar het huwelijk werd ingezegend. M.a.w.: komen de hiaten „systematisch” voor? Tabel 2 toont echter aan, dat in een aantal parochies van systeem weinig sprake geweest is. Waar b.v. nooit of uiterst zelden de woonplaats vermeld is, is het ondenkbaar dat alle bruidegoms van die parochie zelf inwoner waren. Zoals het ondenkbaar is, dat in 1779 en 1780 te

Kruishoutem 16 bruidegoms op 86 elders woonden en in de 15 volgende jaren nog slechts 2 op 608! Een ander argument om het eventueel „systematische” in de hiaten af te wijzen vinden wij in het vrij gelijktijdig voorkomen van de hiaten voor man en vrouw, zowel voor de woon- als geboorteplaatsen en zowel bij groepering van de gegevens per parochie als per jaar. Het is immers bekend, dat meestal gehuwd werd en wordt in de woonplaats van de vrouw (zie tabel 5)²¹. Kwamen de hiaten systematisch voor in de zin zoals we dachten, dan moesten zij voor de woonplaatsen-bruid veel talrijker zijn dan en minder gelijktijdig voorkomen met de onderbrekingen in de opgave van woonplaatsen-bruidegom. Er kan dus geen sprake zijn van een systematisch-niet-vermelden. De aandacht welke een pastoor opbracht voor het registreren van de huwelijken, wat deze aandacht ook vermocht te stimuleren, en of deze nu tijdelijk of blijvend was, bepaalt de waarde van de bron.

Uit tabel 2 blijkt dan ook, dat de hiaten niet gelijkmatig verspreid liggen over de parochies of over de jaren, maar gegroepeerd voorkomen. Voor Deinze en voor Petegem bv. zijn er opeenvolgende jaren waar de woonplaatsen regelmatig vermeld zijn. Voor Deinze is dat de periode 1785 t/m 1787 met 112 huwelijken op de 240 in totaal, voor Petegem 1779 t/m 1787 met 106 huwelijken op 211. Voor Nazaret, Dentergem, Wontergem en Vinkt staan de woonplaatsen vrijwel altijd vermeld, voor andere parochies praktisch nooit. En voor nog andere is de toestand te vergelijken met Deinze en Petegem.

Is het verantwoord de vraag te stellen of de periodes 1785 t/m 1792 voor Deinze en 1779 t/m 1787 voor Petegem representatief zijn voor de ganse periode 1779 tot 1795? Ons inziens niet. Het hier gestelde probleem heeft immers niets gemeen met de waarde-vraag betreffende een steekproef in een massa gekende of *kenbare* inlichtingen. De statistische steekproef wordt gekenmerkt door planmatige willekeurigheid en is voor uitbreiding vatbaar wanneer de proef te weinig omvangrijk blijkt of dient gecontroleerd. Uitbreiding in de ruimte en zoeken naar analogie met parochies waarvoor méér inlichtingen aanwezig zijn, lost weinig op voor de specifieke vragen betreffende dit gewest. We vermoeden bovendien, dat de toestand elders weinig beter is. Alleen het initiatief van een bisschop of deken heeft misschien hier of daar en tijdelijk „betere bronnen” tot stand doen komen. Uitbreiding in de tijd helpt al evenmin, want vóór 1779 ging het beslist niet „administratiever” dan daarna en bovendien: hoe groter de periode hoe meer evolutie. Evolutie enerzijds, grote hiaten anderzijds, interpretatie wordt er steeds moeilijker door.

We moeten ons dus tevreden stellen met die parochies en de enkele jaren voor die parochies waarin de plaatsvermelding regelmatig gebeurd is. M.a.w. vergelijken we de huwelijkskontakten tussen Deinze en Petegem dan beperken we ons tot de jaren of reeksen jaren waarin gelijktijdig voor Deinze en voor Petegem de gegevens voldoende voorhanden zijn: 1785, 1786 en 1787 met 35 huwelijken voor Deinze, 32 in Petegem. Welke waarde mogen

(21) Dit komt in tabel 5 bijzonder tot uiting voor Nazaret, Dentergem, Wontergem en Vinkt, waar de woonplaatsen in voldoende mate vermeld zijn.

wij nog hechten aan 67 huwelijken in een periode van 3 jaar? Wanneer men uitgaat van 4.511 huwelijken en voor de interpretaties tenslotte behandelt bij totalen waaraan iedere waarde — statistisch bekeken — dient ontzegd, dan is het resultaat zeker ontgoochelend.

Toch menen we, dat dergelijk werk nuttig is. Door het groeperen van de gegevens komen we voor vragen te staan, welke ons toelaten én demografische of sociale problemen nader te bestuderen én over de waarde van deze bronnenreeks „in se” een beter oordeel te vormen. Zo een vraag kunnen we bv. afleiden uit tabel 5, wanneer we

- uit de kolom woonplaats-bruidegom-a (woonplaats identiek met plaats van huwelijk);
- voor gemeenten Deinze, Astene, Nazaret, Gottem, Dentergem, Wontergem en Vinkt enerzijds;
- voor de 16 andere gemeenten te samen anderzijds;
- voor het geheel van de 23 gemeenten:

de percentages *a* t.o.v. het totaal aantal gekende inlichtingen (*a*+*b*) onderling vergelijken ²².

Deze bewerking geeft het volgende resultaat:

	a		a+b (100%)
	aantal	%	aantal
Deinze	112	65	171
Astene	62	53	116
Nazaret	351	65	544
Gottem	53	54	98
Dentergem	151	65	233
Wontergem	57	65	88
Vinkt	101	58	175
<hr/>			
Totaal voor deze 7 par.	887	62,2	1425
<hr/>			
Totaal 16 andere par.	472	62,6	752
<hr/>			
Totaal 23 parochies	1359	62,4	2177

De vraag is nu of het percentage *a* (woonplaats man=plaats van huwelijk) altijd tussen de 50 en de 70% van het totaal aantal gekende woonplaatsen bedraagt (bij een voldoende aantal huwelijken natuurlijk; voor Bachte bv. heeft die vraag geen zin) en of het gemiddelde voor een gewest steeds rond de 62% zweeft. Zo ja, dan stelt zich naast een demografisch-sociale verklaring van dat fenomeen het probleem of op die wijze ook een waardemeter voor de bron gevonden kan worden.

(22) Het percentage vrouwen-met-woonplaats = plaats-van-huwelijk ligt steeds rond 99% en was daarom minder sprekend als voorbeeld, minder overtuigend ook.

Het is duidelijk, dat hierop alleen een antwoord gegeven kan worden wanneer we analoge steekproeven doen op meer volledige reeksen ofwel beroep doen op staten van goed bv. om de hiaten in de huwelijksregisters aan te vullen. Dit laatste is echter een meer dan tijdrovende bezigheid, zodat we de voorkeur geven aan een vergelijking met de huwelijksakten van de XIXe eeuw. Deze bron heeft immers het voordeel van een grotere uniformiteit dan de huwelijksregisters en is daardoor meer volledig en gemakkelijk te vatten in een statistiek.

TABEL 1.

Absolute aantallen huwelijken per parochie en per jaar.

Huwelijken gesloten te	in de jaren																Totaal per parochie	
	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793	1794		1795
Deinze	12	14	10	9	9	16	15	8	12	14	14	20	12	17	15	9	34	240
Petegem	11	12	14	13	13	11	10	13	9	10	7	16	13	8	12	21	18	211
Meigem	4	8	6	12	5	6	7	11	13	7	7	6	9	4	5	10	6	126
Nevele	22	27	23	25	24	23	25	22	17	17	18	29	21	26	18	13	42	392
Vosselare	4	7	11	8	3	13	4	5	5	0	11	4	2	6	6	4	2	95
Bachte	2	0	0	1	0	3	2	2	0	0	3	1	1	1	0	1	0	17
St.-Ma.-Leerne	7	6	4	6	11	2	11	3	7	6	3	4	5	11	7	10	8	111
St.-Ms.-Leerne	5	4	6	8	4	8	2	5	4	4	7	8	6	12	4	—	—	87
Deurle	2	6	12	6	5	6	5	10	5	8	5	4	9	6	7	4	8	108
Astene	6	10	8	9	8	1	5	8	9	13	5	9	10	10	11	4	13	139
Nazaret	38	27	38	22	30	22	31	38	39	26	30	32	34	37	37	28	42	561
Kruishoutem	51	35	55	52	34	40	35	34	23	40	34	49	44	37	41	45	45	694
Zulte	5	3	10	7	5	4	6	5	7	7	9	11	14	10	5	1	3	112
Olsene	6	17	14	11	9	12	5	7	12	10	9	13	11	8	6	6	13	169
Machelen	—	9	8	14	12	12	7	16	12	12	7	22	13	12	15	11	25	207
Gottem	7	8	9	6	8	7	7	10	4	7	11	11	7	6	3	7	9	127
Grammene	6	5	3	5	4	3	1	2	5	7	2	2	4	6	4	5	6	275
Dentergem	14	11	14	20	14	21	17	6	19	14	24	22	21	12	22	9	15	70
Wontergem	9	4	4	1	7	2	3	2	7	3	6	12	7	3	12	7	8	97
Aarsele	23	16	10	31	16	21	16	16	21	21	13	19	25	20	22	19	23	323
Vinkt	—	12	10	10	6	15	10	8	14	15	13	6	13	15	13	11	19	190
Zeveren	9	1	7	8	5	13	4	4	6	12	2	2	9	4	2	2	4	94
Poesele	3	4	3	5	3	4	2	6	2	7	7	3	4	2	3	2	6	66
Totaal per jaar	246	246	279	289	235	265	230	241	252	251	247	315	294	273	270	229	349	4.511

N.B. „—” betekent : aantal onbekend

TABEL 2.

*Aantallen gekende woon- en geboorteplaatsen voor bruidegoms en bruiden
per parochie en per jaar
met vermelding van de aantallen bruikbare vergelijkingen.*

LEGENDE : M = mannen
V = vrouwen
w = woonplaatsen
g = geboorteplaatsen

huwelijken gesloten te	in de jaren																
	1779		1780		1781		1782		1783		1784		1785		1786		
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	
Deinze	w	9	9	11	13	8	4	5	7	2	5	5	5	12	10	8	8
	g	12	11	11	8	4	7	7	5	7	4	9	8	14	13	8	8
	vgw	9	8	8	8	3	2	3	3	1	1	1	0	12	10	8	8
	vw		8		10		4		5		2		3		10		8
	vg		11		7		4		5		4		6		13		8
	h		12		14		10		9		9		16		15		8
Petegem	w	11	11	12	12	14	14	12	12	13	13	11	11	8	10	13	13
	g	11	11	12	10	14	14	13	13	13	13	11	11	10	10	13	13
	vgw	11	11	12	10	14	14	12	12	13	13	11	11	8	10	13	13
	vw		11		12		14		12		13		11		8		13
	vg		11		10		14		13		13		11		10		13
	h		11		12		14		13		13		11		10		13
Meigem	w	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0
	g	4	4	7	7	6	6	12	12	5	5	6	5	7	7	11	11
	vgw	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0
	vw		1		0		0		0		0		0		1		0
	vg		4		6		6		12		5		5		7		11
	h		4		8		6		12		5		6		7		11
Nevele	w	16	18	21	22	4	2	2	0	0	0	0	0	2	1	0	0
	g	22	20	25	26	23	22	25	24	24	23	23	22	25	25	22	22
	vgw	16	16	19	21	4	2	2	0	0	0	0	0	2	1	0	0
	vw		16		21		1		0		0		0		1		0
	vg		20		24		22		24		23		22		25		22
	h		22		27		23		25		24		23		25		22
Vosselare	w	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	g	4	4	7	7	11	11	8	8	3	3	13	13	4	4	5	5
	vgw	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	vw		0		0		0		0		0		0		0		0
	vg		4		7		11		8		3		13		4		5
	h		4		7		11		8		3		13		4		5

v g w = aantal vergelijkingen van geboorte- met woonplaats
 v w = aantal vergelijkingen van woonplaatsen
 v g = aantal vergelijkingen van geboorteplaatsen
 h = aantal huwelijken

1787		1788		1789		1790		1791		1792		1793		1794		1795		Totalen per parochie	
M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
12	12	14	14	14	14	20	20	12	12	12	10	3	2	6	6	18	13	171	164
12	12	14	14	13	14	20	20	12	12	16	15	15	14	9	9	32	29	215	203
12	12	14	14	13	14	20	20	12	12	11	8	3	2	6	6	16	11	152	139
12		14		14		20		12		10		2		6		12		152	
12		14		13		20		12		15		14		9		28		195	
12		14		14		20		12		17		15		9		34		240	
8	5	4	4	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	2	0	0	0	109	106
9	9	10	9	7	6	13	9	10	11	8	6	12	12	16	17	7	6	189	180
8	5	4	4	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	2	0	0	0	109	104
5		4		0		0		0		1		0		0		0		104	
9		9		6		9		10		6		12		16		6		178	
9		10		7		16		13		8		12		21		18		211	
2	2	1	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	7	6
12	12	7	6	7	7	6	6	9	9	4	4	5	5	10	10	6	6	124	122
2	2	1	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	7	6
2		0		0		0		0		0		0		0		0		4	
11		6		7		6		9		4		5		10		6		120	
13		7		7		6		9		4		5		10		6		126	
0	0	0	0	0	1	10	8	4	2	4	5	1	0	0	4	0	0	64	63
17	17	17	15	18	17	29	29	21	21	26	26	18	18	13	13	42	40	390	380
0	0	0	0	0	1	10	8	4	2	4	5	1	0	0	4	0	0	62	60
0		0		0		7		2		4		0		0		0		52	
17		15		17		29		21		26		18		13		40		378	
17		17		18		29		21		26		18		13		42		392	
0	0			0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1
5	5			10	11	4	4	2	2	6	6	6	6	4	4	2	2	94	95
0	0			0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1
0				0		0		0		0		1		0		0		1	
5				10		4		2		6		6		4		2		94	
5		0		11		4		2		6		6		4		2		95	

huwelijken gesloten te	in de jaren																
	1779		1780		1781		1782		1783		1784		1785		1786		
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	
Bachte	w	1	1					0	1			0	0	1	0	1	1
	g	2	2					1	1			3	3	2	2	2	2
	vgw	1	1					0	1			0	0	1	0	1	1
	vw	1						0				0		0			1
	vg	2						1				3		2			2
	h	2		0		0		1		0		3		2			2
St.-Ma.-Leerne	w	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	g	7	7	6	6	4	4	6	6	10	11	1	2	11	11	3	2
	vgw	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	vw	0		0		0		0		0		0		0		0	
	vg	7		6		4		6		10		1		11			2
	h	7		6		4		6		11		2		11			3
St.-Ms.-Leerne	w	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	g	5	5	3	3	6	6	8	8	4	4	8	8	2	2	4	4
	vgw	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	vw	0		0		1		1		0		0		0		0	
	vg	5		3		6		8		4		8		2			4
	h	5		4		6		8		4		8		2			5
Deurle	w	2	2	6	6	12	12	6	6	5	5	5	6	5	5	10	10
	g	2	2	6	6	12	12	6	6	5	5	6	6	5	5	10	10
	vgw	2	2	6	6	12	12	6	6	5	5	5	6	5	5	10	10
	vw	2		6		12		6		5		5		5		10	
	vg	2		6		12		6		5		6		5		10	
	h	2		6		12		6		5		6		5		10	
Astene	w	6	6	10	10	7	8	9	9	7	7	1	1	5	5	7	8
	g	6	6	10	10	8	8	9	9	8	8	1	1	5	5	8	8
	vgw	6	6	10	10	7	8	9	9	7	7	1	1	5	5	7	8
	vw	6		10		7		9		7		1		5		7	
	vg	6		10		8		9		8		1		5		8	
	h	6		10		8		9		8		1		5		8	
Nazaret	w	38	38	24	25	37	38	21	22	28	29	21	22	31	31	37	38
	g	38	38	27	27	38	38	22	22	30	30	22	22	31	31	38	38
	vgw	38	38	24	25	37	38	21	22	28	29	21	22	31	31	37	38
	vw	38		23		37		21		28		21		31		37	
	vg	38		27		38		22		30		22		31		38	
	h	38		27		38		22		30		22		31		38	

(15) HUWELIJSREGISTERS, BRON VOOR SOCIALE GESCHIEDENIS 99

1787		1788		1789		1790		1791		1792		1793		1794		1795		Totalen per parochie			
M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
				0	0	0	0	0	0	0	0			0	0			3	3		
				3	2	1	1	1	1	1	1			1	1			17	16		
				0	0	0	0	0	0	0	0			0	0			3	3		
				0	0	0	0	0	0	0	0			0	0				2		
				2	1	1	1	1	1	1	1			1	1			16			
0	0	0	0	3	1	1	1	1	1	1	0			1	0			17			
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
7	6	6	6	3	3	4	4	4	5	11	10	7	7	9	8	7	8	106	106		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
6	6	6	6	3	3	4	4	4	4	10	10	7	7	8	8	7	7	102			
7	6	6	6	3	3	4	4	5	5	11	11	7	7	10	10	8	8	111			
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2		
0	0	3	3	7	6	8	8	1	1	9	10	3	3					71	71		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0					2	2		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0					2			
0	0	3	3	6	6	8	8	1	1	9	9	3	3					70			
4	4	4	4	7	7	8	8	6	6	12	12	4	4	?	?	?	?	87			
4	4	7	6	5	5	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69	69		
5	5	8	8	5	5	4	4	5	5	5	5	7	7	4	4	7	8	102	103		
4	4	7	6	5	5	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69	69		
4	4	6	6	5	5	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	68			
5	5	8	8	5	5	4	4	5	5	4	4	7	7	4	4	7	7	101			
5	5	8	8	5	5	4	4	9	9	6	6	7	7	4	4	8	8	108			
8	8	13	13	5	5	9	9	10	10	7	8	10	10	2	2	0	0	116	119		
9	9	13	13	5	5	9	9	10	10	10	10	11	11	4	4	13	13	139	139		
8	8	13	13	5	5	9	9	10	10	7	8	10	10	2	2	0	0	116	119		
8	8	13	13	5	5	9	9	10	10	6	6	10	10	2	2	0	0	115			
9	9	13	13	5	5	9	9	10	10	10	10	11	11	4	4	13	13	139			
9	9	13	13	5	5	9	9	10	10	10	10	11	11	4	4	13	13	139			
39	39	25	26	30	30	41	42	33	33	36	35	34	32	27	28	42	42	544	550		
39	39	26	26	30	30	42	42	34	34	37	37	37	37	28	28	42	42	561	561		
39	39	25	26	30	30	41	42	33	33	36	35	34	32	27	28	42	42	544	550		
39	39	25	26	30	30	41	42	33	33	35	35	32	32	27	28	42	42	540			
39	39	26	26	30	30	42	42	34	34	37	37	37	37	28	28	42	42	561			
39	39	26	26	30	30	42	42	34	34	37	37	37	37	28	28	42	42	561			

(17) HUWELIJSREGISTERS, BRON VOOR SOCIALE GESCHIEDENIS 101

1787		1788		1789		1790		1791		1792		1793		1794		1795		Totalen per parochie			
M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	80	79		
22	22	39	39	34	34	48	49	43	42	35	36	39	37	45	45	44	44	649	666		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	80	79		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	79			
21		38		34		48		42		35		37		45		43		635			
23		40		34		49		44		37		41		45		45		694			
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23	24		
6	7	6	7	9	8	11	11	14	14	9	9	5	5	1	1	3	3	109	110		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23	24		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23			
6		6		8		11		14		9		5		1		3		108			
7		7		9		11		14		10		5		1		3		112			
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	4	2		
11	11	9	8	9	9	13	13	10	10	8	8	6	6	6	6	13	13	166	163		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	4	2		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	2			
11		8		9		13		10		8		6		6		13		163			
12		10		9		13		11		8		6		6		13		169			
9	11	11	11	7	7	9	10	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2	114	119		
12	12	12	12	7	7	22	22	13	12	12	12	15	15	11	11	25	25	207	204		
9	11	11	11	7	7	9	10	2	2	0	0	0	0	0	0	2	2	114	118		
9		11		7		9		2		0		0		0		2		114			
12		12		7		22		12		12		15		11		25		204			
12		12		7		22		13		12		15		11		25		207			
4	4	7	7	11	11	11	10	4	5	0	0	0	0	0	0	0	0	98	98		
4	4	7	7	11	11	11	11	6	6	3	3	1	1	5	6	6	6	116	117		
4	4	7	7	11	11	11	10	4	5	0	0	0	0	0	0	0	0	98	98		
4		7		11		10		4		0		0		0		0		97			
4		7		11		11		6		3		1		5		6		116			
4		7		11		11		7		6		3		7		9		127			
0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	14		
5	5	7	7	2	1	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	6	6	51	47		
0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	13		
0		2		0		0		0		0		0		0		0		13			
5		7		1		0		0		0		0		0		6		47			
5		7		2		2		4		6		4		5		6		70			

huwelijken gesloten te	in de jaren																
	1779		1780		1781		1782		1783		1784		1785		1786		
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	
Dentergem	w	9	13	2	11	9	14	14	19	11	14	18	18	17	17	6	6
	g	7	2	9	0	11	7	18	15	8	7	21	20	17	17	5	5
	vgw	3	2	0	0	6	7	13	15	5	7	18	17	17	17	5	5
	vw	9		2		9		14		11		18		17		6	
	vg	2		0		7		15		7		20		17		5	
	h	14		11		14		20		14		21		17		6	
Wontergem	w	8	9	4	4	3	4	1	1	7	7	2	2	3	3	2	2
	g	9	9	4	4	4	4	1	1	7	7	2	2	3	3	2	2
	vgw	8	9	4	4	3	4	1	1	7	7	2	2	3	3	2	2
	vw	8		4		3		1		7		2		3		2	
	vg	9		4		4		1		7		2		3		2	
	h	9		4		4		1		7		2		3		2	
Aarsele	w	12	12	15	15	5	5	12	12	0	0	4	4	15	15	0	0
	g	23	23	14	14	9	9	2	2	0	0	4	4	5	5	16	16
	vgw	12	12	13	13	4	4	2	2	0	0	2	2	4	4	0	0
	vw	11		15		5		12		0		4		15		0	
	vg	23		14		9		2		0		4		5		16	
	h	23		16		10		31		16		21		16		16	
Vinkt	w			8	7	9	9	9	9	4	5	14	14	9	9	7	7
	g			12	12	10	10	10	9	6	6	15	14	10	10	8	8
	vgw			8	7	9	9	9	8	4	5	14	13	9	9	7	7
	vw			7		9		9		4		14		9		7	
	vg			12		10		9		6		14		10		8	
	h	?		12		10		10		6		15		10		8	
Zeveren	w	9	9	1	1	7	7	8	8	5	5	13	13	3	4	4	4
	g	9	9	1	1	7	7	8	8	5	5	13	13	4	4	4	4
	vgw	9	9	1	1	7	7	8	8	5	5	13	13	3	4	4	4
	vw	9		1		7		8		5		13		3		4	
	vg	9		1		7		8		5		13		4		4	
	h	9		1		7		8		5		13		4		4	
Poesele	w	3	3	4	3	0	0	0	3	0	0	0	0	2	1	2	5
	g	3	3	4	4	3	3	5	4	3	3	3	3	2	2	5	2
	vgw	3	3	4	3	0	0	0	3	0	0	0	0	2	1	1	1
	vw	3		3		0		0		0		0		1		2	
	vg	3		4		3		4		3		3		2		2	
	h	3		4		3		5		3		4		2		6	

(19) HUWELIJKSREGISTERS, BRON VOOR SOCIALE GESCHIEDENIS 103

1787		1788		1789		1790		1791		1792		1793		1794		1795		Totalen per parochie			
M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
18	19	14	14	24	24	17	17	19	19	12	12	22	22	8	8	13	14	233	261		
18	18	14	14	23	24	22	22	21	21	12	12	22	21	9	9	15	15	252	229		
17	18	14	14	23	24	17	17	19	19	12	12	22	21	8	8	13	14	212	217		
	18		14		24		17		19		12		22		8		12		232		
	17		14		23		22		21		12		21		9		15		227		
	19		14		24		22		21		12		22		9		15		275		
7	5	3	3	6	6	11	11	5	5	3	3	10	11	6	7	7	7	88	90		
7	7	3	3	6	6	12	12	7	7	3	3	12	12	7	7	8	8	97	97		
7	5	3	3	6	6	11	11	5	5	3	3	10	11	6	7	7	7	88	90		
	5		3		6		11		5		3		10		6		7		86		
	7		3		6		12		7		3		12		7		8		97		
	7		3		6		12		7		3		12		7		8		97		
0	0	5	5	13	13	13	13	24	24	16	16	20	20	16	16	21	21	191	191		
21	21	9	9	2	1	16	16	4	4	4	4	1	1	0	0	0	0	130	129		
0	0	2	2	2	1	10	10	4	4	4	4	1	1	0	0	0	0	60	59		
	0		5		13		13		24		16		20		16		21		190		
	21		9		1		16		4		4		1		0		0		129		
	21		12		13		19		25		20		22		19		23		323		
15	13	15	15	13	13	5	6	13	13	14	15	13	13	11	11	18	19	175	178		
13	14	15	15	13	12	6	6	13	13	15	15	13	13	11	11	19	19	189	187		
12	13	15	15	13	12	5	6	13	13	14	15	13	13	11	11	18	19	174	175		
	13		15		13		5		13		14		13		11		18		174		
	13		15		12		6		13		15		13		11		19		186		
	14		15		13		6		13		15		13		11		19		190		
1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	53	56		
6	6	12	12	1	1	2	2	9	9	4	4	2	2	2	2	4	4	93	93		
1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	52	55		
	1		1		1		0		0		0		0		0		0		53		
	6		12		1		2		9		4		2		2		4		93		
	6		12		2		2		9		4		2		2		4		94		
1	2	3	5	5	5	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19	29		
1	0	7	6	4	3	3	1	3	3	2	2	0	0	0	0	0	0	48	39		
0	0	3	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14	16		
	1		2		4		0		0		0		0		0		0		16		
	0		6		3		1		3		2		0		0		0		39		
	2		7		7		3		4		2		3		2		6		66		

huwelijken	in de jaren																
	1779		1780		1781		1782		1783		1784		1785		1786		
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	
Totalen	w	193	201	170	180	142	144	128	138	102	110	113	115	127	125	123	129
per	g	239	230	235	221	260	256	241	244	204	205	237	233	218	217	234	231
jaar	v g w	187	186	161	159	133	134	115	119	95	99	107	106	116	114	121	123
	v w	191		165		134		126		102		110		122		123	
	v g	230		217		250		231		199		228		217		228	
	h	246		246		279		289		235		265		230		241	

TABEL 3
*Aantallen en percentages niet vermelde inlichtingen en niet mogelijke
 vergelijkingen van woon- en geboorteplaatsen van bruidegom en bruid,
 per parochie en voor gans de periode (legende: zie tabel 2)*

huwelijken gesloten te:	M		w		V		M		g		V		v w		v g		M		v g w		V		aantal huwelijken
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	
Deinze	69	29	76	32	25	10	37	15	88	37	45	19	88	37	101	42	240						
Petegem	102	48	105	50	22	10	31	15	107	51	33	16	102	48	107	51	211						
Meigem	119	94	120	95	2	1	4	3	122	97	6	5	119	94	120	95	126						
Nevele	328	84	329	84	2	—	12	3	340	87	14	4	330	84	332	85	392						
Vosselare	94	99	94	99	1	1	0	0	94	99	1	1	94	99	94	99	95						
Bachte	14	82	14	82	0	0	1	6	15	88	1	6	14	82	14	82	17						
St.-Ma.-Leerne	111	100	111	100	5	4	5	4	111	100	9	8	111	100	111	100	111						
St.-Ms.-Leerne	85	98	85	98	16	18	16	18	85	98	17	20	85	98	85	98	87						
Deurle	39	36	39	36	6	6	5	4	40	37	7	6	39	36	39	36	108						
Astene	23	17	20	14	0	0	0	0	24	17	0	0	23	17	20	14	139						
Nazaret	17	3	11	2	0	0	0	0	21	4	0	0	17	3	11	2	561						
Kruishoutem	614	88	615	89	45	6	28	4	615	88	59	9	614	88	615	89	694						
Zulte	89	79	88	79	3	3	2	2	89	79	4	4	89	79	88	79	112						
Olsene	165	98	167	99	3	2	6	4	167	99	6	4	165	98	167	99	169						
Machelen	93	45	88	43	0	0	3	1	93	45	3	1	93	45	89	43	207						
Gottem	29	23	29	23	11	9	10	8	30	24	11	9	29	23	29	23	127						
Grammene	57	81	56	80	19	27	23	33	57	81	23	33	57	81	57	81	70						
Dentergem	42	15	14	5	23	8	46	17	43	16	48	17	63	23	58	21	275						
Wontergem	9	9	7	7	0	0	0	0	11	11	0	0	9	9	7	7	97						
Aarsele	132	41	132	41	193	60	194	60	133	41	194	60	263	81	264	82	323						
Vinkt	15	8	12	6	1	—	3	2	16	7	4	2	16	7	15	7	190						
Zeveren	41	44	38	40	1	1	1	1	41	44	1	1	42	45	39	41	94						
Poesele	47	71	37	56	18	27	27	41	50	76	27	41	52	79	50	76	66						
Totalen	2334	25	2287	51	386	9	454	10	2392	53	513	11	2514	56	2512	56	4511						

N.B.: — de percentages werden berekend t.o.v. het totaal aantal huwelijken in die parochie.
 — „—1” betekent tussen 0 en 1%, de andere percentages werden afgerond tot op de eenheid.

TABEL 4.

Aantallen en percentages niet vermelde inlichtingen en niet mogelijke vergelijkingen van woon- en geboorteplaatsen van bruidegom en bruid per jaar en voor gans de streek (legende: zie tabel 2).

huwelijken gesloten in:	w		g		v w		v g		v g w		aantal huwelijken						
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V							
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%					
1779	53	22	45	18	7	3	16	7	55	22	16	7	59	24	60	24	246
1780	76	31	66	27	11	4	25	10	81	33	29	12	85	35	87	35	246
1781	137	49	135	48	19	7	23	8	145	52	29	10	146	52	145	52	279
1782	161	56	151	52	48	17	45	16	163	56	58	20	174	60	170	59	289
1783	133	57	125	53	31	13	30	13	133	57	36	15	140	60	136	58	235
1784	152	57	150	57	28	11	32	12	155	58	37	14	158	60	159	59	265
1785	103	45	105	46	12	5	13	6	108	47	13	6	114	50	116	50	230
1786	118	49	112	46	7	3	10	4	118	49	13	5	120	50	118	49	241
1787	126	50	127	50	11	4	11	4	131	52	16	6	129	51	130	52	252
1788	126	50	125	50	7	3	12	5	129	51	14	6	129	51	129	51	251
1789	113	45	111	45	18	7	24	10	114	45	27	11	130	52	129	52	247
1790	167	53	165	52	9	3	14	4	171	54	15	5	170	54	170	54	315
1791	167	57	169	57	40	14	42	14	170	58	44	15	187	64	189	64	294
1792	167	61	164	60	33	12	35	13	171	63	38	14	180	66	178	65	273
1793	156	58	159	59	33	12	37	14	160	60	37	14	175	65	179	66	270
1794	151	66	147	64	34	15	33	14	153	67	35	15	167	73	163	71	229
1795	228	65	231	66	48	14	52	15	235	67	56	16	251	72	254	73	349
Totalen	2334	52	2287	51	396	9	454	10	2392	53	513	11	2514	56	2512	56	4511

N.B.: — de percentages werden berekend t.o.v. het totaal aantal huwelijken per jaar.

— „—1” is tussen 0 en 1%.

TABEL 5

Aantallen en procenten mannen en vrouwen waarvan de woon- en geboorteplaats:
a. dezelfde is als de plaats van huwelijksinzegening,
b. niet dezelfde is,
c. onbekend is.

huwelijken gesloten te	bruidegom											
	a		b		c		a		b		c	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Deinze	112	47	59	25	69	29	59	25	156	65	25	10
Petegem	64	30	45	21	102	48	66	31	123	58	22	10
Meigem	1	—1	6	5	119	94	33	26	91	72	2	2
Nevele	32	8	32	8	328	84	149	38	241	61	2	—1
Vosselare	0	0	1	1	94	99	12	13	82	86	1	1
Bachte	2	12	1	6	14	82	1	6	16	94	0	0
St.-Ma.-Leerne	0	0	0	0	111	100	29	26	77	69	5	5
St.-Ms.-Leerne ²³	0	0	2	2	85	98	18	21	53	61	16	18
Deurle	27	25	42	39	39	36	22	20	80	74	6	6
Astene	62	45	54	39	23	17	45	32	94	68	0	0
Nazaret	351	63	193	34	17	3	247	44	314	56	0	0
Kruishoutem	62	9	18	3	614	88	327	47	322	46	45	6
Zulte	10	9	13	12	89	79	26	23	83	74	3	3
Olsene	3	2	1	—1	165	98	57	34	109	64	3	2
Machelen ²⁴	81	39	33	16	93	45	100	48	107	52	0	0
Gottem	53	42	45	35	29	23	31	24	85	67	11	9
Grammene	6	9	7	10	57	81	13	19	38	54	19	27
Dentergem	151	55	82	30	42	15	95	35	157	57	23	8
Wongerem	57	59	31	32	9	9	32	33	65	67	0	0
Aarsele	151	47	40	12	132	41	51	16	79	24	193	60
Vinkt ²⁴	101	53	74	39	15	8	54	28	135	71	1	—1
Zeveren	22	23	31	33	41	44	30	32	63	67	1	1
Poesele	11	17	8	12	47	71	8	12	40	61	18	27
Totaal	1359	30	818	18	2334	52	1505	33	2160	58	396	9

N.B.: „—1” betekent tussen 0 en 1%.

(23) 1794 en 1795 niet inbegrepen.

(24) 1779 niet inbegrepen.

woonplaats			bruid						aantal huwelijken			
a		b	c		a		geboorteplaats					
aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%			
162	67	2	—1	76	32	83	35	120	50	37	15	240
103	49	3	1	105	50	93	44	87	41	31	15	211
5	4	1	—1	120	95	64	51	58	46	4	3	126
61	16	2	—1	329	84	219	56	161	41	12	3	392
1	1	0	0	94	99	49	52	46	48	0	0	95
3	18	0	0	14	82	6	35	10	59	1	6	17
0	0	0	0	111	100	53	48	53	48	5	5	111
2	2	0	0	85	98	42	48	29	33	16	18	87
64	59	5	5	39	36	60	56	43	40	5	5	108
115	83	4	3	20	14	93	67	46	33	0	0	139
542	97	8	1	11	2	366	65	195	35	0	0	561
79	11	0	0	615	89	462	67	204	29	28	4	694
23	21	1	—1	88	78	63	56	47	42	2	2	112
2	1	0	0	167	99	96	57	67	40	6	4	169
119	57	0	0	88	43	139	67	65	31	3	1	207
98	77	0	0	29	23	68	54	49	39	10	8	127
12	17	2	3	56	80	30	43	17	24	23	33	70
259	94	2	—1	14	5	130	47	99	36	46	17	275
89	92	1	1	7	7	57	59	31	32	9	9	97
191	59	0	0	132	41	73	23	56	17	194	60	323
177	93	1	—1	12	6	105	55	82	43	3	2	190
55	59	1	1	38	40	57	61	36	38	1	1	94
29	44	0	0	37	56	24	36	15	23	27	41	66
2191	49	33	1	2287	51	2432	54	1616	36	463	10	4511

De verandering van de magistraat van Gent in mei 1709

door

Dr. A.J. VEENENDAAL

Afgezien van de 15 jaren van het Verenigd Koninkrijk is er geen tijdperk aan te wijzen waarin België en Nederland zo nauw in aanraking met elkaar geweest zijn als de 10 jaren van het Anglo-Nederlands condominium in de Spaanse Nederlanden, 1706-1716. Dit condominium werd, zoals bekend is, gevestigd na de slag bij Ramillies, in 1706. In de twee belangrijkste gewesten van de Zuidelijke Nederlanden, Brabant en Vlaanderen, vond een omwenteling plaats ten gunste van de Habsburger Karel III. Te Brussel werd een Raad van State opgericht gecommiteerd tot het gouvernement-generaal van de Spaanse Nederlanden, die het land regeerde in naam van Karel III, maar zonder van hem bevelen te mogen ontvangen. Als regenten voor de afwezige soeverein traden op de Twee Mogendheden, Engeland en de Verenigde Provinciën. In de belangrijke zaken moest de Raad van State, volgens zijn Instructie, handelen in overleg met de Twee Mogendheden. Deze hadden daartoe te Brussel hun vertegenwoordigers in de zg. Conferentie, die haar invloed deed gelden door „requisities”, verzoeken, waarbij de Raad van State verzocht werd deze of die maatregel te nemen. De gevolmachtigden van Engeland in de Conferentie waren Marlborough (die door zijn menigvuldige occupatiën vrijwel altijd afwezig was) en George Stepney, die echter reeds in 1707 overleed. Hij werd opgevolgd door William Cadogan, die als militair in de zomer gewoonlijk aan de veldtocht deelnam en alleen in de wintermaanden te Brussel resideerde. De gedeputeerden van de Staten-Generaal waren Johan van den Bergh en Frederik Adriaan van Reede, baron van Renswoude, die vrijwel permanent ter plaatse waren. Dit betekende echter volstrekt niet dat de Nederlandse gedeputeerden het voor het zeggen hadden. De geschiedenis van het condominium is een verhaal van voortdurend geharrewar, van aanhoudende wrijving en onenigheid tussen Conferentie en Raad van State, en tussen de Twee Mogendheden onderling.

De provincie Brabant schikte zich gemakkelijker onder het condominium dan Vlaanderen, het rijkste gewest, dat het meest in de algemene lasten bijdroeg, en dat een rijke traditie van weerbarstigheid en verzet tegen de centrale regering achter zich had. Die oppositie, gericht tegen allerlei maatregelen maar vooral tegen gevraagde subsidies, concentreerde zich in wat ik maar voor het gemak de Staten van Vlaanderen zal noemen, maar wat eigenlijk heette de Geestelijken en Leden van Vlaanderen, en in de permanente deputatie uit dit lichaam. Overwegende invloed in de Staten van Vlaanderen hadden de magistraten van Gent, Brugge en het Vrije van Brugge, zozeer dat Van den Bergh in 1713 aan Simon van Slingelandt kon

schrijven: „die daarvan meester is, die heeft de absolute directie”. Bovenal gold dit van Gent, het eerste Lid van Vlaanderen, dat het grootste deel van de provincie representeerde. De voorschepen van Gent presideerde ambtshalve de Staten van Vlaanderen en de permanente deputatie daaruit, die gewoonlijk vergaderde op het stadhuis van Gent.

De vernieuwing van de Gentse magistraat gebeurde ieder jaar, door de Raad van State, op requisitie van de Twee Mogendheden. De traditionele datum ervoor was 10 mei. Meestal was de samenstelling het resultaat van een compromis tussen verschillende, tegenstrijdige wensen. Maar in 1709 was het, zoals zal blijken, vrijwel een Hollandse aangelegenheid.

De Gentse magistraat bestond uit twee banken, de bank van de Keure en de bank van Gedele, elk bestaande uit 13 schepenen. Verreweg het belangrijkste waren schepenen van de Keure: tot hun bevoegdheid behoorden het bestuur van de stad en de justitie. De bank van Gedele was ongeveer wat men in Noord-Nederland een weeskamer noemde: hij had het toezicht op de verdeling van nalatenschappen, de voogdij over minderjarigen en wezen. De schepenen waren niet gelijk in rang: in traktement, in zitplaats ter vergadering enz., vormden zij, van de 1e tot de 13e, een afdalende reeks. Waren zij eenmaal geïnstalleerd, dan waren zij zo goed als soeverein in hun stad, maar na een jaar kon de centrale regering hen verwijderen.

Op 21 augustus 1706, dus kort na de revolutie en onder het condominium, werd tot voorschepen van Gent benoemd Antonie baron van Pottelsberghe, heer van Boulanchy. Hieruit, en uit het feit dat hij gedurende de hele Anjouaanse periode (1700-'06) niet als schepen gediend had, zou men kunnen opmaken dat hij eerder tot de Oostenrijksgezinden, de zg. Kurasiers, dan tot de Fransgezinden, de zg. Karabiniers, gerekend werd. Maar hij had, evenals zoveel aanzienlijke Vlaamse en Brabantse families een zoon die officier was in het leger van Philips V, in Spanje. De kwestie van de Spaanse successie verscheurde niet alleen de burgerij, maar zelfs de gezinnen.

Pottelsberghe bleef nog geen jaar eerste schepen. Hij had het ongeluk te mishagen aan de commandant van het Engelse garnizoen van de stad, omdat hij niet erg toeschietelijk was tegenover de hoge financiële eisen van deze commandant inzake logementsgelden en zo. De Engelsen wilden hem weg en de Hollanders waren niet bereid hem door dik en dun op zijn eerste plaats te handhaven. Want hij had tijdens zijn premierschap zich een tegenstander betoond van het befaamde Reglement rakende de directie van de subsidiën in Vlaanderen, dat de corruptie in het beheer der financiën moest bestrijden en waaraan de naam van Meulemeester verbonden is.

Zo werd, als resultaat van een compromis tussen Engelsen en Hollanders, op 6 juli 1707 een nieuwe schepenbank geïnstalleerd. Voorschepen werd nu Alexander George du Faing, graaf van Hasselt, bekwaam, rijk, onkreukbaar, waarschijnlijk Jansenist, persona grata bij de Hollanders. Pottelsberghe degradeerde tot tweede schepen van de Keure. Indien het waar is dat Hasselt Jansenist was, werd de rigoristische invloed in de schepenbank gecompenseerd door de derde schepen, jonkheer Guillaume Dominique de Courteville, heer van Oudenhove, die men achtte de Jezuïeten toegedaan te zijn.

Het was deze, over 't geheel voor Karel III en zijn Geallieerden zeker welgezinde magistraat, die geconfronteerd werd met de verrassing van Gent door de Fransen, in de vroege ochtend van 5 juli 1708. De overrompeling ging zo snel en zo perfect dat de magistraat niet veel anders kon dan zich onderwerpen. De voorschepen Hasselt was daarbij door ziekte afwezig, en het was de 2e schepen, Pottelsberghe, die op dit kritieke moment presideerde. Nog ruim drie maanden bleef de oude schepenbank in functie, maar hij werd door de Fransen toch niet betrouwbaar genoeg geacht en op 22 oktober 1708 vervangen door een nieuwe, door Bergeyck samengesteld uit „vertrouwde personen, genegen tot de dienst van de koning” (Philips V). Het was deze formule die aanleiding heeft gegeven tot de spotnaam „les gens de confiance”, waaronder deze magistraat de geschiedenis is ingegaan. Slechts een zevental van de 26 oude schepenen gingen in de nieuwe magistraat over, maar onder hen was Pottelsberghe, die van de Oostenrijkse zaak afviel en uit handen van Bergeyck de post van voorschepen aannam, die de Twee Mogendheden hem het vorig jaar hadden afgenomen.

Wat hiervan te zeggen? Misschien heeft wrok over het gepasseerde bij Pottelsberghe meegespeeld; maar het woord „verraad” zou hier toch m.i. volkomen misplaatst zijn. Hoogstens zou men hem een renegaat kunnen noemen, maar ook met dit woord moet men nog voorzichtig zijn. De kwestie van de Spaanse successie, de voortdurende wisseling van meester, had het loyaliteitsgevoel verzwakt. Er waren stellig overtuigde Kurassiers en notoire Karabiniers; er was ook de kleine, voornamelijk uit Jansenisten bestaande groepering der Onafhankelijken, die van de Zuidelijke Nederlanden het liefst een federale republiek zou gemaakt zien, naar Zwitsers voorbeeld. Maar er waren ook velen, juist onder de regenten, de ambtenaren, de geestelijkheid, die hun mening over de Spaanse successie in hun hart besloten hielden en er slechts op uit waren in hun functies gehandhaafd te blijven onder elke wisseling van regime. Men zou hen Opportunisten of Indifferenten kunnen noemen. De Noordnederlandse staatsman Jacob Hop, die in de zomer van 1706 in Brussel vertoefde, tekent ze als:

„sodanige die ten tijde van con. Carel de 2e in bediening sijnde geweest daerin hebben gecontinueert bij den hertog van Anjou, en nu wederom souden continueren, erkennende voor haer wettige overheit dengenen die meester is van 't landt (een maxime daarvan oock de geestlijckheit van dit lant professie maectt); soodat dit soort van luyden geen distinctie maectt tussen con. Philips off con. Carel dan voorsooveel den een boven den ander meester is.”

En men herkent hun mentaliteit ook in het volgend citaat uit een stuk van 22 november 1709 van Gedeputeerden van de Geestelijken en (twee) Leden van Vlaanderen (Brugge en het Vrije nl.; Gent deed niet mee), een stuk gericht tegen de gedelegeerde rechters die onderzoek moesten doen naar de schulddigen aan de verrassing van Gent:

„Est-il surprenant que dans les malheureuses circonstances où la Flandre se trouve, elle n'était point en état de décider la querelle des Princes, ni de se choisir un Maître. (In 1700 was Philips V erkend, in 1706 Karel III, en toen in 1708 de troepen van Philips V de hoofdstad van de pro-

vincie bezetten), il semble (zo gaat het stuk verder) il semble qu'il n'y avoit point d'autre parti à prendre que de suivre la loy de celui qui se trouvoit possesseur" ¹.

Suivre la loi du possesseur, dat was het onprincipiële beginsel van de Indifferenten. Het is niet zeer verheffend, maar het is, gezien de omstandigheden, wel erg begrijpelijk.

Pottelsberghe beleefde niet veel plezier van zijn functie van voorschepen. Op 30 december 1708, na een half jaar Franse bezetting, ging Gent weer over in handen van de Geallieerden. Het Franse prestige had een zware dreun gekregen, en de Hollanders waren meer dan ooit besloten van de gelegenheid gebruik te maken om de weerbarstige provincie beter in de hand te krijgen. Dadelijk na de capitulatie gingen Van den Bergh en Renswoude naar Gent, om met Marlborough de nodige orde te stellen op de magistratsbestelling en andere zaken. Zij wilden de „gens de confiance" onmiddellijk afzetten, om openlijk misnoegen over hun gedrag te tonen. Maar Marlborough vond dat men met de verandering van de magistraat moest wachten tot de gewone tijd, 10 mei dus. Vervolgens gingen de Hollandse gedeputeerden naar Den Haag, waar een heel pakket van door hen gewenste maatregelen werd neergelegd in een resolutie van de Staten-Generaal van 23 januari 1709. Het hield in: gerechtelijk onderzoek naar de schulden aan de verrassing van Gent; vervanging van de provinciale ontvangers van Vlaanderen; spoedige verandering van de magistraten van Gent, Brugge en het Vrije van Brugge; vervanging van de president van de Raad van Vlaanderen, Sersanders, en van de twee majoors van de burgerwacht van Gent; herstel van diegenen die door de vijand uit de magistratuur of andere ambten waren verwijderd. Laat ik maar dadelijk zeggen dat er, door de tegenwerking van de partner in het condominium, van dit hele pakket maatregelen maar bitter weinig terecht is gekomen. Alleen de vernieuwing van de magistraat van Gent wist Van den Bergh door te zetten, maar slechts na lang uitstel en na veel getwist.

Toch werd het tijd dat er iets gebeurde. De zomerveldtocht van 1709 was aanstaande, en de Engelse commandant van Gent, Lumley, achtte het noodzakelijk een volkomen betrouwbare magistraat achter te laten, als straks het garnizoen zou uittrekken. Het volk werd oproerig wegens de duurte van de granen en mopperde over de betaling der logementen van het Engelse garnizoen. Het meest kwam de ontevredenheid tot uiting in de Collatie. Deze Collatie of Brede Raad van Gent was het enige overblijfsel van de oude stedelijke democratie. Ze had een soort van begrotingsrecht: geen subsidie kon aan de centrale regering worden toegestaan, geen nieuwe belasting ingevoerd, zonder toestemming van de Collatie. Zij vertegenwoordigde de gemeente en bestond uit 42 notabelen, 6 uit elk van de 7 parochies, waaraan toegevoegd was de laatst afgetreden magistraat. Dit betekent dus dat de graaf van Hasselt, als laatst afgetreden voorschepen, er in deze tijd een belangrijke invloed had. De Collatie nu morde dat de gens de confiance nog steeds hun vrienden voorzagen van de beste ambten, en was

(1) *Verbael van den borgerlijken oproer*, blz. 63.

onwillig gelden toe te staan zolang deze magistraat zat.

Van 11 tot 18 april waren Van den Bergh en Renswoude te Gent; Cadogan had geweigerd met hen mee te gaan. Over de magistraatsbestelling hielden zij besprekingen met Hasselt. Dat deze opnieuw voorschepen zou worden, scheen uit de resolutie van 23 januari rechtstreeks voort te vloeien, en Cadogan had er, zij het met enige tegenzin, in toegestemd. Hasselt wilde wel, maar hij was zwaar ziek, hoopte echter nog op herstel van gezondheid. Ook Meulemeester, de radicale, werd over de magistraatsvernieuwing gehoord. Hij stelde enkele middelen voor om Pottelsberghe en de zijnen, die weldra zouden aftreden, buiten de Collatie te houden; maar zijn redenen werden verworpen.

Op 20 april deden Van den Bergh en Renswoude in de Conferentie verslag van hun verrichtingen in Vlaanderen. Cadogan maakte geen aanmerking op het ontwerp voor de nieuwe magistraat, zoals dat met Hasselt was opgesteld en dat in hoofdzaak gelijk was aan de magistraat van 1707, met uitzondering natuurlijk van het zevental dat in 1708 naar het andere kamp was overgelopen. Hasselt zelf stond erop als 1e, Courteville als 2e schepen. De Hollanders wilden de verandering nu geen uur langer verschuiven, maar Cadogan wist telkens een voorwendsel voor uitstel te vinden, om althans de eer van Pottelsberghe en de zijnen te redden door hen niet eerder te laten aftreden dan op de gebruikelijke datum van 10 mei.

De Gentse heren beseften natuurlijk al lang dat het zwaard van Damocles hun boven het hoofd hing, en in het begin van mei kwamen drie of vier van hen naar Brussel, waar zij met Cadogan en Van der Gote (lid van de Raad van State, zeer op de hand van de Engelsen) herhaaldelijk en zelfs in de nacht geheime conferentiën hielden. Van den Bergh vreesde al dat Cadogan nog op het laatst de vernieuwing zou tegenhouden, „sijnde Godt bekent wat dat sij onder den anderen uytvoeren.” Toch zette de Engelsman de 7e mei zijn naam mede onder een requisitie waarbij de Raad van State verzocht werd, de magistraat van Gent op 10 mei te doen veranderen volgens de met Hasselt opgemaakte lijst.

Maar hoe groot Cadogan's tegenzin tegen de gang van zaken was, bleek de volgende dag. Aan de leden van de Raad van State, die in de Conferentie verschenen, verklaarde hij, dat hij zich verplicht voelde te zeggen, dat men zo juist de magistraat van Gent veranderd had op een zeer zonderlinge manier, aangezien noch de Koning in zijn Raad van State, noch de vertegenwoordigers van de Twee Mogendheden, althans hij, minister van Groot-Brittannië, er het minste aandeel in gehad hadden, en men eenvoudig had goedgekeurd de keus der personen gedaan door de graaf van Hasselt.

Maar de requisitie lag er en de Raad van State voldeed eraan. Reeds op 8 mei zond hij de nodige orders naar Gent. De enige die in aanmerking kwam om als koninklijk commissaris voor de wetsvernieuwing op te treden was de waarnemende onderbaljuw van Gent, Felix François Louis baron de Camargo. De hoogbaljuw Della Faille, een notoire Karabinier, hoofdpersoon bij de overrompeling van Gent in 1708, had met de Franse troepen de stad verlaten, en was nog niet door een ander vervangen. De onderbaljuw Serwauters was wegens een tegen hem lopend proces geschorst, en sinds 22 mei 1708 werd zijn functie bij provisie, zolang dit proces zou duren,

waargenomen door Camargo. De waarnemende onderbaljuw had als koninklijk commissaris dus niet bijster veel gezag, maar hij was stellig goed Oostenrijks: in 1712 ging hij te Brugge, waar hij toen woonde, door voor „un quirassier hollandois”.

De orders van de Raad van State werden tijdig genoeg afgezonden om alles op de traditionele dag, 10 mei, te doen plaats hebben, als niet een spel van vergissingen en misverstanden opnieuw uitstel veroorzaakt had. De brief uit Brussel arriveerde op het stadhuis te Gent op 9 mei, 's morgens half 11, en hij kwam in handen van voorschepen Pottelsberghe. Hij bleek geadresseerd te zijn à notre cher et bien aymé Charles Robert Serwauters, petit-bailly de notre ville de Gand. Wat zou eenvoudiger geweest zijn dan de brief ter hand te stellen aan de man die de functie van Serwauters waarnam? Maar de schepenen, die natuurlijk heel goed wisten wat de brief inhield, grepen de gelegenheid om te chicaneren gretig aan. Zij hielden de brief onder zich en zonden een secretaris naar Brussel om van de vergissing mededeling te doen. Nog dezelfde dag werd het misverstand opgelost: een ambtenaar van de audiencier, zekere Van Erp, had bij het expediëren per abuis de brief aan Serwauters gericht in plaats van aan Camargo. Zwart op wit hadden de schepenen Van Erp's erkenning van deze vergissing op 10 mei, 's morgens 9 uur. Maar ook toen achtten zij zich niet verantwoord, een brief die aan een ander persoon gericht was, zo maar ter hand te stellen aan Camargo. Zo verliep de gezette dag, 10 mei, zonder dat er iets gebeurd was. Pas op de late avond van die dag, 11 uur, ontving Camargo, terwijl hij zich in de conciergerie van het stadhuis bevond, een brief van de Raad van State, nog gedateerd 8 mei, maar nu deugdelijk aan hem geadresseerd, met last om de wet te verzetten volgens de bijgevoegde lijst. De volgende dag zou hij dus aan de slag kunnen.

Maar de koerier die deze brief aan Camargo afleverde, had nog twee brieven van de Raad van State bij zich, bestemd voor schepenen. De man had opdracht, zodra hij te Gent zou zijn aangekomen, te informeren of de magistraat al veranderd was of niet. Zo ja, dan moest hij alle drie de brieven geven aan de graaf van Hasselt, de nieuwe voorschepen; zo neen, dan moest hij eerst de brief geadresseerd aan de onderbaljuw, afleveren aan Camargo, en daarna de twee brieven bestemd voor schepenen ter hand stellen aan Pottelsberghe. Zoals de zaken op de avond van 10 mei nu eenmaal stonden, kwamen de twee brieven dus terecht bij Pottelsberghe. Toen ze tegen middernacht geopend werden, bleken ze gedateerd te zijn 10 mei en de opdracht te bevatten van de Raad van State aan schepenen om zonder uitstel de Collatie bijeen te roepen, teneinde gelden te vragen ter voorziening in de dringende nood van de Engelse troepen. Wat een kans om de volgende dag nieuwe chicanes te maken, om opnieuw uitstel en misschien afstel te verkrijgen! En zij wisten stellig, dat zij zo doende niet onwettig zouden zijn aan zekere elementen te Brussel.

De volgende dag, zaterdag 11 mei, was Camargo al om 6 uur ten huize van de graaf van Hasselt. Deze beval de onderbaljuw ernstig aan, de bevelen van de Raad van State prompt uit te voeren. Hij zelf kon wegens zijn ziekte niet op het stadhuis komen, maar men kon hem de eed te zijnen huize afnemen, en gedurende zijn ziekte zou de aangewezen tweede sche-

pen, de heer van Oudenhove, presideren.

Om half 8 liet Camargo alle andere heren die op zijn lijst stonden, naar zijn huis komen, waar hij hun benoeming in de nieuwe magistraat meedeelde.

Ondertussen had hij ook een boodschap gezonden naar Jan de Buck, koning van de moorkinderen van de stad Gent, om alle voorbereidingen te treffen voor de ceremoniën die naar oud gebruik bij de vernieuwing van de magistraat behoorden. De moorkinderen vormden een zeker onderdeel van het politiecorps van de stad. Hun chef, met de fraaie titel koning, maar niet meer dan een soort van commissaris van politie, had een taak bij alle plechtigheden op het stadhuis. Op deze dag moest hij zorgen voor het planten van de meiboom op het stadhuis en voor het „ten tuine” uithangen van het „ordinaire” kleed. Jan de Buck antwoordde dat hij het zou doen.

Om half 9 begaf Camargo zich naar het stadhuis. Met één oogopslag zag hij dat de mei nog niet was gesteld en dat het kleed niet uithing op de gewone plaats. En binnengekomen hoorde hij dat de twee magistraten, die van de Keure en van Gedele, al vergaderd waren, op boete en eed (zoals het heette), gezamenlijk, in de kamer van schepenen van de Keure, in het Gothische deel van het stadhuis dus.

Het eerste wat hij deed was de koning van de moorkinderen aanspreken waarom hij zijn voorbereidingen niet had gemaakt. Jan de Buck antwoordde dat de heren van de Keure het hem hadden verboden. Toen Camargo het hem opnieuw gelastte, zei De Buck dat hij niets zou doen zonder order van het college.

Daarna ging Camargo naar de deur van de schepenkamer en liet door een sergeant kloppen. Er werd van binnen niet met de bel geklonken, en er kwam ook niemand naar buiten. Hij liet voor de tweede maal kloppen; toen ging de deur op een kier open en daarachter stond de secretaris Fredericks, die vroeg wie daar klopte. Camargo zei dat hij het was en dat hij verzocht binnen te mogen komen om de orders van Zijne Majesteit mee te delen. Fredericks antwoordde dat hij het aan de heren zou zeggen, en sloot de deur weer. Camargo verwachtte nu elk ogenblik binnen geroepen te worden, maar in plaats daarvan kwam even later de voorschepen Potfelsberghe naar buiten, die zeide dat hij alle ceremoniën had verboden, dat men binnen wachtte op de pensionaris Smidt, en dat men binnen een half uur gecommitteerden zou zenden naar het huis van Camargo om hem de resolutie van de magistraat over te brengen.

Camargo wachtte een groot half uur, maar omdat er toen nog geen gecommitteerden gekomen waren, ging hij opnieuw naar het college. Geklopt, geen antwoord; nog eens geklopt, en toen kwamen uit het college vijf personen, nl. Theodoor Triest en La Valette, schepenen van de Keure, de pensionaris Tavernier, en Lampereel en Van der Vynckt, schepenen van Gedele. Met Camargo gingen zij naar de Bollaerts kamer, in het Renaissance-gedeelte van het stadhuis. De vijf betoogden dat schepenen van de Raad van State opdracht hadden ontvangen om Collatie te houden, bij brieven van 10 mei, dus posterieur aan Camargo's last, dat zij meenden dat de laatste opdracht het eerst moest uitgevoerd worden², en dat zij dus de onder-

(2) Deze redenering, die hier vreemd aandoet, is misschien geïnspireerd door de

baljuw verzochten zijn bevelen op te schorten tot na de Collatie. Camargo antwoordde dat de Collatie kon gehouden worden door de nieuwe schepenen, en dat dit naar alle waarschijnlijkheid een beter effect zou hebben voor de dienst van het land. Na dit korte gesprek gingen de vijf gecommiteerden naar het college terug.

Ondertussen had de onderbaljuw zijn procureur d'office, genaamd Rouck, met de lijst van de nieuwe schepenen gezonden naar het bisschoppelijk paleis, om te vragen of de bisschop op iemand van hen iets te zeggen had. De bisschop, Philips Erard van der Noot, was niet in de stad; maar de heren Legiers en Zighers, respectievelijk aartsdiaken en officiaal van het kapittel van St.-Baafs, verklaarden dat zij jegens de op de lijst voorkomende personen niet het minste te zeggen hadden.

Het was inmiddels 10 uur geworden. Verscheidene van de nieuw aangewezen schepenen kwamen op het stadhuis om poolshoogte te nemen. Ongeduldig drongen zij er bij Camargo op aan, dat hij de orders van de Raad van State moest uitvoeren, dat bij gebreke daarin het hem te Brussel kwalijk genomen zou worden, en dat zij hem verantwoordelijk stelden voor alle ondiens die het land door onachtzaamheid zou lijden.

In de Bollaerts kamer trof Camargo nu voor de tweede maal de gecommiteerden uit het college, die nu ook de pensionaris Smidt bij zich hadden. Zij verklaarden dat schepenen besloten hadden de Collatie bijeen te roepen tegen 4 uur 's namiddags. Camargo stemde nu toe in het houden van de Collatie, mits die plaats vond om 2 uur, opdat hij dan om 4 uur zou kunnen overgaan tot de vernieuwing. De gecommiteerden betoogden dat het onmogelijk was de Collatie in zo korte tijd te convoceren, dat uit het resultaat van de Collatie wel eens dingen te voorschijn konden komen die aan de Raad van State moesten meegedeeld worden, alvorens over te gaan tot de vernieuwing, en dat de vernieuwing ook niet gebruikelijk was zonder mis van de H. Geest, welke mis voor twaalfen moest gehouden worden en onmiddellijk placht vooraf te gaan aan de abdicatie van de oude schepenen. Camargo hield vast aan zijn eis van 2 uur als tijdstip van de Collatie en verzocht hun de mis nog vóór twaalfen in de kapel van het stadhuis te laten celebreren. Na meer dan een kwartier praten waren zij het nog niet eens; de gecommiteerden gingen weer in het college, en Camargo kon gaan wandelen op de zaal van het stadhuis.

Opnieuw sprak hij nu de koning van de moorkinderen aan, maar deze herhaalde slechts dat hem verboden was iets te doen, en dat hij zijn sleutels gegeven had in het college. Ook sprak Camargo nu Pieter Verbiest aan, de koster van de stadhuis-kapel, en beval hem in naam van Zijne Majesteit de kapel gereed te maken. Maar ook deze zei, dat hij de kapel niet zou openen, tenzij met order van het college.

Om 11 uur was Camargo's geduld op. Hij ging naar de deur van de schepenkamer, waar zich hetzelfde komische spelletje van straks herhaalde. Hij liet kloppen, maar binnen werd niet geklonken en er kwam niemand. Nog eens geklopt en daar kwam weer de secretaris Fredericks, die de deur

militaire regel, dat de laatst gegeven order steeds prevaleert boven alle vroegere bevelen.

op een spleet opende en vroeg: wie is er? Camargo zei dat hij gaarne binnen zou komen. Fredericks: ik zal het zeggen. Deur dicht. Opnieuw kon Camargo meer dan een kwartier op de gang gaan schilderen.

Ondertussen was de pastoor van St.-Baafskerk met zijn geestelijkheid op het stadhuis gekomen, maar ook hij mocht wachten voor de gesloten deur van de kapel.

Om kwart over 11 liet Camargo weer kloppen, tot tweemaal toe. En nu werd hij eindelijk binnengeroepen. Tot de vergaderde schepenen zei hij dat hij de orders van Zijne Majesteit moest uitvoeren, dat de geestelijkheid nu al bijna een uur had gewacht, en dat al hun doen maar uitvluchten waren. Hij deponeerde zijn orders en de lijst van de nieuwe schepenen op de lessenaar en verzocht hun die te lezen. Zij lieten nu de bevelen van de Raad van State lezen, maar niet de lijst, die zij zeiden niet te willen hebben, als nog niet aan de orde zijnde. Daarna lieten zij Camargo vertrekken, om te resolveren.

Het werd nu hoog tijd voor de mis. De pastoor van St.-Baafs verklaarde, na twaalfen geen mis te willen doen, en dat hij wilde weggaan. De grote zaal van het stadhuis was volgelopen met een grote menigte burgers, die de proclamatie van de vernieuwing kwamen horen. Verscheidene van de nieuw aangewezen schepenen oefenden pressie uit op Camargo om door te tasten. Maar ook van de andere kant werd er aan hem getrokken. In een brief aan Van den Bergh van vier jaar later heeft hij het tenminste over de voordelige aanbiedingen die hem gedaan waren, als hij de proclamatie één dag had willen uitstellen, maar die hij geweigerd had.

Hij liet voor de zoveelste maal kloppen. Hetzelfde kluchtige spelletje: deur op een spleet open, de secretaris Fredericks, Camargo's verzoek om binnen te mogen. Kort daarna werd hij binnen geroepen, en zijn procureur d'office Rouck mocht met hem mee. Alle schepenen, pensionarissen en secretarissen (het college van de Keure had 3 pensionarissen en 4 secretarissen, dat van Gedele 1 pensionaris en 5 secretarissen) zaten op hun plaats. Camargo verzocht hun de mis nu dadelijk te laten opdragen, opdat hij daarna, in naam van Z.M., hen voor hun dienst zou bedanken. Van het houden van Collatie repte hij niet meer. Hij presenteerde hun weer zijn orders en de lijst, die zij niet wilden aanvaarden, veel minder lezen. Zij betoogden dat het te laat op de dag geworden was en verzochten hem de vernieuwing uit te stellen tot de volgende dag. En of hij nu voor een tijdje vertrekken wilde, opdat het college zou kunnen resolveren...

Camargo was nu op het kookpunt. Staande voor het lettrain, met de procureur Rouck naast zich, verklaarde hij, dat hij zelf de mis zou laten opdragen, en dat hij hen op staande voet, in naam van Zijne Majesteit, uit hun dienst ontsloeg. Na dit gezegd te hebben liep hij de deur uit.

Kort daarna werd hij weer binnengeroepen. Bij monde van pensionaris Tavernier verklaarden zij, dat men geen andere bedoeling had gehad dan in alles te doen de dienst van de Majesteit, dat men bedroefd was over Camargo's irreguliere handelwijze om zonder voorafgaande mis van de H. Geest een magistraat te ontslaan, dat men tegen dit ongehoorde optreden protesteerde, dat men de onderbaljuw verantwoordelijk stelde voor al het ongerief, emotie onder het volk en zo, dat er uit zou voortkomen, en dat

men dadelijk de Raad van State van alles zou informeren. Enige van de afgaande schepenen verlieten nu onmiddellijk het stadhuis, andere treuzelden nog wat, en Camargo nodigde hen uit de mis bij te wonen, maar niemand deed dit, behalve de 13e schepenen van de Keure, Jan de Pottere. Die was dan ook uitgerekend de enige van de oude magistraat die overging in de nieuwe. Ook de pensionarissen en secretarissen, „die van het lettrain”, zoals het heette, gingen de mis horen. Zelfs als ze gewild hadden, konden die als vaste ambtenaren er niet onder uit.

Jan de Buck, de koning van de moorkinderen, leverde nu zijn sleutels in handen van de moorkinderen, en dezen openden de trap van de ingang tot de tuin, waar men de proclamatie van de vernieuwing van ouds altijd had gedaan. Zij plantten de mei en hingen het ordinaire kleed uit.

De mis werd nog juist voor twaalfen gecelebreerd, en na afloop verzocht Camargo de eerste secretaris van schepenen van de Keure de proclamatie te doen; en deze, de als zeer Fransgezind bekend staande A.X. Triest d'Aughem, kon niet anders dan zonder tegenspreken gehoorzamen.

Vóór de beëdiging van de nieuwe heren bleef nu nog iets heel belangrijks te doen, het terugbetalen van de engagères. Op elk schepenambt in Vlaanderen rustte nl. sinds de tijd van koning Karel II een engagère, een pandsom, die iedere aankomende schepenen moest storten, maar die hij bij zijn aftreden van zijn opvolger terug ontving. Dat kwam dus neer op een eenmalige, renteloze lening op lange termijn aan de centrale regering. Pottelsberghe bv. had voor zijn ambt een kapitaal van 20.000 francs gefourneerd. Het was niet hetzelfde als de verkoopbaarheid van de ambten, maar het ging toch wel bedenkelijk die richting uit.

Camargo zond dus de sergeanten en kamerboden van het stadhuis naar alle zo juist geproclameerde heren om hen aan te manen, de engagères aan de afgaande schepenen te restitueren en dan om 6 uur op het stadhuis te komen voor het afleggen van de vereiste eed. Bij 21 van de 26 nieuwe schepenen verliep dit vlot, 5 bleven vooralsnog in gebreke. Onder hen was de voorschepen Hasselt, waarom weet ik niet, om zijn ziekte misschien. Jonkheer Boudewijn de Meulenaere, bestemd voor de 6e plaats in de bank van de Keure, voelde zich gegriefd dat alle heren met wie hij vroeger had gediend in rang waren opgeschoven, en hij alleen niet. De advocaat Joost van Steenberghe, aangewezen als 8e schepenen van de Keure, was uit de stad. De advocaat Pijcke, 9e schepenen van de Keure, was er nog niet in geslaagd het geld voor de engagère bij elkaar te krijgen. En de baron van Nokere weigerde zijn derde plaats in de bank van Gedele in te nemen, omdat vóór hem, op de tweede plaats, gesteld was Jhr. L.I. Triest de Castille, een homo novus, die bovendien nog uit de bastaard-tak van het geslacht Triest was.

Om 6 uur 's middags vond dan het slotbedrijf plaats van deze bewogen magistraatsvernieuwing. In aanwezigheid van een grote menigte burgers legden 21 nieuwe schepenen de eed af. Maar Pottelsberghe en nog enkele van de oude schepenen die geen restitutie van hun engagère hadden gekregen, zaten bij deze plechtigheid op hun oude plaatsen. En de volgende dag, zondag 12 mei, presideerde Pottelsberghe nog de vergadering van de Keure, en bracht daar weer de brief van de Raad van State van 10 mei in behandeling om onverwijld de Collatie bijeen te roepen. Maar bij meerder-

heid van stemmen werd nu besloten nog niets daarin te doen, doch eerst de bevelen dienaangaande uit Brussel af te wachten.

Om van Pottelsberghe af te komen spraken de nieuwe schepenen af dat ze nog liever gezamenlijk het geld voor zijn engagèrè bij elkaar zouden zoeken dan te riskeren dat hij als voorschepen aanbleef. En Courteville reisde nog diezelfde zondag naar Brussel om instructies te vragen. Hij werd ontvangen in de Conferentie, waar Cadogan, Van den Bergh en Renswoude alle drie aanwezig waren. Hij kreeg opdracht ogenblikkelijk naar Gent terug te keren met een brief voor Pottelsberghe, die daarin opgeroepen werd dadelijk naar Brussel te komen; de Collatie moest bijeengeroepen worden tegen donderdag 16 mei; en de engagèrès moesten worden terugbetaald.

Het kwam nu alles gauw in orde. Courteville presideerde op 13 mei het college van de Keure, dezelfde dag deed de advocaat Pijcke de eed, op 17 mei volgden Meulenaere (die blijkbaar zijn grieven opgegeven had) en Steenberghe. Hoe het met Pottelsberghe's engagèrè gegaan is, weet ik niet; vermoedelijk heeft hij zijn geld teruggekregen, maar nog op 26 mei schreef Courteville aan Van den Bergh dat hij als de dood zo bang was dat Pottelsberghe nog een of andere chicane zou vinden om in het college terug te keren. Bij Gedele bleef de baron van Nokere bij zijn weigering; hij werd in juni vervangen door F.F. Stalins, heer van Masthove. Camargo kreeg een brief van Van den Bergh met een betuiging van tevredenheid over zijn optreden op 11 mei.

De nieuwe magistraat was voltallig, maar de voorschepen Hasselt bleef afwezig. Zijn ziekte verergerde voortdurend, en in de middag van 3 juli 1709 overleed hij, zeer betreurd door het gehele college en door alle vrienden van „de gemene zaak”. Hij werd niet vervangen, zodat de leiding van het bestuur van stad en provincie kwam aan de 2e schepenen Courteville. Deze verzekerde aan Van den Bergh dat er in geen eeuw zo grote eensgezindheid onder de leden van het college geweest was als nu het geval was.

In Gent sprak men wel van „het Hollands magistraat”. De magistraat van Meulemeester, smaalden de tegenstanders³. Dat lijkt een verdachtmaking en was in elk geval niet weinig overdreven. Meulemeester was weliswaar gehoord, maar van bijzondere invloed van hem op de samenstelling is me niets gebleken. Het was vooral Johan van den Bergh die een groot succes geboekt had. Van de welgezindheid van het eerste Lid van Vlaanderen kon hij voor een jaar verzekerd zijn. Maar bij dit ene succes bleef het. Marlborough en Cadogan weigerden hun medewerking aan de overige maatregelen door de Hollanders verlangd. De magistraten van Brugge en het Vrije werden niet veranderd, evenmin de provinciale ontvangers, evenmin de president van de Raad van Vlaanderen Sersanders. Wel werd er een kamer van gedelegeerde rechters ingesteld tot onderzoek naar de schulden aan de verrassing van Gent, maar er stak zo'n hevige oppositie tegenop dat de maatregel spoedig ongedaan gemaakt werd door een algemene am-

(3) *Verhael van den borgerlijken oproer*, blz. 56.

nestie. Deze oppositie ging uit van de Geestelijkheid en twee Leden van Vlaanderen, nl. Brugge en het Vrije van Brugge. Waarom Gent aan deze actie niet meedeed, zal in het voorafgaande duidelijk zijn geworden.

BRONNEN EN LITERATUUR

Verslagen van Camargo van 12 en 18 mei 1709 aan de Raad van State te Brussel, waarvan kopie aan V.d.Bergh, in Algemeen Rijksarchief, Den Haag, Legatie 933.

Resolutieboek v. Schepenen v.d.Keure, 9-13 mei 1709, in Stadsarchief van Gent.
Briefwisseling v.d. magistraat v. Gent met de Raad v. State te Brussel, 9-11 mei 1709, in Stadsarchief v. Gent.

Briefwisseling v. J. van den Bergh, in Alg. Rijksarchief, Den Haag, Legatie 930-937.

V. FRIS, *Histoire de Gand*, 2e ed., Gand 1930.

L.P. GACHARD, „Précis du régime municipal de la Belgique avant 1794”, in *Collection de documens inédits*, t. III, Bruxelles 1835.

L.P. GACHARD, „Précis du régime provincial de la Belgique avant 1794”, in *Coll. de doc. inéd.*, t. I, Bruxelles 1833.

Memorieboek der stad Ghent, dl. III, Gent 1854.

J.E. NÈVE, *Gand sous l'occupation de Louis XIV*, Gand 1929.

J.E. NÈVE, „Gand sous le régime Anglo-Batave”, in *Bulletijn der Maatschappij v. Geschied.- en Oudheidkunde te Gent*, 38e jaar, 1930.

Fr. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot beden*, dl. I, Gent 1883.

J.J. DE SMET, „Note sur les troubles que causa en Flandre l'établissement d'une jointe de juges délégués”, in *Recueil de mémoires et de notices historiques*, t. II, Gand 1864.

A.J. VEENENDAAL, *Het Engels-Nederlands condominium in de Zuidelijke Nederlanden*, dl. I, Utrecht 1945.

Verhael van den borgerlijken oproer veroorsaect in Vlaenderen door het aenstellen der gedelegeerde rechteren ende het uytgeven van de amnistie, [1710]. Pamflet Knuttel, nr. 15880.

BIJLAGEN

1. De baron van Camargo aan Johan van den Bergh, 12 mei 1709. Onder-
tekend oorspronkelijk. Alg. Rijksarchief Den Haag, Legatie 933.

Mijnheer,

Hedent gheve mij d'eere an de heeren van den Raede van Staten ghe-
committeert tot gouvernement van Sijne Ma.^{ts} Nederlanden, te senden relaes van 'tgone ghisteren is voorghevallen ende ghepasseert angaende de vernieuwnghe van de magistratuiren binnen dese stadt. Ende ghelijck dif-
ferente van de nieuwe anghecommen schepenen mij hebben ghepraemt, de executie van Sijne Ma.^{ts} orders te volbrengen op de maniere ghelijck ghebeurt is, voughende deselve tot dus dat sulcx d'intentie van U Ex.^{ci^e} was, hebbe noodich gheoordeelt, mij insghelijcx d'eere te gheven U Ex.^{ci^e} copie van 'telve relaes toe te schicken, oodmoedich biddende 'telve met attentie te lesen ende daerut te considereren met wat temperantie ende ghedult ick hebbe te wercke ghegaen ende d'orders van de Ma.^t gheëxecuteert; soo ick betrauwe tot desselfs meerderen dienst ende denghonen van het publicq, die ick altijt voor ooghen hebbe ende daertoe bereet ben, alsoock om U Ex.^{ci^e} in alle occasiën te betoonen dat ick waerlick ende met het uutterste respect ben, Mijnheer,

U Ex.^{ci^e} oodmoedighen ende
onderdanighen dienaer
le baron de Camargo.

1709

Ghendt, 12 mey 1709.

2. De baron van Camargo aan de Koning in zijn Raad van State, 12 mei 1709.
Kopie. Alg. Rijksarchief Den Haag, Legatie 933.

Sire,

Op den 10^{en} deser ten elf uren in den nacht sijnde in de Conchierge van het stadthuys, hebbe mij vereert ghevonden mette ordres van Uwe Ma.^t begrepen in de missive gedateert 8^{en} deser, behelsende ordres om de Weth deser stadt te veranderen inghevolghe de lijste daerin ghesloten. Op gisteren ten ses uren 's merghens hebbe mij getransporteert ten huysse van den heere grave van Asselt ende hem daarvan communicatie gaen doen, die mij recommandeerde d'orders van Uwe Ma.^t promptelick uyt te werken; segghende denselven heere grave eensweghs, dat men sijnen eedt t'sijnen huysse conde afnemen, ende dat gheduerende sijne indispositie den heere van Audenhove saude presideren. Tenselven tijde hebbe door 4 differente personen doen vermaenen alle de heeren in de voorschreven lijste begrepen, opdat sij t'mijnen huysse sauden believen te commen ten 7½ uren, ghelijck gebeurt is; an dewelcke ick oock hebbe ghecommuniciert Uwe Ma.^{ts} voors.^e missive ende lijste, ten effecte sijlieden hun daernaer sauden hebben gereguleert, 'tgone sij toeseyden te doen. Ondertusschen hebbe corts

naer den 6 uren eenen van de voors.^e 4 persoonen oock gesonden bij Jan de Buck, coninck van de morkinderen deser stadt, met ordre dat hij promptelick saude hebben ghedaen de preparatiën die nair ordinaire in het veranderen van het magistraet gebeuren, te weten op het stadthuys planten de meyen ende ten thuyne uythanghen het ordinaire kleedt, gheleyck hij an-namp ende seyde te sullen doen.

Middelertijt hadden de 2 magistraten van der keure ende gheedele onder hun gemaect vergaedinghe op boet ende eedt ende waeren bijeen ghecommen in het collegie van der keure. Ende hebbe mij ontrent den 8½ voormiddagh ghetransporteert op het voors.^e stadthuys, alwaer ick, siende datter nogh gheene meyen en waeren gestelt noghte het kleedt en was uytgehangen op de ordinaire plaetse, hebbe angesproken den voornomden Jan de Buck, coninck van de morkinderen, ende hem ghevraeght om wat redenen hij aen sijn devoirs hadde ghenegligeert; die mij daerop heeft gheseyt dat d'heeren van der keure hem sulcx gheinterdiceert hadden; als wanneer denselven Buck andermael last hebbe ghegeven, d'ordinaire ende ghecoustumeerde preparatiën te doen, daerop hij mij was segghende dat hij niet en saude doen, tensij met ordre van het collegie. Ende van den voors.^{en} Buck scheidende, ben ick gegaen an de deure van hetselve collegie, alwaer door den sergeant hebbe doen cloppen, dogh d'heeren van het collegie niet clynckende nogh iemand voorenkommende, hebbe voor de tweede mael doen cloppen; als wanneer corts daernaer an de deure ghecommen is den secretaris Fredrycx, die deselve een weynigh openende, vraeghde wien dat daer clopte, ende bij mij geseyt sijnde dat ick het was ende versoght binnen te commen om te communicieren Uwe Ma.^{ts} voors.^e orders ende lijste, heeft hij secretaris g'antwoordt dat hij het an d'heeren segghen saude, ende heeft daermede de voors.^e deure wederom ghesloten ende mij buyten laeten staen. Ende in plaetse dat men mij saude hebben geroupen in het collegie, is weynigh tijdt daernaer uytgecommen den baron van Boulancy, segghende dat hij alles hadde gheinterdiceert ende dat men binnen was wachtende naer den pensionnaris Smidt, dat men mij binnen een half ure daernaer voordr resolutie saude gheven door commissarissen t'mijnen huuse te zeynden; daermede hij mij quiterende wederom is ghegaen in het collegie. Ende ghelijck er geene commissarissen en sijn ghecommen, ben ick een groote alf ure daernaer andermael ghegaen naar het voors. collegie, alwaere aen de deure iterativelick hebbe doen cloppen, ende midts men nogh en klonck nogh de deure en quamp open doen, hebbe voor de tweede mael doen cloppen; t'eynden welcken eenigen tijdt daernaer uyt het collegie sijn ghecommen d'heeren van Meerelbeke ende La Vallette, dienende schepenen van der keure, benefens den pensionnaris Tavernier ende d'advocaten Lampreel ende Van der Vynckt, schepenen van gedeele, die mij leedende in de Bollaerts camere, hebbe aen hun gecommuniquiert Uwe Ma.^{ts} voors.^e orders. Daerop deselve ghecommitteerde mij hebben voorenghehouden, dat de collegiën niet en conden veranderen, tensij dat preallabelick ghehouden was collatie, in conformiteyte van de missive van Uwe Ma.^t, dewelcke sij thoonden, ende dienvolghende dat ick d'orders van Uwe Ma.^t moeste suspenderen tot naer deselve collatie. Waerop ick aen hun hebbe gheseyt dat de collatie conde ghehouden worden door de nieuwe heeren schepenen, ende

dat sulcx naer alle apparentie beter effect saude hebben voor den dienst van Uwe Ma.^t Waernaer ende eenighe voordere discoursen de voorschreven schepenen ende pensionaris zijn ghegaen naer hun collegie, laetende mij in de voorn. camere.

Ondertusschen hebbe mijnen procureur d'office met de voors.^o lijste van Uwe Ma.^t, comprehenderende de naemen ende toenaemen van de nieuwe heeren, ghesonden naer het paleys episcopal om die an den heere bisschop te communicieren ende sien of hij ieghens d'een of d'ander van deselve iets te segghen hadde. Ende ghelijck hij in de stadt niet en was, heeft denselven mijnen procureur d'office hem gheadresseert aen d'heeren Legiers ende Zighers, respectie archidiaken ende official van het capittel van St Baefs, dewelcke naer lecture van deselve lijste hebben ghedeclareert, dat sij ieghens de persoonen daerbij vermeldt niet het minste te segghen en hadden. Ende ghelijck het middelertijt naer den thien uren was gheworden, ende dat differente heeren van degone die ick 's morghens t'mijnen huuse hadde gheroupen om te kennen te gheven 'tgone hiervooren verhaelt, mij quaemen vinden, seggende dat ick d'orders van Uwe Ma.^t moeste achtervolgen ende de uytwerckinghe van dien besorghen ende bij ghebreke van dien dat het mij door Uwe Ma.^t quaelick saude afghenomen worden, mitsgaeders sij t'mijnen laste protesteerden van allen ondienst die Uwe Ma.^t ende het publiq door negligentie,¹ ben ick gegaen in de voors.^o Bollaerts camere bij de voornomde ghecommitteerde, die aldaer waeren wedergekeert benefens den voors.^o pensionaris Smidt; dewelcke mij hebben voorenghehouden, dat zij collatie sauden houden op des naemiddaghs ten 4 uren. Daerop hun hebbe gheseyt, dat zij sauden laeten celebreren den ordinairen goddelicken dienst der missen in de cappelle van het stadthuys ende collatie condenden houden ten 2 uren naer middagh, opdat ick ten 4 uren saude connen procederen totte vernieuwynghe bij Uwe Ma.^t gheordonneert. Daerop deselve ghecommitteerde mij hebben blijven onderhouden met woorden beth dan een quartier van eene ure, ende gheseyt sulcx impossible te wesen, ende sijn dan ghegaen naer 't voornomde collegie, mij laetende wandelen op de saele; gheduerende welcken ick iterativelick hebbe anghesproken den voornomden coninck van de morkinderen ende hem vermaent het devoir van sijne fonctie bij middel van te doen de voors.^o ordinaire preparativen, die mij repeteerde de interdictie aen hem ghedaen ende dat hij sijne sleutels hadde ghegeven in het voors.^o collegie. Oock hebbe anghesproken Pieter Verbiest teneynde hij de voorn. cappelle saude ghereedt maeken om te celebreren den voorn. goddelicken dienst der misse, die daerop seyde dat hij daarvan moeste rapport doen in het meergemelde collegie ende de cappelle niet en saude openen, tensij met ordre van hetselve collegie, niet-ieghestaende ick d'een ende d'ander was ansegghende dat ick hun 'tgone voors.^t was ordonnerende uyt den naeme van Uwe Ma.^t Ende in plaetse dat ick uyt het voornomde collegie saude becommen hebben eenighe resolutie, hebben mij voor de deure laeten wandelen tot precis ten elf uren, alswanneer andermael hebbe doen cloppen, sonder datter is ghekloncken geworden of iemandt voorgecommen; 'tgone oorsaecke is gheweest dat ick voor de

(1) Hier is blijkbaar uitgevallen : zouden lijden, of iets dergelijks.

tweede mael hebbe doen cloppen, waer t'eynden aen de deure is ghecommen den voorn. secretaris Fredrycx, die wederom met eene splete deselve deure openhoudende ghevraeght heeft: wien isser, ende bij mij gheseyt sijnde dat ick gheerne saude binnen commen, heeft hij gheseyt: ick sal het segghen, ende toesluitende de deure heeft mij voor deselve van buyten laeten staen, sonder dat vanweghen het collegie ghekloncken of mij iet gheseyt wiert of doen zegghen. Ende naer het verloop van beth dan een quartier van eene ure, mitsgaders op het stadthuys gecommen sijnde den pastoor van St. Baefskercke ende ordinaire clergie omme te celebreren den ouden gecoustumeerden goddelicken dienst der misse, hebbe iteratvelick doen cloppen tot tweemaal; waer t'eynden ick in het collegie geroupen ende binnen ghegaen sijnde, hebbe an de respective heeren van de twee magistraten aldaer zittende, andermael voorengehauden, dat ick moest executeren d'ordres van Uwe Ma.^t ende dat de clergie ontrent 1 ure hadde gewaght, mitsgaeters dat alle hun doen maer uytvluchten en waeren, ende hebbe versoght dat sij de goetheyt sauden nemen van te lesen Uwe Ma.^{ts} voors.^o ordres ende lijste, dewelcke ick ten dien eynde hebbe gheleydt op het let-train; als wanneer sij hebben laeten lesen Uwe Ma.^{ts} voors.^o ordres, ende niet de lijste, mits sij seyden deselve niet te willen hebben, ende deden mij vertrecken om te resolveren. Ende ick buyten de deure blijvende wachten om deselve resolutie, sijn sij andermael blijven sitten met ghesloten deuren, sonder mij te roupen, tot ontrent een quaert voor den 12 uren, ende sonder dat den voors.^{en} coninck van de morkinderen de minste preparatie hadde doen of laeten maecken; vele min hadde den voors.^{en} Pieter Verbiest willen openen de voors.^o cappelle.

Dogh ghelijck den voors.^{en} heere pastoor declareerde naer den 12 uren geene misse te willen doen ende mette clergie pretendeerde door te gaen, mitsgaeters dat op de groote saele van het stadthuys daerontrent ghecommen was eene groote menigte borghers omme de vernieuwinghe van de magistrature te hooren, hebbe ick andermael doen cloppen aen het voors.^o collegie, ende naerdien de deure van diere met eene splete wederom was geopent gheworden door den voors.^{en} secretaris Fredrycx, hebbe versoght binnen te commen. Alswanneer ick corts daernaer binnen gheroupen sijnde, ende alle de schepenen mitsgaeters pensionnarissen ende secretarissen op hun plaetse sittende, hebbe hun versoght dat men de voors.^o misse saude laeten celebreren, om hun t'eynden dies uyt den naeme van Uwe Ma.^t te bedanken van heml. dienst, presenterende hun wederom Uwe Ma.^{ts} orders ende lijste; die sij niet willende anveerden, vele min lesen, hebbe dan tot uytwerkinghe van deselve Uwe Ma.^{ts} orders aen hun gheseyt, dat den voorn. Pieter Verbiest, coster, den sleutel van de cappelle op de deure van diere hadde ghesteken ende was doorghegaen, mitsgaeters dat ick de voors.^o misse saude laeten ghebeuren, angesien sij deselve niet en gheliefden te commen hooren, dat ick uyt den naeme van Uwe Ma.^t heml. bedanckte van hunnen dienst. Daerop sij mij wederom uyt het collegie deden vertrecken, ende corts daernaer binnen riepen, ende door den mont van heml. pensionnaris Tavernier anseyden, dat hetgone ick dede irregulier was, mitsgaeters protesteerden van nulliteyt en allen ondienst die daeruytte saude resulteren. T'eynden dies sijn eenighe van de voorn. schepenen uyt het

voors.^o collegie ende van het stadthuys wegh ghegaen. Ende midts onder-tusschen den voors.^{en} heer pastoor ende clergie hun geprepareert hadden om de voorn. misse te celebreren, hebbe iterativelick gegaen in het voors.^o collegie ende degone aldaer sijnde aensoght de voorn. misse te gaen hoo-ren, dogh en isser niemant anders ghecommen dan den schepenen Potter ende die van het lettrain van der keure ende ghedeele. Gheduerende wel-cken godtsdienst den voors.^{en} Jan de Buck, coninck van de morkinderen, op het stadthuys wederomghecommen sijnde, hebbe hem door princelicken officier deser stadt doen executeren, teneynde hij zaude openen den trap van den inganck tot den thuyne, alwaer men de proclamatie van vernieu-wynghe van de magistrature van audts altijt heeft gedaen, alsmede tot het uythangen van het ordinaire kleedt. Welcken Buck alsdan sijne sleutels heeft ghelevert in handen van de voors.^o morkinderen, die hetselve kleedt hebben uytgehangen op de voors.^o ordinaire plaetse, soodat ick (de voor-nomde misse gheeyndicht sijnde) hebbe ansoght den eersten secretaris van de meergheseyde schepenen van der keure om de proclamatie te doen ter voorschreven plaetse, die sulcx heeft gedaen.

Ende hebbe t'eynden dies ghelast an de sergeanten ende camerboden van de voornomde schepenen van der keure, dat sij alle de gheproclameerde heeren sauden gaen vermaenen om d'engagieren aen d'afgaende schepenen te restitueren, in conformiteyte van Uwe Ma.^{ts} voorschreven orders, ende ten 6 uren 's nae-middaghs op het stadthuys te commen doen den ghere-quireerden eedt; ghelijck ter presentie van eene groote menighe borgherye is ghebeurt. Behaudens dat aldaer niet en sijn ghecompareert den heere grave van Asselt, Jo.^r Bauduyn de Meulenaere, advocaten Steenberghe ende Pijcke ten regarde van het magistrat van der keure, ende baron van Nokeren in't ghesagh van gedeele; 'tgone den voors.^{en} heere grave van Asselt niet en heeft connen doen ten opsichte van sijne indispositie. Den tweeden heeft mij geseyt, dat hij niet geresolveert en was de engagiere van de sesde plaetse op te legghen, dat hij bemeerckte dat alle de heeren daermede hij voor desen hadde ghedient ogheschoven waeren, ende dat hij ghelijcke eere niet en was ghenietende, alsoock omdat in de 5. plaetse was ghestelt eenen persoon² die noynt ghedient en hadde, daer hij noghtans van over beth dan 30 jaeren ten appaisement van iedereen hadde ghedient. Den 3^{en} is uytter stadt; den 4^{en} is in devoir gheweest om de restitutie van engagiere te doen, ende heeft toegheseyt sulcx te sullen ghebeuren op he-den of morgen. Ende den 5^{en} heeft mij gheseyt dat hij gonck vertrecken naer Brussel. Soodat de oude schepenen die gheene restitutie van hemlieden engagieren en hadden gehadt, op hun plaetsen sijn gaen sitten, ende onder andere den voorn. baron van Boulancy op de 1°, 'tgone tot daertoe, ende om confusie te eviteren, mitsgaeders sonder prejudicie van elcx recht, als oock totdat bij Uwe Ma.^t diesangaende sal wesen geordonneert, hebbe moe-ten admitteren, te meer omdat sulcx voor desen altijt alsoo is gheschiet.

Dit relaes is wat lanck, daerover excuse vraeghe, dan alsoo ick maer en hebbe ghepretendeert uyt te wercken ende executeren d'orders daermede Uwe Ma.^t mij hebt gheliefven te vereeren, ende dat de afgegaen schepe-

nen mij angeseyt hebben, dat sij an Uwe Ma.^t daerover sauden claegen, ben ick gheobligeert geweest alles wat largo op te stellen om Uwe Ma.^t behoorlick te informeren, met respect betrouwende dat Uwe Ma.^t sal oordeelen, dat ick sulcx ghedaen hebbende, ghequeten hebbe mijn debvoir ende daerover niet qualick ghetraecteert of ghereprocheert moet worden, ghelijck men mij is doende; midts sonder executie van Uwe Ma.^{ts} ordres deselve vruchteloos sauden bedijden, daer noghtans iedereen deselve met het grootste respect van de weirelt behoorde an te nemen ende achtervolgen, ghelijck ick altijd hebbe ghedaen ende sal doen, ende oversulcx sal ten dien effecte in alle occasiën thoonen dat ick ben, Sire,

Uwe Ma.^{ts} oodmoedighen,
 onderdanighen ende fidelen
 dienaer ende ondersaet
 (gheteectent) Le baron de Camargo.

Ghent, 12 mey 1709.

3. De baron van Camargo aan Johan van den Bergh, 18 mei 1709. Onderkend oorspronkelijk. Alg. Rijksarchief Den Haag, Legatie 933.

Mijnheer,

Alsoo ick mij d'eere ghegheven hebbe op 12 deser an U Ex.^{ci^e} te laeten toecommen copie van het relaes an Sijne Ma.^t, emmers desselfs Raede van Staeten, opghesonden, van 'tgone voorghevalen ontrent de vernieuwnghe van de magistrature deser stadt, ende dat ick hedent an deselve advisere tgone daer tsert ghepasseert, laete mij voorenstaen dat het U Ex.^{ci^e} niet onanghenaem sal wesen dat ick hierin sluyte copie van dies, opdat U Ex.^{ci^e} van alles saude wesen gheinformeert. Tot hiertoe en hebbe d'eere niet ghehad van antwoorde te becommen, soodat ick ben ende blijve in een inquietude of 'tgone bij mij ghedaen tot uutwerckynghen van de orders van de Ma.^t anghenaem is of niet. Daerom bidde U Ex.^{ci^e} sijn ghedachten daerop eens te laeten vallen, ende in alle voorder occasiën te commanderen die met het uutterste respect is ende altijd sal blijven, Mijnheer,

U Ex.^{ci^e} oodmoedighen ende
 onderdanighen dienaer
 Le baron de Camargo.

Ghendt, 18 mey 1709.

4. De baron van Camargo aan de Koning in zijn Raad van State, 18 mei 1709.

Kopie. Alg. Rijksarchief Den Haag, Legatie 933.

Sire,

Op den 12 deser hebbe mij d'eere ghegeven an Uwe Ma.^t te doen een recit van 'tgone ghepasseert is raeckende de vernieuwnghe van de magistrature binnen dese stadt, daertoe mij referere. Ende alsoo op den 13 deser den advocat Pijcke ende gisteren Jo.^r Bauduyn de Meulenaere ende den advocat Steenberghe hebben commen doen den gherequireerden eedt als

schepenen van der keure op de respective plaetsen volgens Uwe Ma.^{ts} creatie, oordeele my verplicht Uwe Ma.^t daervan inkennen te gheven ende eensweeghs te segghen, datter van der keure nu niemant anders en man-
cquiert dan den grave van Asselt als voorschepenen, die vooralsnogh indispos
is; ende bij ghedeele den baron van Nockeren in de derde plaetse, die mij
als ghisteren heeft commen segghen, dat hij bidt om gheëxcuseert te wor-
den, op pretext dat hij voor desen nogh heeft ghedient ende vóór hem in
de tweede plaetse is ghestelt Jo.^r Lievin Ignace Triest de Castille, die noynt
en heeft gedient. Soodat die derde plaetse open ende onbeseten blijft, mits
Jo.^r Jan Frans Triest, voorgaenden derden schepenen bij ghedeele gheweest ³,
tsedert de voors.^e vernieuwynghe noynt en heeft ghecompareert; ende mits-
dien sal Uwe Ma.^t daerin believen t'ordonneren naer sijnen royalen wille
ende intentie, tsij met d'een of d'ander van de voors.^e twee persoonen de
derde plaetse te doen besitten, oftewel den vierden ende soo voorts t'ordon-
neren op te schuyven, ende eenen nieuwen voor lesten te creëren, daertoe
wel ghestaette ende genegene tot dienst van Uwe Ma.^t sauden connen ge-
assigneert worden door die met alle submissie ende respect is, Sire,

Uwe Ma.^{ts} oodmoedighen ende onderdanigen
dienaer, mitsgaders fidelen ondersaet
(ondert.) Le baron de Camargo.

Ghendt, 18 mey 1709.

5. De baron van Camargo aan Johan van den Bergh, 28 mei 1709.
Eigenhandig oorspronkelijk. Alg. Rijksarchief Den Haag, Legatie 933.

Gand, ce 28 may 1709.

Monsieur,

J'ay receu la lettre que Vostre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire
avecq bien du respect et de vénération, puisque je suis assez heureux d'avoir
vostre aprobaton de la commission que le Roy m'a bien voulu m'honorer.
Je suplie très humblement Vostre Excellence d'estre persuadée de mon zèle
et mon attachement inviolable que j'ay pour les services de Sa Majesté, et
prompt à exécuter ces ordres, comme aussy obéyer à Vre. Excellence en tout
ce qu'il vous plaira de me commander. Je vous prie en toutte humilité à
Vostre Excellence la continuation de vostre protection que vous m'avez si
généreusement accordée depuis heureux moument que j'ay eu l'honneur de
luy offrir mes très humbles respects et services. J'espère et j'ose me flater
que je me rendrois pas indigne de l'honneur de vostre protection, mais
que je suplie en toute grâce Vre. Excellence de me faire naistre les occa-
sions à luy tesmoigner que j'ay l'honneur d'estre en tout respects et soub-
mission, Monsieur,

de Vre. Excellence son
très humble et très
obéyssent et fort obligée
serviteur
le baron de Camargo.

(3) Nl. in de magistraat geïnstalleerd 22 oktober 1708.

De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIe eeuw

door

J. BASTIN

In de historische literatuur werd de XVIIe eeuw tot in een recent verleden voorgesteld als een tijd van economisch verval. Ook wat Gent in het bijzonder betreft werd deze stelling voorgehouden.

Nochtans verschenen er tot nog toe geen grondige studies betreffende de verschillende takken van de XVIIe eeuwse Gentse textielindustrie¹. In algemene werken, en meer speciaal in Sabbe's standaardwerk over de Belgische vlasnijverheid, wordt weliswaar terloops gehandeld over de Gentse linnenindustrie en -handel, maar een grondige studie ontbreekt. Een paar losse gegevens werden reeds verstrekt door L. Varlez, „Les salaires dans l'industrie gantoise, II, Industrie de la filature du lin”, (Brussel, 1901) en door Prof. Dr. H. Van Werveke in zijn „Gent, schets van een sociale geschiedenis”.

Wij hopen in de volgende bladzijden de sluier op te lichten die nog hangt over de Gentse linnenindustrie en -handel in de XVIIe eeuw en zodoende een bijdrage te leveren tot de economische geschiedenis van de zgn. „Ongelukseeuw”.

DE KWANTITATIEVE BETEKENIS VAN DE GENTSE LIJNWAAD- MARKT VAN OMSTREEKS 1600 TOT 1713.

§ 1. De heropbloei van de linnenindustrie en -handel te Gent en omstreken na de crisis van het einde der XVIe eeuw.

Bij de aanvang van de zeventiende eeuw kende de vlasindustrie een herleving, waaraan de industriële heropbeuringspolitiek niet helemaal vreemd was.

Door toedoen van Albrecht werden er opnieuw officiële handelsbetrekkingen met Frankrijk, Holland en Engeland aangeknoopt, wat een gunstige invloed had op de Vlaamse linnenindustrie. Ook de omzet met Spanje — gedurende de oorlogen door Franse en Engelse kapers verstoord — werd genormaliseerd. De heropleving kan echter niet volledig aan de aartsher-

(1) Onlangs werd een algemeen overzicht bezorgd door J. Craeybeckx, *Les industries d'exportation dans les villes Flamandes au XVIIe siècle, particulièrement à Gand et à Bruges*, in Studi in onore di Amintore Fanfani, dl. IV, Milaan, 1962, pp. 411-468. Over de korte bloei van de Gentse tapijtnijverheid, cf. E. Duverger, *Jan, Jacques en Frans de Moor, tapijtwevers en tapijthandelaars te Oudenaarde, Antwerpen en Gent (1560-1680)*, Gent, 1960.

togen toegeschreven worden. De linnenindustrie was reeds vóór het plaatsen van de Zuidelijke Nederlanden onder de soevereiniteit van Albrecht en Isabella (mei 1598), het dode punt van de crisis te boven gekomen². Eens de crisis opgeslorpt, overtrof de linnenindustrie geleidelijk haar vorige luister. De buitengewone XVIIe eeuwse opbloei van de lijnwaadmarkten te Oudenaarde en Kortrijk komt duidelijk tot uiting in het werk van Sabbe over de Belgische vlasnijverheid³.

Voor Gent zijn er voor het eerste kwart der XVIIe eeuw geen cijfers voorhanden. Toch kan men uit een aantal gegevens afleiden, dat ook hier de markt terug in expansie was.

Eerste feit dat wijst op de herleving van de Gentse lijnwaadmarkt was het opsloppen van de Eeklose markt. In 1618 vroeg Eeklo toelating om de Gentse el te adopteren: een duidelijke aanwijzing, dat de Eeklose en omliggende weverij in feite door Gent werd gedraineerd⁴.

Naast het uitschakelen van Eeklo zijn er nog andere elementen, die wijzen op een opbloei van de Gentse markt.

Sinds 1599-1600 werd het stukgeld op het inkomend linnen — voorheen met het stukgeld op andere waren gecomptabiliseerd⁵ — afzonderlijk verpacht. Tot in 1599 bedroeg het invoerrecht 1 groot Vlaams⁶, doch vanaf 1599/1600 dienden er 3 groten betaald te worden „op elck lijnlaecken alhier van buyten ter marct innecomende”⁷, onrechtstreekse aanwijzing dat de markt terug in expansie was. Bij de linnenkooplui stond de Gentse markt hoger aangeschreven dan deze van Oudenaarde of Kortrijk⁸. Ook de wevers uit de omgeving van Kortrijk, Oudenaarde en andere steden bezochten bij voorkeur de Gentse markt „florerende Gods lof boven alle andere marcten van gheheel 't Nederlant”⁹.

Een rekwest in 1603 door het neringbestuur aan de stadsmagistraat gericht toont dat de linnenweverij te Gent zelf de crisis van het einde der XVIe eeuw niet alleen had overleefd, maar er opnieuw de voornaamste nijverheidstak was¹⁰.

Een typisch detail dat op expansiewil wijst, is de reden waarom de Gentse magistraat in 1603 besloot het lijnwaad terug aan een meetraam te meten¹¹. Als standaard-el werd de ruwe lijnwaad-el gebruikt¹², die ophing aan een ketting in het Sint-Janshuis op de veemarkt. De kooplui stonden

(2) E. Sabbe, *De Belgische Vlasnijverheid. I. De Zuidnederlandse vlasnijverheid tot het Verdrag van Utrecht (1713)*. (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, afl. 95, Brugge, 1943), pp. 329-346.

(3) E. Sabbe, *op. cit.*, I, p. 334 en 339. Vergeleken bij het hoogste peil uit de XVIe eeuw, hadden de lijnwaadmarkten van Kortrijk en Oudenaarde vóór het midden van de XVIIe eeuw hun omzet reeds ruim verdubbeld.

(5) S.A.G., reeks 400, nr. 108, stadsrekening over 1599, f° 2 v°.

(6) S.A.G., reeks 93 EE, voorgeboden, f° 219 v°.

(7) S.A.G., reeks 93/31, voorgeboden, 1601, september 8.

(8) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 19/5, 1603.

(9) *Ibid.*, *eod. loco*.

(10) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 82, 1603.

(11) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 19/5: Om bedrog bij het meten te voorkomen werd opnieuw het meetram ingevoerd.

(12) De ruwe lijnwaad-el = 765 mm.

erop dat het linnen naar de maat van deze el gemeten zou worden, omdat deze niet alleen in de Nederlanden, maar ook in Spanje, Italië, Engeland en Duitsland bekend was.

De handel had aldaar, zo beweerden zij, „van over soo groote menichte van jaeren zulck een vasten standt ende voet ghenomen”, dat geen verandering mocht aangebracht worden in de manier van meten, daar dit tot verwarring zou kunnen leiden ¹³.

Naast de activiteit van de Gentse markt en de opbloeiende linnenweverij, ontwikkelde zich nu ook de bleekindustrie.

De blekers namen echter geen vrede meer met het stukloon hen door de linnenkooplui betaald. Ze wilden vergoed worden overeenkomstig het werkelijk geleverde werk. In een verzoekschrift gericht aan de stadsmagistraat, vroegen ze derhalve de lengte der lakens te beperken tot 55 el, omdat ze zwaar benadeeld werden, wanneer langere lakens ter markt mochten verschijnen ¹⁴. Om een beperking der lengte te bekomen, hielden de linnenkooplui echter volgende redenering: zo dit gebeurde, dan zouden vele landslieden, die gewoon waren de Gentse markt te bezoeken, „ieghenwoordich wesende de principaelste ende meest florerende merct van gheheel 't Nederlant”, zonder twijfel elders hun lakens aan de man gaan brengen. De plattelandswevers hadden er immers belang bij hun stukken zo lang mogelijk te weven, daar het recht, door de stad op het inkomend linnen geheven, niet berekend werd per el, doch per stuk. Daar het verzoek der wevers en blekers schadelijk was voor het algemeen welzijn en voor de kooplui in het bijzonder, werd het verworpen ¹⁵. In de ogen van de stadsmagistraat primeerden immers de belangen van de kooplui, aangezien zij voor de afzet zorgden. Hierdoor werd de hoop van de linnenwevers-loonarbeiders en blekers op een verbetering van hun lot en op normalere arbeidsvoorwaarden beschaamd.

Dat de Gentse lijnwaadmarkt reeds bij de aanvang der XVIIe eeuw haar plaats op de Europese markt heroverde en een van de belangrijkste, zonet de voornaamste lijnwaadmarkt van gans de Nederlanden was, blijkt, hopen we, voldoende uit de zopas verstrekte gegevens.

Sindsdien groeide de Gentse linnenhandel dermate dat het zakencijfer in 1660-'61 ruim verdubbeld was vergeleken met dat van 1629-'30. In 1660-'61 bedroeg de publieke verpachting van het invoerrecht 751 lb. gr., wat een productie van minimum 60.000 stuks vertegenwoordigt; in 1629-'30 bracht dezelfde pacht prijs de stad slechts 300 lb. gr. op, wat gelijk staat met 24.000 stuks. Het lijdt geen twijfel dat ook de Gentse stedelijke linnenindustrie deel had aan de algemene opbloei.

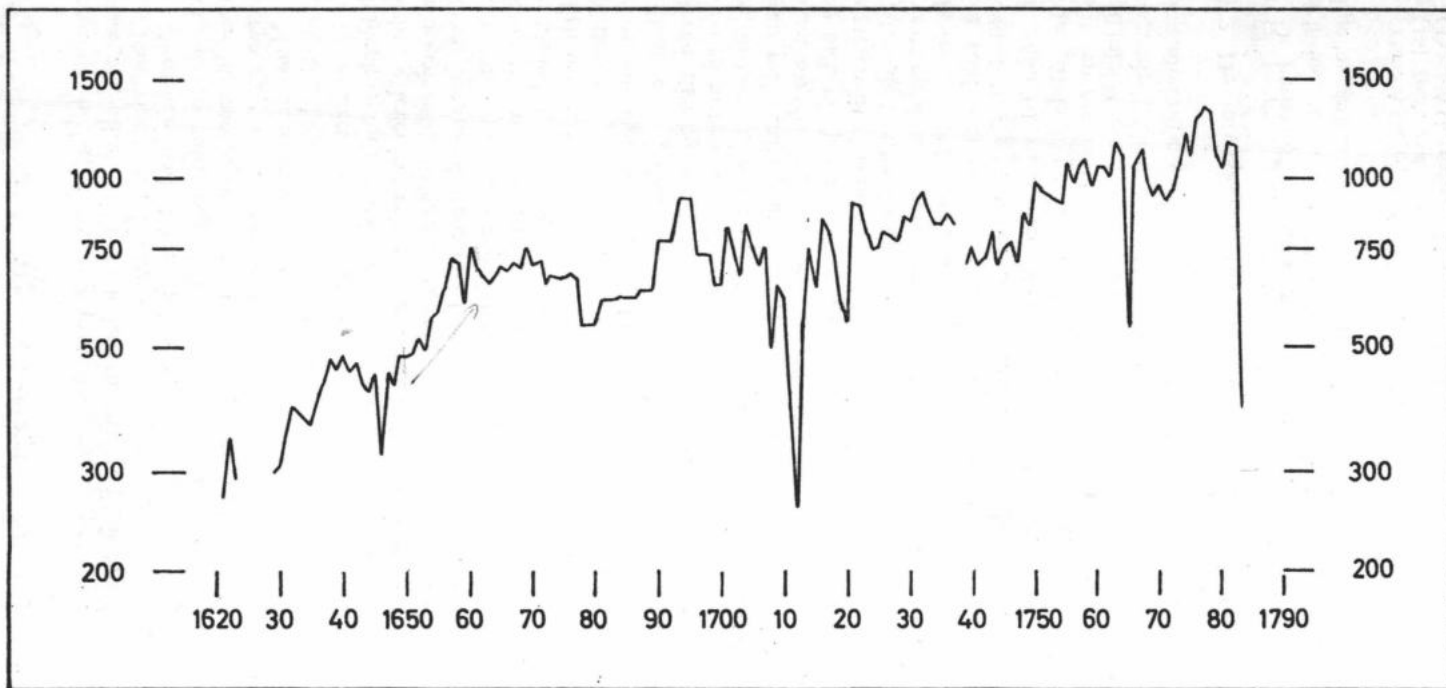
§ 2. De ontwikkeling van de Gentse lijnwaadmarkt tot 1664.

De herleving, die de Gentse linnenhandel na de crisis kenmerkte, zette zich door tot een nooit te voren geëvenaarde bedrijvigheid. Deze merkwaardige opgang blijkt overduidelijk uit de reeds vermelde pacht prijzen, die

(13) S.A.G., reeks 154 bis, 19/5; 1603.

(14) *Ibid.*, eod. loco.

(15) S.A.G., reeks 154 bis, nr 19/5, 1603.

Evolutie van de jaarlijkse pachtprijs (1622-1700) en van de werkelijke opbrengst van het recht geïnd op de lijnwaadlakens (1700-1783) binnen Gent gebracht. (In ponden groot).

de marktbeveging en de conjunctuur op lange afstand belichten.

Hoewel we over het zakenvolume van de stedelijke linnenproductie niet ingelicht zijn, kunnen we, dank zij de publieke verpachting van het recht op het inkomend linnen¹⁶, de allure van de Gentse markt vanaf 1622-'23 toch duidelijk weergeven. Men verlieze echter nooit uit het oog, dat deze pacht prijs niet toelaat de volledige omzet te kennen.

Het jaarlijks bedrag van het pachtgeld hebben we in curve gebracht, wat de karakteristieken van deze evolutie duidelijker doet uitkomen. De curve vertoont twee opvallend verschillende fasen: een eerste stijgend van 1630 tot 1661; een tweede tamelijk stabiel tot omstreeks 1740/50.

In de eerste periode neemt de stijging, vooral tussen 1630 en 1640, een sterke vlucht, vervolgens heeft men een betrekkelijke stabiliteit tot in 1650. Van 1650 tot 1661 kent de Gentse lijnwaadmarkt haar sterkste ontwikkeling.

In de tweede periode, die over het algemeen tamelijk stabiel is, doet zich nochtans een daling voor tot in 1681, waarna een sterke stijging merkbaar wordt tot 1696; vervolgens weer een baisse tot omstreeks 1712, gevolgd door een geleidelijke hausse tot 1740/50.

Het valt echter ook op, dat sterke inzinkingen de evolutie in beide periodes onderbreken, nl. in 1647, 1678/80, 1708 en 1712. Bij deze vier dieptepunten zullen we straks nog even blijven stilstaan.

De expansie van de Gentse lijnwaadmarkt en de constante stijging van de productie sedert het begin der XVIIe eeuw, werden overwegend door de afzet in Spanje beïnvloed. In 1636 verzonden van uit Gent 32 kooplieden lijnwaad naar Spanje. De Gentse linnenexport naar dit land bedroeg toen minimum 20.544 stuks, op een totaal van minimum 29.200 ter markt verschenen! Daarenboven werden er nog 4.147 stuks kant en 4.900 pond garen naar Spanje uitgevoerd¹⁷. In 1636 gingen de Gentse linnenzendingen nagenoeg uitsluitend over Duinkerken via Dover naar Spanje¹⁸.

De economische betrekkingen met Spanje waren voor de Gentse linnenkooplui van essentieel belang. Niet alleen de Spaanse markt, doch ook haar koloniaal verlengstuk stond voor onze nijverheid open¹⁹. Toen echter ook Hollands linnen via de Zuidelijke Nederlanden naar Spanje werd uitgevoerd, verbood de Spaanse overheid op 11 juni 1623 de invoer van de meeste Zuidnederlandse handelswaren. Na een heftig protest werd het invoerverbod van Gents, Kortrijks en Rijsels lijnwaad en twijngaren echter

(16) Concrete gegevens betreffende de linnenproductie binnen de stad zelf ontbreken volkomen. Over de plattelandsproductie die op de Gentse markt verhandeld werd, licht de publieke verpachting van het invoerrecht ons in, welke vanaf 1629 regelmatig voorkomt in de stadsrekeningen. Cf. S.A.G., reeks 400.

(17) S.A.G., reeks 154 bis nr. 5, 1636. De Spaanse attestaties zijn een graadmeter, niet alleen voor het aandeel der verschillende kooplui in de linnenuitvoer naar Spanje, maar ook voor de aard der goederen en hun bestemming. In deze fabricagegetuigschriften wordt uitdrukkelijk verklaard, dat het naar Spanje verzonden linnen gefabriceerd werd „te Ghendt ofte daeromtrent“.

(18) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 5.

(19) Cf. *infra*.

opgeheven²⁰. In 1632 gaf de koning nogmaals opdracht de Zuidnederlandse producten, vergezeld van het vereiste certificaat, zonder moeilijkheden toe te laten²¹. Onder deze wisselvalligheden heeft de Gentse linnenhandel niet geleden: de opbrengst van het invoerrecht steeg immers gestaag²².

Het hervatten van de strijd tussen Spanje en Frankrijk, — tijdens de Dertigjarige Oorlog — bevorderde de Gentse linnenexport. Toen Filips IV op 9 juni 1635 de handel verbood met Frankrijk en bijzonder de import van Frans linnen voor Amerika bestemd, beval hij tegelijk het tekort met Zuidnederlands lijnwaad aan te vullen²³. De opbrengst van de Gentse lijnwaadrechten ondervond er de gunstige weerslag van. Zij sprong van 365 lb. gr. (1635/36) tot 431 lb. gr. in 1637/38; 471 lb. gr. in 1638/39 en 475 lb. gr. in 1640²⁴.

Met de bezetting van Kortrijk (29 juni 1646) steeg het pachtgeld tot 499 lb. gr. Ongetwijfeld werd een deel van de plattelandproductie, dat normaal op de Kortrijkse markt verscheen, toen naar Gent gedraineerd.

In 1647 deed zich een eerste dieptepunt voor: het pachtgeld daalde van 499 lb. gr. tot 326 lb. gr. Deze inzinking is hoogst waarschijnlijk gedeeltelijk te verklaren door de bezetting van Duinkerken (11 oktober 1646), de belangrijkste uitvoerhaven van de Gentse linnenhandel²⁵.

Met de vrede van Münster (1648), waarbij Spanje de onafhankelijkheid van Holland erkende, ving te Gent een nieuwe stijging aan van het invoerrecht, welke voortduurde tot in 1660/61.

In 1660 kwamen er, vergeleken met 1650, 21.440 stuks meer ter markt, een stijging van 55 %. Van 1650 tot 1660 deed zich dus ongeveer een gelijkaardige groei voor als in de periode van 1630 tot 1640²⁶.

Van 1648 tot 1660 kende de Gentse lijnwaadmarkt haar meest opvallende ontwikkeling van gans de XVIIe eeuw. In de jaren onmiddellijk volgend op het Münsters vredesverdrag stegen de ontvangsten van het invoerrecht op een nooit tevoren geëvenaarde manier.

Omstreeks 1660 werden volgens Justus Billet²⁷ — een getuige van eerste rang — wekelijks gemiddeld 1400 tot 1800 stuks ruw lijnwaad, van alle hoedanigheid en breedte, op de Vrijdagmarkt verhandeld. Gerekend aan

(20) H. Lonchay en J. Cuvelier: *Correspondance de la cour d'Espagne au XVIIe siècle*, II, nr. 406, p. 127, 1623, juni 1, nr. 436, p. 135, 1623 en 464, p. 145, 1624, maart 4.

(21) *Ibid.*, *op. cit.*, II, nr. 1957, p. 652, 1632 oktober 26.

(22) Cf. grafiek.

(23) J. Cuvelier en J. Lefèvre, *op. cit.*, III, nr. 187, p. 63, 1635 juli 28.

(24) Cf. grafiek.

(25) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 5.

(26) Van 1630 tot 1640 stegen de lijnwaadrechten met meer dan 50 %, nl. van 300 lb. gr. tot 476 lb. gr.; over de periode 1650-'60, van 483 lb. gr. tot 751 lb. gr., wat nog een 55 % geeft.

(27) S.A.G., Justus Billet, *Politie-Boek*, III, f° 108 v°. J. Billet, een Gents koopman die leefde van 1594 tot 1682, heeft een nauwkeurige beschrijving van zijn geboortestad nagelaten. Hij is ook schepen en politiemeester geweest. Billet is een getuige van eerste rang. Zijn bezigheden, en wel in het bijzonder het ambt van politiemeester, dat hij van 1659 af waarnam, laten hem toe met grote kennis van zaken te spreken.

slechts 1500 stuks per week, zegt deze getuige, komt men tot 78.000 stuks 's jaars, die een waarde vertegenwoordigen van 2.400.000 gulden²⁸. Het is uit dezelfde bron dat men verneemt dat de Gentse lijnwaadmarkt de belangrijkste was „van geheel 't Nederlant”.

§ 3. De Gentse lijnwaadmarkt sedert de maatregelen van Colbert (1644) tot de vrede van Utrecht (1713).

Het Colbertisme, dat ernaar streefde van Frankrijk de sterkste economische macht van Europa te maken, viel samen met de vijftigjarige strijd van Lodewijk XIV, welke Frankrijk de hegemonie over West-Europa wilde bezorgen. Gedurende de prestigeoorlogen (1667-1713) van de Zonnekoning werd Gent herhaaldelijk bezet en de omgeving geplunderd en verwoest. De curve van de evolutie van het Gents invoerrecht op de lijnwaadlakens vertoont nochtans van 1664 af, jaar dat samenvalt met Colberts eerste protectionistisch decreet, duidelijk een stijgende lijn²⁹.

Vergeleken met het hoogtepunt dat in 1660 bereikt werd, wijst de curve toch op een enigszins gestremd bedrijfsleven, dat aanhield tot in 1690³⁰. In dat jaar begon weer een opvallend sterke stijging, die haar hoogtepunt bereikte in 1695. Toen kende de publieke verpachting van het invoerrecht het hoogste bedrag (921 lb. gr.) van gans de eeuw: er werden minimum 73.680 stuks ter markt gebracht. In een rekwest door de Gentse linnenkooplui in 1689 aan de stadsmagistraat gericht, schatte men echter de jaarlijkse omzet op 100.000 stuks³¹. Deze vaststelling vernietigt de stelling van Fris, volgens welke de oorlog van de Augsburgse Liga (1688-'97) katastrofaal was voor de Gentse lijnwaadmarkt³².

Na het hoogste peil der eeuw bereikt te hebben in 1695, ging het zakenleven te Gent in 1697 zich opnieuw op dezelfde hoogte bewegen als in 1690, op welk niveau het tot in 1705 bleef schommelen.

(28) S.A.G., Justus billet, V, f° 146. „... soo is het seker dat alleene de rau lijnwaeten, breedt ende smal, fijn ende grof, die weekelicx daer vercocht ende ghecocht worden, reket men d'een door d'ander in ghetalle van 14 hondert tot 18 hondert stucken, ende de selve ghenomen tot 10 stuivers d'elle ende alleene lanck 60 ellen (daer sij nochtans ordinairlick langer sijn) dan soude ijder stuck commen te bedraegen 5 ponden grooten Vlaems ende daerof de somme jaerelicx soude belopen omtrent de drij ofte vierentwintich hondert duysend guldens, alleene van 1500 stucken ter weke”.

(29) Ook te Oudenaarde en Kortrijk, waar de markt na 1648 een gestremd zakenleven weerspiegelt, waren de lijnwaadrechten in 1664 duidelijk en blijvend in aanwinst.

(30) In 1690 werd opnieuw het peil van 1660 bereikt. Cf. grafiek.

(31) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 7, 1707, augustus 30.

(32) V. Fris, *Histoire de Gand*, Brussel, 1913, p. 268: „... la guerre de 9 ans, plus encore que les invasions de Louis XIV fut une horrible catastrophe pour la Flandre et pour Gand; une grande partie du pays n'était plus qu'un désert; les villages étaient abandonnés ou livrés au flammes. Cette longue crise cause surtout la mort de toute activité commerciale. Le marché des toiles fut ruiné pour quelques années”. Ook J.A. Van Houtte kent aan de Grote Coalitie-oorlog van 1689-'97 nog een noodlottig effect toe voor de vlasindustrie. (J.A. Van Houtte, *Onze zeventiende eeuw*, „Ongeinckseeuw”?).

Nadien deed zich een inzinking voor met als dieptepunten 1708 en 1712. De volgende jaren is echter opnieuw een stijging merkbaar, die voortduurde tot in 1740/50.

Het dieptepunt in 1708 kunnen we wellicht toeschrijven aan de mislukte graanoogst in West-Europa³³, gepaard met een epidemie, die tijdens de strenge winter van 1708-1709 te Gent uitbrak³⁴.

De opvallende daling van het pachtgeld in 1712 is grotendeels te verklaren door het ontduiken van het invoerrecht. De plattelandswevers waren verplicht, op 5 sch. gr. boete per stuk, hun lakens terstond naar de Vrijdagmarkt te brengen, waar ze het invoerrecht, 3 groten Vlaams per stuk, op het lakenmetershuis moesten betalen³⁵. Daar deze boete te gering was³⁶, drong reeds in 1691 Jan Elbo, de pachter van het invoerrecht, er bij de magistraat op aan strengere maatregelen te treffen. Maar de stad, zelf benadeeld door het ontduiken van het invoerrecht, durfde geen doeltreffende maatregelen nemen, uit vrees dat de plattelandswevers de Gentse markt zouden mijden. In 1712 sprong het ontduiken van het invoerrecht echter te zeer in het oog. I.p.v. 700 à 800 lb. gr. — welke som in vorige jaren geïnd werd — bracht het toen slechts 250 lb. gr. op.

De magistraat kon nu niet langer zijn matigingspolitiek t.o.v. de landslieden voortzetten en verordende dat voortaan de impositie zou geïnd worden bij het binnenkomen der stad aan de respectievelijke poorten³⁷.

Wanneer men de evolutie van de lijnwaadproductie in de XVIIe eeuw binnen Gent gebracht, vergelijkt met de evolutie in de XVIIIe eeuw³⁸ — Dr. P. Deprez deelt ze mee in zijn onuitgegeven doctoraatsverhandeling³⁹ — valt het op dat de omzet zich ongeveer een eeuw, nl. van ± 1660 tot ± 1750 , de grillige schommelingen buiten beschouwing gelaten, op een zelfde niveau heeft bewogen.

Bij deze vergelijking mag men evenwel niet uit het ook verliezen, dat de gegevens die Dr. P. Deprez ingelicht hebben, toelaten een nauwkeuriger beeld op te hangen. Hij kon immers steunen op de rekeningen „van den ontvanger der rechten op de lijnenlaeckenen”⁴⁰, die het werkelijk geïnde bedrag weergaven.

Dat het pachtgeld ons niet zo volledig inlicht, blijkt duidelijk uit onderstaande tabel:

(33) C. Verlinden en medewerkers, *Documenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant (XVe-XVIIIe eeuw)* (Rijksuniversiteit te Gent, Werken uitgegeven door de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren, afl. 125, Brugge, 1959), p. XVII en p. 64.

(34) V. Fris, *op. cit.*, p. 276.

(35) S.A.G., reeks 108 bis, nr. 133, voorgelaten, 1691, april 19.

(36) *Ibid.*, reeks 108 bis, 1691, april 19.

(37) *Ibid.*, reeks 108 bis, nr. 133, Rekwest van 1713.

(38) Cf. grafiek.

(39) P. Deprez, *De kasselrij van de Oudburg in de XVIIIe eeuw*.

(40) S.A.G., reeks 512/2 liassen. Deze rekeningen zijn pas vanaf 1700 bewaard gebleven.

<i>Jaartal</i>	<i>Pachtgeld, in de stads rekeningen vermeld in lb. gr.</i>	<i>Werkelijk geïnd bedrag in lb. gr.</i>	<i>% gewijze afwijkingen</i>
1700	642	763	16
1702	692	816	17
1705	759	821	8
1706	688	773	11

In de tweede helft der XVIIIe eeuw nam de productie met ongeveer 50 % toe ten overstaan van de eerste, vooral van 1774 af nam de stijging een sterke vlucht ⁴¹. Omstreeks 1780 bereikte de productie haar hoogtepunt, maar in de volgende jaren daalde het aantal binnen Gent gebrachte stukken aanzienlijk. Waar in 1778 de productie nog 110.422 stuks bedroeg telde men er in 1783 nog slechts 88.554.

De herleving der vlasindustrie — bloeiender nog dan vóór de Opstand — druist dus in tegen het klassieke beeld van de ellendige toestand der Zuidnederlandse economie tijdens de XVIIe eeuw.

Dank zij de pachtprizen van het Gentse invoerrecht kan men vaststellen, dat de stagnatie en het verval van een aantal nabijgelegen markten ruimschoots gecompenseerd werd door de expansie van de Gentse lijnwaadmarkt, die de andere letterlijk heeft opgeslorpt en omstreeks het midden der XVIIe eeuw de voornaamste was van gans de Nederlanden.

DE GENTSE LINNENHANDEL

§ 1. De getalsterkte der Gentse linnenkooplui.

Betreffende de getalsterkte van de Gentse linnenkooplui, verschaffen een drietal bronnen inlichtingen.

De eerste dateert van 1636 en geeft 32 kooplieden op. Het betreft een aantal fabricagegetuigschriften, waarin, behalve de namen van de kooplui ook de plaatsen vermeld worden, waar ze in Spanje correspondenten hadden ⁴².

Een tweede bron, die dateert van 1641, toont dat er op dat ogenblik te Gent in totaal minstens 33 linnenkooplui waren ⁴³.

De derde bron — de „Spaanse attestaties” van 1689 — geeft, zoals de

(41) Cf. grafiek.

(42) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 5. Ziehier de linnenkooplui „trafficuerent op Spaigniën”: Gillis Billet, Balthazar Buens, Adriaen de Cnoop, Pieter Daems Jacques, Joan Bapt. Panza, Daniel Martin, Joos Pieters, Andries de Wulf, Guillaume de Vriese, Lucas de Grijse, Gaspar Claeysens, Joan Codde de Smit, Pedro van Schoone, Francisco Schenaerts, Pieter van Meersch, Van Hauweghem, Jacques Claeysens Jacobs, Charles de la Royere, Jan Nelis, Jacques van Putte, Balthazar de Smit, Joan Hooghen, Joan de Cnoop, Levin Galle, Jan de Wale, Jacques Cortvriendt, Olivier van Eygene, Pieter Libaert, Joan Nuytens, Adriaen Claeysens, Adriaen de Clercq en Pieter van Wenschuyte.

(43) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 82, 1641.

eerste, de namen der kooplui, hun correspondenten en de verblijfplaats van laatstgenoemden. Er waren toen minimum 53 linnenkooplui ⁴⁴.

§ 2. De handelsrichtingen.

Justus Billet omschreef het Gentse linnenafzetgebied als volgt: Spanje, Frankrijk, Nederland en Italië ⁴⁵.

1. De handel met Spanje en met de Spaanse kolonies.

De economische betrekkingen met Spanje waren voor de Gentse linnenkooplui van essentieel belang. Hiervan krijgt men een denkbeeld bij het doorlopen van de Spaanse attestaties van 1636 ⁴⁶. De Gentse linnenexport naar Spanje bedroeg, zoals reeds werd vermeld, in dat jaar minimum 20.544 stuks, op een totaal van minimum 29.200 stuks ter markt verschenen. De linnenzendingen gingen toen nagenoeg uitsluitend over Duinkerken via Dover naar Spanje ⁴⁷. In 1689 werd het linnen doorgaans over Oostende naar Spanje verstuurd ⁴⁸.

Welke is nu de statistische waarde van deze fabricagegetuigschriften? Men mag veilig aannemen, dat voor alle uitgevoerde vlasproducten een attestatie werd opgesteld. De controle kon immers te Duinkerken en in Spanje zelf zonder moeite doeltreffend uitgeoefend worden ⁴⁹. Doch, geschreven op losse stukjes papier en zo in een bundel bewaard, zijn er misschien een aantal van die geschriften verloren gegaan.

Wat de bestemming van het uitgevoerde linnen betreft, zien we dat de zendingen vooral naar Sevilla, San Lucar en in een mindere mate naar

(44) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 6, 1689. De Spaanse attestaties vermelden alleen de kooplui die exporteerden naar Spanje. Er waren echter ook kooplui, die geen relaties onderhielden met Spanje, zoals b.v. Filips Jacob Jacopssen. Zie de memorialen en handelscorrespondentie van de firma Jacopssen. Het fonds Jacopssen bevindt zich op het Rijksarchief te Gent. Het aantal linnenkooplui was dus ongetwijfeld groter dan uit onze cijfers blijkt. Volgende Gentse linnenkooplui waren in contact met Spanje: Pieter en Jan Aerts, Apollonius de Bosquiel, Jean Bellemans, Serge Baes, Pieter Bernaige, Abraham van den Bemden, „Pedro del Cambo”, Livine Cardon, Boudewijn en Jacques Cardon, Jan Coppens, Balthazar de Clercq, Francisco d'Haenens, Jean d'Hally, Pieter van Damme, Arnoldine de Dopere, Jan Dutoit, Franchois Dergalle, Serge van den Eynde, Michiel van Ghijsel, Adriaen Gaethals, Florian Goethals, Maria Gamber, Thomas de Gusseme, Francisco Isabel Hué, Jean van Hauweghem, Hippolytus vander Haeghe, Jan Bapt. van Hoolant, Livinus Hendericx, Charles Jacobs, Jan de Keysere, Guillaum Lefebre, Jan-Bapt. Maelcampo, Judocus van Overveld, Jean Pauwels, Jean de Potter, Adriaen de Sadelaere, Serge van Saieghem, Michiel Steyaert, Jean Steemaere, Jacomo Soenens, Juan Stets, Matthias Stevens, Francois Schellinck, Petronella de Smet, Cornelio Sneps, Abraham Thery, Pieter de Vroe, Juan Verschaffel, Pieter Franciscus de Wulf, Egidio van Waghbeke. Veel namen en vooral voornamen zijn verfranst.

(45) S.A.G., J. Billet, II, f° 130.

(46) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 5.

(47) *Ibid.*, *eodem loco*.

(48) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 6.

(49) S.A.G., reeks 154 bis. Rekwest door de linnenkooplui in 1640 en 1690 aan de stadsmagistraat gericht.

Cadiz gingen. Enkele balen werden verzonden naar Malaga en Bilbao ⁵⁰. Op het einde der eeuw gingen de verzendingen echter vooral naar Cadiz en slechts in mindere mate naar Sevilla ⁵¹.

Een vraag dringt zich op: zijn de vermelde steden de uiteindelijke bestemming in Spanje, of zijn ze alleen het punt tot waar de balen gebracht moesten worden, om eventueel verder vervoerd te worden? Het linnen, voor Spanje zelf bestemd, werd doorgaans naar Cadiz of Sevilla gezonden en vandaar over gans Spanje gedistribueerd ⁵².

De export uit Gent naar Spanje was echter voor het grootste deel bestemd voor verder afgelegene gebieden, nl. Amerika. Het is evident, dat elke verstoring van de normale toestand in deze landen de Gentse linnenhandel trof.

De handel met Spanje werd o.m. fel geritmeerd door de Amerikavloten: bij het naderen van de vloot stegen de prijzen. Zij bereikten een toppunt gedurende de lading om na het vertrek van de vloot te dalen. Daarbij komt nog de toestand van de markt in Amerika. Vonden de waren er een goede afzet, dan stegen de vraag en de prijs in Spanje; was de Amerikaanse markt verzadigd, dan trad er een slapte in te Cadiz en te Sevilla, de twee belangrijkste thuishavens van de Amerikavloot. De Gentse uitvoer werd hierdoor sterk beïnvloed ⁵³. Een invloed van de Amerikavloten op de vraag naar en de prijs van het linnen valt dus niet te loochenen ⁵⁴.

De prijs van het linnen werd immers bepaald door de afzetmogelijkheden. Vooral Spanje speelde hier een beslissende rol, aangezien de Spaanse markt en haar koloniaal verlengstuk het voornaamste afzetgebied van de Gentse markt waren. Op het einde der eeuw was het dit nog meer dan voorheen. Engeland, dat de tweede plaats innam als afnemer van Gentse linnenproducten, verloor toen veel van zijn belang door de verhoogde invoerrechten op het Vlaams linnen ⁵⁵.

Einde XVIIe eeuw onderhielden er minimum 53 Gentse linnenkooplieden economische betrekkingen met Spanje. De meesten hadden er niet één, maar verschillende correspondenten. Zo stond b.v. Franciscus de Heuvele te Cadiz in relatie met Cornelio Norman, Juan Pincquet, Antonio de Beer, Nicolao Coymans, Francisco en Diego Libert, Martin Guilliemo van He-

(50) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 5. De attestaties van 1636.

(51) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 6. De attestaties van 1689.

(52) S.A.G., FF, Maelcamp, nr. 3879, Handelscorrespondentie met Abraham van den Bemde, 1694, september 7.

(53) S.A.G., FF, Maelcamp, nr. 3879. Handelscorrespondentie met Arnoldine de Dopere, 1694 oktober 28. „... sullen ordoneren deselve citto op te senden om den vercoop daarvan te betrachten tot ue meeste voordeel, niet twijfelende oft sal ue aenmoedighen tot meerder partijen, het laeden van de galhoenen gaet iverich voort”.

R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 49, 1695, maart 23. „... het vertier der linwaeten in Spaigniën sal beteren, soo ick hope, met het aenstaende vertrek der gallioenen en te meer, omdat par dit lets vertrocken convooi seer luttel linwaeten par Cadiz sijn afghesonden, sij blijven alhier noch in leeghen prijs ende daerom wel begeert, want so er vertier in Spaigniën valt, sullen de mercten buyten twijfel alhier rijsen”.

(54) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 50, 1697, april 7. „... daer twee mercdaghen achtereen de presilias één grote ende meer par elle sijn gheavanceert ter oorsaecke de vlote tot Cadiz is ghearriveert”.

(55) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 19, 1696.

mert en in Sevilla met Roberto Godscal en Luis Manteau⁵⁶. Opmerkenswaardig is het feit, dat onder die correspondenten een vrij groot aantal aangetroffen wordt, wier naam op een Nederlandse afkomst wijst.

Vele Gentse kooplui hadden ook familieleden in Spanje, met wie ze handelsbetrekkingen onderhielden. Zo zien we dat Isabel Hué linnen verzond naar Guilielmo Hué, Abraham Thery naar Livine Thery, Thomas de Gussene naar Diego de Gussene, Jan Baptist Maelcamp naar Juan Baptist Maelcampo, enz.⁵⁷ Juan Baptist trad te Sevilla niet allén op als verkoop-commissionaris voor zijn broer, maar ook nog voor Abraham van den Bemde en Mejuffrouw Arnoldine de Doppere, van wie hij een commissieloon van 8 % ontving⁵⁸.

Naast lijnwaad werd er ook veel kant naar Spanje uitgevoerd. Volgens Maelcampo was de „cantnegotie een seer schoone saeck”, vooral als men beschikte over allerhande soorten kon er goed verkocht worden. Einde XVIIe eeuw was er vooral vraag naar fijn kantwerk, maar de goedkoopste soorten leverden de meeste winst op⁵⁹.

Maelcampo verleende aan de kantkopers doorgaans krediet. In een handelsbrief, gedateerd op 7 september 1694, liet hij weten aan Abraham van den Bemde, dat hij 600 el verkocht had aan Francisco Gonzales, te betalen binnen twee maanden; 780 el aan Bartholome Monters en 696 el aan Joan Gomes, „beyde per weeken te betalen”. De breedte van de verhandelde kant ging van „2 vingeren tot $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ el”⁶⁰. Om verzonden te worden, werd de kant eerst ingepakt in „caerten blau papier met onderaan een ghe-druckt beeldeke”. Meestal stond de Heilige Jacobus erop afgebeeld, omdat deze „ghelieft was bij de Spanjaerds”⁶¹.

De betrekkingen die de Gentse kooplui met de Spaanse kolonies onderhielden, stonden in innig verband met de handel met Spanje zelf. Het merendeel van de vlasproducten — lijnwaad, kant en garen — die naar Spanje verzonden werden, waren immers niet zozeer bestemd voor het moederland, dan wel voor de overzeese bezittingen.

Hoewel de handel met de Spaanse kolonies aan elke niet-Spanjaard verboden was, zijn de Vlaamse handelaars er spoedig in geslaagd die verbodsbepaling te omzeilen, hetzij door smokkel, hetzij door de bemiddeling van Spaanse onderdanen⁶². Vooral het tweede procédé werd door onze kooplui aangewend. De gang van zaken was dan als volgt: een koopman uit onze gewesten verzond zijn waren naar een correspondent in Spanje. Deze gaf ze onder zijn persoonlijke naam mee met de vloot, die op regelmatige tijdstippen naar de kolonies afreisde. Daar kwamen ze bij een tweede consignataris terecht, die probeerde ze aan de man te brengen⁶³.

(56) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 6, 1689.

(57) *Ibid.*, eodem loco.

(58) S.A.G., FF, Maelcamp, nr. 3879, 1694, september 7.

(59) *Ibid.*, eod. loco.

(60) *Ibid.*, 1694, november 16.

(61) *Ibid.*, 1694, september 7.

(62) J. Lefèvre, *Etude sur le commerce de la Belgique avec l'Espagne au XVIIIe siècle*, p. 151 en vlg.

(63) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 50, 1697, april 17.

De handel met de Spaanse kolonies ging met grote risico's gepaard, waarvan de voornaamste waren: het mogelijk in gebreke blijven van de tussenpersoon, de gevaren op zee, het feit dat het soms jarenlang duurde, vooraleer men nieuws kreeg omtrent de expeditie⁶⁴.

Dit alles droeg ertoe bij, dat alleen zakenlieden van formaat aan deze ondernemingen konden deelnemen. Toch zien we dat onze kooplui steeds evenveel enthousiasme en animo voor deze handel bleven betuigen. De voornaamste reden hiervan was, dat bij het welslagen van een dergelijke zaak een aanzienlijke winst geboekt werd⁶⁵.

2. De handel met Engeland.

Na Spanje was Engeland de voornaamste afnemer van de linnenproductie, die te Gent verhandeld werd.

Uit de handelscorrespondentie van de Gentse koopman Filips Jacob Jacopssen⁶⁶ — van 1672 af had hij relaties in Engeland, Frankrijk en Holland — blijkt dat Engeland het voornaamste afzetgebied was van zijn linnenhandel. Het zwaartepunt van de linneninkoop, die Jacopssen verrichtte voor rekening van verscheidene Engelse kooplui lag vóór 1702. Sedert dat jaar deed zich evenwel een daling voor, die hoogstwaarschijnlijk te wijten was aan de verhoogde invoerrechten in Engeland.

Vóór 1690 omvatte de export naar Engeland jaarlijks 30.000 stuks linnen, servet- en damastlinnen inbegrepen; voor 200.000 gulden kantwerk en voor 60.000 gulden wit, grof en geveerd garen⁶⁷.

Na 1690 zouden er, volgens de Vlaamse zakenkringen, ten gevolge van het streng protectionistisch toeregime van Engeland geen 2.000 stuks naar dit land uitgevoerd zijn⁶⁸. Dit beeld is te somber. Van 1695 tot 1702 verzond Jacopssen immers nog 3.345 stuks lijnwaad⁶⁹. Het invoerrecht wist hij soms op een behendige manier te omzeilen. Zo schreef hij aan de Londense koopman, Hendrik Maynard, het volgende: „Mons. in dit pack is een stuck particulier ghepacht met het selve merck ende nummer als van buyten opstaet, ende dat is om dies wille U de andere elf stucken int stille sien thuyts te haelen ende het een cleen paxscke van een stuck in de plaetse te laeten, sodat er maer een pack moet aenghegeven worden. Want als de volle rechten bij U moeten betaeld worden, so doe ick schaede als U self weet. Ge moet maer wat gheven aen de wachters”. Aan Gabriël de la Porte, ook een Londense koopman, liet hij weten, dat hij 31 stuks linnen „sal toevertrouwen aen een goede schipper, die hetselve secretelick soude willen

(64) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 51, 1709 oktober 27. „... onse lijwaeten van Oost-Indiën, West-Indiën, Spagniën ende andere verre ghelegen landen... we hebben somtijts maer na 7 jaeren ons retour van Spagniën becomen”.

(65) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 48, 1692, september 28.

(66) R.A.G., Het fonds Jacopssen. Zie de memorialen (1684-1726) en de handelscorrespondentie (1668-1730).

(67) S.A.G., reeks 154 bis, 1697 en 1702; Et. Sabbe, *op. cit.*, I, p. 397.

(68) S.A.G., reeks 154 bis, 1697 en 1702.

(69) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 49, 1694; nr. 62, 1702.

aennemen, aldaer te leveren ende daervoor wel gheloont te worden" ⁷⁰.

Dat er na 1702 een achteruitgang van de linnenexport naar Engeland merkbaar was, valt evenwel niet te loochenen. Van 1703 tot 1715 verzond Jacopssen slechts 1.600 stukken ⁷¹.

3. De handel met Frankrijk.

Hoewel Frankrijk zelf een goed ontwikkelde linnenindustrie bezat, was de Gentse linnenexport belangrijk tot omstreeks 1664. Van toen af werd echter, ingevolge de verscherpte protectionistische politiek van Colbert, steeds minder naar dit land geëxporteerd. Sedert 1688 moest men zelfs een „expresse permissie van het Hof tot Parijs" hebben om nog linnen te mogen invoeren ⁷². Ingevolge het arrest van 1 mei 1688 klaagden de Gentse kooplui erover dat „alle huerlieden manufacturen bestaende in rauwe, witte, gheverfde ende ghedruckte lijnwaeten, servetten, damasten, legateuren, tapieten, canten, gaeren, matrassen lijnwaet ende ghehekelt vlas, alle dewelcke in voorgaende tijden in seer groote menichte daerheen sijn ghesonden gheweist, nu door de hoge en grote belastinghen er niet meer heen connen" ⁷³.

Vóór 1668 werden er inderdaad aanzienlijke hoeveelheden legatuur en kant naar Frankrijk uitgevoerd. Van 1653 tot 1655 verzond de Gentse koopman, Jan Toebast voor 8.052 gulden kant naar Thomas Fleury in Parijs ⁷⁴. Toebast leverde aan dezelfde Parijse koopman van 1666 tot 1669, 5.300 stuks legatuur voor een bedrag van 70.000 gulden ⁷⁵.

De handel met Frankrijk in het algemeen bekleedde een voorname plaats in het zakenleven van vele Gentse kooplui. Hun correspondenten waren zowat overal in Frankrijk gevestigd; vooral in het noorden waren ze bijzonder talrijk, nl. te Rijsel, Kamerrijk en Valenciennes ⁷⁶.

Ook het transitoverkeer was vrij belangrijk. Door bemiddeling van Gentse kooplui werden er o.a. grote hoeveelheden Kamerijks doek doorgevoerd van Frankrijk naar Holland en Spanje, en in omgekeerde richting veel „spellewerckgaeren" van Holland naar Frankrijk ⁷⁷.

Herhaaldelijk werd in de loop van de beschouwde periode door de „Raad van Financiën" toelating verleend aan Gentse kooplui om bepaalde producten door te voeren ⁷⁸.

(70) *Ibid.*, FF, Jacopssen, nr. 46.

(71) *Ibid.*, FF, Jacopssen, nr. 40 ; 62 ; 90.

(72) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 50, 1697, april 2.

(73) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 32/12, 1712.

(74) *Bibl. Univ. Gent*, Hs. 3326, *Livre des Comptes d'un négociant en dentelles* (1647-1655).

(75) S.A.G., reeks 156/14 nr. 8, *Boekhouding van Jan Toebast* (1665-1670). Over de „legaturen", cf. J. Craeybeckx, *op. cit.*, p. 434-438.

(76) R.A.G., FF, Jacopssen, zie de memorialen en de handelscorrespondentie.

(77) R.A.G., *eod. loco*.

(78) *Ibid.*, FF, Jacopssen, nr. 48, *Handelscorrespondentie met Jean Luycx*, 1693, november 2. „...voorts ick hebbe permissie soo voor sijde als andere stoffen van say of wolle om van het fransche te moghen ontfangen, oock ghebreyde causen ende americksche doecken. Ick verwacht oock een permissie om naer het fransche te moghen uytenden, witte ende gryse hollantsche of andere gaerens voor spellewerck of andersoms te ghebruycken...".

4. *De handel met Holland.*

Ook met hun Noorderburen onderhielden de Gentse kooplui handelsbetrekkingen. Holland was echter maar een onbeduidende cliënt van de Gentse linnenhandel.

Gents lijnwaad en legatuurwerk werden vooral geëxporteerd naar Amsterdam, Dordrecht en Rotterdam ⁷⁹. Omgekeerd betrok men vandaar lijnzaad, weedas en potas ⁸⁰.

Een vrij aanzienlijk deel van het Gentse linnen, bestemd voor Spanje en Engeland, werd over het Sas van Gent via Amsterdam verzonden ⁸¹.

5. *Het transport.*

De linnenverzendingen gebeurden onder de vorm van pakken, balen, baaltjes en kisten.

Welke de werkelijke betekenis van deze termen is, kunnen we niet altijd uitmaken. Een pak was steeds een zeer groot ding, dat dikwijls uit verschillende balen bestond. Kisten waren betrekkelijk zeldzaam en bleven gereserveerd voor bepaalde waren, b.v. garen. Voor kwaliteitswaren was een zorgvuldige verpakking vereist. Het daartoe gebruikte materiaal was een stuk linnen van geringe kwaliteit.

Op de balen, baaltjes en pakken werd doorgaans een merk aangebracht. Opdat de zendingen veilig ter bestemming zouden komen, stelden sommige kooplui ze onder bescherming van de Heilige Antonius van Padua ⁸².

Welke handelswegen werden gevolgd?

De handel met Engeland, Spanje en Holland gebeurde essentieel over zee, deze met Frankrijk over land. De uitvoer naar Spanje en Engeland geschiedde langs verschillende handelswegen.

De firma Jacopssen verzond het linnen bij voorkeur over Oostende, de minst dure route ⁸³. Over het algemeen ging het linnen „per baerge” naar Oostende waar het in een schip geladen werd, dat deel uitmaakte van het Spaans of Engels konvooi.

Na Oostende gaf Jacopssen de voorkeur aan Duinkerken, omdat het transport langs daar beterkoop uitviel dan via Holland ⁸⁴. Gents linnen werd ook over Marseille naar Spanje verzonden, maar omwille van de hoge vervoerskosten verstuurde men langs deze route alleen „fijn curieuse canten of seer fijne lijwaeten” ⁸⁵.

Hoewel het transport over Oostende en Duinkerken voordeliger was dan over Holland, bereikten de meeste linnenzendingen Spanje toch via Hollandse havens, omdat aldaar meer schepen aanlegden ⁸⁶. Volgens Jacopssen

(79) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 47 en 68.

(80) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 91, 1701, november 12.

(81) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 6.

(82) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 48, 1690, juli 6.

(83) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 49, 1695, april 27.

(84) *Ibid.*, nr. 51, 1706, januari 2.

(85) *Ibid.*, nr. 51, 1706, januari 3.

(86) *Ibid.*, nr. 52, 1711, maart 28.

kon men vanuit Gent via Antwerpen beterkoop goederen verzenden naar Amsterdam dan over de „dure Sassevaert”⁸⁷.

Wat het linnentransport naar Engeland betreft, kunnen we vaststellen, dat dit tot omstreeks 1678 nagenoeg uitsluitend over Oostende gebeurde. Wegens het oorlogsgebeuren en omdat slechts af en toe een schip Oostende aandeed, werd het linnen meer en meer over Holland verzonden.

Politiek en militair ongunstige gebeurtenissen mogen dus niet *a priori* tot een gelijktijdige economische inzinking doen besluiten. De oorlogen van Lodewijk XIV hebben immers de Gentse linnenhandel niet de schade berokkend, die men normaal verwacht.

De betrekkingen, die de Gentse kooplieden met het buitenland onderhielden, leveren het bewijs dat Gent — het handelscentrum bij uitstek in Vlaanderen — verbazende fortuinen binnen zijn muren geborgen hield. Een aanzienlijke koopmansstand had er zich gevormd, rijk geworden door de handel met Engeland, Frankrijk en Holland, maar vooral met Spanje en zijn overzeese gebieden.

DE INTERNE ORGANISATIE VAN DE GENTSE LIJNWAADMARKT EN VLASMARKT

§ 1. De lijnwaadmarkt had plaats op de Vrijdagmarkt.

Van de zeven publieke markten die Gent telde, was de Vrijdagmarkt verreweg de belangrijkste⁸⁸. Naast een grote hoeveelheid linnen werden er ook groenten, meubelen, klederen, vlas, tabak, leder en kemp verkocht⁸⁹.

De linnenwevers van Gent en van de productiedorpen, 4 à 5 mijl van de stad verwijderd, brachten hun lakens regelmatig naar de Gentse lijnwaadmarkt⁹⁰. Ook lieden uit de omstreken van Oudenaarde en Kortrijk — nochtans twee belangrijke lijnwaadmarkten — bezochten bij voorkeur de Gentse markt.

Productiedorpen uit het Gentse waren Waarschoot, Drongen, Lovendegem, Zomergem, Evergem, Aalter, Merelbeke, Sleidinge, Landegem, Nevele, Mater, Heusden, Kruishoutem, Hansbeke, Kalken, Lochristi, Aaigem, Kluisen, Oostakker, Nazareth, Vosselare, Vinderhoute, Wondelgem, Oosteeklo, Oostwinkel, Lembeke, Eke, Sint-Denijs, Zwijnaarde, Latem, Bellen, Poesele, Meigem, Ertvelde, Wetteren, Assenede, Destelbergen, Maria-Latem, Asper, Scheldewindeke en Sint-Lievens-Houtem⁹¹.

De plattelandsproductie leverde verreweg de grootste hoeveelheid lakens. Op de lijnwaadmarkt heerste, vooral van oktober tot einde april, een grote

(87) *Ibid.*, nr. 46, 1678, april 16; nr. 59, 1684, 10 en 15 mei.

(88) S.A.G., Justus Billet, Politie-Boek, V, f° 146.

(89) Fr. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, dl. VI, Gent, 1933, p. 195.

(90) S.A.G., Billet, Politie-boek, II, f° 129.

(91) S.A.G., reeks 156/28, 1680. Een enquête op last van de magistraat ingesteld. R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 60.

bedrijvigheid⁹². De handel werd sterk geritmeerd door de landbouwbezigheden. In de oogsttijd verschenen er ieder jaar minder stoffen ter markt. Het lijnwaad was dan vanzelfsprekend ook duurder⁹³.

De Gentse kooplui hadden over het algemeen een voorkeur voor commissiehandel en in mindere mate voor handel in compagnie.

Op de markt werd alleen ruw, d.i. ongebleekt lijnwaad, verkocht. Wanneer de commissarissen een bestelling wit (gebleekt) lijnwaad ontvingen, kochten ze de lakens ruw op de markt en gaven deze vervolgens aan een bleker. Wie slechts een paar gebleekte stukken moest hebben, kon deze kopen in de winkel van een kleinhandelaar, die regelmatig stukken liet bleken⁹⁴.

Op de lijnwaadmarkt — het rendez-vous, waar wevers en kooplui, doorgaans grossisten, elkaar geregeld troffen, heerste er geen groot wederzijds vertrouwen. Ondanks de talrijke verordeningen van de magistraat gebeurde er veel bedrog. Dat er veel „frauden in de lijwaeten” voorkwamen, leert ons de reeds vernoemde Gentse koopman, Justus Billet. Herhaaldelijk waarschuwde hij de kooplui dat ze op hun hoede moesten zijn voor de „bedriegerien, frauden ende dieverijen, die op de laeckenmerct deser stede omme-gaen”⁹⁵.

De wevers stelden gewoonlijk hun stof te koop in half toegebonden zakken, onder voorwendsel dat ze anders nat of vuil zouden worden. Hun bedoeling was echter de kopers te bedriegen „soo inde deucht als in de breedte, ende daerbij weten zij zoveel schoone leugens te liegen, dat ten les-ten, ergens enen onnozel ende sinceren mens in hun netten valt”.

De verkochte lakens werden aan huis besteld. De verkoper werd pas betaald, nadat zijn naam „te boecke is ghesteld om als men eenige fraude ofte corthoid van de maete zoude bevinden, als het selve stuck van den bleeck compt, de schade van den selven vercooper te verhaelen”, maar een bedrieger kon b.v. zeggen, „ick heet Jan van Boven, woonende te Sleine en hij sal ter contraire Pieter van Beneden heeten, ende hij sal wonen tot Eecke”.

Iedere markttag vond men stukken geweven met kammen en rieten, die niet overal even dik waren. Alleen de zijkant, bestemd om bovenaan in de zak geplaatst te worden, was degelijk.

Nagenoeg alle wevers kenden de kunst hun weefsel een mooi wit uitzicht te geven door toevoeging van kalk of melk. Teruggekomen van de bleek, waar dit valse wit werd afgeloofd, bleef de koper echter zitten met een lelijk „bruin of ros” stuk.

(92) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 49, handelscorrespondentie met Abraham Houtman, 1695, september 9. „... den incoop is het bestcoop ende in abundantie van october tot mey”.

(93) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 49, handelscorrespondentie met Frans vanden Kerckhove, 1694, 23 juli: „... de linwaeten sullen naer den oost in meerder abundantie ter merct comen, oock op den wintercant”.

1696, 5 augustus: „... ghedurende den oogst zijn de presillas duur (er comen er weinig merctwaerts) daarna sullen ze tot leeghen prijs te becomen zijn”.

(94) R.A.G., FF., Jacopssen, nr. 47, handelscorrespondentie met Nicolas Robillart, 1677, april 23.

(95) S.A.G., Billet, Politie-Boek, II, f° 133.

Vooraleer ze de lakens gingen leveren, sneden sommigen het stuk in twee en namen „daeruit enen lap van 8 à 9 el”. Daarna leverden ze het „op de prijs ende de maete, die op d'een einde ghetekent staet.

„Met dusdanighe leugens, frauden ende bedriegerijen”, schreef Billet, „lenen de coopers t'hunnen coste wijs ende ervaeren in den coophandel van lijnwaeten te zijn, want gheen andere negotie soo subject en es ande bedriegerije van sooveel personen als die van de lijnwaeten.”

§ 2. De interne organisatie van de linnenhandel.

In de volgende paragrafen behandelen we de interne organisatie van de Gentse linnenhandel, die tijdens de beschouwde periode het voorwerp uitmaakte van een strenge reglementatie.

De verkoop op de markt was verplicht. Ook het zegelen vóór de verkoop en het meten nadien.

De Gentse lijnwaadmarkt had bijgevolg eigen bedienden, nl. gezworen zegelaars, meters en trekkers, door de wethouders aangesteld.

1. *Het zegelen der lakens.*

Aan het uiterlijk aspect der lakens, o.a. aan een degelijk en duidelijk zichtbaar merk, was veel gelegen om de reputatie van de Gentse linnenhandel in den vreemde hoog te houden⁹⁶. Alle lakens dienden daarom gezegeld: „... alle de soorten van lijnwaeten, fijn ende grof, breed ende smal, zijn subject ghesegelt te sijn, elck naer zijn soorte en breedte, wanneer die hier ter merct commen ende eer zij die moghen prèsentereen te vercoopen”⁹⁷. Het merk was slechts wat de breedte betreft een waarborg voor de koper. Op de lengte en op de kwaliteit der lakens oefenden de zegelaars geen toezicht uit.

De beëdigde zegelaars — er was één voor de smalle en één voor de brede lakens — hadden recht op een oortje per stuk⁹⁸. Als ze zich vergisten, liepen ze een boete op van 20 sch. gr. Ze waren daarenboven verplicht de koper schadeloos te stellen⁹⁹. Wanneer een zegel versleten was moesten ze op stadskosten een nieuw laten snijden. De politie-meesters gingen regelmatig na of de zegels nog geschikt waren.

Justus Billet verstrekt nauwkeurige gegevens over de merkformaliteit. De zegelaar der brabantens en presillas, „segelbreede lijnwaeten”, wiens zegel-tafel op de brede markt opgesteld stond, beschikte over drie zegels. De lakens, die de vereiste breedte (6/4 el) hadden, zegelde hij met een zwart leeuwken, van „olye verfve”. Bij tekort van één duim ontvingen ze een

(96) S.A.G., J. Billet, Politie-Boek, II, f° 4.

(97) S.A.G., J. Billet, Politie-Boek, II, f° 130.

(98) S.A.G., Reeks 156/30 nr. 2. Processtuk Schepenen van der Keure contra Jan Grijp. Op sommige marktdagen verdiende de zegelaar der brede lakens 8 à 10 lb. gr. Deze der smalle lakens verdiende merkelyk minder „daer de seghelynghe van de smalle vlassen stucken niet het 25ste deel van de laeken-merct uytmaecken”.

(99) S.A.G., reeks 108 bis nr 113, voorgeboden, 1685, 17 februari.

„rood olye verfvē leeuwken”. Deze die smaller uitvielen kregen een „rood olye verfvē kruisken, ende de lijwaeten die nog smaller sijn ende niet en connen seghelen, die staen alleene ende op een bijzondere merct ende elck can schatten met sijn ogen wat breedte die hebben ende coopen die soo goeden coop als sij die connen krijghen.”

Op de smalle lijnwaadmarkt, waar de Gantes verkocht werden, ontvingen alleen de lakens, die de vereiste breedte hadden een merk, nl. een loden zegel, dat de vorm had van een gekroonde G. Wanneer het laken te kort was, werd het merk en bijgevolg ook het stuk ter markt geweigerd. De merkformaliteit was voor de Gantes — de duurste soort — het strengst ¹⁰⁰.

Eens gezegeld was het op boete van 20 sch. gr. verboden de lakens te hervouwen. Sommigen hervouwden de stukken op zo'n behendige manier dat ze dezelfde breedte vertoonden als de brede stukken. De hervouwen smalle lakens lieten ze dan samen met enkele echte brede lakens op de brede markt zegelen ¹⁰¹.

Op de kwaliteit der lakens oefenden de zegelaars geen toezicht uit. Ten gevolge van menigvuldige klachten over het weven met ongelijke rieten, stelde de magistraat echter in 1672 vier waardijns aan, nl. 2 kooplieden en 2 wevers. De waardering was niet verplichtend, slechts in geval van onenigheid en dan nog op verzoek had ze plaats. Wanneer de waardijns vaststelden, dat minstens één derde van slechte kwaliteit was, waren ze verplicht de magistraat hiervan op de hoogte te brengen, die beslag legde op het stuk. Was minder dan één derde van slechte kwaliteit, dan werd het niet angeslagen, maar de verkoper moest de koper schadeloos stellen ¹⁰².

2. De marktregeling.

Pas nadat ze gezegeld waren, kwamen de stoffen op de markt, de smalle op de smalle lijnwaadmarkt, de brede op de brede lijnwaadmarkt.

De lakens, 5/ 1/2 breed, werden verkocht op de smalle lijnwaadmarkt, die gehouden werd op de Vrijdagmarkt „onder den lijnwaetrinck”. De brede lakens, 6/4 breed, op de brede lijnwaadmarkt, gelegen „opwaerts nefens de selve lijnwaetrinck over de greppe, beghinnende van over het huis van 't Moorlant ende alzoo streckende tusschen de voors. greppe ende de reke van het witte steenhuis naer de Vlasmerct toe”.

's Vrijdags waren deze plaatsen in de voormiddag voorbehouden voor de linnenhandel. Op boete van 20 gr. was het verboden, zolang de markt duurde, deze plaatsen te „bestallen” met kramen, wagens, enz. ¹⁰³.

De linnenhandel ving aan bij het luiden van de klok. Deze hing aan het „torenke” op de brede lijnwaadmarkt. Het was de zegelaar der brede lakens, die de klok luidde. Van 1 april tot 1 oktober trok hij aan het zeel om 8

(100) S.A.G., J. Billet, Politie-Boek, I, f° 87, II, f° 1300°.

(101) S.A.G., reeks 108 bis, nr. 113, voorgeboden, 1651.

(102) S.A.G., reeks 108 bis, nr. 133, voorgeboden, 1672, 7 september. Deze verordening werd opnieuw bekrachtigd in 1673, 1674, 1676, 1681, 1682, 1683 en 1684.

(103) S.A.G., J. Billet, Politie-Boek, II, f° 127.

uur, in oktober om 8.30 uur, in november, december, januari en februari om 9 uur, terwijl in maart de markt opnieuw begon om 8.30 uur ¹⁰⁴.

Wanneer er wegens een feestdag of guur weder geen korenmarkt plaats had, werd er ook geen lijnwaadmarkt gehouden. Ze had dan plaats de volgende dag.

Met witte stenen was een ruimte afgebakend, waarbinnen de lakens verkocht werden. De verkopers — wevers en kutsers ¹⁰⁵ — stelden zich op buiten deze ruimte, staande op de witte stenen, hun stuk lijnwaad voor zich uithoudend. De kopers — vooral handelaars in het groot — bevonden zich binnen de ruimte. Deze schikking liet een vlotte verkoop toe.

Een wever of kutser, aangetroffen binnen de begrensde ruimte, liep een boete op van 6 stuivers ¹⁰⁶.

Hoe de inkoop van het lijnwaad geschiedde, wordt ons medegedeeld door de Gentse koopman, F.J. Jacopssen ¹⁰⁷. „Als ik ordres krijg tot grooten inkoop”, aldus Jacopssen, „ick hebbe altijd twee à dry cnechten die van joncsaf niet anders ghedaen en hebben ende nog alle merctdaghen zijn doende soo voor mij als anderen, wanneer sij ordre van mij hebben. Ende alsoo oock alle de andere coopliden, desen hebben daer voor een cleen loon, want als men eenighe quantiteyt van doen heeft, soo moet dit soo ghedaen worden ofte anders soo en can men gheen puyck goet hebben, want wij weten soo op elcanderen te passen ende als d'een van het stuck gaet, dat wij soecken te coopen, soo gheven wij een teecken aen elkander ende ick of iemand van de mijne blijf daeraen (om sooveel te bedinghen als het moghelic is ende schijn doet van deur te gaen om dies wat minder somtijts te hebben), want als iemand alleen is en men sijn hant van het stuck doet dat men geerne soude coopen, soo compt daer een ander aen het stuck ende alsdan is men de baete quyt, want soo lanck wij de handt daeraen hebben ende vermach een ander daer niet aen te comen”.

De verkoop op de markt was verplichtend. Talrijke verordeningen verboden de lakens elders aan de man te brengen. Maar veel wevers en vooral kutsers stoorden zich hier niet aan. Zij verkochten hun stoffen in herbergen en huizen langs de weg, vóór het luiden van de klok ¹⁰⁸. Op de Gentse markt verschenen een vijftigtal kutsers, waarvan sommige 40 tot 50 stukken aanvoerden, die ze in de landelijke weefcentra op het getouw opkochten. Daar ze verplicht waren hun stoffen persoonlijk te verkopen, waren ze in feite gedwongen een deel van hun goed vóór het openingsuur van de markt aan de man te brengen. Eén persoon kon onmogelijk zoveel stuks in

(104) S.A.G., reeks 108 bis, nr. 113, voorgeboden 1650.

(105) Kutsers: De voorloop bestond in het opkopen door handelaars of „voorvercopers” (pejoratief „cutters” geheten) van lijnwaad, liefst te lande, maar ook in de stad.

(106) S.A.G., reeks 108 bis nr. 113, voorgeboden, 1672, 7 september; 1685, 17 februari; 1708, 24 januari.

(107) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 46. Handelscorrespondentie, 1677, april 28.

(108) S.A.G., reeks 108 bis, nr. 113, voorgeboden, 1672, 7 september; 1676, 24 maart; 1691, 19 april.

„... alser eenen coopman compt ter merct een ure naer het luyden van het clocxken, de ghemelde ghehuysde lijnwaeten in de huizen, caemers ende celders vercocht sijn, ja selfs vóór de merct”.

een tijdspanne van 3 à 4 uur laten zegelen, verkopen en meten ¹⁰⁹.

Een voorgebod door de magistraat in 1685 gepubliceerd, toont dat er te Gent veel vreemdelingen waren, die allerlei soorten lijnwaad binnenbrachten. Hiermee leurdten ze van deur tot deur en ze verkochten per el aan particulieren. Aangezien de Gentse winkeliers hierdoor benadeeld werden, legde de magistraat niet alleen de vreemdelingen, maar ook de poorters verbod op, langs de straat te venten op straf van verbeurdverklaring ¹¹⁰.

Gentse ingezetenen die plattelandsweefsels lieten doorgaan voor stedelijk fabricaat, werden beboet met 20 sch. gr. per stuk. Een officier of hellebardier was steeds aanwezig om de boeten te innen.

3. *Het meten der lijnwaadlakens.*

Alle lijnwaadlakens, ammelakens en servetgoed, te Gent verkocht — de jaarmarkten van Sint-Pieters en Sint-Baafs uitgezonderd — waren aan de meting onderworpen.

Het recht om het linnen te meten hoorde reeds in de XVIde eeuw toe aan het Godshuis Sint Jan ten Dullen ¹¹¹. Om de drie jaar kenden de voogden ervan het meetrecht toe aan de meestbiedende.

De pachter ontving voor ieder te meten stuk 1 stuiver. Hiervan moest hij echter 1 grote, d.w.z. de helft, afstaan aan het Sint-Janshuis. Verder was hij verplicht 4 lb. gr. contant te betalen aan de Zusters van het Godshuis, ten behoeve van de „simpelen” en een stuk lijnwaad te leveren ter waarde van 4 lb. gr. De pachter moest zoveel meters aanstellen als er meettafels waren: in 1616 waren er zes, omstreeks het midden der eeuw acht.

De lakenmeters werden door de pachters aangeworven en bezoldigd, maar beëdigd door de magistraat en de voogden van het Sint-Janshuis ¹¹². Om het even wie kon in aanmerking komen voor de functie van meter. Een bijzondere kennis was niet vereist. Van de meters verlangde men enkel dat ze gewetensvol hun taak zouden volbrengen. Hiertoe moesten ze zich onder ede verbinden ¹¹³. Hoewel ze beëdigd waren, aarzelden ze nochtans niet een der partijen te bevoordelen.

Om alle bedrog uit te schakelen, gaf de magistraat in 1603, op verzoek der wevers, order een meetraam op te stellen ¹¹⁴. Dit was niet naar de zin der kooplui. Ditmaal zijn ze er evenwel niet in geslaagd de magistraat te bepraten. In 1653 waren het de kooplui, die bij de Schepenen van der Keure hun beklag maakten over de vergissingen begaan door meters en trekkers ¹¹⁵. De magistraat gaf gehoor aan hun klacht en bepaalde, dat de

(109) S.A.G., reeks 108 bis, nr 113, een ongedateerd stuk.

(110) S.A.G., reeks 108 bis, nr. 114, voorgeboden, 1685, 14 december. Dit voorbod kende geen doetreffende uitwerking, wat duidelijk blijkt uit de herhaalde herpublicatie o.a. op 12 dec. 1685, 2 juli 1693, in 1696, 1722, enz.

(111) S.A.G., Sint-Jan ten Dullen, nr. 21, 1535. De pachter moest „van maende tot maende precies tekens een twaelfde deel van de portie van den jaerlicschen pacht” betalen.

(112) S.A.G., reeks 141, nr. 172, 1648: pachtcontract.

(113) S.A.G., J. Billet, Politie-Boek II, f° 131.

(114) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 19/5, 1603.

(115) S.A.G., J. Billet, Politie-Boek, I, f° 88 v°.

meters voortaan verplicht waren de lakens „te mercken met hun naem ende toenaeme”. Zo kon men onmiddellijk achterhalen wie verkeerd had gemeten. Deze les was hun voldoende. Ze durfden het niet meer aan de kooplui nog te bedriegen.

Het verlangen om meer dan hun rechtmatig loon te vragen, was echter niet verminderd. Nu werden de wevers opnieuw het slachtoffer van hun winstbejag. Uit een enquête, ingesteld op last van de magistraat, bleek dat de meters i.p.v. één stuiver, er twee of vier vroegen. Ze bedienden eerst wie bereid waren meer te geven dan het voorgeschreven meetgeld¹¹⁶. De landslieden, die na de verkoop van hun lijnwaad nog inkopen moesten doen, waren hierdoor in feite gedwongen de meters hun zin te geven¹¹⁷. De lakenmeters lieten zich vooral leiden door eigenbelang. Het kon hen niet schelen wie bevoordeeld werden, als zij er maar profijt bij hadden.

Om het ontduiken van het meetgeld te voorkomen was het de kooplieden ten strengste verboden vóór het luiden van de klok op de markt te verschijnen. Men wilde verhinderen, dat ze er stoffen opkochten en deze ongemeten naar hun magazijnen overbrachten¹¹⁸.

Ook de plattelandswevers en de kutsers lieten — als ze er kans toe zagen — het lakenmetershuis links liggen, niet zozeer om het meetrecht, doch veeleer om het recht op het inkomend linnen te ontgaan, dat aldaar moest betaald worden.

Waar werd het linnen gemeten?

Elke Gentenaar kent ongetwijfeld het lakenmetershuis op de Vrijdagsmarkt en meent misschien dat dit gebouw altijd de bestemming had, die de naam aanduidt. Dit is niet zo. Tot in 1615 placht men het linnen te meten onder de blauwe hemel, nu eens aan een meettafel, dan weer met de „el”. In 1603 werd de „el”, zoals gezegd, definitief vervangen door de meettafel. In 1616 waren er zoals gezegd zes tafels (5 el lang), in 1651 reeds acht¹¹⁹. In 1615 huurde de stad de voorzaal van het meerseniershuis, dat zich bevond op de markt. De meettafels, voorheen in open lucht opgesteld, werden erin ondergebracht¹²⁰.

De verkopers ondervonden nu minder last van de slechte weersomstandigheden, vooral „het aerm landtvolck, dat dickmaels drije, vier ende vijf mijlen verre met hun lijnwaeten ten halse ter merct commen ende somtijts drij ofte vier uren lanck nat, moe ende mat onder den blauwen hemel moesten staen, eer zij hun stuck connen vercoopen”¹²¹.

In 1651 kocht de magistraat het huis „De Wulf” om het als lijnwaadhalle of meetplaats in te richten waardoor het de naam van lakenmeters-

(116) S.A.G., reeks 156/28, 1680.

(117) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 82, 1671. De lijnwaadmarkt greep in de voormiddag plaats „principalyck ten opzichte van de landslieden, die altijd metten dach in de stadt comen, jae dickmaels van daegs te vooren, om hun laeckens soo spoedich mogelick te verkoopen om met dat geldt andere nootsaekelicke dingen te gann coopen”.

(118) S.A.G., reeks 108 bis, nr. 113, voorgeboden, 1685, 1691, 1708.

(119) S.A.G., J. Billet, Politie-Boek, III, f° 108 v°.

(120) S.A.G., stadsrekening 1615/1616.

(121) S.A.G., J. Billet, Politie-Boek, III, f° 108 v°.

huis kreeg ¹²².

In de loop van de XVIIe eeuw slaagde de Gentse magistraat, dank zij het uitvaardigen van een groot aantal verordeningen, er geleidelijk in een geordende marktinzichting te verwezenlijken en een doelmatige controle uit te oefenen op de lijnwaadproduktie ter markt verhandeld.

De stad was vooral bekommerd om het uiterlijk aspect van het lijnwaad, daar de afzet en de reputatie van de Gentse lijnwaadhandel, die aan veel ingezetenen een broodwinning verschafte, daarvan afhing.

DE LINNENINDUSTRIE

Reeds bij de aanvang van de XVIIe eeuw was de linnenweverij te Gent de belangrijkste nijverheidstak. Ze bleef dit de ganse eeuw. De bestaande industrie werd zelfs nog verrijkt met de legatuur, een aanverwante tak, welke een buitengewone opbloei kende ¹²³.

§ 1. Het aanschaffen der grondstof.

Het vlas werd in gezwingelde toestand in de stad gebracht, waar het door groothandelaars op de vlasmarkt werd opgekocht. De Oudburg van Gent was weinig geschikt voor het verbouwen van vlas. Het was van minderwaardige kwaliteit, wat voor gevolg had, dat niet alleen de stedelijke maar ook de landelijke weverij bij voorkeur vlas uit het Land van Waas en Dendermonde verwerkte ¹²⁴.

Het lijnzaad werd ingevoerd uit het Baltisch gebied, voornamelijk uit Memel, Riga en Libau ¹²⁵. In de Oudburg gebruikte men liefst lijnzaad uit Memel, omdat dit beter gedijde op lichtere gronden. De boeren kochten het over het algemeen op de markt ¹²⁶.

De voornaamste vasmarkten bevonden zich te Gent, Kortrijk, Sint-Niklaas, Dendermonde en Lokeren ¹²⁷. Te Gent werd de vasmarkt gehouden op de Vrijdagmarkt. Ze had er plaats in open lucht. Zo kon men beter oordelen over de kwaliteit. Zelfs Antwerpse vaskopers bezochten de markt ¹²⁸.

Vlashedelaars in het groot kochten vlas op en lieten dit voor eigen rekening door vrouwelijke werkkrachten hekelen ¹²⁹. De hekelarsters werden

(122) S.A.G., reeks 107, nr. 6, f° 125 v°.

(123) J. Craeybeckx, *op. cit.*, pp. 411-468.

(124) S.A.G., reeks 107, nr. 9, 1688, 15 oktober, J. Billet, *op. cit.*, VI, f° 70.

(125) S.A.G., J. Billet, *op. cit.*, II, f° 129.

(126) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 50. Handelscorrespondentie 1702, 29 maart.

(127) G. Willemsen, *Contribution à l'histoire de l'industrie linière en Flandre au XVIIIe siècle*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, dl. VII, Gent, p. 226.

(128) S.A.G., reeks 156 bis, J. Billet, *op. cit.*, VI, f° 36.

(129) Het hekelen had tot doel het vlas zodanig te bewerken, dat het tot spinnen geschikt was. Vandaar dat de grondstof met hekels — die hetzelfde doel als de wol-kam hadden — zodanig werd bewerkt, dat ze in fijne vezels werd verdeeld, waarbij de korte werden afgescheiden.

betaald overeenkomstig het aantal bewerkte „stenen”. Zo ze een ganse dag werkten, konden ze 5 stuivers verdienen¹³⁰. Einde XVIIIe eeuw had echter de „grootte negotie, die in de stadt van Ghendt was in het heeckelen” veel te lijden onder de Hollandse prohibitieve maatregelen¹³¹. Het Hollandse recht van 12 gulden 10 stuivers per 100 pond gewicht op Zuidnederlands gekamd vlas, geheven van 31 december 1686 af, verwekte een crisis in deze voorbereidingsnijverheid. De Hollanders maakten van deze gelegenheid gebruik om „vele vrouwpersonen uit Ghendt, 't land van Waes ende het plattelant” naar Holland te lokken om er de „perfectie in het heeckelen aan te leeren”¹³².

Gedurende de beschouwde periode werd uit Gent gekamd vlas geëxporteerd naar Holland en Luik. Het surplus — verreweg het grootste deel — verscheen opnieuw op de markt. Welke was de bestemming van dit gekamd vlas? Het kwam in handen van landelijke en stedelijke spinsters, die zich wekelijks naar de garenmarkt begaven, waar ze het in de loop van de week gesponnen garen verkochten. Op de vlasmarkt schaften ze zich de grondstof aan, nodig om een week te spinnen.

Als spinsters traden over het algemeen weduwen en ongehuwde vrouwen op. Volgens G. Willemsen waren ze blootgesteld „à toutes les fluctuations du marché et néanmoins leur salaire était dérisoire. Celui-ci était évalué à 5 sols par jour, pour un travail qui commençait à trois ou à quatre heures du matin pour finir à neuf heures du soir”¹³³.

Te Gent werd er druk gesponnen. Uit de industriële telling van 1738 blijkt dat er, naast de wevers, spoelers en bommers, „duizenden gheemployeerden waren, de meerderendeel spinders ofte spinsterrigghen, die woonen op al de wijcken van de stadt ende om hun armoede ten grootendeele leven met aelmoesen”¹³⁴. De spinsters hebben nooit een corporatieve inrichting gekend. Het spinnewiel doen draaien werd niet beschouwd als een industrie. Het was slechts een huiselijke bezigheid. Naast het garen, door stedelijke en landelijke spinsters ter markt gebracht, werd er veel ingevoerd door kutsers, die het op de landelijke markten opkochten¹³⁵.

Sedert 1540 werd de garenmarkt gehouden op de Vrijdagsmarkt vóór het Meerseniershuis. Deze plaats was „open ende accessible van alle canten”. In 1585 werd de markt echter verlegd naar „een plaetsken” achter de Vrijdagsmarkt. De wevers en twijnders beweerden dat dit een „vuil, nauw ende stijckende straethen” was¹³⁶.

Wegens de opbloei van de linnenindustrie, na de crisis van de XVIe eeuw, was deze plaats te klein geworden. Daarom richtten de linnenwevers en twijnders zich in een rekwes tot de magistraat met het verzoek: „van het stuk van de Vrijdagsmarkt ende plaetsken daerachter een ghemeene

(130) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 46, 1672, 18 oktober „... la pierre poise 6 Lb.”. Een „steen” = 2 kgr 5995.

(131) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 19, 1696.

(132) *Ibid.*, eod. loco.

(133) G. Willemsen, *op. cit.*, p. 227.

(134) S.A.G., reeks 156/16, nr. 3, 1738.

(135) S.A.G., reeks 156/16, nr. 19, 1698, 1690.

(136) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 19. Een rekwes vermoedelijk van 1620.

gaerenmarct te maecken, open ende accessible van alle canten". Zij hielden volgende redenering: zo de markt niet gehouden werd op de Vrijdagsmarkt, zou de Gentse garenhandel „tot groot leedwezen ende schaede voor de ghemeente ghediverteert worden te Eeelo, Deinze, Zothehem, Wetteren, Gavere ende anderen plattelande, die deur de troubelen gheruïneert ende vergaen zijn gheweest ende daerdeure opcomen zouden, alwaar de tijck- en lijnwaetwevers, mitsgaeders de twijnders haerlieden gaerne ende incoop zouden moeten zoeken, soo sij atreede ghedwongen hebben gheweest te doene" ¹³⁷. De magistraat gaf aan hun verzoek echter geen gehoor.

De bloei van de linnenindustrie te Gent en omstreken was zo aanzienlijk dat hij een tekort aan grondstof verwekte waarvan de uitwerkselen nog verscherpt werden door het optreden van voorkopers ¹³⁸. Daartegen werden maatregelen getroffen. Tot verhinderling van marktafleiding was de verkoop onderweg verboden. De kutsers, die minimum 100 pond invoerden, mochten echter iedere marktdag, dus vrijdags, hun garen verkopen in de huizen palend aan de markt ¹³⁹.

In de tweede helft der XVIIe eeuw had de Gentse garenmarkt af te rekenen met landelijke concurrentie. Deze werd enigszins veroorzaakt door het financieel beleid van de Gentse magistraat zelf. Een typisch voorbeeld: in 1652 klaagde de Gentse linnenweverij dat het pondrecht op ruw garen, 12 gr. het 100 pondgewicht, de kutsers en dorpelingen ertoe aanspoorde hun garen elders te verkopen ¹⁴⁰. Een verzoekschrift, in 1698 door de twijnders aan de magistraat gericht, verklaart dat er „ten plattelande in diverse plaatsen mercten opcomen (o.a. te Sint-Niklaas en Lokeren) ende dat aldaar meer vertiert ende ghenegocieert wordt als binnen dese stadt, ten respecte sij aldaer vrij ende exempt sijn van alle lasten" ¹⁴¹.

De onophoudelijke uitbreiding van de linnenindustrie te Gent en omgeving, stelde in de tweede helft van de XVIIe eeuw een ernstig grondstofprobleem, zodat men verplicht was vreemd garen in te voeren.

Silezisch of Oosters spinaalgaren mocht onbelast ingevoerd worden, omdat het ruw „bij d'inwoonders ghemanufactureerd werd om te converteren in een ander fabricque" ¹⁴².

§ 2. De tijd- en lijnwaadindustrie.

Alhoewel het ambachtelijk archief van de tijd- en lijnwaadwevers — sedert 1358 vormden zij één ambacht — tegelijk handelt over de tijd- en lijnwaadweverij, vonden wij er niets concreets over de tijdnijverheid op zichzelf ¹⁴³. Ook de overige geraadpleegde bronnen verstrekken geen in-

(137) *Ibid.*, eod. loco.

(138) Wat de bevoorradingsmoeilijkheden van de Vlaamse linnenindustrie betreft, zie Et. Sabbe, *op. cit.*, I, pp. 415-420; G. Willemsen, *op. cit.*, p. 233 en vlgd.

(139) S.A.G., reeks 108 bis, nr. 113, voorgeboden, 1715.

(140) S.A.G., reeks 156/16, nr. 19, 1652, 1684.

(141) S.A.G., reeks 156/16, nr. 19, 1698.

(142) S.A.G., reeks 156/16, nr. 19, 1684.

(143) Van het ambachtelijk archief der tijd- en lijnwaadwevers zijn slechts een elftal registers en bundels bewaard gebleven. Cf. S.A.G., reeks 156, nr. 82, 82/1-3, reeks 196, nr. 1-7.

lichtingen. J. Billet licht ons uitvoerig in over de Gentse lijnwaadweverij, maar betreffende de tijklinnenweverij vermeldt hij enkel, dat te Gent „fijne tycken van wit spinael voor bedden, hoofdpullems ende cussens” gewezen werden¹⁴⁴.

1. *De getalsterkte van de tijk- en lijnwaadwevers en het aantal werkende getouwen.*

Volgens het neringbestuur was het ambacht van de tijk- en lijnwaadwevers het belangrijkste van Gent¹⁴⁵. Ondanks een grondig onderzoek, slaagden we er niet in betrouwbare gegevens betreffende de getalsterkte der Gentse linnenwevers te achterhalen.

Een rekwest, in 1671 door het neringbestuur gericht aan de magistraat, verklaart dat hun nering „bestaet in soo menich honderden van personen”¹⁴⁶.

Prof. H. Van Werveke vermeldt in „Gent, schets van een sociale geschiedenis” dat er in de eerste helft der XVIIe eeuw 600 à 700 linnenwevers werkzaam waren¹⁴⁷. Voor de tweede helft kunnen we, aan de hand van de inschrijvingen in het ambacht, het aantal te Gent gevestigde linnenwevers op 800 à 900 schatten¹⁴⁸.

Tijdens de tweede helft der XVIIe eeuw traden er jaarlijks gemiddeld 30 personen tot de nering toe. Het tijkweversboek verschaft echter enkel inlichtingen over de vrije wevers, d.w.z. over personen, die de vrijdom in de nering gekocht hadden.

Er waren echter veel onvrije wevers! Dit blijkt overduidelijk uit het verbazend hoog aantal inschrijvingen in 1667. Toen traden er ineens 105 personen tot de nering toe, wat opvallend veel is vergeleken met vorige jaren, die gemiddeld slechts 30 inschrijvingen boekten. Dit feit was te wijten aan de keur, die op 19 augustus 1667 door de Gentse magistraat werd uitgevaardigd en waarin werd bepaald dat „niemand de neeringh mocht uitoefenen, dan zij die daerin vrij zijn”¹⁴⁹.

Wie niet kon bewijzen dat hij lid was van het ambacht, werd beschouwd als onvrij en beboet met 20 sch. gr. De gezworenen kregen verder opdracht bij de onvrije wevers „de boomen van het ghetouw af te haelen met het gaeren ende werck dat daerop is”. Het is dus duidelijk, dat de onvrije wevers tot de nering toetraden om te voorkomen dat hun goed werd aan- geslagen en zichzelf beboet.

Wat het aantal getouwen betreft, daarover zijn we slechts ingelicht sedert 1696, in welk jaar een taks van 6 groten op ieder werkend getouw werd

(144) S.A.G., J. Billet, Politie-Boek, VI, f° 66.

(145) Cf. supra.

(146) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 82, 1671.

(147) H. Van Werveke, *Gand, esquisse d'histoire sociale*, Brussel, 1646, p. 90. Bij ons archiefonderzoek zijn we er niet in geslaagd de hand te leggen op deze gegevens.

(148) S.A.G., reeks 196 1 B, Tijkweversboek (1370-1792). Pas vanaf 1649 werd jaarlijks regelmatig het aantal nieuwe leden ingeschreven.

(149) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 82/3, 1667, 19 augustus.

ingesteld, om de onkosten van de nering te helpen dekken ¹⁵⁰.

Volgende tabel geeft een overzicht van het aantal werkende getouwen van 1686 tot 1738.

<i>Jaartal</i>	<i>Werkende getouwen</i>	<i>Jaartal</i>	<i>Werkende getouwen</i>	<i>Jaartal</i>	<i>Werkende getouwen</i>
1686	385	1704	378	1722	237
1687	475	1705	352	1723	216
1688	430	1706	380	1724	231
1689	411	1707	400	1725	212
1690	397	1708	386	1726	234
1691	416	1709	323	1727	200
1692	430	1710	366	1728	180
1693	405	1711	327	1729	243
1694	410	1712	319	1730	240
1695	401	1713	223	1731	241
1696	408	1714	293	1732	267
1697	411	1715	204	1733	225
1698	402	1716	281	1734	246
1699	386	1717	304	1735	463
1700	390	1718	264	1736	422
1701	380	1719	320	1737	260
1702	351	1720	320	1738	190
1703	400	1721	320		

In 1738 werden er slechts 190 getouwen getaxeerd. De industriële telling, die in dat jaar gehouden werd, vermeldt echter 500 meesters „waervan de meestendeel wercken als knechten ende niet genoegh ende winnen om daarmede te connen subsisteren, dewelcke oock dicwijls sonder werck sijn”. Daarnaast gewaagt men nog van 200 knechten en 300 leerlingen. De knechten hadden maar „de helft van den tijd werck” ¹⁵¹.

Opvallend is hier de tegenstelling tussen het aantal werkende getouwen, waarop de jaarlijkse taks werd geheven, en het relatief veel hoger aantal inschrijvingen in het ambacht.

Een proces, in 1707 door de nering der tijk- en lijnwaadwevers ingespannen tegen de linnenwevers-loonarbeiders, verschaft ons een antwoord. Uit dit proces blijkt dat een aantal wevers effectief ontsnapte aan de taks op de getouwen, nl. de „meesters” die per dag betaald werden door kooplieden in wier dienst zij stonden ¹⁵². In de grote exportnijverheden heeft men te maken met een corporatisme dat wel erg afwijkt van het klassiek patroon.

(150) S.A.G., reeks 196, nr. 4.

(151) S.A.G., reeks 156, nr. 3, 1738.

(152) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 82/1, 1707. De linnenwevers-loonarbeiders weigerden de jaarlijkse taks te betalen, omdat deze „ommestellynghe hen uytperste”. De nering antwoordde dat „schoon sij voor loon ofte in dachhuere wercken, sij evenwel oock meesters sijn, ende vervolghens ghehouden tot alle hetgone, daertoe d'andere meesters verplicht sijn”.

2. De industriële organisatie.

Uit de handelscorrespondentie van de Gentse linnenkoopman, F.J. Jacopssen, blijkt dat de Gentse weverij, naast fijn lijnwaad — gantes en brabantes —, ook blauw en gestreept lijnwaad, een ruwe stof, fabriceerde. Blauw en gestreept lijnwaad werd op het platteland rond Gent niet vervaardigd. Het werd door de Gentse wevers slechts geweven op bestelling van de kooplui¹⁵³. Vooral op het einde van de XVIIe eeuw werd er veel gestreept lijnwaad vervaardigd en „verbezigt tot het maecken van broecken”. Grote hoeveelheden werden geëxporteerd naar Spanje¹⁵⁴.

Gantes, brabantes en presillas werden ook „vier ofte vijf mijlen rondom de stadt op het platteland gheweven door de landslieden, die het lijnsaet coopen comende uit het Oosten, dat sij saeyen, opdoen, roten, boten, zwingelen, heckelen, spinnen ende weven, ende waervan sij maecken groote sommen ghelt, ende van een partie van 20 stukken, fijne ende groffe door-een, sullen sij ontvangen ten minsten 600 guldens”¹⁵⁵.

Op het platteland, vooral in Drongen, weefde men presillas: de grofste en goedkoopste soort¹⁵⁶.

Wegens de concurrentie van de plattelandslinnenweverij moesten de stedelijke wevers zich wel toeleggen op een fijner en meer gespecialiseerd weefsel.

Voor de landslieden was het weven meestal slechts een bijverdienste, vooral in de winter¹⁵⁷. De stedelijke wevers leefden uitsluitend van hun industriële huisarbeid.

Enkele inlichtingen aangaande de breedtemaat en de waarde der lijnwaadsoorten achten we hier niet overbodig¹⁵⁸.

1) GANTES: waren gefabriceerd van vlaggaren en hadden een breedte van één el en een vierendeel. In de handel werden ze gewoonlijk „vijf-kwartent” (5/4) geheten. In de Gantes onderscheiden we:

a) *Superfijne Gantes*: deze werden meestal over land vervoerd. De zee werd voor dit fijn linnen liefst gemeden. Om de Pyreneeën, Apennijnen en andere gebergten over te trekken werden ze in pakken van 200 à 300 pond, op de rug van muilezels geladen. Dit goed moest uiterst fijn en kostbaar zijn uit hoofde van de vele tollens, hoge vrachtprijzen en andere rechten, waar het onderhevig aan was.

b) *Fijne Gantes*: doorgaans per schip geëxporteerd naar Spanje, Italië, Frankrijk en Engeland.

(153) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 48. Handelscorrespondentie met Jean Luyx, 1692, nov. 2, nr. 51, 1706, 29 maart „... de ghestreepte lijwaeten moeten we expres laten maecken ende daertoe de tijdt hebben van 3 weecken à een maend.”

(154) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 82, 1706. Verklaring afgelegd door de Schepenen van de Keure.

(155) S.A.G., J. Billet, II, f° 129.

(156) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 46, Handelscorrespondentie, 1677, december.

(157) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 7, 1707.

(158) S.A.G., J. Billet, II, f° 130. Memorie van alle soorten lijnwaeten die op onze marct van Ghendt worden vercocht om te senden op Spaignen, Italyen, Frankerycke, Inghelant ende Hollant.

c) *Gewone Gantes*: de inkoopprijs schommelde tussen 20 en 28 groten per el. Gentse commissarissen kochten deze stoffen voor Franse en Engelse kooplui.

2) **BRABANTES**: insgelijks van vlasgaren gefabriceerd. Ze kenmerkten zich door een breedte van anderhalve el. De kooplui noemden deze lakens zes-kwartten (6/4). Volgens de kwaliteit onderscheiden we:

a) *Superfijne Brabantes*: over het algemeen gekocht voor rekening van Spaanse handelaars, golden van 24 tot 30 groten de el.

b) *Fijne Brabantes*: golden 20 à 25 groten de el.

c) *Gewone Brabantes*: golden doorgaans 16 à 21 groten de el.

3) **PRESILLAS**: vervaardigd van werkgaren, 6/4 breed. Ze dienden tot het maken van scheepszeilen en broeken.

a) *Fijne Presillas*: van 14 tot 17 gr. de el.

b) *Gewone Presillas*: van 12 tot 15 gr. de el.

Lijnwaad dat smaller, grover en dunner was, kwam niet in aanmerking voor export. Het werd gebruikt voor zakken, pakgoed, zeil voor wagens en karren.

In de laatste decennia der eeuw werden er practisch geen fijne soorten meer vervaardigd. Over gans de lijn stelt men een gevoelige prijsdaling vast¹⁵⁹. Ruwe presillas werden verkocht aan 11 à 13 gr. de el; gewone brabantes aan 13 tot 16 gr.; brabantillas aan 16 tot 20 gr.; brabantes coffres, 20 tot 24 gr.; fijne brabantes coffres aan 24 tot 30 gr. en superfijne coffres aan meer dan 30 gr.

Aangaande de daling der lijnwaadprijzen schreef Jacopssen: „noyt mijns levens hebbe ick onse lijwaeten betercoop gheweten als nu, dat mits de differentie van de negotie met Hollant ende Inghelant”.

De Gentse lijnwaadindustrie fabriceerde dus een aantal lijnwaadsoorten, waarvan de kwaliteit zeer uiteenlopend was, wat duidelijk blijkt uit de prijsverschillen.

Het merendeel der stedelijke wevers werkte voor eigen rekening. Zodra hun stuk geweven was, gingen ze het op de markt tegen contante betaling verkopen. Vervolgens schaften ze zich op de vlas- en garenmarkt de grondstof aan, die ze nodig hadden voor een nieuw stuk. Het waren dus in zekere zin kleine zelfstandige ondernemers.

Naast de zelfstandige wevers waren er ook linnenwevers-loonarbeiders, die werkten voor kooplui. Hoewel ze een stukloon ontvingen, voerden ze toch de titel van „meester”¹⁶⁰.

Over het algemeen waren de stedelijke wevers eigenaar van hun getouw. De kostprijs was immers niet zo hoog. Uit de „Staten van Goed” blijkt dat bij het overlijden van een wever de waarde van zijn getouw geschat werd op 396 à 540 groten¹⁶¹.

De aankoopprijs van een nieuw getouw viel niet duurder uit dan een

(159) R.A.G., FF, Jacopssen, nr. 49, handelscorrespondentie 1696, 9 september; 1696, 23 februari; nr. 50, 1699, 29 december.

(160) S.A.G., reeks 165 bis, nr. 81/2, 1707.

(161) S.A.G., Registers, „Staten van Goed”, 330/206, f° 273 (Jan Devenijn; Minuten „Staten van Goed”, 332/282, 1699, 4 maart (Adriaan Debbaut).

gewoon stuk lijnwaad, dat een waarde had van 3 lb. gr. (= 720 groten). Er werden nochtans getouwen verhuurd¹⁶².

Wat dus het bezit der productiemiddelen betreft: deze waren voor het grootste deel in handen van de wevers zelf, zodat men ze van dit standpunt uit, als kleine zelfstandige ondernemers zou kunnen beschouwen.

De waarde van een getouw was echter zo gering, dat deze norm veel van zijn betekenis verliest. Daarbij komt dan nog de geringe waarde van het ander alaam, dat bij het weven te pas kwam.

Sprekende van de stedelijke wevers als van kleine zelfstandige ondernemers roept onwillekeurig een beeld van relatieve welstand voor de geest, waarvan er moeilijk sprake kan zijn. Hun zogezegde zelfstandige positie vloeide enkel voort uit de structuur van de nijverheid en de handel.

Voor de hulpkrachten van de wevers, de spoelers en bommers, lag het loon zeer laag. Het is duidelijk dat geen zelfstandig arbeider, met een dergelijk beroep een gezin in leven kon houden.

Het spoelen en bommen was dan ook het werk van jongelui, die bij een wever in dienst traden om het ambacht te leren. Zij konden er nauwelijks „den ontbijt winnen”, zodat hun ouders verplicht waren hun het middag- en avondmaal te verschaffen¹⁶³.

We hebben het merendeel der stedelijke wevers gekenmerkt als kleine zelfstandige ondernemers. Hoewel blijkt uit hetgeen volgt, dat deze opvatting niet onjuist is, zullen we toch voor een paar punten voorbehoud moeten maken. Het merendeel der wevers bezat, zoals reeds gezegd, een eigen getouw. Dit was echter niet het enige productiemiddel waarover een wever beschikte. Hij bezat o.a. ook spoelwielen, bobijnwielen, enz.

Niet alle benodigdheden waren eigendom van de wever. De weefkammen huurde hij doorgaans van een kamslager, die er een vrij hoge huur voor vroeg¹⁶⁴.

Eerste voorbehoud: al was de wever uit het oogpunt van het bedrijfskapitaal een voor het grootste deel zelfstandige ondernemer, toch was dit kapitaal zeer gering, zodat hij moeilijk de vergelijking met een waarachtig zelfstandige ondernemer kan doorstaan.

Ook de plaats, die het merendeel der stedelijke wevers in het proces van fabricage en handel bekleedde, lijkt op die van een zelfstandige. Zij kopen het garen op de garenmarkt en verkopen hun product aan de linnenkooplui op de lijnwaadmarkt. Hier moet echter een uitzondering gemaakt worden voor de wevers, die blauw en gestreept lijnwaad fabriceerden op bestelling van linnenkooplui die tegelijk koopman en in zekere zin industrieel ondernemer waren.

De zogezegd onafhankelijke positie van het merendeel der stedelijke wevers was dus vaak meer schijn dan werkelijkheid.

(162) S.A.G., Registers „Staten van Goed” 330/177, 1670, Minuten 332/23, 15.

(163) S.A.G., reeks 156, nr. 3. Industriële telling van 1738.

(164) S.A.G., reeks 156/27, nr. 4 „de huere van de cammen wordt niet bij d'elle betaelt maet par stuck”. S.A.G., Minuten Staten van Goed, 332/282, 1699, 14 maart (A. Debbaut): „... over camhuere 11 sch. 8 gr.”.

§ 3. De ambachtelijke organisatie.

Gedurende de XVIIe eeuw steunde de inrichting van de verenigde tijk- en lijnwaadwevers op de Carolijnse Concessie ¹⁶⁵, een keur van 19 augustus 1667 ¹⁶⁶ en op een decreet van 20 juni 1708 ¹⁶⁷.

De nering stond onder toezicht van een deken en van twee gezworenen „dewelcke benefens de twee afgegaen ghezwoornen ende huysmeester of ontvanger van de aermen de directie van de neeringh vormden” ¹⁶⁸. Verder was er nog de knaap belast met het innen der boeten.

Dit bestuur werd aangesteld en beëdigd door de stadsmagistraat. Van een verkiezing door de leden zelf was geen sprake. De aftredende bestuursleden moesten jaarlijks in bijzijn van de nieuw-verkozenen aan de magistraat rekenschap geven over hun beheer. Pas daarna werden deken, gezworenen en knaap door de schepenen „van huerlieden dienst, diligentie ende arbeid ghesallarieert”.

De corporatie — in feite meer een stedelijk bedrijfskader — was bedoeld voor alle stedelijke linnenwevers. Volgens de Carolijnse Concessie „mocht eenighelic weesende poorter van Ghendt in de voors. neeringhe comen, mits alvooren doende behoorlicke preuve”, waarbij een admissiegeld van 6 gulden verschuldigd was.

Uit de keur van 1667 blijkt evenwel, dat de bekwaamheidsproef niet meer vereist was ¹⁶⁹. Zelfs vreemdelingen, die het poorterschap nog niet verworven hadden, waren lid van het ambacht ¹⁷⁰.

Tot omstreeks 1667 waren er, zoals reeds werd aangetoond, ook veel onvrije linnenwevers.

Alle leden van het tijk- en lijnwaadambacht voerden de titel van meester. Wat heeft de term „meester” hier nog te betekenen? Hij sloeg, zoals reeds gezegd, zowel op de wevers-fabrikanten als op de wevers-loonarbeiders in hun dienst. Mits betaling van een gering inschrijvingsrecht, kon immers eenieder de vrijdom verwerven.

Haast alle wevers hadden slechts één getouw. Oud geworden, vielen zij de armenbus van de nering ten laste. Deze laatste beoefende de liefdadigheid jegens haar behoeftige leden. In de XVIIe eeuw werden er acht „aerme mannekens” ondersteund ¹⁷¹.

Dat de nering bezorgd was om het lot van haar oude en onvermogene leden verwondert ons niet, wanneer we weten dat de linnenwevers in de bronnen als „seer schaemele lui” worden afgeschilderd.

Gedurende de XVIIe eeuw was de corporatieve organisatie van de tijk- en lijnwaadwevers dus zeer los en weinig doeltreffend. In de nering gaven

(165) Bibl. Univ. Gent, Hs. nr. 58 „Ordonnanciën der neeringhen van Ghendt”, pp. 377-287.

(166) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 82/3, 1667, 19 augustus.

(167) F. de Potter, *op. cit.*, V, p. 166.

(168) S.A.G., reeks 156/7. Vrije neringen en algemene opgave van hun goederen, p. 168 en vlg.

(169) S.A.G., reeks 156 bis, nr. 82/3, 1667, 19 augustus.

(170) S.A.G., reeks 122, nr. 4. Bouck van de poorterye: 1542 - 1651, f° 131, f° 140, enz.

(171) S.A.G., reeks 196, 1 B, Tijkweversboek, 1685, 1688.

de linnenkooplui — zij zetelden overigens in het bestuur — de toon aan ¹⁷². Autonomie, bevoegdheid tot zekere hoogte de eigen aangelegenheden te regelen, had de nering niet. De magistraat vaardigde steeds de ordonnanties uit, dit een regeling bevatten voor de industrie of een van haar onderdelen. De stadsmagistraat was dus in feite het hoofd van de nering. De wevers beweerden terecht dat de schepenen van der Keure de „opperregenten der neeringhen” waren.

BESLUIT

Uit het voorgaande mag men concluderen dat, wat de Gentse textielindustrie en -handel betreft, de XVIIe eeuw niet alleen een merkwaardig herstel bracht, maar zelfs een onverwachte expansie.

De Gentse linnenmarkt groeide uit tot de voornaamste van de Zuidelijke Nederlanden.

Het vlasbedrijf nam in het Gentse zakenleven een ongemeen belangrijke plaats in. Voor de landslieden was de linnenindustrie slechts een bijverdienste, doch voor de stedelijke wevers vormde ze het hoofdbestaan. Wegens de concurrentie van de plattelandslinnenweverij, die vooral grof lijnwaad vervaardigde, waren de stedelijke wevers gespecialiseerd in fijnere en duurere weefsels.

De Gentse groothandelaars traden op als industriële ondernemers: zij lieten zich in met het begin- en eindproces van de lijnwaadproductie. Het grootste deel van de fabricage was echter aan hun toezicht onttrokken en de grondstof was gedurende meerdere op elkaar volgende bewerkingen, niet eens hun eigendom.

Daar duizenden een broodwinning vonden in de linnenindustrie en -handel stond alles in functie van de buitenlandse afzet. De kooplieden vonden dan ook meestal een goed gehoor bij het stadsbestuur.

De studie van de Gentse linnenindustrie en -handel leidt tot het besluit dat de XVIIe eeuw, ook wat de vlasindustrie betreft, niet in het minst het rampspoedig karakter gehad heeft, m.a.w. niet de „Ongelukseeuw” was die men er tot in een recent verleden in zag.

(172) S.A.G., reeks 154 bis, nr. 19/5, 1603. Een rekest door de wevers gericht aan de magistraat. „... sommighe coopliden, vrij wevers sijnde ende de neeringhe niet doende, ghepromoveert wesende als gheswoorne, hebben daerinne huerlieden selve ghesocht, ter groter schaede van de supplianten”.

Pogingen tot opbeuring van de Gentse wolnijverheid bij de aanvang van de XIXe eeuw

door

H. COPPEJANS-DESMEDT

De wolnijverheid, eenmaal de Gentse textielnijverheid bij uitstek, waaraan de Arteveldestad tijdens de Middeleeuwen haar macht en glorie had te danken, had tegen het einde van het Oud Regime het grootste deel van haar betekenis verloren. Weliswaar werd de wol er nog altijd bewerkt en verwerkt, maar de produktie steeg niet meer boven het lokale belang uit. Ook in de voortbrengst zelf was verandering ingetreden: de mooie kwaliteitsgoederen van de Middeleeuwen hadden de plaats ingeruimd voor goedkopere, zij het dikwijls min duurzame stoffen.

Laken werd nog vervaardigd, niet meer uit Engelse wol zoals vroeger, maar uit Spaanse wol en dit op zeer beperkte schaal. Veel meer kenmerkend voor de Gentse produktie uit die tijd waren de grovere en goedkopere stoffen, eigenlijke verbruiksartikelen in de ware zin van het woord, die vooral bij de plattelandsbevolking rond de stad grote aftrek vonden¹. Zij kwamen in tal van variëteiten voor; bestemd voor kleding onderscheidde men: baaien, carsayen, chalmouks, coatings, frisaarden, sergen en vlamink; daarnaast werden ook wollen dekens vervaardigd². Voor de goedkopere soorten gebruikte men Zeeuwse of inlandse wol, die van minderwaardig gehalte was, maar daarentegen het voordeel opleverde beterkoop te zijn³.

(1) „... Le département de l'Escaut a une population de 550.000 âmes. Au p^lat pays presque toutes les femmes s'habillent de laine. On peut dire sans exagération que 300.000 habitans n'y portent habituellement autre chose...". R(ijks) A(rchief) Gent, Dept. Schelde, 1654/1, Memorie van de Gentse wolwevers gericht tot de prefect van het departement van de Schelde d.d. 6 april 1806.

(2) (Baad): dik en grof wollen weefsel, op molton gelijkend flanel, met ketting uit kamwol en inslag uit kaardwol, gebruikt voor onderklederen, vrouwenrokken, hemden voor zeelieden en boeren; (carsay of karsaai): gekeperde wollen stof, sterk gevold en licht geschoren, dikker dan laken; (chalmouk of kalmouk): langharig wollen weefsel, aan beide zijden geruwde stof in keper of kruiskepervervinding; (coating): wollen stof, soort flanel van Engelse oorsprong; (frisaarde): wollen stof, langer van haar, grover, dikker en sterker gevold dan laken; (serge): licht gekeperd weefsel uit kamwol, waarvan de inslag minder glad en minder dicht is dan de ketting en slechts weinig in het oog springt; (vlamink of vlaeminck): wollen stof geschikt voor kleding, blijkbaar een typisch Vlaams produkt. Zie Savary des Bruslons, *Dictionnaire universel de commerce*, Kopenhagen, 5 dln., s.v.; N.W. Posthumus, *De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie*, dl. II, 's Gravenhage, 1939, blz. 317-319, blz. 323 en 326; O. Viennet, *Une enquête économique dans la France Impériale. Le voyage du Ham-bourgeois Philippe-André Nemnich* (1809), Parijs, 1947, glossarium.

(3) „Ce département comme celui de la Dyle possédait au Moyen Age diverses manufactures de draps. On n'y fabrique plus aujourd'hui de draps fins, mais seulement des étoffes communes, particulièrement de celles dites coatings, beigues etc.

Bovendien was er een niet onbelangrijke produktie van wollengaren, dat ten andere bekend stond onder de benaming van *sayette*.

De wolnijverheid kan men dus op het einde van het Oud Regime, wat de produktie betreft, te Gent in twee groepen onderscheiden: de eigenlijke produktie van stoffen, die het werk was van de weverij en de produktie van wollengaren, die het werk was van de twijnderij.

Dat onderscheid beperkte zich niet alleen tot de produktie, maar beantwoordde eveneens aan een verschil in de organisatie van de wolindustrie. De wevers immers, welke ook de soorten stoffen waren, die zij vervaardigden, waren op het einde van het Oud Regime nog steeds gegroepeerd in één ambacht: het wolweversambacht; terwijl daarentegen degenen die wollengaren produceerden (en bekend stonden onder de benaming van *fabrikanten van sayette*) geen ambacht vormden.

De nogal eigenaardige benaming van die laatsten is ongetwijfeld door het verleden uit te leggen. In werkelijkheid waren zij in de XVIe eeuw producenten van *sayette-stoffen* of *saaïen*, doch hadden blijkbaar in de loop van de volgende eeuwen het weven vaarwel gezegd om zich alleen te houden aan de produktie van wollengaren. Zij hebben aldus blijk gegeven van aanpassingsvermogen aan de economische omstandigheden en het is dan ook niet te verwonderen, dat zij in de gezamenlijke wolnijverheid te Gent een betere positie hebben behouden.

Een telling van het jaar III vermeldt inderdaad nog slechts 5 wolwevers met in het geheel 4 werklieden en 4 leerjongens; terwijl wat de *sayettefabrikanten* betreft, er 4 ondernemers met 83 arbeidskrachten worden aangegeven. Vóór de inval van de Fransen hadden deze *sayette-fabrikanten* zelfs 115 werklieden in dienst⁴. Uit andere bronnen blijkt dat de telling bovendien onvolledig is en de *sayettefabrikanten* op dat ogenblik minstens ten getale van 14 waren⁵.

Belangrijk waren die ondernemers nochtans niet. Zij beschikten over geen eigenlijke werkplaatsen. Behalve met één of twee knechten, werkten zij uitsluitend met vrouwen en kinderen, die voor hen de wol aan huis sponnen, zodat de Gentse *fabrique van sayette* in werkelijkheid een echte huisnijverheid was. De grootste ondernemer beschikte over 34 arbeidskrachten⁶.

dont le peuple s'habille. Encore tire-t-on de Zélande presque toute la laine qu'on y employe", A(rchives) N(ationales) Parijs, F/12, 631. *Statistique industrielle n. 11/28, Escaut. Fii, coton et laine*. Zie verder M. Faipoult, *Mémoire statistique du département de l'Escaut*, Parijs, jaar XIII. Heruitg. door P. Deprez, *Maatsch. voor Geschiedenis en Oudb. te Gent*, Verh. X, Gent, 1960, blz. 173-174. Zie ook [P. Botte], *Mémoire des tisserans en laine (Wollewevers) de la commune de Gand au sujet de leurs manufactures*. Gent, z.j. (1806), blz. 7: "... nous ne pouvons guères employer que des laines du pays. Nos moutons habitent, dans trois quarts de la Flandre, des terrains plus ou moins humides. La plus grande partie de laines est longue, grosse, pesante et d'une qualité inférieure..."

(4) S.A.Gent, *Serie K 2/1*, bundel A, telling van nivôse jaar III (december 1794-januari 1795).

(5) Men vergelijkte hiervoor de verklaring afgelegd door de *sayettefabrikant* A. Bouvry (S.A. Gent, *Serie K 2/1*, bundel A, telling van nivôse jaar III) met de *Wegwijzer van Gent* van het jaar 1795. In de *Wegwijzer* worden ten andere ook 9 wolwevers vermeld in de plaats van 5.

(6) S.A.Gent, *Serie K 2/1*, bundel A, telling van nivôse jaar III.

Terwijl de twijnderij van wollengaren tijdens het Frans Bewind en ook daarna een verdere roemloze stilstand heeft gekend, beleefde de wolspinnery en -weverij integendeel een ontwikkeling die het vermelden waard is.

Einde 1794, begin 1795 werd de voorraad wol nodig voor de Gentse wolwevers door de deken van het ambacht op 150.000 pond, hetzij 75.000 kgr. geschat ⁷.

In de telling van 1801 worden te Gent 18 wolnijveraars, 388 wolspinners en -spinsters, en 369 wevers vermeld, deze laatsten zonder onderscheid tussen de eigenlijke wolwevers en diegenen die katoen of linnen weefden ⁸.

De afschaffing van het ambachtswezen schijnt op technisch gebied nieuwe mogelijkheden te hebben geschapen. De wolnijveraars hadden zich zo ver weten aan te passen dat ook zij over spinmachines beschikten. Weliswaar waren het geen Engelse maar toch hoefden zij — volgens een verslag — in niets voor deze laatsten onder te doen vermits één enkele van die machines het werk van twintig tot dertig spinsters kon verrichten ⁹.

Bij de pogingen om machines in de wolnijverheid in te voeren hebben voornamelijk twee figuren een rol gespeeld: ten eerste de bekende Lieven Bauwens en ten tweede de minder bekende, maar op het gebied van de wolnijverheid veel belangrijker nijveraar Liévin François Benoit Sibille.

De pogingen van Bauwens op het gebied van de wolindustrie houden vermoedelijk verband met de leveranties aan het Franse leger, die hij op zich had genomen. In 1799 was hij bezig met het opbouwen van een wolweverij in en nabij Gent, ofschoon hij op dat ogenblik ook nog volop in beslag genomen werd door de voltooiingswerken aan zijn katoenfabriek te Passy bij Parijs ¹⁰. Meer dan waarschijnlijk heeft hij aanvankelijk zijn wolweverij te Gent ondergebracht in de familiale leerlooierij op het Nieuwland, doch reeds op 22 oktober 1799 ging hij tot de liquidatie van dat bedrijf over. Hij liet immers in de *Gazette van Gend* het volgende bericht verschijnen: „*Qu'il se trouve à vendre chez le Citoyen L. Bauwens à la fabrique de cuir au Nieuwland à Gand, trois mécaniques flamandes à filer la laine, les cardes et autres ustenciles à faire des coatings, deux métiers anglais à tisser, dévidoir et autres nécessaires, tables à polir, chaudières à teindre et quelques restants de couleurs, une rame à teindre les pièces; enfin tout ce qui est nécessaire à la fabrication de coatings. On offre aussi une partie de laine des Ardennes à un prix très modique ainsi qu'une partie de laine du pays*”.

Inmiddels had hij reeds in de zomer van 1799 een andere wolweverij te Drongen op touw gezet, waar hij zich toelegde op het weven van coatings. Dat het voor hem een nieuwe nijverheid was die hij aanpakte, blijkt duidelijk uit het feit dat hij op 13 augustus 1799 aan de directeur van zijn

(7) *Eod. loco*.

(8) *Eod. loco*, bundel D, telling van het jaar IX-X (1801-1802).

(9) „*Nous avons des mécaniques pour filer la laine, qui proportion gardée, ne le cèdent en rien aux mécaniques anglaises. Une de nos mécaniques économe vingt à trente fileuses: nous pouvons les augmenter au besoin et les porter au même degré d'action et de perfection que les Anglais ont porté les leurs...*”, [P. Botte], *O.c.*, blz. 7; nadere bijzonderheden omtrent de technische samenstelling van bedoelde machines zijn ons niet bekend.

(10) A. Desprechins, *Liévin Bauwens et sa famille*, Brugge, 1954, blz. 35 e.v. (*Tablettes des Flandres*, REC. 5).

onderneming, zijn latere schoonbroer Bernard de Pauw instructies zond over het soort stoffen die moesten geweven worden, maar daarbij de kenschetsende opmerking voegde: „... à présent vous ferez faire une pièce qui ne soit pas trop longue mais exactement de la même finesse que l'échantillon ci inclus et vous ferez acheter la laine propre à cela; je ne sais si cela doit être teint avant d'être tissé ce que vous informerez...”¹¹

Bauwens was dus op dat ogenblik een volslagen *homo novus* in het vak. Hij was de zakenman, die meer door intuïtie dan door berekening de mogelijkheid van de wolweverij heeft gevoeld, en zodra het hem duidelijk werd dat de zaak geen toekomst had, deze opnieuw liet varen.

Een veel ernstiger poging om de Gentse wolweverij een grootser opzet te geven en een nieuwe geest bij te brengen werd ondernomen door een Gentenaar, die zijn gehele leven buiten dat bedrijf had gestaan en die pas op rijpere leeftijd tot de wolindustrie overging.

Inderdaad Liévin François Benoit Sibille werd te Gent geboren op 24 april 1760. Hij huwde er Anna Catherina de Ketelaere en was eerst jarenlang bedrijvig als *zeemledertouwer*¹².

Een zakenreis naar Londen in 1797 werd voor hem aanleiding tot politieke moeilijkheden met het Franse Bestuur, zo zelfs dat hij meer dan een jaar lang terecht kwam eerst in het Tuchthuis te Gent en daarna in de gevangenis te Rijsel¹³.

Misschien had hij bij zijn verblijf te Londen er de wolindustrie en haar technische uitrusting van meer nabij leren kennen; hoe het ook zij in ieder geval na afloop van zijn avontuur met de Franse Overheid, ging hij omstreeks 1799 in zijn geboortestad over tot de oprichting van een wolspinnery, -weverij en -ververij.

Een gebouw achteraan zijn woning, gelegen in de Sint Lievensstraat tegenover de ruitery-kazerne, richtte hij als werkplaats in en bracht er zestien weefgetouwen voor coatings in onder. Bovendien beschikte hij ook buitenshuis over nog acht andere. In minder dan vier jaar had hij zich reeds zover in zijn nieuw bedrijf weten in te werken, dat hij zich in staat achtte om met zijn weefsels aan de tentoonstelling te Gent van het jaar XI (1803) deel te nemen.

In het rapport van de jury wordt in uiterst vleierende bewoordingen over zijn produktie gehandeld, zodat het geen verwondering baart dat hem een zilveren medaille te beurt viel¹⁴.

(11) S.A.Gent, *Fonds N. de Pauw*, brief van Lieven Bauwens aan Bernard de Pauw d.d. 26 thermidor jaar VII (13 augustus 1799).

(12) S.A. Gent, *Tellingsregister*, VIe sectie, volkstelling 1833, Sint Lievensstraat nr. 6; *Wegwijzer van Gent*, 1782, blz. 99; 1783, blz. 100; hij overleed te Gent op 22 november 1837, zie *Burgerlijke Stand van Gent*, Overlijdens, s.d^e.

(13) Zie hiervoor zijn rekest gericht tot koning Willem I d.d. 28 mei 1825 voor het bekomen van een lening van 8.000 fl., A(lgemeen) R(ijksarchief) Den Haag, *Staatssecretarie* 2352, K.B. van 7 november 1825, n° 75.

(14) *Procès-Verbal des opérations du jury... pour examiner les produits de l'industrie départementale réunis au salon de la Mairie de Gand à l'occasion du passage du Premier Consul*, Gent, jaar XI (1803), blz. 13. Zie verder over deze tentoonstelling: P. Claeys, *Une exposition nationale à Gand en 1803*. In: *Pages d'histoire locale*, dl. I, Gent, 1885, blz. 59-68.

Die eervolle onderscheiding was een aansporing zodat hij in de daaropvolgende jaren met verduubelde ijver ging doorwerken. Zijn pogingen werden ongetwijfeld met succes bekroond, want in 1806 had hij reeds honderd-zestig werklieden in dienst ¹⁵.

De uitbreiding van zijn bedrijf was waarschijnlijk in de eerste plaats te wijten aan de deugdzaamheid van zijn fabrikaat, dat hem een grote afzet bezorgde. Het beste bewijs voor de degelijkheid van zijn produkten vindt men reeds in het feit dat op de tentoonstelling van het jaar XIII (1806) hem de grootste onderscheiding, namelijk een gouden medaille werd toegekend ¹⁶. Verder hadden de omstandigheden ongetwijfeld ook tot de bloei van zijn bedrijf bijgedragen. De economische maatregelen tegen Engeland uitgevaardigd en naderhand de Continentale Blokkade hadden immers een einde gesteld aan de overgrote toevoer van Britse wollenstoffen.

Deze economische politiek was ongetwijfeld de Gentse wolindustrie in het algemeen ten goede gekomen, al werd door de Gentse wolwevers nog fel geklaagd over de Engelse concurrentie, die nog lange tijd op behendige wijze haar weefsels clandestien wist te importeren ¹⁷.

Doch alles bij mekaar kende de Gentse wolindustrie in de eerste jaren van de XIXe eeuw een vrij voorspoedige tijd. Het aantal arbeidskrachten, die in die nijverheid werd te werkgesteld, beliep zelfs op een bepaald ogenblik tot 479.

Deze gunstige toestand bleef echter niet voortduren. De depressie van het tweede halfjaar van 1808 vond ook weerklank in de wolnijverheid te Gent. De produktie liep achteruit en het aantal werklieden werd van 479 op 230 teruggebracht ¹⁸. Zeer lang schijnt de crisistoestand niet te zijn blijven voortduren en alhoewel geen preciese gegevens voorhanden zijn, mag men wellicht aanvaarden dat de reprise, zoals in de katoenindustrie zich reeds in het daaropvolgende jaar voordeed, zonder dat nochtans het juiste tijdstip daarvan nader kan worden bepaald ¹⁹.

In ieder geval is het aantal werklieden in de eerste semester van 1810 terug gestegen tot 377 en zal het in de tweede semester 399 bereiken ²⁰.

Voor Sibille was echter de grootste bloeitijd definitief achter de rug. Voortaan moest hij de eerste rang onder de Gentse wolnijveraars afstaan aan een zekere Maes. Als opvolger van Lieven Bauwens had deze laatste van 22 maart 1810 af de leiding op zich genomen van de produktie in het Tuchthuis te Gent ²¹.

(15) A.N. Parijs, *F 12/1549*, Bulletin industriel, Lainages, Département de l'Escaut, ville de Gand.

(16) Vermeld in een verslag van de gouverneur van Oost-Vlaanderen gericht tot de Staatsraad, Administrateur voor de Nationale Nijverheid d.d. 26 augustus 1825, R.A.Gent, *Hollands Fonds*, n° A 452.

(17) R.A.Gent, *Dept. Schelde n° 1654/1*, Memorie van de Gentse wolwevers gericht tot de prefect van het departement d.d. 6 april 1806.

(18) S.A.Gent, *Serie K 2/1*, bundel G, *Etat du nombre des individus occupés dans les fabriques et manufactures de la commune de Gand*, 1808.

(19) Voor de toestand in de katoenindustrie zie J. Dhondt, *L'Industrie cotonnière gantoise à l'époque française*. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, dl. II, blz. 250 e.v.

(20) A.N.Parijs, *F 12/1574*, zie ook Bijlage B blz. 19.

(21) S.A.Gent, *Fonds N. de Pauw*, schrijven van de prefect van het departement

Dan terwijl Lieven Bauwens zich vooral op de katoennijverheid had toegelegd en onder zijn beheer vlas en wol in het Tuchthuis slechts bijkomstig werden bewerkt, wijdde Maes zich uitsluitend aan de wolindustrie. De gunstige economische voorwaarden waarin hij werkte en niet in het minst de goedkope arbeidskrachten waarover hij beschikte, waren oorzaak dat zijn Gentse mededingers niet tegen hem waren opgewassen. Jarenlang bleef hij de eerste plaats onder de Gentse wolnijveraars bekleden.

De produktie van de Gentse wolnijverheid, daarin natuurlijk begrepen die van het Tuchthuis, bedroeg in 1810 in totaal 55.082 kgr. spinwol en 2.114 stukken stoffen. Men beschikte er in het geheel over een dertigtal mechanische spinwerktuigen en het dubbele aan weefgetouwen. In het eerste halfjaar van 1811 steeg het aantal arbeiders tot 422 en werden er 25 mechanische spinmolens en 66 weefgetouwen geteld. In vergelijking met de voorgaande semester werden nochtans ruim 2.000 kgr. wol minder gesponnen en nagenoeg 100 stukken weefsel minder gefabriceerd²².

In tegenstelling met de katoen- en vlasnijverheid was de crisis van 1810-1811 veel minder merkbaar in de Gentse wolindustrie. Op enkele uitzonderingen na bleef de toestand bij het grootste aantal der Gentse wolnijveraars stationair. Merkwaardig is dat juist diegenen die zich qua produktie en aantal arbeidskrachten boven de doorsnee Gentse wolnijveraar verhieven daarentegen wél werden getroffen. Dit geldt in de eerste plaats voor Lacombe en Driessens, die resp. vóór de crisis 26 en 29 personen in dienst hadden. De produktie van de eerste verminderde met 72,72 %, deze van de tweede met 37,5 %, terwijl ook het aantal werklieden bij Lacombe van 26 op 8 en bij Driessens van 29 op 20 werd teruggebracht.

Het grootste slachtoffer was echter ontegensprekelijk de voornaamste Gentse wolnijveraar Sibille. Zijn produktie aan spingaren werd met 78,33 % gereduceerd; zij viel inderdaad terug van 12.000 kgr. (1^e semester van 1810) tot 2.600 kgr. (1^e semester 1811); terwijl het aantal van de door hem geweven stoffen in die respectieve semesters daalde van 240 tot 50 stukken. In het eerste halfjaar van 1810 beschikte hij over 68 arbeidskrachten, 13 mechanische spinmachines en 10 weefgetouwen; een jaar later had hij nog slechts 15 werklieden in dienst en waren er in zijn onderneming maar één enkele mechanische spinmolen en twee weefgetouwen meer in werking. Nochtans kan men zich de vraag stellen of de oorzaak van zijn ondergang wel haar oorsprong vindt in de depressie van 1810-1811, of niet eerder moet worden gezocht — zoals reeds hoger aangestipt — in de groeiende concurrentie hem aangedaan door de ondernemer van het Tuchthuis, Maes. Het feit dat ook in de jaren na de crisis de onderneming van Sibille geen heropleving meer kende, wijst reeds in die richting²³.

van de Schelde gericht aan Lieven Bauwens d.d. 13 februari 1810, waarin hij hem mededeelt dat de lokalen van het Tuchthuis tegen 22 maart 1810 moeten zijn ontruimd.

(22) S.A.Gent, *Serie K 2/1*, bundel 0 : *Etat de situation des fabriques et manufactures de draps et autres étoffes de laine de toute espèce...* Zie ook Bijlage D, blz. 26-27.

(23) S.A.Gent, *Serie K 2/1*, bundel 0 : *Etat de situation des fabriques d'étoffes de laine de toute espèce pendant les 1e et 2e semestres 1810, les 1er et 2me semestre 1811 et le 1er semestre 1812*, M.L Sibille, rue St. Liévin. Zijn zesmaandelijks produktie blijft onveranderlijk 2.600 kgr. spinwol en 50 stukken weefsel; inmiddels had hij zich ook op de lintweverij toegelegd. Men vergelijkte eveneens Bijlage D, blz. 26-27.

Alles bij mekaar kan men besluiten dat de crisis van 1810-1811 in feite de Gentse wolnijverheid op enkele uitzonderingen na weinig of niet heeft aangetast. De reden daarvan moet gezocht worden in het lokale karakter van die industrie. De doorsnee wolnijveraars in de Arteveldestad waren immers niet meer dan ambachtslieden, die de plaatselijke afzetmarkt verzorgden en over een vaste cliënteel beschikten. De ongunstige conjunctuur ging om zo te zeggen aan hen ongemerkt voorbij, misschien wel juist door het feit dat bij hen de produktie veel minder opgedreven was dan bij de grotere ondernemers.

Ook in het volgende jaar, zich uitstrekkend over de tweede semester van 1811 en de eerste semester van 1812, onderging hun voortbrengst geen noemenswaardige verandering. Indien het totale cijfer van de Gentse produktie en het aantal arbeidskrachten stegen, was dit essentieel te wijten aan de voortbrengst van het Tuchthuis.

Zoals hoger vermeld werd het Rasp- of Tuchthuis te Gent pas in de tweede trimester van 1810 volop voor de wolnijverheid georganiseerd. Zoals duidelijk blijkt uit de navolgende tabel ging de produktie in stijgende lijn, om haar hoogtepunt te bereiken in de tweede semester van 1811 toen aldaar 19.000 kgr. wol werden gesponnen en 625 stukken werden gefabriceerd ²⁴:

PRODUKTIE VAN HET TUCHTHUIS TE GENT
1810-1813

SEMESTERS	AANTAL		AANTAL WERKLIEDEN			HOEEVELHEID AANTAL	
	mecha- nische spinma- chinen	weef- getouwen	voor het spinnen	voor het weven	voor de overige bewer- kingen	gesponnen wol in kgr.	stukken
1° sem. 1810	2	2	24	5	6	350	10
2° sem. 1810	6	10	60	20	15	3.060	160
1° sem. 1811	9	25	80	54	30	5.500	237
2° sem. 1811	1	50	200	110	50	19.000	625
1° sem. 1812	1	50	200	110	50	18.500	625
2° sem. 1812	1	40	80	70	30	6.000	202
1° trim. 1813	1	35	115	70	35	5.792	236
2° trim. 1813	1	37	80	74	34	3.772	166
3° trim. 1813	1	25	40	42	15	2.261	148

In dit semester werden te Gent in het totaal met inbegrip van de produktie in het Tuchthuis 36.850 kgr. spinwol en 1357 stukken weefsel vervaardigd; het aantal arbeiders steeg tot 624 ²⁵.

(24) *Eod. loco, Etat de situation des fabriques et manufactures de draps et autres étoffes de laine (1810-1813)*. Men vergelijkte verder deze tabel met Bijlage C, blz. 24.

(25) *Eod. loco*.

Het verschil in produktiviteit van de vrije werklieden en die van de kostgangers uit het Tuchthuis is werkelijk opvallend. Bij deze laatsten is zij zeer laag en bedraagt nauwelijks de helft, soms slechts een derde van die van de gewone werkman.

Inderdaad in het tweede halfjaar van 1811 waren er op een totaal van 286 spinners of spinsters 200 in het Tuchthuis werkzaam; terwijl er op 155 wevers er 110 tot de kostgangers van voornoemde instelling behoorden. De produktie van de 200 spinners-gevangenen bedroeg in de tweede semester van 1811 in het geheel 19.000 kgr, hetzij 95 kgr per hoofd. De 86 vrije werklieden die in diezelfde tijd in de stad werkzaam waren, vervaardigden daarentegen 17.850 kgr. spinwol hetzij 207,5 kgr. per persoon. Op de totale produktie van 1357 stukken, werden er in het Tuchthuis door 110 gevangenen 625 stukken geweven, hetzij gemiddeld 5,7 per hoofd. De 732 overige stukken werden in de stad gefabriceerd door 45 wevers wat een gemiddelde produktie vertegenwoordigt van 16,3 stukken. Dit verschil in produktiviteit wordt begrijpelijk, wanneer men bedenkt dat de vrije werklieden eigenlijke vakmensen waren, terwijl de gevangenen meestal niet meer waren dan gelegenheidsspinners en -wevers²⁶.

Die gunstige toestand in de Gentse wolindustrie strekte zich verder uit over de eerste semester van 1812, waarna de daling inzette. In 1812 werden te Gent 63.576 kgr. spinwol en 2.369 stukken weefsel gefabriceerd, waarvan de totale waarde respectievelijk op 300.000 fr. en 219.300 fr. werd berekend. Onder de voornaamste producenten worden behalve Maes, ondernemer in het Tuchthuis, nog steeds Sibille en Lacombe geciteerd²⁷.

Vermeldenswaardig is dat zelfs bij een stijgende produktie het aantal mechanische spinwerktuigen te Gent hoe langer, hoe meer afnam. Inderdaad in het eerste halfjaar van 1810 werden te Gent 31 mechanische spinmachines geteld en bedroeg de gehele voortbrengst van spinwol 28.636 kgr.; twee jaar later zijn er bij een totale produktie van 36.300 kgr. spinwol (1e semester 1812) nog slechts 17 mechanische spinmachines in werking. Maes, die in het Tuchthuis te Gent in de eerste semester van 1811 niet minder dan 9 mechanische spinwerktuigen gebruikte, hield er in de tweede helft van datzelfde jaar nog één enkele over, alhoewel zijn produktie steeg van 5.500 kgr. tot 19.000 kgr²⁸.

Daaruit mag men wellicht besluiten, dat de mechanische spinwerktuigen waarover men te Gent op dat ogenblik beschikte blijkbaar technisch geen

(26) *Eod. loco.*

(27) R.A.Gent, *Dept. Schelde, n° 1654/1*. De produktie van de 2369 stukken wordt als volgt gedetailleerd :

„844 Pièces de draps à 24 m. & à 18 fr. le m. ou à fr. 432 la pièce	fr. 148.608
745 Pièces de tricot 9 fr. le m. ou à fr. 216 la pièce	fr. 160.920
412 Pièces de coatings 10 fr. le m. ou à fr. 240 la pièce	fr. 98.880
106 Pièces de tirtaine 4 fr. le m. ou à fr. 96 la pièce	fr. 5.176
167 Pièces de frisarde & flanelle 5 fr. le m. ou à fr. 120 la pièce	fr. 20.040
595 Pièces bay & diverses 6 fr. le m. ou à fr. 144 la pièce	fr. 85.680
<u>2369 Pièces dont la valeur est de</u>	<u>fr. 519.304</u>
à déduire valeur de la laine filé	fr. 300.000
Reste pour valeur des produits	fr. 219.304

(28) Zie de tabellen blz. 7 en Bijlage C, blz. 24.

voldoening schonken, met als gevolg dat zij grotendeels opnieuw door de handarbeid werden vervangen.

In 1810 nam Gent als centrum van wolnijverheid in het departement van de Schelde één van de voornaamste zoniet de voornaamste plaats in. Uit de voorhanden gegevens blijkt dat Gent in 1812 door Ronse voorbijgestreefd werd, niettegenstaande de produktie van Gent slechts in de tweede semester van dat jaar achteruitliep. Ook te St.-Niklaas was een daling op dat ogenblik vast te stellen. Te Ronse daarentegen bleef de stijging aanhouden tot en met de derde trimester, waarna eveneens een daling intrad. In 1813 was de vermindering van de produktie te Ronse en te St.-Niklaas echter veel geringer dan te Gent, zodat die beide Vlaamse steden Gent bleven overtreffen ²⁹.

De daling in de produktie te Gent werd reeds vastgesteld door de burgemeester van die stad in zijn schrijven van 11 december 1812, waarin hij uitdrukkelijk verklaart de reden van die achteruitgang niet te kennen ³⁰.

Inderdaad in de tweede helft van 1812 werden nog slechts 27.276 kgr. wol gesponnen en 1012 stukken gefabriceerd tegenover respectievelijk 36.300 kgr. en 1357 stukken in de eerste zes maanden van datzelfde jaar ³¹. In tegenstelling met de bewering van de burgemeester werd niet alleen in het Tuchthuis, maar ook bij de kleinere ondernemers achteruitgang geboekt. Op het ogenblik van zijn schrijven kon hij immers nog geen volledig overzicht hebben van de toestand.

In 1813 kreeg de achteruitgang een nog meer uitgesproken karakter; gedurende de eerste zes maanden van dat jaar bedroeg de Gentse produktie aan gesponnen wol niet meer dan 12.651 kgr. en werden in het geheel 801 stukken weefsel gefabriceerd. Die daling was evenwel niet algemeen of was tenminste niet zo aanzienlijk in de overige plaatsen van het departement; de andere centra van enige betekenis als Ronse, St.-Niklaas en Eeklo bleven zich min of meer handhaven ³². Zij vond echter wel weerklank in de Gentse katoenindustrie, maar de oorzaken van de achteruitgang in deze laatste gouden nachts niet voor de wolnijverheid ³³.

Voor latere tijd ontbreken de uitvoerige statistieken, die voor de periode van 1810-1813 voorhanden zijn. Wel werden nog enkele tellingen verricht, die evenwel heel wat minder gedetailleerd zijn en o.m. geen inlichtingen meer verschaffen over de produktie. Zij laten nochtans toe, tot op zekere hoogte, de verdere evolutie in de wolindustrie te Gent te volgen.

(29) Zie de tabellen Bijlage B, blz. 19-22.

(30) „... L'état relatif aux fabriques d'étoffes de laine vous convaincra que cette fabrication a prospéré depuis le commencement de 1811 et pendant les 6 premiers mois de la présente année. J'ignore les motifs qui ont fait diminuer pendant le précédent trimestre l'activité qui régnait à cet égard dans la maison centrale de détention. Cet établissement est le plus considérable et le seul où il se fabrique des draps et du tricot. Les autres fabriques ne donnent que des étoffes grossières et la quantité de leurs produits n'a guères varié depuis trois ans...”, S.A.Gent, Serie K 2/1, bundel L, brief van de burgemeester van Gent d.d. 11 december 1812 aan de prefect van het departement van de Schelde.

(31) Zie de tabel Bijlage C, blz. 24.

(32) *Eod. loco*, Bijlage B, blz. 21.

(33) Als één van de belangrijkste oorzaken voor de achteruitgang van de katoenindustrie wordt aangegeven het tekort aan grondstof, zie J. Dhondt, *O.c.*, blz. 264-265.

In de statistische opgave van 1816 die minder volledig is, werden slechts elf wolnijveraars opgenomen, die gezamenlijk over 103 arbeidskrachten beschikten. Maes had ondertussen afgezien van de uitbating van het Tuchthuis te Gent, blijkbaar om geen andere reden dan dat die onderneming niet langer renderend was. Als belangrijkste ondernemer treedt Quanonne uit de Brabantdam op de voorgrond, die eerst als katoenspinner bedrijvig was, maar sedert 1810 zijn eerste proefnemingen in de wolindustrie had aangevangen. Zij werden blijkbaar met een zeker succes bekroond, want in 1816 had hij 31 werklieden in dienst³⁴.

Anderen zoals Driessens en Sibille hadden op het einde van het Frans Bewind hun bedrijf bijna een jaar lang stilgelegd, maar waren opnieuw van wal gestoken. In 1816 stelde de eerste 18 arbeidskrachten te werk; de tweede niet meer dan 6. Het daaropvolgende jaar had Driessens 33 werklieden in dienst, meer dan hij er ooit tot dan toe had³⁵.

Bij de telling van 1819 werden te Gent 14 wolnijveraars met in totaal 129 werklieden opgetekend³⁶. Tot op het einde van het Hollands Regime en zelfs in de eerste jaren van de Belgische Onafhankelijkheid zal de toestand van de wolindustrie te Gent maar weinig of geen veranderingen meer ondergaan. Wel vermeldt de statistische opgave van 1824 twaalf ondernemers met in het geheel 53 arbeidskrachten; en die van 1829 slechts vijf bedrijven met in totaal 73 werklieden, maar blijkbaar zijn die tellingen onvolledig³⁷. Tot en met 1835 en ook na dat jaar worden in de *Wegwijzer van Gent* daarentegen nog altijd een zestiental wolnijveraars opgegeven. Onder hen vindt men oude vertrouwde namen terug als Van der Vaeren, de beide Toeffaerts en Sibille; maar nog talrijker zijn de nieuwe namen als Bouché, Derop-De Pauw, van den Bulcke en Strobbe om maar enkele te noemen. Daaruit blijkt duidelijk dat de wolindustrie te Gent nog altijd door nieuwe krachten werd gevoed.

Sedert de Franse tijd heeft de wolnijverheid te Gent nochtans geen merkbare heropleving meer gekend. De enige poging om het bedrijf op grotere leest te schoeien was andermaal afkomstig van Sibille.

Na in het begin der twintigerjaren zijn wolspinnerij en -weverij volledig te hebben gestaakt, om zich te wijden aan de linnenblekerij en een chico-reifabriek, wenste Sibille in 1825 zijn oud bedrijf weer op dreef te brengen³⁸. Zijn wolspinnerij en -weverij lag hem blijkbaar zo nauw aan het hart, dat hij zich nooit van de uitrusting van zijn onderneming had ont-

(34) S.A.Gent, *Serie K 2/1*, bundel DD, *Flandre Orientale. Ville de Gand. Tableau statistique des fabriques et manufactures* (1816).

(35) *Eod. loco*, bundel FF, brief van Ferdinand Quanonne gericht tot de politie-commissaris van zijn wijk d.d. 15 februari 1817, waarin hij naam, adres en functie van zijn werklieden opgeeft.

(36) *Eod. loco*, *Serie K 2/2. Stad Gent. Gemeentepgave der fabrieken en werk-winkels... op den 31sten december 1819.*

(37) *Eod. loco*, *Serie K 2/1*, bundels HH en KK, Stad Gent, 1824. Naamlijsten van de fabrikanten, het soort fabriek dat zij uitoefenen en het aantal van hun werklieden, per wijk; 1829: *Staat der fabrieken der stad Gent, intra en extra muros.*

(38) R.A. Gent, *Hollands Fonds, n° A 452*, verslag van de gouverneur van Oost-Vlaanderen gericht tot de Staatsraad, Administrateur voor de Nationale Nijverheid d.d. 26 augustus 1825 betreffende Sibille.

daan. Hij beschikte nog steeds over 24 weefstoelen met hun toebehoorten, bom- en spoelwielen, kaarden, mechanische spinmolens, persen, twee koperen fornuizen voor het verven, cylinders en dergelijke meer.

Toch voorzag hij dat het opnieuw in werking stellen van zijn fabriek allerlei onkosten zou mede brengen, en daar hij niet over het nodige kapitaal beschikte, wendde hij zich daarvoor tot de koning. Zijn verzoek om een lening van 8.000 gulden werd ingewilligd bij Koninklijk Besluit van 7 november 1825³⁹.

Hij toog onmiddellijk aan het werk, maar een brand in zijn fabriek op 28 december 1826 vernielde voor een groot deel de uitrusting van zijn onderneming benevens een aantal koopwaren die er zich bevonden.

Hij liet zich echter niet ontmoedigen en trof onmiddellijk maatregelen voor de heropbouw van zijn bedrijf, wat wel een sprekend bewijs is van de onuitputtelijke energie, waarover deze lang niet meer zo jonge man beschikte, — hij was immers op dat ogenblik bijna 67 jaar oud.

Toch schijnt zijn onderneming niet de uitbreiding te hebben genomen, die hij had gewenst, evenmin als dit het geval is geweest met de Gentse wolnijverheid in het algemeen⁴⁰.

De voornaamste reden daarvan was ongetwijfeld de Engelse concurrentie, die zich na de Continentale Blokkade in al haar scherpste opnieuw deed voelen. Engeland maakte inderdaad van de gelegenheid gebruik om haar sinds jaren gestockeerde goederen tegen zeer lage prijzen op de markt te werpen. Maar ook later verschaft de voorrang inzake industriële uitrusting haar het dubbele voordeel van goede kwaliteit tegen lagere prijzen te kunnen leveren.

In een schrijven van 15 februari 1817 voorzag Ferdinand Quanonne dat hij door de Engelse concurrentie en de smokkelhandel weldra verplicht zou zijn al zijn werklieden te ontslaan, daar het hem niet langer meer mogelijk was aan die mededinging het hoofd te bieden⁴¹.

Bij de enquête van 1819 gingen alle Gentse wolnijveraars akkoord om te verklaren dat hun bedrijf grote hinder ondervond vanwege de in de vreemde gefabriceerde stoffen. Als middel om hierin te verhelpen vroegen zij een totaal invoerverbod op alle goederen, die in het buitenland werden geproduceerd, en een uitvoerverbod voor de ruwe, gewassen en gekamde wol. Om de export van hun eigen produktie te bevorderen, stelden zij de

(39) Deze lening werd hem toegestaan tegen zeer gunstige voorwaarden. De interest werd vastgesteld op 3% per jaar. Het kapitaal moest binnen een termijn van tien jaar zijn afgelost, met schijven van 2.000 gulden te beginnen van het zevende jaar af. Zie A.R.Den Haag, *Staatssecretarie n° 2352*, K.B. 7 november 1825, n° 75.

(40) R.A.Gent, *Hollands Fonds, n° A 452*, schrijven van de gouverneur van Oost-Vlaanderen gericht tot de Staatsraad, Administrateur voor de Nationale Nijverheid d.d. 3 november 1827 betreffende de brand in de fabriek van Sibille met voorstel tot regeling van de schadevergoeding.

(41) „*Se'on votre invitation voici les noms, qualités et demeures de mes ouvriers. J'ai l'honneur de vous prévenir en même tems que je suis obligé de les renvoyer tous dans une 12e ou 15e de jours. La marchandise anglaise m'ayant fait trop de tord cet hiver et la fraude sur les frontières de France pour entrer dans ce pays étant de 4½ à 5 pour cent, nous fait travailler à peu près en concurrence avec la France où les mains d'œuvre sont à meilleur compte que dans ce pays*”. S.A.Gent, *Serie K 2/1*, bundel CC, brief van Ferdinand Quanonne gericht tot de politiecommissaris van zijn wijk d.d. 15 februari 1817.

toekenning van premies voor ⁴². Op zulk een radicaal voorstel werd vanzelfsprekend in Den Haag niet ingegaan.

In 1824 wisten de Gentse wolnijveraars hun eisen heel wat meer te temperen. Zij verzochten om de wollen goederen niet langer meer volgens de waarde maar per gewicht te belasten. Dit redelijke voorstel werd ingewilligd door de wet van 24 maart 1826 ⁴³.

Die maatregel was nochtans niet van aard om de Gentse wolindustrie op te beuren, die zelfs onder de gunstigste voorwaarden ten tijde van het Keizerrijk geen hoge vlucht had genomen. Het was en bleef essentieel een lokale nijverheid, die de plaatselijke afzetmarkt verzorgde en zelfs op dat terrein met vreemde concurrentie te kampen had. Onvermijdelijk moest zij in die omstandigheden geheel ten onder gaan. Dat was pas een voldongen feit nà de periode die hier werd behandeld.

(42) *Eod. loco*, Serie K 2|2, *Stad Gent. Gemeenteopgave der fabrieken en werk-winkels... op den 31sten december 1819*.

(43) A.R. Den Haag, *Staatssecretarie n° 2130*, rapport van de minister voor Nationale Nijverheid en Koloniën en van de Staatsraad, Administrateur der Directe Belastingen, op een rekwest van een aantal fabrikanten van wollen stoffen te Brussel en te Gent „hun verlangen te kennen gevende dat genoemde stoffen bij het gewigt worden belast en wel op het inkomen met f 100 de 100 nederlandsche ponden”; zie ook R. Demoulin, *Guillaume 1er et la transformation économique des Provinces Belges (1815-1830)*, Luik-Parijs, 1938, blz. 126.

BIJLAGE

INLEIDING

Deze bijlage bevat het statistische materiaal over de wolindustrie dat bij de archiefopsporingen aan het licht kwam en bovendien een statistische tabel, die op grond van archief gegevens werd samengesteld.

Het statistische materiaal werd in drie afdelingen onderscheiden: de eerste met betrekking tot het algemeen statistisch overzicht, de tweede betreffende het departement en de derde betreffende de stad Gent. De vindplaatsen van de bronnen worden bij iedere tabel afzonderlijk vermeld¹.

De eerste afdeling (A) bevat — zoals gezegd — de algemene statistiek van de wolnijverheid in Frankrijk voor de jaren 1810-1813. Alleen die gegevens werden opgenomen die van betekenis zijn voor het gebied van het latere België. Daar de statistiek naar de bestuurlijke indeling van het Franse Rijk departementsgewijze was opgemaakt, bood een dergelijke uitgave geen bezwaren. Het was zelfs overbodig de Belgische departementen, die voor de wolnijverheid zonder belang waren, in de uitgave op te nemen; terwijl daarentegen het Departement du Nord wegens de nauwe connecties met Vlaanderen niet achterwege kon worden gelaten.

De opgenomen departementen beperken zich tot het traditionele gebied van de wolnijverheid; zij betreffen: Oost- en West-Vlaanderen, Henegouwen en de streek van Verviers (departementen van de Schelde, van de Leie, van Jemappes en van de Ourthe). De overige departementen komen wel op de lijst voor maar bevatten geen gegevens.

Merkwaardig is bovendien dat voor het departement van de Ourthe met het zó belangrijke wolcentrum Verviers alleen voor de jaren 1810-1811 cijfers voorhanden zijn, terwijl zij voor de volgende jaren geheel ontbreken. Welke de reden daarvan mag zijn blijft een onopgeloste vraag.

De tweede afdeling (B) groepeerde de statistieken die het departement van de Schelde betreffen en die gediend hebben tot grondslag van de algemene statistiek in de eerste afdeling gepubliceerd. Die departementale tabellen onderscheiden — zoals men zal zien — de gegevens naar de steden of de arrondissementen. Zeer nauwkeurig is men daarbij niet te werk gegaan, want voor de jaren 1810-1811 worden alleen Gent, Aalst en Sint-Niklaas vermeld; terwijl van 1812 af bovendien Ronse, Bassevelde en Eeklo worden aangegeven. Daarbij werd van de tweede trimester van 1813 af nog De Klinge gevoegd. Deze tabellen die evenals de voorgaande op de *Archives Nationales* te Parijs berusten, werden in de mate van het mogelijke vergeleken met de gegevens berustend op het Rijksarchief en het Stadsarchief te Gent. Aldus kwamen een aantal verschillen aan het licht, die een korte commentaar wettigen.

Zo werden de gegevens betreffende de eerste semester van 1811 te Parijs verdubbeld om de statistische opgave voor het gehele jaar te bekomen.

(1) Zie over de aanleiding, de wijze van telling en opstelling van deze statistieken: H. Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot een kritische studie over de nijverheidsstatistieken uit de jaren 1795-1846*. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, dl. CXXXVI (1960), blz. 22 e.v.

Men weet dat de cijfers voor de eerste semester van 1811 pas in het najaar van 1812 door de prefect aan de centrale regering werden overgemaakt, met de mededeling dat voor de tweede semester van 1811 de toestand nagenoeg onveranderd was ². De gegevens voor het tweede halfjaar van 1811 kwamen op de prefectuur te laat in en werden blijkbaar niet meer naar Parijs doorgestuurd. In ieder geval heeft men er voor het opstellen van de Algemene Statistiek geen rekening mee gehouden.

Voor 1812 heerst een zekere verwarring inzake de opgave van het preciese tijdperk. Bij vergelijking met de cijfers voor de stad Gent (Bijlage C) is het opvallend dat de opgave voor de eerste trimester van 1812 in de departementale tabel in werkelijkheid overeenkomt met die van de eerste semester voor de stad; terwijl de tweede en de derde trimester respectievelijk overeenstemmen met de derde en de vierde trimester. Voor de laatste trimester van 1812 in de departementale opgave is geen vergelijkingspunt voorhanden.

Bij deze statistieken werd gevoegd (onder n° 2) een bijzondere opgave over de toestand te Ronse. Zij laat de controle met de departementale bewerking toe en wijst ten andere voor de eerste trimester van 1812 een grove vergissing aan.

De derde afdeling (C) bevat één enkele tabel, nl. deze over de wolindustrie te Gent, die door de magistraat werd opgesteld. De tekst is duidelijk en vergt geen verdere toelichtingen.

In de vierde en laatste afdeling (D) wordt een meer gedetailleerde statistische tabel gegeven over de toestand van de wolindustrie te Gent van 1 januari 1810 tot 30 juni 1811. Deze tabel werd opgesteld op grond van de antwoorden, die door de nijveraars aan de politiecommissaris belast met de telling werden gegeven. Zij werd door ons zelf opgemaakt met het doel de weerslag van de crisis van 1810-1811 zo nauwkeurig mogelijk te kunnen nagaan. De globale cijfers die in de statistische opgave van de stad (Bijlage C) voorkomen, laten immers niet toe vast te stellen op welke wijze de afzonderlijke bedrijven op de crisis hebben gereageerd.

Bij vergelijking van die statistiek met de opgave van de stad blijken enkele verschillen tussen de cijfers bestaan. Over het algemeen schijnen zij te moeten herleid worden tot fouten in de optelling. Die verschillen wijzen evenwel niet op een bepaalde tendens tot vermeerdering of vermindering door het stadsbestuur en zijn bovendien verhoudingsgewijze beschouwd van geringe betekenis.

(2) *Ibidem*, blz. 24.

DOKUMENTEN

A. UITTREKSELS UIT DE ALGEMENE STATISTIEKEN

In de uitgave werden de kolommen van de tabel, waarin geen cijfers voorkomen weggelaten, evenals de tweede kolom die de titel draagt: „Noms des principales villes de fabrique ou des arrondissemens”. De volgende namen komen in die kolom voor:

Escaut: Gand, Alost, St. Nicolas.

Van 1812 af worden bovendien vermeld: Renaix, Bassevelde, Eecloo. Daarbij wordt van de 2e trimester 1813 af ook gevoegd: La Clinge.

Jemappe: Tournay.

Van de 4e trimester 1812 af worden bovendien aangegeven: Ath, Leuze, Peruwelz etc.

Lys: Bruges, Ypres, Courtray.

Daarbij wordt voor de 3e trimester 1812 ook melding gemaakt van: Furnes.

Nord: Lannoy, Lille, Roubaix, Solrelibre, Avesne.

In de 4e trimester 1812 worden bovendien aangegeven: Tourcoing en Hasebrouck.

Ourte: Verviers etc.

De tabellen bevinden zich op de *A.N. Parijs, F 12/1602*.

ETAT DE SITUATION DES FABRIQUES ET MANUFACTURES DE
DRAPS ET AUTRES ETOFFES DE LAINE DE TOUTE ESPECE

... pendant l'année 1810.

Nr.	Ind. des dépt.	Nombre de		Nombre d'ouvriers employés			Quantité de laine filée (en kgr.)	Nombre de pièces
		fil. par méc.	mét. pour tiss.	fil. par méc. ou à main	au tissage	autres mains-d'œuvre		
44	Escaut	32	105	267	118	180	82.342	3.756
61	Jemappe		180	3600	700	200	300.000	22.000
74	Lys		150	6166	203	57	66.770	3.476
92	Nord		590	3400	590	1800	252.277	33.125
96	Ourte ¹	69	1918	9334	2348	6754	754.066	50.510

(1) Il manque l'arrondissement de Liège.

Nr.	Ind. des dépt.	Nombre de		Nombre d'ouvriers employés			Quantité de laine filée (en kgr.)	Nombre de pièces
		fil. par méc.	mét. pour tiss.	fil. par méc. ou à main	au tissage	autres mains-d'œuvre		
... pendant l'année 1811.								
44	Escaut	35	115	286	146	187	88.172	4.142
61	Jemmape		140	3200	550	125	234.000	14.800
74	Lys		150	6148	208	53	54.890	2.318
92	Nord		595	3380	590	1795	250.200	30.000
96	Ourte	74	1539	6718	1923	5439	561.735	38.192
... pendant le 1er trimestre 1812.								
44	Escaut	18	2614	392	2677	3223	51.230	6.054
61	Jemmape		125	3000	370	100	34.000	2.612
74	Lys		147	6137	219	50	13.800	414
92	Nord		590	3380	590	1700	62.000	7.500
... pendant le 2e trimestre 1812.								
44	Escaut	17	202	268	254	300	29.191	2.037
61	Jemmape		156	8000	203	153	75.000	1.693 ¹
								101.000 ²
74	Lys		148	4138	219	52	20.200	567
92	Nord		794	3428	819	2724	77.702	43.379
... pendant le 3e trimestre 1812.								
44	Escaut	15	180	290	226	231	26.306	1.895
61	Jemmape		180	6766	180	200	56.900	82.400 ²
								1.756 ¹
74	Lys		148	4133	139	52	15.480	433
92	Nord		794	3428	819	2724	77.702	43.379
... pendant le 4e trimestre 1812.								
44	Escaut	9	176	289	221	232	25.939	1.883
61	Jemmape		103	3505	753	115	35.300	755 ³
								33.100 ²
74	Lys		148	4138	219	52	13.170	478
								9.523
92	Nord		820	3948	1226	2247	126.759	28.000 ⁴

- (1) Tapis
(2) paires bas et bonnets.
(3) Mètres tapis.
(4) paires de bas.

Nr.	Ind. des dépt.	Nombre de		Nombre d'ouvriers employés			Quantité de laine filée (en kgr.)	Nombre de pièces
		fil. par méc.	mét. pour tiss.	fil. par méc. ou à main	au tissage	autres mains-d'œuvre		
... pendant le 1er trimestre 1813								
44	Escaut	5	154	230	187	204	22.217	2.026
61	Jemmape		100(a)	5824	810	72	59.610	1.835 ¹ 3.682 ²
74	Lys							
92	Nord		601	2820	1285	2449	126.017	62.134 50.000 ³
... pendant le 2e trimestre 1813.								
44	Escaut	11	207	343	246	256	23.252	1.983
61	Jemmape		128	8283	988	392	107.080	1.884 ⁴ 5.155 ⁵
74	Lys							
92	Nord		607	2765	1239	2439	119.089	73.685 50.200 ⁶
... pendant le 3e trimestre 1813.								
44	Escaut	15	161	207	181	136	12.938	2.146
61	Jemmape		137	6450	603	322	69.190	1.986 26.100 ⁶ 8.300 ⁷
74	Lys		145	1549	200	50	15.150	827
92	Nord		616	2661	1247	2463	116.759	73.444 50.200 ⁶

(a) *het cijfer is moeilijk leesbaar.*

- (1) Tapis.
- (2) douzaines bonneteries.
- (3) bas et bonnets.
- (4) mètres de tapis.
- (5) douzaines de bas et bonnets.
- (6) paires de bas.
- (7) bonnets.

B. DEPARTEMENTALE STATISTIEKEN

De statistieken werden integraal uitgegeven met weglating van datum en ondertekening.

Deze onder N. 1 berusten op de *A.N. Parijs, F 12/1574*. Ter vergelijking volgt onder N. 2 een statistiek van de onderprefect van Oudenaarde, die een controle met de departementale opgave voor Ronse mogelijk maakt. Deze statistische opgave bevindt zich op het *R.A. Gent, Departement van de Schelde, n° 1654/1*.

ETAT DE SITUATION DES FABRIQUES ET MANUFACTURES DE DRAPS ET AUTRES ETOFFES DE LAINE
DE TOUTE ESPECE,
pendant le 1er semestre 1810, le 2me semestre de la même année, et le 1er semestre 1811.

Ind. du sem.	Noms des princip. villes de fabr. ou des arrond.	Nombre de		Nombre d'ouvriers employés			Quantité de laine filée (en kgr.)	Fabrication —					Total.		
		fil. par méc.	mét. pour le tiss.	à la fil. méc. ou à la main	au tissage	autres mains-d'œuvres		Draps	Tricots	Coatings	Tire-taines	Nombre de pièces de frisettes Flanelles Baey sargien et vla-minkx			
1e 1810	Gand	31	58	152	71	154	28.636			479	38	30	58	438	1043
	Alost		10	3	8	6	730				24		30	52	106
	St.Nicolas	2	25	86	25	11	12.000			358	80			140	578
2e 1810	Gand	29	60	167	75	157	25.446		4	464	95	30	58	420	1071
	Alost		10	3	8	6	730				24		30	52	106
	St.Nicolas	3	35	97	35	17	14.800			426	280			146	852
		32	105	267	118	180	82.342								3756
1e et 2e 1811	Gand	25	66	166	99	163	23.356	53	143	269	35	30	58	385	973
	Alost		10	3	8	6	730				24		30	52	106
	St.Nicolas	10	39	117	39	18	20.000			592	150			250	992
		35	115	286	146	187	44.086								2071

Observations : K° 88.172 - P[ièces] 4142 an 11 (a)

(a) Zie hoger blz. 14.

... pendant l'année 1812

Ind. du trim.	Noms des princip. villes de fabr. ou des arrond.	Nombre de		Nombre d'ouvriers employés			Quantité de laine filée (en kgr.)	Fabrication — Nombre de pièces de						Total.	
		fil. par méc.	mét. pour le tiss.	à la fil. méc. ou à la main	au tissage	autres mains-d'œuvres		Flanelle	Draps	Tricot	Coatings	Tire-taines	Frisards		Baey sargien et vla-minckx
1e tri-mestre	Gand	17	91	286	155	183	36.300	60	190	435	230	32	30	380	1357
	Renaix	1	2460	2	2460	3000		405			3500				3905
	Alost		10	3	8	6	730	30							30
	St.-Nicolas		25	49	25	19	13.275	50			520	30			600
	Bassevelde		4	7	4		225	1			17				18
	Eecloo		24	45	25	15	700	72			72				144
		18	2614	392	2677	3223	51.230	618	190	435	4339	62	30	380	6054
2e tri-mestre	Gand	17	81	166	135	160	14.900	30	62	140	114	15	15	190	566
	Renaix		60		60	100		720							720
	Alost		10	3	8	6	700	28							28
	St.-Nicolas		25	49	25	19	12.725	48			501	25			574
	Bassevelde		2	5	2		160	1			3				4
	Eecloo		24	45	24	15	706	72			73				145
		17	202	268	254	300	29.191	899	62	140	691	40	15	190	2037
3e tri-mestre	Gand	9	57	191	104	87	12.376		92	170	68	59	32	25	446
	Renaix		60		60	100		700							700
	Alost		10	3	8	6	780	32							32
	St.-Nicolas		25	47	25	18	12.312	49			486	31			566
	Bassevelde		4	4	5	5	180	2			5				7
	Eecloo		6	24	45	24	658	73			71				144
		15	180	290	226	231	26.306	856	92	170	630	90	52	25	1895
4e tri-mestre	Gand	9	55	190	103	86	12.520		90	162	67	58	30	21	428
	Renaix		60		60	100		720							720
	Alost		10	3	8	6	701	30							30
	St.-Nicolas		23	46	22	19	11.900	42			485	33			560
	Bassevelde		4	4	5	5	171	2			7				9
	Eecloo		24	46	23	16	647	71			65				136
		9	176	289	221	232	25.939	865	90	162	624	91	30	21	1883

... pendant le premier et 2e trimestre de 1813.

Ind. du trim.	Noms des princip. villes de fabr. ou des arrond.	Nombre de		Nombre d'ouvriers employés			Quantité de laine filée (en kgr.)	Fabrication			— Nombre de pièces de			Total.	
		fil. par méc.	mét. pour le tiss.	à la fil. méc. ou à la main	au tissage	autres mains-d'œuvres		Flanelle	Draps	Tricot	Coatings	Tire-taines	Frisards		Baey sargien et vla-minckx
1e tri-	Gand	5	48	131	83	131	7.339		108	140	69	57	32	24	430
mestre	Renaix		45		45	33		810							810
	Alost		10	3	8	6	730	30							30
	St.Nicolas		25	49	25	19	13.400	52			522	32			606
	Bassevelde		3	3	3	1	90	1			2	6			9
	Eecloo		23	44	23	14	658	71			70				141
		5	154	230	187	204	22.217	964	108	140	663	95	32	24	2026
2e tri-	Gand	5	48	131	83	131	8.200		120	145	76	60	37	29	467
mestre	Renaix		45		45	46		720							720
	Alost		10	3	8	6	880	42							42
	St.Nicolas		23	46	23	16	12.328	50			480	30			560
	Bassevelde		2	3	2		112				1		3	1	5
	La Clinge	6	7	25	13	12	1.018				49				49
	Eecloo		72	135	72	45	714	73			72				145
		11	207	343	246	256	23.252	885	120	145	678	90	40	30	1988
... pendant le 3e trimestre 1813.															
									72	81	108	65	101	94	521
3e tri-	Gand	8	45	74	60	33	5.759								
mestre	Renaix		45		45	46		720							720
	Alost		10	3	8	6	730	30							30
	St.Nicolas		25	49	25	19	3.410	53			530	34			617
	Bassevelde		4	6	4	2	150	3			5		4		12
	La Clinge	7	8	30	15	15	2.172				101				101
	Eecloo		24	45	24	15	717	74			71				145
		15	161	207	181	136	12.938	880	72	81	815	99	105	94	2146

(21)

DE GENTSE WOIJNVERHEID BEGIN XIXe EUW

183

N. 2

ETAT DE SITUATION DE COTON ET DE LAINE (sic.)

Indication du tri- mestre	Noms des princip. villes de fabr.	Nombre de métiers pour le tissage	Nombre d'ouvriers employés		Nombre de pièces de flanelle commune	Total
			au tis- sage	aux autres mains- d'œuvres		
1er tri- mestre 1812	Renaix	49	49	60	760	760
2e tri- mestre 1812	id.	60	60	70	890	890
3e tri- mestre 1812	id.	80	80	86	1000	1000
4e tri- mestre 1812	id.	65	65	70	850	850
1er tri- mestre 1813	id.	52	52	58	790	790
2e tri- mestre 1813	id.	45	45	46	720	720

C. STATISTIEK VAN DE STAD GENT.

Evenals de vorige is deze statistiek integraal uitgegeven. Zij komt voor op een los blad papier, zonder handtekening en wordt bewaard op het *S.A. Gent, Serie K 2/1, bundel O.*

ETAT DE SITUATION DES FABRIQUES ET MANUFACTURES DE DRAPS ET AUTRES ETOFFES DE LAINE DE
TOUTE ESPECE

186

Epoques	Nombre de		Nombre d'ouvriers employés			Quantité de laine filée exprimée en Kylogrammes	Draps	Tricots	Fabrication. - Nombre de pièces de					Total des pièces fa- briquées
	Filat. par méca- nique	métiers pour le tissage	à la fi- lature par mé- canique ou à la main	au tissage	au autres mains- d'œuvre de la fa- brique				Coatings	Tirtaine dits Waer- school	Frisettes et frisardes	Flanelle	Baey, sargien et vla- minkx	
1er sem. 1810	31	58	152	71	154	28.636	—	—	479	38	30	58	438	1.043
2e sem. 1810	29	60	167	75	157	25.446	—	4	464	95	30	58	420	1.071
1er sem. 1811	25	66	166	90	163	23.356	53	143	269	35	30	58	385	973
2e sem. 1811	17	91	286	155	183	36.850	225	400	230	32	30	60	380	1.357
1er sem. 1812	17	91	286	155	183	36.300	190	435	230	32	30	60	380	1.357
3e trim. 1812	17	81	166	135	160	14.900	62	140	114	15	15	30	190	566
4e trim. 1812	9	57	191	104	87	12.376	92	170	68	59	32	—	25	446
1e trim. 1813	5	48	131	83	131	7.339	108	140	69	57	32	—	24	430
2e trim. 1813	7	50	95	87	44	5.312	70	94	89	53	40	—	25	371
3e trim. 1813	7	45	74	60	33	5.759	72	81	108	65	101	—	94	521

H. COPPEJANS-DESMEDT

(24)

D. STATISTIEK VAN DE WOLBEDRIJVEN TE GENT
VAN 1 JANUARI 1810 TOT 30 JUNI 1811.

Deze statistiek, waarin de gegevens voor ieder afzonderlijk wolbedrijf te Gent werden opgenomen, is opgesteld aan de hand van de schriftelijke antwoorden, die door de betrokken nijveraars bij de politiecommissarissen werden ingediend. Daaruit werden alle gegevens die het voorwerp van de telling uitmaakten overgenomen. Zoals uit het nazicht van de tabel zal blijken, hebben de ondervraagde nijveraars sommige gevraagde inlichtingen niet verstrekt; daaronder zijn er enkele die het niet deden omdat zij voor een bepaalde vraag niet in aanmerking kwamen. In beide gevallen wordt de afwezigheid aan inlichtingen in de tabel aangeduid door een streepje. De totalen werden door ons opgeteld.

De bronnen zijn bewaard op het *S.A.Gent, Serie K 2/1, bundel O.*

TOESTAND VAN DE WOLINDUSTRIE TE GENT GEDURENDE DE
1e EN DE 2e SEMESTER VAN 1810 EN DE 1e SEMESTER VAN 1811.

Namen van de ondernemers	Mech. spinmach.			Weefgetouwen			Aantal werkl. voor het spinnen (mech. of met de hand)		
	1e sem. 1810	2e sem. 1810	1e sem. 1811	1e sem. 1810	2e sem. 1810	1e sem. 1811	1e sem. 1810	2e sem. 1810	1e sem. 1811
Lacombe	—	—	—	6	4	2	18	13	6
Van Beneden	2000	2000	2000	4	4	4	13	13	13
	streng.	streng.	streng.				2	2	2
Fr. Van Beneden	—	—	—	3	3	3	6	6	6
J.B. V.d. Vaeren	—	—	—	1	1	1	—	—	—
Plancke	—	—	—	1	1	1	—	—	—
Fr. Seghers	—	—	—	1	1	1	—	—	—
Pierre Bauwens	—	—	—	2	2	2	1	1	2
Jan Colyn	—	—	—	1	1	1	1	1	1
Camus	—	—	—	3	4	4	2	2	1
Leander de Vos	—	—	—	6	6	6	3	3	2
Thysebaert	—	—	—	2	2	1	1	1	3
Bruggeman	—	—	—	1	1	1	1	1	1
Bouché	—	—	—	4	4	3	4	4	2
Van Maldeghem	1	1	1	1	1	1	—	—	—
de Vetter	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Toeffaert Louis	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Toeffaert Jan	—	—	—	—	—	—	5	5	5
Seranne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Waegeneire Fr.	2	2	2	—	—	—	3	3	3
Waegeneire G.	—	—	—	—	—	—	9	9	9
Bouvri	2	2	2	—	—	—	—	—	—
Garrée	—	—	—	2	2	2	—	—	—
de Coninck	2	2	2	—	—	—	4	4	4
Geeraerds	2	2	2	—	—	—	—	—	—
Van Wetter	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Driessens	5	5	4	7	7	5	16	16	12
Ongheua	—	—	—	—	1	1	3	3	—
Sibille	13	7	1	10	5	2	36	18	8
Maes (Tuchthuis)	2	6	9	2	10	25	24	60	80
Totalen	29	27	23	58	60	66	152	165	160

Aantal werkl. voor het weven			Aantal werkl. voor de overige bewerkingen			Hoeveelheid ge- sponnen wol in kgr.			Aantal stukken		
1e sem. 1810	2e sem. 1810	1e sem. 1811	1e sem. 1810	2e sem. 1810	1e sem. 1811	1e sem. 1810	2e sem. 1810	1e sem. 1811	1e sem. 1810	2e sem. 1810	1e sem. 1811
6	4	2	2	2	—	2.200	1.300	600	88	54	24
4	4	4	1+	1+	1+	1.300	1.300	1.300	54	54	54
			4 j.	4 j.	4 j.						
3	3	3	1	1	1	686	686	686	24	24	24
1	1	1	7	7	7	300	300	270	18	18	16
1	1	1	—	—	—	—	—	—	8	6	9
1	1	1	—	—	—	—	—	—	9	33	33
2	2	2	—	—	—	300	300	300	75	75	75
1	1	1	—	—	—	400	400	400	26	26	26
3	4	4	1	1	1	300	300	300	104	104	100
6	6	6	2	2	2	500	500	500	100	100	100
1	1	1	—	—	—	150	150	150	25	25	24
1	1	1	—	—	—	300	300	300	20	20	20
4	4	3	—	—	—	650	650	350	24	24	18
4	4	4	—	—	—	300	300	300	61	61	61
—	—	—	30	30	30	700	700	700	—	—	—
—	—	—	30	30	30	700	700	700	—	—	—
—	—	—	12	12	12	700	700	700	—	—	—
—	—	—	10	10	10	300	300	300	—	—	—
—	—	—	—	—	—	600	600	600	—	—	—
—	—	—	—	—	—	600	600	600	—	—	—
—	—	—	—	—	—	400	400	400	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	700	700	700	—	—	—
—	—	—	—	—	—	600	600	600	—	—	—
—	—	—	30	30	30	600	600	600	—	—	—
7	7	5	6	6	3	4.000	4.000	2.500	150	150	94
1	1	1	—	—	—	—	—	900	12	12	13
20	10	5	12	6	2	12.000	6.000	2.600	240	120	50
5	20	54	6	15	30	350	3.060	5.500	10	160	237
71	75	99	154	157	163	29.636	25.446	22.856	1048	1066	978

Het ontstaan van de Banque des Flandres : onverwacht eindresultaat van het projekt Banque Anglo-Belge

door

Julienne LAUREYSENS
aspirant N.F.W.O.

Het einde van het jaar 1838 en het begin van 1839 omvatten een zeer woelige periode van onze nationale geschiedenis, zowel op politiek als op economisch gebied. De aanvaarding van het verdrag der XXIV artikelen door Willem I, stortte het land maandenlang in een felle politieke strijd. Op een bepaald ogenblik leek oorlog bijna onvermijdelijk. Door deze verwickelingen afgeleid, werd niet zoveel aandacht geschonken aan de steeds duidelijker wordende malaise in de handel en vooral in de industrie, tenzij wellicht bij de betrokkenen zelf.

Het is hier niet de plaats om de oorzaken en mechanismen van deze crisis uiteen te zetten. Het is zeker dat reeds vanaf het begin van het jaar 1838 een duidelijke vermindering van de rentabiliteit van de mijnen is waar te nemen. Ook de metaalbedrijven raakten hoe langer hoe minder vlot hun produkten kwijt, nu het binnenlands spoorwegnet de voltooiing naderde. De winstmarge verminderde ook hier door de geweldige stijging van de prijzen, vooral van die van de steenkool. Weliswaar was de produktiviteit in deze sectoren gedurende de voorgaande vijf jaren op een nooit te voren geëvenaarde manier gestegen¹. Deze buitengewone stijging was voornamelijk te wijten aan de investeringen, doorgevoerd in de zware industrie door de twee grote banken die ons land toen rijk was: de Société Générale pour favoriser l'industrie nationale en haar rivale de Banque de Belgique. De malaise van 1838 had een onmiddellijke weerslag op de toestand van deze kredietgevers. Zij ondervonden de nadelen van het tweeslachtig statuut van gemengde banken: een te groot gedeelte van hun voorradig kapitaal was namelijk geïmmobiliseerd in industriële investeringen die niet onmiddellijk konden vrij gemaakt worden en zeker niet konden gerealiseerd worden in periode van crisis.

Toen in de eerste helft van december de politieke en economische toestand verergerde, werd de Banque de Belgique het slachtoffer van een lichte paniek: op 17 december moest zij alle betalingen stopzetten bij gebrek aan liquide betalingsmiddelen. Deze „krach” was het meest spectaculaire

(1) In de steenkoolmijnen bedroeg de aangroei van de produktie in de periode 1830-1838, 37%. In sommige ondernemingen (voornamelijk in deze uitgebaat door naamloze maatschappijen) bedroeg deze 48%. Zie *Statistique de la Belgique. Mines, usines minéralurgiques, machines à vapeur. Rapport au roi. Bruxelles, 1842, Inl., p. XLVI.*

symptoom van de crisis die nog tot lang in de veertiger jaren zal aanslepen. De jaren 1839 tot 1846 waren aldus een periode van reorganisatie en liquidatie in tegenstelling tot de expansieve dertiger jaren.

In de bewogen maanden tussen november 1838 en augustus 1840 speelt zich af wat we zouden kunnen noemen: de episode van de Banque Anglo-Belge. Deze weinig gekende geschiedenis biedt nochtans enige merkwaardige aspecten, niet in het minst omdat zij enerzijds verbonden is met de pogingen tot wederoprichting van de Banque de Belgique en anderzijds omdat uiteindelijk uit het projekt de Gentse Banque des Flandres is ontstaan. Deze bank, wier rol weliswaar nooit uitzonderlijk groot is geweest, heeft toch een betekenisvolle rol gespeeld in de ontwikkeling van industrie en handel in Vlaanderen.

De koortsachtige expansie van onze industrie in de dertiger jaren was zeker niet aan de aandacht der buitenlandse kapitalisten ontgaan. Franse investeerders waren uiteraard het nauwst betrokken bij deze evolutie en reeds vóór 1830 vinden we voorbeelden van Franse tussenkomsten voornamelijk in de sector van de koolmijnen. De Engelse bijdrage lag meer op het technisch gebied. Zo waren er ondermeer een groot aantal Engelse technici in ons land werkzaam. Op het zuiver financiële gebied hadden de Engelse kapitalisten reeds kennis gemaakt met onze staatsleningen waarvan een aanzienlijk gedeelte door de bank Rothschild Gebroeders in Londen werd geplaatst².

Gezien de intensiviteit van de industrialisering en de activiteit die door onze financiers aan de dag werd gelegd, leek ons kredietsysteem veel te strak en te beperkt aan middelen, althans in de ogen van de Engelse financiers die op dit gebied een veel grotere ervaring bezaten. In de overtuiging aan euvel te kunnen verhelpen werd het plan tot oprichting van de Banque Anglo-Belge opgevat. Zo luidt het in de brochure die door de Engelse stichters werd opgesteld³.

De nieuwe bank zou hoofdzakelijk een disconto-en emissiebank worden, echter met meer uitgebreide mogelijkheden dan de bestaande banken. De opstellers van de brochure geven toe dat de banken aan de door hen gepatroneerde bedrijven voldoende kredietmogelijkheden toestaan. Anderzijds wordt schromelijk het echte commerciële krediet verwaarloosd: de Société Générale, die over de grootste geldmiddelen beschikt, verdisconteert slechts effecten voorzien van drie erkend solvabele handtekeningen en voor zeer korte termijn. De Banque de Belgique, de tweede grootste bank, aanvaardt wel papieren van tweede en derde categorie maar is te sterk in industriële bedrijven betrokken en beschikt over te weinig kapitaal. De rest van de bankiers, ongeveer 300 à 400 in aantal, beschikken te samen over nauwelijks twintig miljoen frank en zijn allen min of meer afhankelijk van de grote banken, waarvoor zij in vele gevallen als agent optreden³.

(2) Gille B., *Lettres adressées à la maison Rothschild de Paris par son représentant à Bruxelles*, (1838-1840), Leuven-Parijs, Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 1961, p. XVIII.

(3) *Anglo-Belgian Bank*. (Confidential), z.n., november 1838. Arch. Min. Btl. Zk., NV's., n° 3586 Bijlage p. ... De opstellers verwijzen naar de werken van Que-telet voor de statistische gegevens.

De brochure geeft een enigszins geflatteerd overzicht van de Belgische economische vooruitgang sedert 1830 en besluit dat een groot gedeelte van de handeldrijvende gemeenschap en praktisch al de kleine industriëlen en handelaars niet van het discontokrediet kunnen genieten⁴. Derhalve wil de Anglo-Belgische bank in België een verbeterd banksysteem invoeren, gebaseerd op principes die in Groot-Brittannië sedert lang werden uitgetest. Een tweede doel staat de stichters voor ogen: de Belgisch-Britse handel aanmoedigen en vergemakkelijken, vooral wat betreft de geldtransacties. Het eerste doel zou in de praktijk verwezenlijkt worden door op het hoofdhuis van de Anglo-Belgische bank te Brussel een net van „branch-banks” te griffen. Deze bijhuizen zouden streng worden gecontroleerd volgens het Engelse en Schotse systeem, opdat ze niet schadelijk voor het hoofdhuis zouden worden⁵.

De afgevaardigden van de stichters bekomen een audiëntie bij de koning dank zij introductiebrieven van de heer Spring-Rice (waarschijnlijk geen onbekende voor de koning), en van de Britse gezant. Zij zijn gewapend met hogervermelde brochure, een Franse tekst van het ontwerp voor statuten en bovendien met een lijst van 77 handtekeningen van onderschrijvers van 13.395 aandelen, hetzij voor meer dan zes en een half miljoen frank. Deze demarche heeft voor gevolg dat het ontwerp wordt overgemaakt aan het betrokken ministerie, namelijk dit van Binnenlandse Zaken⁶.

De hogergenoemde brochure was reeds in Engeland verschenen en was er onthaald op een zeer koele kritiek van de „Times”. Van de Weyer, onze gevolmachtigde minister in Londen, zendt een copie van dit artikel en vraagt om instructies. In afwachting hiervan zou hij reeds inlichtingen verzamelen over de betrokken personen. De Engelse onderhandelaars zijn de advocaat en parlamentslid William Campbell-Gillan (soms ook alleen Gillan genoemd) en de bankier Julian Skrine. De leidende figuur onder de stichters is echter Moses Asher Goldsmid. We vermoeden dat hij lid is van de bekende Londense handelaars en bankiersfamilie Goldsmid, die vooral rond de eeuwwisseling veel opzien heeft gebaard wegens hun gewaagde speculaties⁷. Van de Weyer noemt Isaac Lyon Goldsmid één der rijkste groothandelaars van Londen die bovendien een grote rivaal is van Rothschild⁸. Het belang van dit detail zal later blijken⁹.

Het onderzoek dat volgt op de aanvraag tot goedkeuring werd zeer ver doorgedreven. Eerst op 23 november krijgt de Belgische pers lucht van de zaak: *L'Indépendant* geeft een résumé van het artikel van de „Times”¹⁰.

Enkele dagen tevoren was het onderzoek reeds van wal gestoken. De Theux wint het advies in van de minister van Financiën, d'Huart, vermits

(4) *Anglo-Belgian Bank*, op. cit., p. 4.

(5) *Anglo-Belgian Bank*, op. cit., p. 4.

(6) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, brief van 15 november 1838.

(7) zie hierover: *The Goldsmids and the London money market, Economica, N. IX*. Herhaaldelijk wordt zijn naam ook Goldsmid of Goldsmith gespeld.

(8) Arch. Min. Btl. Zk., n° 3586, brief Van de Weyer aan de Theux van 28 december 1838.

(9) zie p.

(10) *L'Indépendant*, 23 november 1838, p. 1, k. 3 en p. 2, k. 1.

het een bank betreft ¹¹. Uit de formulering van de vragen waarover d'Huart een mening dient uit te brengen kunnen we opmaken welke problemen de Theux zich in dit verband stelt. De vragen luiden namelijk aldus: 1) is deze instelling niet van aard om schade te berokkenen aan de bestaande banken die onder patronering van de regering zijn tot stand gekomen, en kan dit nadeel het mogelijk nut van de nieuwe bank compenseren? 2) gaat het wel op het voorzitterschap over te laten aan een vreemdeling? Zou het niet beter zijn te bepalen dat na 9 jaar de voorzitter een Belg moet zijn ¹². Een gouverneurschap voor het leven is trouwens in tegenspraak met artikel 31 van het Handelswetboek. 3) Voldoet het in België uitgegeven papiergeld niet aan de behoeften? (De erkende emissie-instellingen zijn: De Société Générale, Banque de Belgique, Société de Commerce de Bruxelles, Banque de Liège en Société de commerce de Bruges). Indien niet, worden er voldoende waarborgen gegeven door de stichters ¹³? De Theux voegt zelf in margine de volgende opmerking toe: à moins d'inconvénients graves on peut considérer comme avantageux tout établissement qui a pour objet de faciliter les relations avec l'Angleterre".

Ook het antwoord van d'Huart is niet helemaal negatief. Hij is er nochtans van overtuigd dat het aantal papiergeld volstaat voor de behoeften van het land. Hij vreest voor concurrentie voor de andere instellingen voor disconto, waarvan er volgens hem ook voldoende bestaan. Toch zou de stichting voordelig zijn voor de kleine en middelgrote handel, de invoer van een grote hoeveelheid kapitaal — 20 miljoen franken met mogelijkheid tot verhoging — en de vereenvoudiging van de geldtransacties tussen de twee landen zijn in principe zeker welkom. Hij gelooft echter niet erg in de beloofde onderschreven 7 miljoen en tevens meent hij niet dat met de voorgestelde middelen de geldoverdrachten zouden worden vergemakkelijkt. D'Huart spreekt zich eveneens uit tegen een vreemdeling als gouverneur. Tenslotte doet hij een voorstel dat in 1841 verwezenlijkt zal worden. Hij oppert namelijk de mogelijkheid om de bank op te richten te Gent, indien het advies van de Kamers van Koophandel gunstig is. Gent heeft nog geen emissiebank en onderhoudt nauwe betrekkingen met Engeland ¹⁴.

Aan de Kamers van Koophandel van Brussel en Antwerpen was ondertussen inderdaad een verzoek om advies gezonden. De vragen werden op dezelfde wijze geformuleerd als in de brief gericht tot de minister van Financiën.

De antwoorden komen slechts binnen na de „krach" van de Banque de Belgique en het is mogelijk dat hun oordeel door deze omstandigheid werd beïnvloed. Dit oordeel is in beide gevallen zeer negatief en zelfs vijandig.

(11) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, brief van de Theux aan d'Huart van 22 november 1838.

(12) Art. 13 van het ontwerp bepaalt dat de beheerraad zal samengesteld zijn uit een Engelse gouverneur, een Belgische vice-gouverneur, drie Belgische en drie Engelse directeurs. Zie bijlage, p. 6.

(13) Art. 5 voorziet een verhoging van kapitaal tot 50 miljoen frank. Deze verhoging zal moeten goedgekeurd worden door de aandeelhouders verzameld in een buitengewone vergadering. Zie *Anglo-Belgian bank*, op. cit., p. 5. Bijlage p. ...

(14) A.R.A., Arch. Min. Fin., minuut van d'Huart aan De Theux van 6 december 1838. Zie ook Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586.

De Kamer van Antwerpen is steeds sterk gekant geweest tegen elke soort naamloze vennootschap en laat niet na ook nu weer een uitval te doen tegen „cette foule d'établissements créés principalement pour réaliser une forte prime sur l'émission des actions et faire une belle part aux administrateurs et où souvent l'utilité réelle a été la dernière pensée des fondateurs”.¹⁵ De vorming van de naamloze vennootschap en de uitgifte van papiergeld zal de beurswoeker aanwakkeren: „l'agiotage, cette plaie sociale de notre époque”! Naast deze bijna klassieke argumenten tegen de maatschappijen sluit ze zich aan bij het oordeel van de ministers d.w.z. zij gaat in op de veroordeling die de formulering van de ministeriële brief impliceerde. Daarbij voegt de Kamer een afbrekende kritiek op de opstelling van diverse punten van het ontwerp tot statuten: de doelstelling is te vaag geformuleerd, de bepalingen betreffende de directie laten te veel vrijheid en vertonen een tendens tot oligarchie, succursalen zijn uit den boze... enz... Tenslotte komt een sterk wantrouwen tegenover buitenlandse kapitalisten tot uiting in dit rapport. De felheid van deze afkeer verbaast ons wel enigszins vanwege een stad die, door haar haven, toch meer dan enige andere stad in België op het buitenland gericht is.

De Kamer van Brussel daarentegen heeft zich in het verleden nooit principiëel tegen de vorming van naamloze vennootschappen verzet. Zij is integendeel één der weinige Kamers die vele stichtingen heeft gesteund, tegen de mening van de andere steden in. Dit was ondermeer het geval bij de zeer betwiste stichting van de zogenaamde Mutualité, een investeringsmaatschappij gesticht door de Société Générale¹⁶. Ondanks het vaag omlijnd doel en het enorme kapitaal werden geen bezwaren op dat punt door de Brusselse handelaars geopperd. De stichters van de Banque Anglo-Belge zullen daarentegen van de mogelijkheid tot verhoging van het kapitaal gebruik maken om te speculeren. Trouwens er zijn ruim genoeg instellingen voor krediet en vooral voor disconto: de meeste kleine handelaars maken daar zelfs nog geen gebruik van want: „(il) borne ses opérations aux ressources personnelles”. Het is een schande geld aan te nemen van buitenlanders temeer daar er gevaar dreigt dat deze vreemdelingen te grote invloed zouden krijgen. De recente catastrofe van de Banque de Belgique toont aan dat het uitgeven van nog meer bankpapier moet worden afgekeurd. Trouwens, de crisis zal de nieuwe bank beletten het nodige kapitaal in België te verzamelen¹⁷.

Dit oordeel — zeker indien men het vergelijkt met de goed gefundeerde adviezen die de Kamer placht uit te brengen — munt uit door de onbenuiligheid van de argumentatie, door een redenering die, zoals Chlepner opmerkt, „étonnerait un peu de nos jours”¹⁸. Deze mening, we mogen dit

(15) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, rapport door Kamer van Koophandel te Antwerpen van 20 december 1838.

(16) De volledige naam van deze maatschappij was: Société des capitalistes réunis dans un but de mutualité industrielle. Haar oorspronkelijk gepland kapitaal bedroeg 50 miljoen frank met mogelijkheid tot verhoging tot 100 miljoen. Zie Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3593.

(17) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, rapport door Kamer van Koophandel Brussel van 18 januari 1839.

(18) Chlepner B.S., *La banque en Belgique*, T.I, Bruxelles, 1926, p. 182.

wel bijvoegen, zou men zeker niet verwachten van een Kamer die de belangrijkste en meest vooruitstrevende handelaars en bankiers van Brussel omvat. Het is dan ook niet moeilijk te veronderstellen dat hier hogere belangen mee gemoeid zijn. De reden ligt ogenschijnlijk voor de hand: tien van de dertien leden, waaronder de invloedrijke de Meeûs en Coghen, maken deel uit van de Société Générale. Tenslotte herinneren we eraan dat dit rapport eerst op 18 januari 1839 werd uitgebracht.

Welke houding nam de Société Générale aan? Uit de correspondentie geadresseerd aan Rothschild door zijn vertegenwoordiger in Brussel komen we iets meer te weten over de mening van de Meeûs, de gouverneur van deze bank. Rothschild's man, Richtenberger, was zoals gewoonlijk zeer vroeg op de hoogte van het plan¹⁹. Rothschild reageert aanvankelijk niet op diens bericht over de oprichting. Begin december vraagt hij echter zijn vertegenwoordiger om meer inlichtingen. Deze stelt hem gerust: er is een onderzoek bezig door de diensten van de betrokken departementen. De Meeûs vreest geen concurrentie: integendeel, deze bank zal veel schade kunnen berokkenen aan de Banque de Belgique²⁰. Terloops wijzen wij erop dat de pers de stichting gunstig had onthaald²¹.

Op 17 december barst de bom van de opheffing van de Banque de Belgique. Honderden handelaars en industriëlen geraken hierdoor in ernstige moeilijkheden. Dit is voor de promotors van de Banque Anglo-Belge een gelegenheid om de Belgische regering de duimschroeven op te leggen en een beslissing af te dwingen. Op 21 december bestelt een bode een nota bij het ministerie: Campbell en Skrine laten weten dat ze terug vertrekken naar Engeland om contact op te nemen met de aandeelhouders. De minister wordt uitgenodigd een beslissing te willen treffen, al is het slechts een voorlopige toezegging. Het aanbod van 20 miljoen nieuw kapitaal is zeker een welgekomen middel om uit de financiële slop te geraken. De minister zal zeker wel zijn verantwoordelijkheid beseffen²²? De Theux laat zich echter niet intimideren en laat hun weten dat hij op dit ogenblik nog geen beslissing kan treffen vermits de nodige elementen nog niet zijn verzameld. Het onderzoek is nog aan de gang²³.

Hij dringt er anderzijds bij Van de Weyer op aan meer inlichtingen over de stichters in te winnen en zijn oordeel over de stichting uit te spreken²⁴. Diezelfde dag doet het gerucht op de beurs de ronde dat er een ontwerp zou bestaan om de Banque de Belgique te versmelten met de Banque Anglo-Belge. Men verzekert, zo schrijft Richtenberger, dat het plan de goedkeuring van de regering en de koning zou wegdragen²⁵. We kunnen niet

(19) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 14 november 1838.

(20) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 3 december 1838.

(21) Zie o.m. *L'Indépendant*, 2 november 1838, p. 2, k. 1; 24 november 1838, p.2, k.2; 28 november 1838, p.2, k.2.

(22) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, brief van Campbell aan de Theux van 21 december 1838.

(23) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, brief van de Theux aan Campbell en Skrine van 21 december 1838.

(24) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, brief van de Theux aan Van de Weyer van 21 december 1838.

(25) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 21 december 1838.

vaststellen of dit bericht gegrond is of niet. We hebben geen enkel voorstel van die aard teruggevonden in de officiële documenten. Richtenberger zelf spreekt trouwens later dit bericht tegen ²⁶.

Op het eind van december schijnt de goedkeuring zeer nabij. De Meeûs reageert op dit bericht op een typische manier: ... nous devons chercher dès à présent et dans les moments critiques de faire tout ce qui dépend de nous pour s'emparer de toutes les affaires, pour empêcher plus tard une grande concurrence... ²⁷ Rothschild weet goed genoeg hoe ondernemend en stoutmoedig de Engelsen zijn! De Meeûs vreest vooral de concurrentie als er zal moeten onderhandeld worden over de kapitalisering van de staatsschuld, als eenmaal het verdrag der XXIV artikelen is aanvaard. Hieruit blijkt nog steeds niet dat hij van plan is zich daadwerkelijk te verzetten tegen de oprichting. Rothschild reageert nog steeds niet.

Er valt echter in december nog geen beslissing noch gedurende de maand januari. Van de Weyer raadt de koning de goedkeuring af: hij is van mening dat deze stichting de vorming van elke andere bank zal beletten en vreest dat dan de Belgische regering zal overgeleverd zijn aan de willekeur van de buitenlandse directeurs ²⁸. Ook tegenover de Theux spreekt hij zich aldus uit, alhoewel hij anderzijds moet toegeven dat er op de reputatie van de stichters niets te zeggen valt. Vooral Isaac Goldsmid, die, naar het schijnt, ondertekend heeft voor 3.000 aandelen, is een zeer gefortuneerd financier ²⁹.

Ondertussen komen klachten binnen bij de betrokken ministeries over het uitstel ³⁰. Geruchten over onderhandelingen met de Banque de Belgique worden hardnekkiger. Zelfs in Parijs spreekt men ervan ³¹. Tenslotte blijkt het gerucht toch een grond van waarheid te bevatten vermits d'Huart aan Richtenberger verklapt dat de Banque de Belgique aan de Banque Anglo-Belge een voorstel tot vereniging had gedaan hetgeen echter door deze laatste niet werd aanvaard ³². Rond het midden van februari is er weer sterk sprake van de Anglo-Belgische bank. M.A. Goldsmid, die tot voorlopige gouverneur is benoemd komt nu zelf naar België om te onderhandelen. Het plan schijnt vastere vormen te hebben aangenomen: er zijn reeds Belgische directeurs benoemd en eveneens een vice-gouverneur van Belgische nationaliteit ³³. De financiële toestand vraagt dringend om een oplossing en het al of niet doorvoeren van de stichting van de Banque Anglo-Belge moet nu of nooit beslist worden.

(26) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 17 januari 1839

(27) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 26 december 1838.

(28) A.R.A., Papieren Van de Weyer, brief aan de koning van 28 december 1838.

(29) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, brief Van de Weyer aan De Theux van 28 december 1838.

(30) A.R.A., Arch. Min. Fin., n° 306, brief van d'Huart aan De Theux van 26 januari 1839.

(31) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 17 januari 1839.

(32) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 20 januari 1839.

(33) *L'Indépendant*, 15 februari 1839, p. 2, k. 1. Het is waarschijnlijk een zekere DELISLE. Zie Arch. Min. Btl. Zk., NV's n° 3586, brief van Delisle aan de Theux van 26 februari 1839. Ook Ph. Vandermaelen en de heer Dussoit noemen zich Belgische stichters.

Op 16 februari schijnt uiteindelijk een beslissing te vallen; de directeur van het departement, Smits, stelt een minuut op voor een brief, gericht aan de Heer Skrine: de naamloze vennootschap is niet goed te keuren *in haar huidige vorm*. Het aantal verrichtingen die de bank zich toebedeelt is te uitgebreid, het kapitaal is te groot. Het land heeft op dit ogenblik geen behoefte aan een echte bank maar aan een discontokas³⁴. Indien de stichters de basis van hun operaties willen inkrimpen, is er nog discussie mogelijk³⁵. Uit diverse feiten is af te leiden dat deze brief niet werd verzonden: een dag later verkrijgt Goldsmid nog een audiëntie bij de koning³⁶; in een brief verzonden op 19 februari laat hij zijn adres weten opdat het beloofde antwoord daar zou kunnen toekomen³⁷. Een derde feit ten slotte is een tweede minuut op datum van 22 februari waarin aan Skrine gemeld wordt dat de minister in de huidige omstandigheden de stichting van de Anglo-Belgische bank niet opportuun acht en dus besloten heeft geen gevolg te geven aan de aanvraag tot goedkeuring. Elke discussiemogelijkheid blijkt dus nu uitgesloten³⁸.

Aan wie is dit categoriek neen, deze zo plots gewijzigde instructie te danken?

De correspondentie van Richtenberger werpt enig licht op de intriges die zich achter de schermen hebben afgespeeld. Op 12 februari bericht Richtenberger zijn werkgever dat er weer zeer veel sprake is van die Anglo-Belgische Bank, dat de directeur persoonlijk komt onderhandelen. Men heeft hem overigens verzekerd dat wel degelijk Isaac Goldsmid (een groot rivaal van Rothschild in Engeland) 3.000 aandelen heeft ondertekend³⁹. Dan besluit Rothschild in te grijpen. Hij geeft Richtenberger instructies om te beletten dat het plan zou doorgaan. De motieven kunnen we slechts vermoeden vermits de richtlijnen van Rothschild aan zijn correspondent zijn verloren gegaan. We kunnen alvast aannemen dat de vrees voor concurrentie de voornaamste drijfveer was. De Meeûs is vlug overgehaald om de mogelijke concurrent uit te schakelen en om al zijn invloed als drukkingsmiddel te gebruiken: „J'ai communiqué à Meeûs le contenu de votre lettre relatif à la Banque Anglo-Belge. M. Meeus fera de son côté tout ce qui dépend de lui pour la faire échouer, il a eu déjà plusieurs entretiens à ce sujet avec le ministre”. Richtenberger vindt steun aan het hof in de persoon van de invloedrijke Van Praet, die ook gekant is tegen de bank⁴⁰. Op 20 februari bevestigt hij nogmaals dat de Meeûs, zowel als hijzelf, alles doen om het plan te doen mislukken⁴¹.

(34) Zie artikel van *L'Indépendant*, 21 februari 1839, p. 1, k. 2 en 3 verdedigt eenzelfde opvatting. Merken we terloops op dat de schrijver van het artikel de idee van een Banque Anglo-Belge niet verwerpt.

(35) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, minister de Theux aan Skrine, minuut van 16 februari 1839.

(36) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 12 en 18 februari 1839. Zie ook *L'Indépendant*, 21 februari 1839, p.1, k.2 en 3.

(37) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, brief van Goldsmid aan De Theux van 19 februari 1839.

(38) Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3586, minuut de Theux aan Skrine van 22 februari 1839.

(39) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 12 februari 1839.

(40) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 17 februari 1839.

(41) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, brief van 20 februari 1839.

De Theux was waarschijnlijk geneigd om een al te welwillend oor te verlenen aan de opwerpingen van de heren Rothschild en de Meeûs, verenigd tot één front. Hij heeft steeds elke vorming van een financiële vennootschap met het grootste wantrouwen bejegend.

Chlepner, die niet op de hoogte was van de correspondentie van Rothschild schrijft aan deze vijandigheid vanwege de Theux de mislukking van het eerste plan toe. Toch moet hij toegeven dat inderdaad geruchten de ronde deden dat de weigering werd „geïnspireerd” door de „Société Générale”, „désireuse de maintenir un monopole raffermi par la déconfiture de la Banque de Belgique”⁴². Er was dus wel degelijk iets doorgelekt van de intriges achter de schermen. *l'Emancipation* schrijft: „On a repandu le bruit que certains financiers ne voulaient de concurrence et que certains hommes d'Etat n'avaient pas vu sans une satisfaction intérieure les événements venir au secours de leurs desseins”⁴³. Met deze laatste opmerking raken we aan een ander aspect van de zaak dat aansluit op de politieke problemen waarmee België op dat ogenblik worstelde: de al dan niet goedkeuring van het verdrag der XXIV artikelen. Op 26 februari stuurt een zekere Rends⁴⁴ een brief aan de minister. Hij dringt aan op een beslissing in de zaak van de Banque Anglo-Belge en wijst erop dat er geruchten de ronde doen dat de minister de beslissing uitstelt om de economische crisis te rekken. Aldus zou hij grotere drukking in het parlement kunnen uitoefenen ten einde de aanvaarding van het verdrag erdoor te krijgen. Het is waarschijnlijk om deze geruchten tegen te gaan dat de volksvertegenwoordigers Ad. Dechamps en J.B. Cassiers, gesteund door Graaf de Mérode, stappen ondernemen om de minister op zijn beslissing te doen terugkomen. De uitbreiding van het discontokrediet is het enige middel om de crisis op te lossen, zo schrijven zij. Elk uitstel zou ook in politiek opzicht fout zijn omdat, zodra de financiële crisis is opgelost, onze onderhandelingspositie tegenover de Conferentie van Londen veel zou vergemakkelijkt worden. Hun brief klinkt enigszins waarschuwend⁴⁵.

Anderzijds was, zoals Chlepner eveneens aanstipt, het wantrouwen tegen over Engeland een zeer verspreid gevoel. Men stelde dit land steeds voor als jaloers zijnde op de industriële successen van België en bereid elke kans aan te grijpen om onze industrie te monopoliseren⁴⁶.

Deze houding wordt zeer goed geïllustreerd in een pamflet dat naar aanleiding van de oprichting van de Banque Anglo-Belge verscheen, van de hand van een zekere P.H. Pauw⁴⁷. „Le but secret qu'on se proposait...était de s'emparer de toutes les affaires au détriment des positions

(42) Chlepner, *La Banque en Belgique*, op. cit., p.183.

(43) *L'Emancipation*, 26 februari 1839, p. 1, k. 3.

(44) Arch. Min. Btl. Zk., NV's n° 3586, brief van Rends (handtekening praktisch onleesbaar) aan De Theux van 26 februari 1839.

(45) Arch. Min. Btl. Zk., n° 3586, vertrouwelijke nota van Ad. Dechamps en Cassiers aan De Theux, s.d.

(46) Chlepner, *La Banque en Belgique*, op. cit., p. 182 en 183 voetnoot (3).

(47) Pauw P.H., *De la Banque Anglo-Belge, ou examen de conséquences dangereuses qui seraient résultées de cet établissement pour le commerce et l'industrie si le gouvernement belge lui avait accordé sa sanction...*, Bruxelles, 1839, 11 p.

acquises, et, une fois le commerce et l'industrie entre les mains des joueurs anglais, il leur devenait facile et à point nommé de détruire l'édifice commercial et industriel du pays" 48. Er dient te worden opgemerkt dat Pauw een orangist was 49 en uit hoofde van deze overtuiging reeds vijandig gezind tegenover Engeland 50. Daarbij gaat hij uit van de verkeerde veronderstelling dat de zetel van de bank in Londen zou worden gevestigd. Belangwekkender is het feit dat Pauw een aanhanger van de Société Générale blijkt te zijn. Hij beweert herhaalde malen dat deze bank alleen ruimschoots in de behoeften van het land kan voorzien 51. Zelfs de stichting van de Banque de Belgique was, alhoewel geen „anomalie complète", toch een „superfluité", vermits de Société Générale toch bestond 52! De Société Générale liet in de Courrier belge een aantal artikels te plaatsen, die, zonder Pauw's oververhitte taal goed te keuren toch dit laatste argument onderstrepen 53. Zoals men weet veronderstelt men dat de Courrier belge in deze periode door de Société Générale werd gesubsidiëerd 54.

L'Indépendant, één der meest gezaghebbende dagbladen, had in het verleden steeds de Société Générale gesteund 55. Anderzijds heeft zij echter steeds gepleit voor een uitbreiding van de kredietmogelijkheden. Zij betreurt de beslissing van de regering de goedkeuring aan de Banque Anglo-belge te weigeren. Een nieuwe discontobank kon niets anders dan de kwijnende handel ten goede komen. Zij onthoudt zich echter van verdere commentaar, afgezien van de publikatie van een scherpe brief ingezonden door een abonnee waarin deze het pamflet van Pauw bespottelijk maakt 56.

Ook de katholieke Emancipation kan de houding van de regering niet begrijpen. Er is een schaarste aan kredietmiddelen, de handelaars beklagen zich over het inkrimpen van het krediet ten gevolge van de crisis. De Société Générale, wier middelen nochtans uitgebreid waren, had inderdaad de vervaltermijn der effecten nog teruggebracht tot zes weken waar deze normaal drie maanden bedroeg. „Elle qui escompte rarement dans les temps ordinaires, n'escomptait plus du tout dans ces temps difficiles, et maintenant encore elle vient fort peu, nous assure-t-on, au secours du commerce proprement dit" 57. De Société Générale zal deze strakke houding onder druk

(48) Pauw, *De la Banque Anglo-Belge...*, op. cit., p.4 en 5.

(49) Zie zijn pamflet: *La lumière sur la crise politique, commerciale et industrielle en Belgique*, Gent, 1839. Zie ook Chlepner, *La Banque en Belgique*, op. cit., p.182-183, voetnoot (3).

(50) Volgens de orangisten hadden de Engelsen de onafhankelijkheid van België mogelijk gemaakt met het doel de economische macht van N. en Z. te breken.

(51) Pauw, *De la Banque Anglo-Belge...*, op. cit., p.3 en 11.

(52) Pauw, *De la Banque Anglo-Belge...*, op. cit., p.3.

(53) bv. in de nummers van 26 mei, p. 1, k. 1 en 2 en 4 oktober 1839, p. 1, k. 1, 2, 3.

(54) Chlepner, *La Banque en Belgique*, op. cit., p.130, voetnoot (2).

(55) Chlepner, *La Banque en Belgique*, op. cit., p.130. Het zou interessant zijn te weten of zij aldus de mening vertolkt van haar voornaamste eigenaar, koning Leopold I. Echter, de hoofdredacteur, Faure, legde te veel onafhankelijkheidszin aan de dag om hierop te kunnen afgaan. Zie: Vermeersch A., *De structuur van de Belgische pers (1830-1848)*, Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse geschiedenis, Bijdrage 4, Leuven-Parijs, 1958, p.73-81.

(56) *L'Indépendant*, 25 mei 1839, p. 1, k. 3.

(57) *L'Emancipation*, 26 februari 1839, p. 1, k. 3.

van de dreigende concurrentie moeten laten varen. In februari aanvaardde zij ook effecten van derde en vierde klasse⁵⁸. Deze maatregel, die waarschijnlijk slechts tijdelijk geldig was, heeft het probleem van het tekort aan verdisconteringsmogelijkheden niet opgelost. Het besef van deze nood zette de groep Goldsmid er toe aan meer dan een jaar later een tweede poging te ondernemen om in België hun kapitalen te investeren.

Nu definitief bleek dat de regering nooit accoord zou gaan met de oprichting van een zelfstandige bank in Brussel, richtten ze zich terug tot de Banque de Belgique wier aanbod ze eertijds hadden afgeslagen. Deze bank zocht nog steeds haar toestand te consolideren. Na de catastrofe van december 1838 besloot de nieuwe directie geen industriële investeringen meer te ondernemen maar zich integendeel uitsluitend te wijden aan verrichtingen op korte termijn. Doch de bank kon geen voorschotten verlenen noch effecten verdisconteren met een kapitaal dat was aangetast. Er moest naar nieuw kapitaal worden uitgezien. Er werden verschillende formules overwogen. Men schijnt eerst gedacht te hebben aan een deelname van de schatkist⁵⁹. Dit ontwerp mislukte. Hierop volgde in juli-augustus 1840 een poging de Banque de Belgique herop te richten door een kapitaalverhoging verzorgd door onze Engelse kapitalisten. Ook dit plan zal echter mislukken en wel onder de hierna geschetste omstandigheden.

De onderhandelingen blijken terug op gang gebracht rond midden juli 1840. De directeur van de Banque de Belgique, Smits, verwittigt op 22 juli de vertegenwoordigers van de groep Goldsmid dat zij bereid zijn de besprekingen te hervatten⁶⁰. Deze stap zou zijn genomen nadat Smits de verzekering had gekregen dat de regering of liever het ministerie de transactie gunstig zou gezind zijn. Onmiddellijk was er reactie op de Parijse beurs vast te stellen: de aandelen van de Banque de Belgique ondergingen een merkbare stijging⁶¹. Dit feit kan ons inziens op twee wijzen worden verklaard: ofwel was dit een gevolg van aankopen geschied in opdracht van de bank zelf ten einde de koers van de aandelen op te drijven ofwel was dit een rechtstreeks gevolg van het bekend worden der op handen zijnde onderhandelingen. Wij zijn geneigd de eerste verklaring bij te treden vermits zelfs Rothschild op dat ogenblik nog niet ingelicht was⁶¹. Enkele dagen later kon Campbell-Gillan, die ook nu de onderhandelaar is, opnieuw een lijst voorleggen aan zijn Engelse vrienden en bekomt een kapitaalonderschrijving van 12 miljoen frank. Men verzekert dat dit bedrag tot 20 miljoen kon aangevuld worden, zodra er kans was dat het plan werd gerealiseerd. Er werd zelfs 25 miljoen aangeboden. De Banque de Belgique verkoos echter het nominale kapitaal te stellen op 30 miljoen (dus 50 miljoen in het totaal rekening houdend met de oorspronkelijke 20 miljoen van de Banque de Belgique zelf). Er zou echter slechts 20 miljoen onmid-

(58) Gille, *Lettres à la maison de Rothschild...*, op. cit., brief van 20 februari 1839.

(59) *L'Indépendant*, 2 september 1840, p. 1, k. 2.

(60) *L'Indépendant*, 14 september 1840, p. 1, k. 1; *Observateur*, 14 september 1840, p. 3, k. 1. Ingezonden brief van Piddington, vertegenwoordiger van Campbell-Gillan.

(61) Gille, *Lettres à la maison Rothschild...*, op. cit., brief van 23 juli 1840.

dellijk worden uitgegeven. De overblijvende tien miljoen zouden later in België worden geplaatst⁶². Deze nogal ingewikkelde overeenkomst was de oorzaak van een zekere verwarring in de berichtgeving betreffende het bedrag: sommige kranten noemen het kapitaal 30 miljoen⁶³, anderen geven 25 miljoen⁶⁴, nog anderen spreken van 12 miljoen⁶⁵.

Richtenberger licht ons in over het verdere verloop van deze eerste onderhandelingen. Er was een ernstig twistpunt ontstaan over de samenstelling van de beheerraad. Goldsmid stond er namelijk op één der twee directeurs te worden. Blijkbaar werd op dit punt de oude bepalingen van het ontwerp van de Banque Anglo-Belge gehandhaafd. Volgens dit plan zouden er, zoals hoger werd vermeld, twee directeurs de leiding waarnemen: één van Engelse en één van Belgische nationaliteit. De beheerraad van de Banque de Belgique kon deze regeling moeilijk aanvaarden, waarschijnlijk omdat zij vreesden, en terecht, dat het ministerie ernstige bezwaren tegen een Britse directeur zou hebben. Tenslotte was de Banque de Belgique nog altijd de tweede grootste financiële instelling van het land die een aanzienlijk gedeelte van de Belgische nijverheid controleerde. Bovendien zou de Banque de Belgique de naam van Banque Nationale willen aannemen, althans volgens de vertegenwoordiger van Rothschild⁶⁶! Jammer genoeg weten we praktisch niets méér over het verdere bepalingen van de opgestelde statuten. Het is echter waarschijnlijk dat de nieuwe aandelen en bijgevolg ook de nieuwe aandeelhouders van zekere voordelen ten opzichte van de oude aandelen zouden genieten hebben⁶⁷. Volgens Richtenberger gaf Goldsmid toe en zag af van zijn eis voor een directeurszetel⁶⁸ zodat het plan kon voorgelegd worden. Uit de verdere ontwikkeling blijkt echter dat dit niet zo was. Volgens de *Moniteur* waren de onderhandelaars het nog niet eens over enkele essentiële punten van het ontwerp toen zij dit rond het midden van augustus aan de minister ter goedkeuring aanboden⁶⁹. Minister Lebeau weigerde onder deze omstandigheden over het ontwerp te beraadslagen. Niettegenstaande zijn formele uitspraak werd er door de geïnteresseerden, tot grote verveling van de minister, herhaalde stappen ondernomen om toch een beslissing los te krijgen, al was het slechts op officieuze wijze. We staan hier ogenschijnlijk voor een tamelijk eigenaardige situatie: welke reden bracht er deze financiers toe te trachten een beslissing te forceren nog voor zij zelf tot een bevredigend accoord zijn geraakt?

(62) *L'Indépendant*, 14 september 1840, p. 1, k. 1; *Observateur*, 14 september 1840, p. 3, k. 1.

(63) o. a. *Observateur*, 9 september 1840, p. 2, k. 2.

(64) o. a. Richtenberger: Gille, *Lettres à la maison Rothschild*, op. cit., brief van 13 augustus 1840.

(65) o. a. de minister van Frankrijk te Brussel. Arch. Min. Btl. Zk., Arch. Aff. Etr., Parijs, dossier 50/13, dépêche van 10 september 1840.

(66) Gille, *Lettres à la maison Rothschild...*, op. cit., brieven van 13 en 21 aug. 1840.

(67) zie *Journal de commerce d'Anvers*, 11 of 12 september 1840, aangehaald door *L'Indépendant*, 13 september 1840, p. 1, k. 2.

(68) Gille, *Lettres à la maison Rothschild...*, op. cit., brief van 13 aug. 1840.

(69) *Moniteur Belge*, 9 september 1840, aangehaald door *L'Indépendant*, 10 september 1840, p. 2, k. 4.

De briefwisseling van Rothschild brengt ons andermaal een verklaring omtrent de achtergrond van deze financiële intriges. De geschiedenis van de herinrichting van de Banque de Belgique geraakte verwickeld in de perikelen van de staatsfinanciën. De staatskas moest namelijk dringend gespekt worden en men dacht aan een nieuwe lening. De kersverse minister van financiën Mercier, sloeg een eerste aanbod van Rothschild af tot grote ontstemming van deze laatste. Om diverse redenen, waarop we hier niet kunnen ingaan, wilde de regering liever een andere oplossing vinden. Zij trachtte op de geldmarkt te Parijs, Londen of Amsterdam op betere voorwaarden geld te verkrijgen. Deze poging om zich van het „juk" van Rothschild te bevrijden heeft onze regering zich echter bitter beklaagd. Wegens de toenemende spanning tussen Engeland en Frankrijk, verslechterde de internationale toestand in zulke mate dat er geen sprake meer was van op de vrije markt een lening te plaatsen⁷⁰. De minister moest zich teneinde raad terug tot Rothschild wenden. Deze weigerde aanvankelijk botweg om te onderhandelen. Zodoende verkeerde de regering in grote verlegenheid⁷¹. Goldsmid en de Banque de Belgique trachtten deze toestand uit te buiten. Zij boden aan het door de Engelsen aangeboden kapitaal aan te wenden voor de lening, op voorwaarde dat de regering de verening met de Banque de Belgique zou goedkeuren⁷². Op 2 september werd opnieuw het ontwerp ingediend. De *Moniteur* laat uitschijnen dat er iets aan het plan zou gewijzigd zijn. Het is eerder waarschijnlijk dat de financiers de minister heeft uitgenodigd over bovengenoemde voorstel te beraadslagen. Inderdaad: niettegenstaande het feit dat het ontwerp niet in de vereiste vorm werd opgesteld, en dat het niet aan de goedkeuring der algemene vergadering der aandeelhouders werd voorgelegd, werd onmiddellijk een ministerraad belegd.

De *Moniteur* gewaagt niet over het probleem van de lening. De regeringskrant beweert dat de minister besloot vlug op te treden omdat hij een verdere uitbreiding van de beurs-speculaties vreesde⁷³. Dit element kan natuurlijk een rol hebben gespeeld maar we kunnen moeilijk aannemen dat de vrees voor beurs-speculaties de ministerraad ertoe kon bewegen twee achtereenvolgende spoedvergaderingen aan dit ontwerp te besteden, tenzij er meer op spel stond.

Toen is uiteindelijk een beslissing gevallen. De regering besloot de heroprichting van de Banque de Belgique onder deze omstandigheden niet goed te keuren. Bijgevolg werd ook het aanbod van Goldsmid betreffende de staatslening afgewezen. Het lijkt ons de moeite waard letterlijk aan te halen hoe volgens de *Moniteur* de weigering werd geformuleerd: „Deux conseils des ministres eurent lieu successivement pour en délibérer, et, dès le vendredi 4 septembre, une lettre fût adressée à M. le directeur de la Banque

(70) nl. wegens de Oosterse kwestie.

(71) Gille, *Lettres à la maison Rothschild...*, op. cit., brief van 19 augustus 1840 en van 21 augustus. De lening werd eerst op 10 november 1840 gesloten. Voor tekst zie Gille, op. cit., annex 12, p. 383 en 384.

(72) Gille, *Lettres à la maison Rothschild...*, op. cit., brief van 2 september 1840.

(73) *Moniteur belge*, 9 september 1840, aangehaald door *l'Indépendant*, 10 september 1840.

de Belgique pour lui annoncer que le projet avait rencontré de graves objections dans le sein du conseil". Goldsmid komt de volgende morgen vragen of er nog enige hoop is op een goedkeuring. „Le ministre lui répondit que, d'après l'avis du conseil et dans les termes du projet, il devait lui rester peu d'espoir; sollicité encore d'exprimer son opinion personnelle, le ministre lui déclara qu'elle était conforme à celle du conseil" ⁷⁴. Deze tekst is de enige officiële verklaring die door de regering in dit verband werd gepubliceerd. Zij spreekt zich niet uit over de motieven van de afwijzing. De formulering blijft diplomatisch vaag: er is weinig hoop maar het is geen kategoriek neen.

De groep Goldsmid heeft dan ook niet alle hoop opgegeven na deze tweede mislukking. De vertegenwoordiger van Gillan bleef nog lange tijd in Brussel ⁷⁴. Er werd ogenschijnlijk definitief afstand gedaan van een plan tot wederoprichting van de Banque de Belgique met de groep Goldsmid. Dit betekende echter niet dat alle contact met de bank werd verbroken. Er wordt nog verteld dat zij zich gezamenlijk hebben aangeboden voor de staatslening: de moeilijkheden met Rothschild blijven immers nog lang voortduren en de lening wordt eerst in november afgesloten ⁷⁵. Anderzijds zijn kort daarop nieuwe onderhandelingen begonnen over de mogelijke vestiging van een discontobank te Gent.

Vooraleer over te gaan tot deze derde en laatste episode van de geschiedenis van de Anglo-Beige bank, lijkt het ons interessant na te gaan hoe de pers op de tweede weigering heeft gereageerd.

We weten reeds dat de eerste poging tot het stichten van een discontobank met sympathie werd begroet en de weigering van de regering erg werd betreurd. *L'Indépendant* hoopt nog steeds dat er iets zal gedaan worden om het discontokrediet uit te breiden en aldus de handel en onrechtstreeks de industrie uit het slop te helpen. Zij meent niet dat de Banque de Belgique dit nieuwe kapitaal werkelijk nodig heeft om de crisis te overleven want haar toestand verbetert gestadig. Als het echter in de bedoeling ligt van de directeurs door een kapitaalsuitbreiding de discontomogelijkheden te vergroten zou een herstelling wel degelijk gewenst zijn ⁷⁶.

Wanneer nu de weigering bekend werd, ontstond er een polemiek tussen degenen die het besluit van de minister goedkeurden en anderen die teleurgesteld waren. De discussie werd bemoeilijkt — of misschien juist in de hand gewerkt — door het feit dat geen enkele duidelijke verklaring werd afgelegd en men dus naar mogelijke motieven slechts kon gissen. Globaal werden de drie volgende redenen naar voren gebracht: eerst en vooral de vrees dat de directie van de Banque de Belgique in handen van buitenlandse kapitalisten zou terecht komen. Anderzijds zou er twijfel bestaan betreffende de reële verwezenlijking van het kapitaal. Een derde reden zou hierin bestaan dat men er niet mee accoord ging privileges aan de nieuwe aandelen te verlenen. Dit laatste argument, naar voren gebracht door de Jour-

(74) *L'Indépendant*, 14 september 1840, p. 1, k. 1; Gille, *Lettres à la maison Rothschild...*, op. cit., brief van 17 september 1840.

(75) Gille, *Lettres à la maison Rothschild...*, op. cit., brief van 17 september 1840.

(76) *L'Indépendant*, 2 september 1840, p.1, k.1 en 2.

nal de commerce d'Anvers, lijkt ons niet doorslaggevend: over dergelijke bepalingen kon men discussiëren⁷⁷. De twee andere bezwaren zijn echter onoverkomelijk. De vrees voor buitenlandse indringing is het oude argument dat twee jaren tevoren doorslaggevend was voor de regering de Theux. Het blijft ook van kracht voor de liberale regering van Lebeau te meer daar Goldsmid er op bleef staan directeur te worden⁷⁸. Dit argument vindt ook bij de pers verdedigers⁷⁹. Toch blijkt de twijfel omtrent de werkelijkheid van het beloofde kapitaal ditmaal de doorslag te hebben gegeven. De Franse gezant te Brussel is deze mening toegedaan⁸⁰. L'Indépendant die doorgaans goed is ingelicht, verdedigt eveneens deze stelling.

Inderdaad, er was weliswaar 20 miljoen beloofd, maar voor slechts 12 miljoen werden er verbintenissen aangegaan. Deze twaalf miljoen zouden niet volledig gestort worden. In de statuten waren slechts drie stortingen voorzien, elk van 10 procent d.w.z. ten bedrage van zes miljoen frank. De storting van de overblijvende 60 procent kon moeilijk afgedwongen worden van buitenlanders. Terecht vroeg men zich af of, gezien de ongunstige politieke evolutie, de Engelse onderschrijvers nog wel bereid waren hun verbintenissen na te komen. Indien hierdoor de Banque de Belgique in moeilijkheden geraakte, zou de regering nogmaals de bank uit de nood moeten helpen. Zij heeft blijkbaar dit risico niet durven lopen⁸¹.

L'Indépendant, die algemeen als de spreekbuis van de regering werd beschouwd, had vooral van de Commerce Belge aanvallen te verduren. De uitlatingen van deze krant waren echter zo gewild vijandig, de aangehaalde argumenten zo slecht gefundeerd dat l'Indépendant zelfs geen moeite deed deze te weerleggen⁸². Andere gezaghebbende kranten als Le Journal de Liège en Le Journal de Commerce d'Anvers waren het eens met l'Indépendant. L'Observateur beperkt zich er toe de artikels van l'Indépendant en Moniteur aan te halen⁸³.

Het duurde bijna een jaar voor de Engelse kapitalisten weer van zich doen spreken. Eindelijk zal hun streven beloond worden. Zij verkregen namelijk, zoals hoger gemeld, de toelating tot oprichting van een diconto- en emissiebank te Gent.

De Gentse industrie had het meest te lijden gehad onder het ontoereikende kredietsysteem. De jaren dertig waren bovendien niet gunstig geweest voor deze nijverheidstak die grote moeite had om zich aan de gevolgen van de breuk met Nederland aan te passen. Het agentschap van de Société Générale in deze stad was reeds lang opgedoekt. Buiten de partikuliere bankiershuizen konden de Gentse industriëlen en handelaars nergens terecht. Het is dus niet verwonderlijk dat de groep Goldsmid met hun ontwerp

(77) *Journal de commerce d'Anvers*, 12 of 13 september 1840, aangehaald door *L'Indépendant*, 14 september 1840, p.1, k.1.

(78) Gille, *Lettres à la maison Rothschild...*, op. cit., brief van 25 augustus 1840.

(79) zie artikel *Journal de Liège*, van 12 of 13 september 1840, afgedrukt in *L'Indépendant*, 14 september 1840, p.1, k.1.

(80) Arch. Btl. Zk., Arch. Aff. Etr. Parijs, dossier 50/13, dépêche van 10 september 1840.

(81) *L'Indépendant*, 10 september 1840, p. 1, k. 1.

(82) *L'Indépendant*, 13 september 1840, p.1, k.1.

(83) *L'Observateur*, 9 september 1840, p.2, k.2.; 10 september 1840, p.2, k.4.

in deze stad meer kansen op succes had.

We weten weinig af van de onderhandelingen die aan de stichting zijn voorafgegaan. Dank zij een artikel in de *Messenger de Gand*⁸⁴ kunnen we ons echter een idee vormen van wat zich achter de schermen heeft afgespeeld. De besprekingen waren langdurig en schijnen zeer moeilijk te zijn verlopen. Indien men tenslotte toch tot een oplossing is gekomen, was dit te danken aan enerzijds aanzienlijke toegevingen van de kant van de Engelse stichters en anderzijds aan de medewerking van de *Société Générale*.

Vooraleer in te gaan op de vraag waaruit juist deze medewerking bestond zullen we eerst even de statuten van de *Banque des Flandres* ou *Gantoise* nader bekijken. De notariële akte kwam tot stand op 13 augustus 1841, en werd goedgekeurd bij koninklijk besluit op de 28ste van dezelfde maand. De bank was uitsluitend een disconto- en emissiebank. Zij mocht zich dus niet inlaten met industriële investeringen. Haar sociaal kapitaal werd op 10 miljoen frank gesteld. Zij verkreeg de toelating haar operaties te beginnen wanneer 5.000 aandelen, dus de helft van het kapitaal, waren onderschreven. Bij de notariële akte werd aan deze eis voldaan. De vier vertegenwoordigers van de Engelse kapitalisten verbinden zich ertoe elk 1.250 aandelen te nemen. Dit zijn M.A. Goldsmid, die voorzitter van de beheerraad wordt, Cambell-Gillan en Skrine, die beiden beheerders zullen zijn. Tenslotte neemt een Londense Bankier Harris eveneens 1.250 aandelen⁸⁵.

Deze bepalingen blijken echter helemaal niet definitief te zijn: de *Société Générale* had blijkbaar bij de stichting haar steun toegezegd en door deze garantie werden de statuten goedgekeurd. Naderhand is de *Société Générale* haar voorwaarden gaan stellen. Eerst nadat deze onderhandelingen tot een goed eind werden gebracht heeft de bank haar loketten geopend. Dit geschiedde op 1 juli 1842, dus bijna een jaar na de ondertekening van het koninklijk besluit! Afgaande op hetgeen de *Messenger* ons hierover vertelt heeft de bank zware eisen gesteld. Zij heeft geen enkel risico willen lopen. Volgens de statuten was het sociaal kapitaal vastgesteld op 10 miljoen waarvan de helft door de Engelsen zou geleverd worden. De definitieve overeenkomst zou evenwel luiden dat 10 miljoen als een maximum zou beschouwd worden maar dat men zou starten met een minimumkapitaal van 5 miljoen waarvan er slechts drie door de Engelse groep zouden worden onderschreven. De overige twee miljoen werden waarschijnlijk te Gent geplaatst en uitgegeven door de stichters. Ten slotte opende de *Société Générale* in mei 1842 een onderschrijving voor 1.000 supplementaire aandelen te Brussel op de zetel van de bank. Dank zij het prestige van de *Société Générale* werd dit miljoen vlug onderschreven⁸⁶. Zo werd meer dan de helft van het kapitaal geplaatst en hielden de buitenlandse en binnenlandse belangen zich in evenwicht.

Bovendien is de bank erin geslaagd alle Engelse beheerders met uitzon-

(84) Artikel van *Messenger de Gand* aangehaald (volledig) door *Courrier Belge*, 28 april 1842, p.1, k.2 en 3.

(85) Demeur Ad., *Les sociétés anonymes de Belgique en 1857. Collection complète des statuts*. Bruxelles, 1859, p.13. Zie ook Arch. Min. Btl. Zk. NV's, n° 3872.

(86) Chlepnier; *op. cit.*, p. 231.

dering van Goldsmid uit de beheerraad te verwijderen ⁸⁷.

Wat zijn nu de voordelen die de Société Générale in ruil voor deze toegevingen aanbood? Buiten de hogervernoemde uitgifte vermelden we nog het feit dat de Bank in Brussel de biljetten van de Banque des Flandres „comme écus” zou aanvaarden. Het grootste voordeel bleek tenslotte het feit dat de Société Générale erin toestemde de effectenportefeuille van de Gentse bank te herdisconteren. Door deze gunst was de Banque des Flandres in staat veel meer krediet te verlenen dan haar beperkt kapitaal normaliter zou hebben toegelaten ⁸⁸. Aldus heeft deze bank werkelijk grote diensten kunnen bewijzen aan de Gentse industrie.

We kunnen slechts gissen naar de motieven die de Société Générale er toe hebben gebracht haar oorspronkelijk vijandige houding tegenover de Engelse stichting te laten varen. Frère ⁸⁹, die Chlepner napraat ⁹⁰, vertelt ons dat de Banque des Flandres tot stand kwam dank zij de steun van koning Leopold I. Chlepner baseert deze bewering op het feit dat Leopold I een groot aantal aandelen van de bank heeft gekocht ⁹¹. De invloed van Leopold I zou het gebaar van de Société Générale kunnen verklaren. De bank heeft steeds gezorgd in goede verstandhouding met de koning te leven en het is inderdaad mogelijk dat deze laatste drukking heeft uitgeoefend om zijn Engelse vrienden niet andermaal teleur te stellen. Een bijkomende aanduiding die wijst op een mogelijke tussenkomst van de koning is het feit dat de goedkeuring van de oorspronkelijke statuten ditmaal zonder slag of stoot door het ministerie werd verleend. In april 1841 had immers het liberale ministerie Lebeau plaats gemaakt voor de unionistische regering Nothomb, die sterk onder de invloed van de koning stond. Anderzijds heeft de bank ongetwijfeld de wijste partij gekozen zodra ze gewaar werd dat de stichting niet te verhinderen was: liever een weliswaar lastige bondgenoot dan een onafhankelijke concurrent.

Tenslotte willen we nog vermelden dat de nieuwe beheerraad van de Banque des Flandres was samengesteld uit zeer gekende Gentse notabelen. Maakten er onder meer deel van uit: bankier De Meulemeester die jarenlang agent was van de Société Générale te Gent, en leden van de familie Verhaeghe-De Naeyer. De bank raakte desondanks in moeilijkheden tijdens de crisis van 1847-1848, en de Société Générale moest zoals ze had gevreesd, te hulp komen. Het oplossen van deze moeilijkheden werd sterk belemmerd door het feit dat de Engelse stichters niet bereid waren verdere stortingen op hun aandelen te doen. Zo bleek de vrees van de regering dan toch gegrond ⁹².

(87) *Messageur de Gand in Courrier belge*, 28 april 1842, p.1, k.2.

(88) Chlepner, *La Banque en Belgique*, op. cit., p. 232. Zie ook Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3872, correspondentie van Chitti, commissaris van de regering bij de bank, en A.R.A. Arch. Société Générale, n° 175.

(89) Frère, L., *Etude historique des sociétés anonymes belges*. T. I, 1819-1873. Bruxelles, 1950, in 4°, p. 42.

(90) Chlepner, *La banque en Belgique*, op. cit., p.230, voetnoot (2).

(91) Zie ook *Banque des Flandres, Notice historique*, éditée par la Banque, Gent, 1913.

(92) zie hiervoor Arch. Min. Btl. Zk., NV's, n° 3872, correspondentie van Chitti en A.R.A., arch. Société Générale, n° 175.

De gevestigde financiële machten hebben ongetwijfeld het oorspronkelijke plan voor de oprichting van een grote onafhankelijke discontobank doen mislukken. De moeilijkheden die de stichters daarna nog moesten overwinnen niettegenstaande vele toegevingen vloeiden voort, voor een groot gedeelte, uit het wantrouwen ten opzichte van de vreemde financiers. Het feit dat de Engelsen er op stonden persoonlijk de door hen gestichte onderneming te leiden was het grote struikelblok, vooral omdat het een bank betrof. Nochtans, niemand buiten de *Courrier belge*, dacht eraan als argument in de discussie naar voren te brengen dat, alhoewel de beheraad Belgisch was, het oorspronkelijk kapitaal van de *Banque de Belgique* voor 19/20sten in Frankrijk werd geplaatst⁹³. Ook een belangrijk deel van de aandelen van de *Mutualité* werden in Frankrijk verspreid en er werden verschillende steenkool- een metaalbedrijven door Fransen onder de vorm van naamloze vennootschap opgericht.

Frankrijk was ons weliswaar nader dan Engeland en dit laatste land had een slechte reputatie voor zijn financiële fantasieën.

Nochtans was de redenering die aan de basis van de stichting lag ongetwijfeld juist. De organisatie van het commerciële krediet vertoonde grote tekortkomingen⁹⁴. De *Banque de Belgique* was in dit opzicht tekort geschoten. Zij had de handelaars bitter teleurgesteld door het overgrote deel van haar kapitaal te besteden aan industriële investeringen in plaats van de discontomogelijkheden uit te breiden zoals van haar verwacht werd. De talrijke stichtingen van financiële vennootschappen van de dertiger jaren hadden geen verbetering in de toestand gebracht. Er was een tweede crisis nodig om de lang gevraagde maatregelen te zien verwezenlijken. Onder impuls van de moeilijkheden in 1848 kwamen twee instellingen tot stand die speciaal het probleem van het commerciële krediet en het emissieprobleem dienden op te lossen: de *Union du Crédit*⁹⁵ en de *Nationale Bank*.

(93) *Courrier belge*, 26 mei 1839, p.1, k.1.

(94) zie Chlepner, *La Banque en Belgique*, op. cit., p. 310-311.

(95) Opgericht in Brussel in 1848. Dit initiatief werd nagevolgd in Gent (1855), Luik (1856), Antwerpen (1864).

BIJLAGEN

(Confidential)

ANGLO-BELGIAN BANK

This undertaking has originated in the conviction, that the existing banks in Belgium cannot supply the growing wants of its productive industry; that the system of its banking is susceptible of great improvement; and that the commercial and political alliance subsisting between England and Belgium will be beneficently promoted by an association which facilitates the monetary transactions, and aids and extends the trading intercourse between the two countries.

The population of Belgium, by the census of 1836, was 4,242,600; that of the cities forming about one-fourth of the whole. The fertility of its soil, and the care bestowed upon its cultivation, have rendered its agriculture more productive than that of any other country in Europe. The number of cultivated English acres, according to Mons. Quetelet's accurate tables, is upwards of six millions; and the uncultivated land about one-sixth of that amount. The produce raised from the land is far beyond the home consumption; and there is, consequently, an extensive exportation of wheat, rye, barley, oats, rape-seed, hops, tobacco, flax, clover-seed, (for which Belgium has long been famed,) hemp, and other agricultural productions. The quantity of flax annually grown in the two provinces of East and West Flanders alone, is estimated at 40 millions of francs, (or £ 1,666,666 13s. 4 d.)

The manufacturing industry of Belgium embraces cottons, silks, woollen tissues, cloths, stuffs, lace, carpets, and linens; a very large quantity of which is exported to the various European markets. In proof of the extent and value of some of these manufactures, it may be stated that the total produce, in 1836, of the linen looms was 750,000 pieces, valued at 100 millions of francs, (£ 4,166, 666 13s. 4d. sterling.) The manufacture of flax, in its various states, employs more than 400,000 workmen, or nearly one-fourth of the entire population. The cotton factories in Antwerp and Flanders absorb a capital of 60 millions of francs; yield annually 84 millions of francs, and afford employment to 122,000 persons. In one branch of the lace manufacture (tambouring) 50,000 females are employed; whilst the value of the lace and tulle yearly exported amounts to two millions of francs.

The products of the iron foundries, which are chiefly situated in the south of Belgium, present even more remarkable results, considering the comparatively recent period during which they have been in full operation. The quantity of iron arising from the southern establishments is 150 millions of kilogrammes, (or about 147,530 tons,) valued at, nearly, 60,000,000 of francs. At Mr. Cockerill's well-known establishment at Seraing, near Liège, which stretches for a mile along the Meuse, 300 steam engines of 900 horse power are in unceasing activity; 3,700 workmen are employed;

and the average weight of articles daily manufactured is 25,000 kilogrammes. The city of Liège contains, amongst its other establishments, about fifty manufactories of arms, which, in 1836, produced 349,379 stand-of arms. The increasing value of this branch of industry since the revolution may be estimated from the fact of the value of these articles having risen from 3,145,775 francs in 1829, to 7,000,000 francs in 1836. An equally marked increase has taken place in the cutlery of Namur, (which has not inaptly been called the Sheffield of Belgium,) and which employs nearly 6,000 workmen.

Without particularising the various mineral riches of Belgium, it may be sufficient to observe, that in coal, the province of Hainaut alone produces more than the whole kingdom of France. The coal-mines of Mons, Charleroi, Liège, and Marimont, supply annually, 3,200,000,000 kilogrammes. In 1836, 31,190 workmen were employed in 230 coal-mines, and the products were estimated at 32,000,000 francs; whilst in France (with a population eight times larger than that of Belgium) there are only 198 mines in operation, employing 17,500 miners, and leaving an annual return of 19,000,000 francs, (£ 791,666 13s. 4d.)

The minor departments of industry — sugar-refineries, (of this article 3,998,320 kilogrammes were exported from Ghent, alone, in 1836,) porcelain, and glass-works, breweries, (about 2,800 in number,) &c., are equally prosperous with those above enumerated.

Since the revolution of 1830 an extraordinary impetus has been given to the commerce and manufactures of the country, by the construction of railroads, which have approximated all the great marts of industry, and opened to them a cheap and rapid access to the sea. The project of law of 1834, made Malines (Mechlin) the centre of all the railroads, from which roads were to branch on the north-east through Louvain, Liège, and Verviers, to the frontiers of Prussia; on the north to Antwerp; on the west through Termonde, Ghent, and Bruges, to the port of Ostend; and on the south through Brussels and Hainaut, to the frontiers of France. A subsequent law decreed a section, placed near Ghent, to pass through Courtrai to the French frontiers towards Lisle; and by a branch to include Tournay on the line; and, also, the construction of a branch from Brussels to Namur.

The rapidity with which a large portion of this admirable system of railway intercommunication has been completed, furnishes a gratifying testimony to the energy of the government, by whom it was planned. The roads from Brussels to Antwerp through Malines, and thence through Termonde, Ghent, and Bruges, to Ostend; and to Liège through Louvain, are now open to the public; and it is confidently expected that before the close of the next year, the railway to Cologne (on the Rhine) will be finished, with a communication to some of the towns included in the lines of the second law. In the formation of branch railways, which government has left open to public competition, the spirit of the people has seconded the fostering enterprise of the government; for there is now before the legislature thirty-six petitions from private companies for authority to construct branch or auxiliary railways.

When all these railroads are completed, a new era will be opened in the

social history of Belgium. The communication between the Rhine, the sea, and the Scheldt, must secure to her whole of the transit trade of central, southern, and western Germany, which now either follows the course of the Rhine to Rotterdam, or, by reason of the lower rates of duty, passes through Hamburg and Bremen. By the same quick and economical route, the products of Belgian industry will be conveyed to the German markets; and by means of steam navigation on the Rhine, to the heart of Switzerland. In this beneficial intercourse England will participate by supplying all these markets with her colonial goods, and with the various manufactured articles which do not come into hostile competition with those of Belgium. The immediate approach to the sea must materially contribute to the advancement of every branch of industry carried on in the inland towns; whilst the communication between these towns cannot fail to unite their inhabitants more closely with each other. Neither should it be overlooked, that the railways, by making Belgium the best highway to a large portion of the continent, will be another source of wealth to the country.

All the advantages above detailed will be augmented by the proposed railway communication between Lisle and Calais, and Calais and Paris, for the former of which a law has been passed by the French legislature, and the latter is to be brought under its notice in the ensuing session. A railway from Strasbourg to Switzerland, which is now under consideration, would form the first link in the chain of connexion between London and Basle, between which towns it would reduce the distance to a passage of 72 hours! The final consummation of these vast national undertakings will be the extension of a railway through Prussia, to unite the Scheldt with the Baltic, a project which is said to be seriously entertained by several enterprising capitalists in Belgium and Prussia.

But the railway undertakings, either completed or *in embryo*, afford one evidence only of the rapid advance of the Belgians in the career of national wealth. Since the revolution there has been a remarkable efflux of that capital, which was formerly kept in a state of unproductive inactivity, as the following *autorisations* granted by the Government within the three last years, for the establishment of new manufactories, will at once testify: —

Antwerp	171	East Flanders	159	Limburg	129
Brabant	259	Hainaut	698	Luxembourg	20
West Flanders	209	Liège	260	Namur	57

Making a total of 1968 new manufactories, which will employ upwards of 400 steam engines.

The amount of Capital embarked by different companies in various enterprises since 1833, is thus classified in a paper lately presented to the Chamber of Deputies: —

	Francs
Coal mines, blast furnaces, and iron making	40,540,000
Sociétés Générales	45,000,000
Glass-making	8,000,000
Sugar-making	8,130,000

Insurance Companies	71,200,000
Roads	3,500,000
Societies for Loans on Mortgages and Annuities	43,000,000
Other companies for various operations	26,321,000

In all ... 245,691,000 francs

Or, £ 10,207,125 Sterling.

In the shipping trade, which the revolution was said to have annihilated, there are equally authentic proofs afforded of progressive improvement. Take as an instance the „Returns of Arrivals in the Port of Antwerp for the three years ending in 1837:” —

	Foreign.	Belgian.	Total	Tonnage
1835	939	250	1189	153,243
1836	959	286	1245	176,079
1837	1073	353	1426	225,030

Such, then, is the extended field which Belgium presents for the operations of banking — a field for which we look, in vain, to Scotland or Ireland for a parallel. This field is now almost exclusively occupied by two banking associations — *La Société Générale*, and *La Banque de Belgique*, both of recent origin; the former having been constituted by Royal Charter in 1822, and the latter, in 1835. These banks are possessed of large capitals, and are administered by men of talent and integrity; but their peculiar constitutions, and an exclusive system of management, unfit them for discharging all the legitimate functions of banking. They are, in fact large commercial associations, investing their capital in private trading companies; in lands and houses, and in other descriptions of securities, the resort to which, in this country, would injure the credit, and endanger the safety of a bank. By this diversion of capital from strictly banking purposes, they are compelled to limit the amount of their discounts, to cramp their circulation, and to withhold that judicious accommodation to the various classes of producers which gives a healthy stimulus to industry and enterprise, and yields a lucrative return to the lender.

The capital of *La Société Générale* consists of 50,000,000 of florins, (or 105,820,000 francs,) £ 4,417,666 13 s. 4 d. sterling, of which 20,000,000 are represented by woods, lands, and forests. The remaining 30,000,000 are composed of 600,000 shares, of 500 florins each. In 1836, the surplus or reserve fund amounted to 20,000,000 of francs; and the dividends paid to the proprietors, after deducting three per cent. from the net profits in shape of a gratuity to the Governor and Directors, (in addition to very liberal salaries,) have averaged between seven and eight per cent. The present price of the stock is 828 florins.

The capital of *La Banque de Belgique* is 20,000,000 of francs, divided into shares of 1000 francs each, the whole of which has been paid up. A considerable proportion of its capital is invested in the stock of Joint Stock Trading Companies, and in mortgages upon real an personal property. The

dividends (after the three per cent. deduction from the profits to the administration) have ranged between eight and ten per cent. The present value of the shares is 1480 francs.

These banks being founded upon the French law of partnership, (*Sociétés Anonymes*,) the responsibility of the shareholders is limited to the amount of their stock. They issue notes of the value of 40, 100, 500, and 1000 francs, payable to bearer in specie. They limit their discounts to bills which have *three well-known signatures*, and are at short dates — a practice to which they have rigidly adhered, in spite of continual remonstrances from the mercantile classes. The paper of a large portion of the trading community is, consequently, excluded from discount at the banks; and that of the small traders and manufacturers is altogether proscribed. These parties are obliged either to retain the bills in their hands until the period of maturity, or to submit to heavy sacrifices by having recourse to private discounters. Loans and cash credits (advances upon bonds) are never granted.

By thus narrowing the sphere of their banking operations, the circulation of both banks is necessarily limited, and the amount scarcely exceeds 26,000,000 francs, or nearly £ 1,000,000 sterling, about *one-third* of that of Scotland, the population of which is not much above one-half of that of Belgium.

The establishment of branch banks acting in concert with, and controlled by, the parent institutions, (a system which has prevailed in Scotland for upwards of a century and a half, and is now fully developed in England and Ireland,) is almost unknown in Belgium; the only branches established by *La Société Générale*, and *La Banque de Belgique* being at Antwerp and Liège; and even these branches are associated with trading companies. All the large trading communities, as Ghent, Louvain, Bruges, Verviers, Malines, Namur, &c., derive no advantage whatever from the national banks, and even in these places their notes are at a discount!

The private bankers in Belgium, (of which there are between 300 and 400,) whose united capital does not exceed 20,000,000 francs, are all, more or less, connected with the national banks. They act rather as agents than bankers, in collecting the bills drawn upon persons in the various towns and villages, for which they charge a commission, and, not unfrequently, a handsome *agio*.

It is proposed by the ANGLO-BELGIAN BANK to introduce into Belgium a new and improved system of banking, based upon principles whose soundness has been tested by long experience in Great Britain and Ireland; and administered in such a spirit as to afford every practicable facility to the trade, commerce, and agriculture of the kingdom. It will encourage the legitimate trade between England and Belgium; regulate and facilitate the monetary exchanges, and, by means of agents in the various trading *emporia* of the continent, it will promote and sustain the commercial relationships which Belgium has already formed with its European customers. The accomplishment of these objects will be advanced by engrafting upon the ANGLO-BELGIAN BANK the English and Scotch system of branch-banking, with the modifications which the difference in the industrial condition and habits of the two countries demands; and by adopting such precautions by

check, and counter-check, and by periodical reports of the transactions from each of the branches of the parent bank, such a system of control and vigilance will be arranged as to prevent the possibility of any practices going forward injurious to the interests of the general establishment, and to those of the public.

The annexed Rules and Regulations have been submitted to the King of the Belgians as the basis of a Royal Charter.

The Committee of Management has been formed, whose names will be published when the Charter is obtained. Application for the Shares reserved to England must be immediately addressed to Messrs. Ladbroke, Kingscote, and Co., Bank Buildings, London.

November 1838.

BANQUE ANGLO-BELGE

Proposed Statutes
(Translated from te French)

CHAP. I. - NAME, OBJECT, CAPITAL, AND DURATION OF THE COMPANY.

ARTICLE 1. — A Société Anonyme, in Shares, is formed, under the name of the „ANGLO-BELGIAN BANK”.

Art. 2. — The Head Office of the Company is at Brussels. The Committee of Management will establish Branch Banks and Agencies in Belgium, and Agencies in other countries, to aid the operations of the Company.

Art. 3. — The object of the Company is to encourage the circulation of Capital between England and Belgium, and the diffusion of Capital throughout Belgium. For this purpose, the Company will act as a bank of deposit, circulation, loan, discount, commission, and credit. It will receive, in simple deposit or at interest, the capital of private individuals and companies, pay the deposits upon cheque or draft, either at the Bank or elsewhere; secure, facilitate, and economize, to Merchants and Manufacturers, the receipt and payment of monies in Brussels, London, and other places, by the payment of a small commission: it will discount all approved bills, and lend money upon good securities, and upon „Cash Credits,” having two or three names as sureties. In short, it will afford to the commerce, industry, and agriculture, of Belgium every facility consistent with the legitimate principles of banking, and with the security of the paid-up Capital.

The ANGLO-BELGIAN BANK will offer to small unemployed capital, and to all trust-funds, a safe and beneficial investment, by granting deposit receipts, payable at sight, and bearing interest. It will also employ its capital in the purchase and sale of bullion, in advancing money upon the security of commercial and other bills, and investments in the public funds of Belgium, England, France, or in other countries, where this can be done with a profit.

Art. 4. — The company will issue bank-notes of the value of 40, 100, 500, 1000 francs, and upwards, for a sum not exceeding the amount of the subscribed Capital. The notes under 500 francs will be payable in Brussels and the branches; those of 500 francs, and upwards, at Brussels, London, and such other places as the Committee of Management may appoint.

Art. 5. — The Capital of the Company is fixed a twenty-five millions of francs, divided into fifty-thousand Shares of 500 francs each. Ten per cent. on the Shares will be paid upon subscription, ten per cent. on the appointment of the Governor and Directors of the Company, and twenty per cent. in one month after such appointment. The Committee of Management will fix the times for the payment of the remaining sixty per cent. so soon as the affairs of the Company require a larger Capital. Two months notice of each call will be given in such journals published in Belgium, London, and Paris, as the Committee may deem necessary. No call is to

exceed twenty per cent. If the call be not paid at the time fixed, the Shares of the defaulters will be forfeited, and, without any further intimation, will revert to the Company.

Art. 6. — The Company is considered as constituted when Shares to the amount of five millions of francs have been subscribed: the remaining Shares shall be issued by the Company's Committee of Management, in the manner most beneficial to the Company.

Art. 7. — If, after the issue of the fifty thousand Shares, the affairs of the Company shall require an augmentation of Capital, an issue of new Shares, of 500 francs each, shall take place; not to exceed twenty-five millions in amount. But such new shares shall not be issued without the sanction of the Shareholders assembled for this purpose at an extraordinary general meeting. The first Shareholders shall always have the preference in subscribing for new Shares, upon the conditions prescribed by the Committee of Management.

Art. 8. — The Shares shall be of two kinds, registered and in scrip. The holders of the former shall alone have the right of attending and voting at the general meetings of the Company.

Art. 9. — The registered Shares will be transferred upon a declaration signed by the seller and buyer, or by their procurator, upon the payment of a fee, to be fixed by the Committee of Management. No transfer shall take place until forty per cent. has been paid upon the value of the Shares.

Art. 10. — Every Shareholder will receive an interest of five per cent. per annum upon the sums paid upon his Shares, and a dividend.

Art. 11. — The duration of the Company is fixed at fifty years, to commence from the 1st of January, 1839, and to terminate on the 1st of January, 1889. If, at that period, a general meeting of the Shareholders consider it advisable to prolong the existence of the Company, the requisite authority can be applied for; but if no application be made, the Company will close its operations on the 31st December, 1888, and proceed to the settlement of its affairs.

Art. 12. — The Company may be dissolved before the above period, if two-thirds of the Shareholders, holding two-thirds of the Shares of the Company, pass a resolution to this effect, at a general extraordinary meeting; such resolution to be confirmed at another meeting to be held not less than three months thereafter.

CHAP. II. - ADMINISTRATION OF THE COMPANY.

Art. 13. — The administration of the Company is entrusted to a Committee of Management, consisting of a Governor, Vice-Governor, and Six Directors. The first Committee, under the approbation of His Majesty the King of the Belgians, to consist of the following gentlemen: —

Governor, — (*An Englishman.*)

Vice-Governor, — (*A Belgian.*)

Directors, (*Three Belgians and Three Englishmen — all the Englishmen are residents in Brussels.*)

Art. 14. — The first Committee of Management will remain in office for years from the commencement of the Company, after which the Governor and Vice-Governor will be named, and removable by the King. The Directors will also be appointed by the King from a triple list proposed by the general meeting.

Art. 15. — After the year, one Director will retire by ballot, and his place will be supplied by another qualified Shareholder, to be appointed from a triple list agreed to at a general meeting, for the approbation of the King; but the retiring Director will be eligible to re-election. In each subsequent year another of the firstnamed Directors will retire, and his place be supplied in like manner. After the year, the Vice-Governor will be subject to the approbation of the King. The Governor is appointed for life, subject to the approbation of the King.

Art. 16. — The Governor is to hold 100 Shares, the Vice-Governor 80 Shares, and the Directors 50 Shares each. The salaries of the Governor and Vice-Governor to be fixed by the King; and those of the Directors at the general meeting of the Shareholders.

Art. 17. — The Governor, or, in his absence, the Vice-Governor, will preside at the general meetings. The President of the Committee of Management will sign all the documents and deeds of the Company, which will be counter-signed by one of the Directors and the Secretary. All proceedings of importance shall be signed by the Governor and a Director, specially appointed each time by the Committee of Management, and counter-signed by the Secretary.

Art. 18. — No meeting of the Committee can be held, or resolution adopted, unless four members, at least, are present. The Committee are to meet at least once every week.

Art. 19. — The King, when he deems it expedient, can order an examination of the affairs of the Company; the sufficiency of its Capital; its liabilities; the amount of its circulation at Brussels, or the Branches; and its ability to meet all its engagements.

CHAP. III. - BRANCHES, MANAGERS, DIRECTORS AND AUDITORS.

Art. 20. — Branches of the Company will be established in those Towns in Belgium, the commerce and industry of which require the agency of a Bank to facilitate their monetary arrangements, and to aid in the development of their resources.

Art. 21. — The Shareholders resident in the Towns where the Branch is established, will hold meetings, at which two, three, or more resident Directors will be appointed, who with a Manager to be named by the Committee of Management, will constitute a Committee for managing the affairs of the Branch Banks: Each resident Director shall hold at least 20 registered Shares in the Company's Stock.

Art. 22. — The Branch Committee cannot be constituted until it has been sanctioned by the Committee of Management at Brussels, who will make rules and regulations for its internal government.

Art. 23. — The Manager and resident Directors will decide upon the

local bills presented for discount and cash credits to be granted; transact other business conformably to the rules laid down by the Committee of Management at Brussels, to which they will transmit a weekly report of all their transactions.

Art. 24. — At the Annual General Meeting at Brussels, two Auditors will be appointed to examine and report upon the accounts and balance-sheet to be presented by the Committee of Management.

CHAP. IV. - BALANCE-SHEET, INTEREST, DIVIDEND, AND RESERVE FUND.

Art. 25. — On the 31ste of December in each year, the books shall be balanced, from which the Committee of Management will prepare a balance-sheet. The first balance-sheet shall be presented on the 31ste of December, 1839, and on the same day and month in every succeeding year during the continuance of the Company.

Art. 26. — The balance-sheet, prepared by the Committee of Management, shall be previously submitted to the examination of the Auditors appointed at the General Meeting, who shall verify and approve the same, and whose report shall be a complete discharge to the Committee of Management.

Art. 27. — The net profits, after deducting the interest upon the paid-up Capital, will be reduced by 20 per cent. towards the creation of a reserve fund to meet contingencies. The remaining surplus will be annually divided amongst the Shareholders.

Art. 28. — The reserve fund will be specially devoted to guarantee the annual interest payable upon the Shares, and when the amount exceeds one-third thereof will be appropriated to increase the annual dividends.

CHAP. V. - SHAREHOLDERS AND GENERAL MEETINGS.

Art. 29. — The holders of registered Shares alone constitute the Company. The formalities to be observed in proving their right to take part in the proceedings of the General Meetings will be determined by a bye-law.

Art. 30. — Every proprietor of five registered Shares shall have one vote at the General Meeting; of fifteen Shares, two votes; forty Shares, four votes; and one hundred and fifty Shares, five votes.

Art. 31. — If it should so happen that one proprietor holds a fifth part of the Stock of the Company, he shall be entitled to be a member of the Committee of Management, and shall continue a member so long as he possesses that amount of stock.

Art. 32. — No personal obligation or responsibility shall attach to the Shareholders by reason of the operations of the Society; nor will they be liable for any losses beyond the amount of the Shares which they hold in the Company.

Art. 33. — The General Meeting, composed of registered Shareholders having at least five Shares, shall assemble every year at which

the Governor, or, in his absence, the Vice-Governor or senior Director, shall preside.

Art. 34. — One of the Directors shall read to the General Meeting a report of the proceedings of the Company during the past year; the balance-sheet signed by the Governor, and showing the real profits to be divided amongst the Shareholders, will then be submitted.

Art. 35. — The General Meeting will proceed to the selection of a triple list, if there be occasion for a new Director being added to the Committee of Management, and to the appointment of Auditors for examining and reporting upon the balance-sheet for the next ensuing year.

Art. 36. — An extraordinary General Meeting of the Shareholders may be convened by the Governor, with the consent of the Committee of Management, or upon a requisition signed by not less than _____ Shareholders, holding in the aggregate at least _____ shares (registered.) In all these cases a notice of the extraordinary General Meeting must be inserted in such Journals published in Belgium, London, or elsewhere, as the Committee of Management shall direct.

Art. 37. — A bye-law of the Committee of Management will regulate the number of Clerks, the nature of their duties, and all the necessary measures for the ordinary government of the Company.

Art. 38. — All disputes whatever that may arise in the Company shall be decided by arbitration, according to the rules of the Code du Commerce; the award will be submitted to the approbation of the King.

Art. 39. — The present rules cannot be modified without the previous authority of the King; and by a regulation adopted at a General Meeting by a majority of three-fourths of the votes, representing at least three-fourths of the registered Shares, and upon the recommendation of the Committee of Management.

BANQUE DE FLANDRES ou GANTOISE (Gent).

AKTE van 13 augustus 1841; KB van 21 augustus 1841.
Bulletin Officiel 1841, p. 78; Pasinomie 1841, p. 722.

SOCIAAL KAPITAAL: 10 miljoen Fr. verdeeld in aandelen van 1.000 Fr.
Uitgegeven kapitaal: 6.343 aandelen - 3.171.500 Fr. gestort in 1857;
idem in 1873¹.

BEHEERRADEN:

in 1841:

Beheerders: A.M.Gh. Van Hoobrouck de Fiennes, Ch.H. De Meulemeester,
Ch. Pieters, Fr.S. Verhaeghe De Naeyer, A.M.A. Goldsmid (voorzitter).
Commissarissen: W. Campbell-Gillan, J. Skrine, L.J.E. Maertens-Pelckmans,
E. Grenier, Fr. Claes-Decock, A. Van Hoobrouck de Mooreghem.
Secretaris: Leopold Maertens.

in 1858:

Beheerders: Fid. Mechelynck, Léon. Vanderwee, Hipp. Vande woestijne,
Théod. De Villegas, Dés. Levison.
Commissarissen: J.E. Van Grootven, Behaghel-Delimon, Am. Van Pottels-
berghe de la Potterie, Ed. Grenier-Lefebvre, J.B. D'Hane-De Potter, Hr.
T'Kint-de Naeyer.
Secretaris: Aug. De Decker.

in 1865:

Beheerders: F. Mechelynck, L. Vanderwee, Hip. Vande Woestijne, Dés.
Levison;
Commissarissen: baron Ed. Grenier, H. T'Kint de Naeyer, Am. Van Pot-
telsberghe de la Potterie, Ch.F. De Meulemeester, Ch. Leirens, Ch. De
Hemptinne, O. Delva-Waterloos.
Secretaris: A. Robays.

WIJZIGINGEN:

Akte van 20-10-1845; KB 10-11-1845; Moniteur 20-11-1845.
Akte van 27-6-1860; KB van 20-7-1860; Moniteur 25-7-1860;
Akte van 20-12-1864; KB van 10-1-1865; Moniteur 14-1-1865;
Akte van 24-5-1866; KB van 8-6-1866; Moniteur 16-6-1866; nieuwe sta-
tuten, verlenging; sociaal kapitaal blijft gelijk; aandelen van 500 Fr.

(1) Arch. Min. Btl. Zk. 3872; Demeur, T. I, p. 13; T. IV, p. III.

De revolutiedagen van 1830 in Aalst

door

Els WITTE
Aspirant N.F.W.O.

INLEIDING

In de jaargang 1951 van het tijdschrift „De Vlaamse Gids” verscheen er een polemiek tussen twee historici, Prof. Dhondt en Dr. Smits¹. Het onderwerp van hun dispuut betrof de meest omstreden bladzijden uit onze nationale geschiedenis: de Omwenteling van 1830. Aanleiding ertoe vormde de pas verschenen doctoraatsthesis van Dr. Smits „1830. Scheuring in de Nederlanden”². De auteur verdedigde hierin een aantal hoofdstellingen die een totaal nieuw beeld wierpen op de revolutionaire gebeurtenissen.

Staan we even stil bij één van die thesissen. Volgens hem was het Vlaamse landsgedeelte volledig passief gebleven vóór de Septemberdagen, terwijl de meest opstandige revolutiehaarden vnl. in Wallonië moesten gezocht worden. Om die geografische verschillen te verklaren, deed hij beroep op etnische factoren: de Vlamingen zouden meer pro-Hollands zijn geweest, in tegenstelling tot de Walen, bij wie een Nederlands stambewustzijn zou ontbroken hebben³.

Tegen deze hoofdstelling ging Prof. Dhondt dwars in en verwierp ze ten slotte volledig. Aan de basis van zijn aanval lag zijn kritiek op de methode die Dr. Smits had gevolgd. Hij verweet hem nl. totaal onbetrouwbare maatstaven te hebben gebruikt ter peiling van de opstandige gezindheid in de verschillende steden. Hij legde zelf een lijst aan van objectieve en algemeen-geldende criteria, toetste ze aan de gegevens die Dr. Smits hem verstrekte en kwam tot een diametraal tegenovergestelde conclusie: in de Vlaamse gewesten is de omwertelingsgezindheid even groot geweest als in het zuidelijke landsgedeelte⁴.

Waarom nu uitweiden over die polemiek aan het begin van een korte studie van de Aalsterse revolutiedagen? Omdat de houding van deze stad een belangrijke schakel betekent in het betoog van Prof. Dhondt. Enerzijds kwam hij aan de hand van de opstandigheidsgeest in Aalst, Ninove, Dendermonde en Geraardsbergen tot het besluit dat de zuidelijke helft van

(1) Dhondt, J., *Nieuw Geluid over 1830*, I, II, *De Vlaamse Gids*, 35e jaargang, 1951, p. 181-186; p. 235-256; Smits, A., *Nog eens het Probleem 1830*, *De Vlaamse Gids*, 35e jaargang, 1951, p. 664-673; Dhondt, J., *Slotwoord over het Probleem 1830*, *De Vlaamse Gids*, 35e jaargang, 1951, p. 717-723.

(2) Smits, A., *1830. Scheuring in de Nederlanden*. Dl. I. *Holland stoot Vlaanderen af*, Brugge, 1950.

(3) Dhondt, J., *Nieuw Geluid over 1830*, II, *op. cit.*, p. 235-245.

(4) Dhondt, J., *op. cit.*, p. 235-256.

Oost-Vlaanderen zich volledig aan de zijde van de Omwenteling heeft geschaard, nog vóór de overwinning op het Hollandse leger een voldongen feit was ⁵; anderzijds wordt de relatieve kalmte die in Aalst geheerst heeft, één van de voorbeelden die moeten helpen bewijzen dat de aanwezigheid van het veldleger de verzetsgeest heeft onderdrukt ⁶.

Zijn theorie toetsen aan een gedetailleerd verslag over de Aalsterse gebeurtenissen, heeft hij echter niet kunnen doen, vermits de revolutiedagen in deze stad nog nooit werden onderzocht.

Vandaar dat me bij het opstellen van dit korte artikel een dubbel doel voor ogen heeft gestaan: 1° wil ik trachten die leemte te vullen en het relaas van de feiten weer te geven; 2° stel ik me tot taak de diepte en de verspreiding van de revolutionaire gezindheid onder de Aalstenaars te peilen, om eruit op te maken in hoeverre de toestand in deze stad strookt met de zoëven aangehaalde theorieën.

De gebruikte methode was uitsluitend chronologisch. Elke verzetsdaad, elke onderdrukkingsactie werd onderzocht en tevens gepoogd om van elk feit de draagwijdte vast te leggen en dit in te schakelen in het relaas van de gebeurtenissen, zodat de slotconclusie gemakkelijker kon worden opgebouwd.

Enkel van de eigenlijke revolutiedagen werd het verloop geschetst. Het gaat hier immers om een onderwerp waarvan de oorzaken en de voorafgaande gebeurtenissen zo complex zijn en over een jarenlange periode zijn uitgestrekt, dat een duidelijke afbakening noodzakelijk is. Als begindatum fungeerde 25 augustus, de dag waarop in Brussel de opstand begon, en de eerste verzetstekenen in Aalst opdoken. Het onderzoek werd gesloten op 21 oktober. De Aalsterse revolutiedagen behoorden van dan af tot het verleden, vermits op die dag het nieuwe regime er definitief werd gevestigd.

Gemakkelijkshalve volgt nu eerst een zeer bondig chronologisch overzicht van de revolutionaire gebeurtenissen die in Brussel plaatsgrepen ⁷, gebeurtenissen die hun weerklink hebben gehad in heel het land en dus ook voor Aalst van belang zijn geweest.

- 25 aug. Het oproer brak los na de rel tijdens de operavoorstelling ter gelegenheid van de verjaardag van Willem I. Een oproer dat niet enkel gericht was tegen Hollandse regeringsfunctionarissen en de overheid in het algemeen, maar ook tegen de industriëlen.
- 26-27 aug. Een burgerwacht werd ingesteld die een einde maakte aan de mouterij.
- 28-30 aug. De burgerij eigende zich de macht toe, na de beteugeling van het oproer. De eis tot scheiding werd naar voor gebracht.
- 1-3 sept. De prins van Oranje werd naar Brussel gestuurd aan het hoofd van het leger en voerde er onderhandelingen met de

(5) Dhondt, J., *op. cit.*, p. 239.

(6) Dhondt, J., *op. cit.*, p. 241-244.

(7) Bij de samenstelling van dit overzicht werd vnl. gesteund op het werk van Pirenne, H., „*Geschiedenis van België*”, vertaald door Delbecq, R., Gent, 1908, Dl. VI, p. 382 e.v.

leiders van de burgerwacht. Hij nam kennis van de eis tot scheiding en vertrok samen met het leger uit de stad om de eisen over te maken aan de koning.

- 5 sept. Willem I proklameerde dat hij de beslissing in handen van de Staten-Generaal zou leggen.
- 9-11 sept. De Veiligheidscommissie, opgericht in de schoot van de Brusselse burgerwacht, voerde acties ten voordele van de scheiding.
- 14-20 sept. In de hoofdstad heerste ondertussen een toestand van anarchie, wegens de financiële noodsituatie. De burgerwacht moest zich zelfs laten ontwapenen door de menigte.
- 22 sept. Toen het plan van Willem I bekend was, plan dat tot doel had Brussel aan te vallen, werden er voorbereidselen getroffen voor de strijd. Vrijwilligers waren intussen naar de hoofdstad gekomen om eraan deel te nemen.
- 23-26 sept. Ter hoogte van de verschillende stadspoorten mislukten de aanvallen van het Hollandse leger op de stad. Het verschool zich in het Stadspark, van waaruit het offensief werd geopend, zonder succes overigens.
- 24-25 sept. Terwijl de strijd werd uitgevochten, werd de kern van het latere Voorlopige Bewind gevormd, door de oprichting van een Bestuurlijke Commissie, die aan alle Belgische soldaten opdracht gaf de Belgische vlag te dienen.
- 27 sept. Na de mislukking van de aanval vanuit de Warande werd de aftocht van het Hollandse leger uit de hoofdstad bespoedigd.
- 27-29 sept. Door de leden van de Bestuurlijke Commissie werd het Voorlopige Bewind opgericht. De taak van dit bestuursorgaan bestond erin de Hollandse troepen over de grens te verdrijven, de opstand algemeen te maken, het land op administratief gebied te organiseren en de onafhankelijkheid te doen erkennen. In de schoot ervan werd het Centraal Comité opgericht dat belast werd met de uitvoerende macht.
- 29 sept.-
eind okt. Het revolutionaire leger kwam volop in actie en dwong de Hollandse troepen zich terug te trekken. Het Hollandse leger trok meer en meer noordwaarts tot het in Antwerpen bleef liggen, waar de prins van Oranje manoevreerde om er aan het hoofd te geraken van een eigen bestuur. Na het bombardement op de stad werd eind oktober de wapenstilstand getekend.
- Vanaf 5 okt. Het Voorlopige Bewind schreef de nodige maatregelen uit om het land in te richten. Verkiezingen voor de gemeenteraden werden aangekondigd, zodat de stedelijke besturen konden vernieuwd worden en het regime in elke stad kon gevestigd worden.

Ten slotte nog een woord over de informatiebronnen. Het spreekt vanzelf dat men bij een studie van een bij uitstek nationaal onderwerp verzeilt in een massa literatuur, waarin een beeld wordt opgehangen van al de verschillende facetten van de revolutie. Interessante gegevens over de gebeurtenissen in een provinciestad als Aalst, moeten we er echter niet in zoeken. Eén uitzondering: het werk van Dr. Smits⁸. Deze baseert immers zijn studie op een onderzoek naar al de opstandigheidsverschijnselen in de verschillende steden.

Archiefmateriaal verschaft de belangrijkste dokumentatie. Het stedelijk archieffonds van Aalst bracht de meest interessante gegevens aan het licht. De film van de gebeurtenissen kon praktisch dag aan dag gevolgd worden dank zij de gedetailleerde verslagen van al de zittingen die de stadsmagistraten hielden⁹. Er is zelfs geen enkel hiaat in die proces-verbalen, zelfs niet bij de overgang van het ene naar het andere regime¹⁰. Ook de resoluties van het college van Burgemeester en Schepenen verduidelijkten meer dan eens het verloop der feiten¹¹. De correspondentie gericht aan het stadsbestuur¹², bevatte een aantal belangrijke stukken, afkomstig van de gouverneur en van het Voorlopige Bewind. De hoofdbron vormde de uitgaande briefwisseling, opgetekend in een register¹³. Hierin konden de dagelijkse rapporten van het stadsbestuur aan de gouverneur van Oost-Vlaanderen worden nagelezen. Al de revolutionaire gebeurtenissen werden hierin nauwkeurig gesignaleerd.

Van heel groot belang waren de verslagen die de gouverneur opstelde over de toestand in de verschillende steden en die gericht waren aan zijn oversten¹⁴. De inhoud van deze rapporten vormde voor bepaalde feiten één geheel met de uitgaande briefwisseling van de stad. Een aanvullende informatiebron werd gevonden in de drukpers. Vermits er echter in 1830 nog geen lokale weekbladen in Aalst verschenen, vormden de Gentse en Brusselse persorganen de aangewezen bronnen. Om de verschillende standpunten aan het woord te laten, werden twee oppositiekranen onderzocht: „Le Catholique des Pays-Bas”¹⁵ (in okt. neemt ze de titel van „Journal des Flan-

(8) Smits, A., *op. cit.*

(9) Régistre des Résolutions du conseil de Régence, 1827-1830, Stadsarchief Aalst, nr. 30A/29a. (Voortaan zal deze bron als volgt worden aangehaald: „Rég. des rés. du cons. de régence”).

(10) Régistre des Résolutions de la Commission Administrative, 7 oct. 1830 - 28 sept. 1831, Stadsarchief Aalst, nr. 31/2 (Als volgt geciteerd: „Rég. des rés. de la com. adm.”).

(11) Résolutions du Collège des Bourgmestres et Echevins, 2 jan. 1829 - 1 oct. 1830, Stadsarchief Aalst, nr. 20 (Rés. du col. des Bourgm. et Ech.).

(12) Briefwisseling gericht aan de Stad Aalst, 1830, Stadsarchief Aalst.

(13) Correspondance, 1829-1830, Stadsarchief Aalst, nr. VA/56.

(14) Gerretson, F.C., *Muiterij en Scheuring. 1830*. Leiden, 1936, 2 dln. Smits, A., *Instructies aan en rapporten van Gouverneurs uit 1830*, Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht, dl. 67, Utrecht, 1949.

(15) Voordeckers, E., *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Gentse pers, Repertorium, 1667-1914*, Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdragen nr 35, Parijs-Leuven, 1964, p. 118 e.v.

dres aan) en de Brusselse „Courrier des Pays-Bas”¹⁶; als vertegenwoordigster van de neutrale pers fungeerde de „Gazette van Gend”¹⁷ terwijl „Le Journal de Gand” het regeringsblad was dat werd nagekeken¹⁸.

1. AALST AAN DE VOORAVOND VAN DE REVOLUTIE.

Een relaas van feiten heeft weinig zin als het niet geprojecteerd wordt tegen een achterwand van omstandigheden die een verklarende invloed hebben op datzelfde verloop. Daarom gaan de volgende feiten eerst even onder de loupe.

Administratief gezien behoorde Aalst ook toen tot de provincie Oost-Vlaanderen. Zulks betekende dus dat de stad direct bestuurd werd vanuit Gent, dat de stedelijke magistratuur van daaruit haar instructies kreeg. Nu stond die provinciehoofdstad bekend als de burcht bij uitstek van het Orangisme, een kwalifikatie die ze nog jaren na de Onafhankelijkheid zal blijven bewaren. Met de afkoelende wind die er vanuit deze Hollandsgezinde stad moet overgewaaid hebben, zal dus terdege rekening moeten worden gehouden. Temeer daar het juist gouverneur Van Doorn was die er zijn hoofdkwartier had. Over de rol van deze bewindsman tijdens de opstand zijn de meningen van vrijwel alle historici onverdeeld: hij heeft alles in het werk gesteld om de teugels tot het allerlaatste ogenblik in Hollandse handen te houden; geen enkel middel heeft hij onbenut gelaten om de toestand in zijn provincie meester te blijven¹⁹.

Maar de geografische ligging van Aalst werkte een totaal tegenovergestelde tendens in de hand. Ten opzichte van Brussel vormde de stad immers geen uithoek. Integendeel, slechts 27 km. was ze verwijderd van het centrum van de revolutionaire acties. Via Asse liep er een directe verbindingsweg naar de hoofdstad. Vandaar de mogelijkheid tot snelle berichtgeving, tot gemakkelijk te leggen contacten. Kortom, niets stond in de weg om Aalst tot een actieterrein te maken van opstandelingen uit de hoofdstad.

De militaire positie die Aalst bekleedde mag evenmin uit het oog worden verloren. De 17e Afdeling van de infanterie lag in Oost-Vlaanderen gekazerneerd en vanuit Gent voerde Luitenant-Generaal C.E. Ghigny er het bevel over²⁰. Aalst maakte samen met de provinciehoofdstad, Dendermon-

(16) Wouters, H., *De Brusselse radikale pers in de eerste roes van de onafhankelijkheid, 1830-1844*, in Vermeersch, A., en Wouters, H., *Bijdragen tot de geschiedenis van de Belgische pers, 1830-1848*, Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdragen, nr. 4, Leuven-Parijs, 1958, p. 139.

(17) Voordeckers, E., *op. cit.*, p. 200 e.v.

(18) Voordeckers, E., *op. cit.*, p. 290 e.v.

(19) Bartels, A., *Les Flandres et la Révolution belge*, Brussel, 1834, p. 351; Demoulin, R., *Les journées de septembre 1830 à Bruxelles et en Province, Etude critique d'après les sources*, Liège, Faculté de Philosophie et Lettres, Paris, 1934, p. 217. Van Kampen, N.G., *Gedenkboek van Nederlandse Moed en Trouw gedurende den Belgischen opstand*, Haarlem, 1834, p. 91, 92.

(20) *Arrondissements militaires dans les pays méridionaux (1er août 1830)*, Document établi d'après les pièces officielles et communiqué le 28 septembre 1909 par le ministère de la guerre hollandais, in Buffin, C., *Documents inédits sur la révolution belge, I. Lettres de J.F. Staedtler à S.A.S. le prince Auguste d'Arenberg, (7 août - 7 novembre 1830)*, Brussel 1910, Annex.

de en Oudenaarde deel uit van de vier garnizoenssteden. Twee compagnies van het 3e bataljon waren er gelegerd: 7 officieren en 194 manschappen²¹ stonden er onder leiding van kapitein De Saegher²². Deze troepensterkte kan zeker niet massaal genoemd worden; ze is zelfs vrij laag in vergelijking met de andere garnizoenssteden. Desondanks is ze zonder twijfel een factor die negatief zal kunnen inwerken op de opstandigheidsgeest in de stad.

De militaire gevangenis, die ook binnen de Aalsterse muren was gevestigd, droeg daarentegen de kiemen van gisting in zich: driehonderd militaire gevangenen²³ vormden zeker geen waarborg voor de rust ten tijde van een revolutie.

Hoe was het gesteld met het bestuur van de stad? Zoals in veel Vlaamse steden kon ook hier de regering rekenen op de steun en medewerking van een welwillende stadsmagistratuur. Als burgemeester fungeerde ridder F.X. de Vilander, bijgestaan door de schepenen J.B. Dommer, L. Van Peteghem; de regentieraad bestond uit twaalf leden, nl. P. Van der Heyden, J. Boone, K. Rooman, U. Droesbecque, C. Evit, F. De Smet, ridder K. de Waepenaert, J. Van der Doodt, M. De Ruddere, H. Lefebvre, J. De Craecker en J. Temmerman²⁴. Uitgezonderd enkele leden die tot de kleine adel behoorden, waren de meesten handelaars of beoefenaars van een vrij beroep. We spraken echter over een welwillend stadsbestuur, en inderdaad zal dat niet alleen later blijken²⁵, maar bovendien zetten slechts enkele raadsraadsleden hun handtekening onder de petitie die in november 1829 in de stad rondcircularde en waarin de grieven tegen de regering werden uiteengezet²⁶.

Die petitie voert ons naar een volgend punt: hoe stond het met de publieke opinie in Aalst aan de vooravond van de revolutie? Een duidelijk antwoord kan hierop, in het kader van dit artikel, moeilijk gegeven worden. Het is immers een studie op zichzelf om uit te maken hoe en door welke mannen de publieke opinie werd gestuwd in de richting van een anti-Hollandse gezindheid. Dat er echter een groep misnoegden aanwezig was in Aalst, staat onomstootbaar vast. De stad deed zelfs flink mee aan de petitie-actie op het einde van 1829: er werden toen 677 handtekeningen verzameld. Vooraan in de rij van ondertekenaars stond de klerus²⁷. Aalst

(21) *Arrondissements militaires...*, cfr. supra.

(22) Stadsbestuur van Aalst aan de kommandant van het garnizoen te Aalst, 9 aug. 1830, Correspondance, 1829-1830, V A/56, nr. 8228.

(23) A. Van der Fosse aan de la Coste, 30 sept. 1830, in Gerretson, F.C., *Muiterij en Scheuring, 1830*, Dl. I, p. 290; *Wegwijzer der stad Gend in het bijzonder en van de provincie Oostvlaanderen in het algemeen, voor het jaar 1829*, p. 226.

(24) *Wegwijzer der stad Gend...*, p. 135, 136.

(25) cfr. p. 28.

(26) C. de Waepenaert en J. Temmerman, cfr. *Le Catholique des Pays Bas*, 28 nov. 1829, p. 2. kol. 1.

(27) Buiten de geestelijkheid citeerde *Le Catholique des Pays-Bas* de volgende namen van ondertekenaars: Ridder J.A. Daniels de Waepenaert, Temmerman, lid van de regentieraad, A.L. Pauwelaert, R. Van den Hende-Anné, rentenier, J.G. Mortgat, Verbrugghen-Moens, J.B. Luyckx, J.A.E. De Hert, N. De Smet, F. Van den Bossche, advocaat, J. Van Peteghem, Van der Gucht, F. De Craecker, P. Meert, M. Lefebvre, J.F. Bonjean, J.B. Van Assche, J.J. Moens, dokter, J.F. Haeck, advocaat, R. Moeyersoen-Eeman, P.F. Van Landuyt, M. Moens-Meert, Eliaert-Cools, C.B. Hendrick, notaris,

maakte dus geenszins een uitzondering op de andere Vlaamse steden.

Van enig actief optreden vanwege deze groep anti-regeringsgezinden was echter geen sprake. Op de Juli-revolutie volgden in Aalst geen reacties, evenmin als in andere Oostvlaamse gewesten.

Staan we ten slotte nog even stil bij een gebeurtenis die op 24 augustus plaats had, dus juist aan de vooravond van het losbreken van de opstand in Brussel. Het stadsbestuur maakte toen het volgende rapport op, bestemd voor gouverneur Van Doorn:

„Wij hebben de eer U te melden dat de Te Deum ter gelegenheid van de Verjaardag van Zijne Majesteit den Koning alhier op 24 dezer in de voor-naamste Kerk met veel plechtigheid is gezongen geworden, waartoe den Heer Pastoor de leden van het Stedelijk Bestuur had komen uitnodigen, terwijl overigens de Geestelijken zich ten deze op eene zeer voldane wijze hebben gedragen en ook de Burgerlijke en Militaire Autoriteiten en Ambtenaren benevens de Kommandant en Officieren van de Schutterij met het Korps Muziek, die alle voldaan hebben aan onze uitnodiging tot het bijwonen dier plechtigheid aan welke wij gevraagd hebben de verschuldigde luister zoveel mogelijk bij te brengen.”²⁸

Illustreert deze gebeurtenis niet zeer treffend de zopas geschetste toestand? Er was inderdaad niet de minste rede tot onrust in de stad, vermits deze zo bij uitstek royalistisch-getinte manifestatie gewoon, zoals elk jaar, kon doorgaan. Op diezelfde dag werden in Brussel daarentegen alle feestelijkheden ter gelegenheid van koning Willems verjaardag afgelast, omdat de overheid manifestaties vreesde. Het contrast is dus scherp.

De houding van het stedelijk bestuur verraadt zonder twijfel een welwillende gezindheid t.o. de regering²⁹. Burgerlijke en militaire overheden staan in eendracht naast elkaar.

Maar toch, klinkt er niet een zekere geruststellende toon uit de brief? Wordt er niet te veel de nadruk gelegd op de geestelijkheid die zich „op een zeer voldane wijze” gedraagt, wordt er niet wat al te veel aandacht geschonken aan het feit dat alle invités op de uitnodiging waren ingegaan, opdat er sprake zou kunnen zijn van een spontane aanwezigheid of een spontane feeststemming?

Ogenschojnlijk was er dus geen enkel onrustbarend teken, maar men mag zeker niet beweren dat er een pro-Hollands klimaat heerste in Aalst aan de vooravond van de revolutie.

E. Melaerts, Van de Putte-Cools, M. Geeraerds, Wed. Noo, Wed. De Wolf-Cosyns, B. De Coninck-Moyersoon, J.B. De Gheest, C. Blondeel-Fobus; *Le Catholique des Pays-Bas*, 28 nov. 1829, p. 2, kol. 1.

(28) Stadsbestuur aan Van Doorn, gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen, 26 aug. 1830, Correspondance, nr. 8260.

(29) De heer Schepers, beiaardier, werd door de stedelijke overheid verzocht aan de vooravond van de verjaardag van de koning van 7 tot 8 u. te luiden, op de 24e zelf van 6 tot 7 u. 's morgens, van 11 u. tot de middag en van 7 tot 8 u. 's avonds, Correspondance, 23 aug. 1830, nr. 8255; op 12 aug. 1830 nodigde het stadsbestuur de burgerlijke en militaire overheden en ambtenaren te Aalst uit tot het bijwonen van de plechtigheden, Correspondance, nr. 8236; het college van burgemeester en schepenen richtte eveneens een banket in; het college aan de heren Evit en Rooman, 11 aug. 1830, Correspondance, nr. 8233.

2. LAUWE REACTIES OP DE GEBEURTENISSEN VAN 25 EN 26 AUGUSTUS.

Hoe reageerde Aalst op de berichten over de rel van 25 augustus in de Muntschouwburg, op de plunderingen en het volksoproer dat in Brussel was losgebarsten?

Reeds de tweede dag zijn er sporen te vinden dat het in Aalst was doorgedrongen hoe kritisch de situatie voor de regering in de hoofdstad was geworden. Geen sprake echter dat er het Brusselse voorbeeld werd gevolgd. Geen sprake van opstand of oproer; de stad bewaarde volledig haar kalmitte: er greep geen enkele manifestatie plaats. Wel werden enkele militairen uit de groep Aalsterse revolutionairen actief. Op verschillende plaatsen hingen ze opruiende aankondigingen uit³⁰. Bewijst dit niet duidelijk dat de anti-regeringsgezinden in Aalst nog niet heel ver gevorderd waren in het manipuleren van de openbare opinie ten gunste van de revolutie? De openbare mening moest er nog wakker geschud worden door de berichten uit Brussel.

Deze „schandschriften” zaaiden echter wel paniek onder de autoriteiten, zowel onder de militaire als onder de burgerlijke. Met de opstand in Brussel voor ogen, zagen zij in deze geschriften de voorboden van een oproerige beweging. Beiden besloten zo vlug mogelijk over te gaan tot het nemen van preventieve maatregelen.

De plaatselijke kommandant was vooral bevreesd voor het gevaar dat er in de militaire gevangenis kon schuilen. Hij vroeg onmiddellijk een versterking van het garnizoen aan. Luitenant-Generaal Ghigny gaf daarop order om één compagnie infanterie te laten overkomen uit Dendermonde³¹, zodat er een honderdtal manschappen meer in Aalst zouden gelegerd zijn³².

De stadsmagistratuur stelde diezelfde dag nog de burgerwacht in³³. Een opmerkelijk feit. Niet de burgerij nam er in Aalst het initiatief toe, neen, het bestuur, in overleg met de regentieraad, deed beroep op de burgers, „ter voorkoming van alle ruststoring”. Nog opmerkelijker is het, dat de stedelijke overheid volledig het beleid van de wacht in handen had. Tijdens de raadszitting van 28 augustus duidde de vergadering zelf eerst de officieren aan in de vijf verschillende wijken³⁴. Daarna pas mochten dezen hun kom-

(30) Het Stadsbestuur aan Van Doorn, 29 aug. 1830, Correspondance, nr. 8267.

(31) Van Doorn aan De Mey van Streefkerk, 28 aug. 1830, Smits, A., *Instructies aan en rapporten van gouverneurs...*, p. 255; Rapport Van Doorn, 28 aug. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I, p. 320, aangehaald door Smits, A., 1830. *Scheuring in de Nederlanden...*, p. 151.

(32) Of die legerversterking ooit is aangekomen, kan niet met zekerheid worden beweerd. Van Doorn vermeldt wel dat de kommanderende generaal hiertoe order heeft gegeven, doch van de aankomst van die troepen werd nergens een spoor gevonden.

(33) Rég. des rés. du cons. de régence, verslag van de vergadering van 28 aug. 1830, f° 209, r°, v°, f° 210, r°; Stadsbestuur aan gouvernateur Van Doorn, 29 aug. 1830, Correspondance, nr. 8267; Stadsbestuur aan de kommandant van het garnizoen, 29 aug. 1830. Correspondance, nr. 8266.

(34) <i>Wijk</i>	<i>A. Pontstraat</i>	<i>B. Zoutstraat</i>	<i>C. Nieuwstraat</i>
Kapitein	E. Biebuyck	R. De Schaepdrijver	M. De Longé
1e Luitenant	J. Burny	Ch. Cumont	C. De Schaepdrijver
2e Luitenant	Eliaert-Cools	F. Van den Bossche	R. Moeyersoën
2e Luitenant	F. Impens	J. Van de Putte	M. Piers

mandant kiezen: Paul Meert³⁵. Ook voor de wapens zorgde de Aalsterse overheid en zelfs werd a priori niet de mogelijkheid verworpen dat er later samen met het leger zou kunnen gepatrouilleerd worden³⁶. We staan hier dus wel ver verwijderd van een duidelijke scheidingslijn tussen de stedelijke overheid en de burgerwacht, zoals dat in andere steden het geval is geweest. Was het niet veeleer of er was een „versterkt politiekorps” tot stand gekomen? Het spreekt vanzelf dat niet de échte actieve revolutionairgezinden er aan de leiding van stonden. Een regeringskrant typeerde de leden van de Aalsterse burgerwacht dan ook als „l'élite de la population”³⁷.

Nog diezelfde avond trad ze in werking en patrouilleerden er 150 gewapende burgers door de Aalsterse straten, waar echter niet de minste ordeverstoring te bespeuren viel³⁸.

Ten slotte hielp ook gouverneur Van Doorn mee aan de handhaving van de bestaande rust. Hij stuurde direct een aantal schriftelijke aankondigingen naar Aalst, waarin de inwoners ertoe werden aangezet dezelfde kalme houding aan te nemen als de Gentenaren³⁹.

De volgende dag, 29 augustus, werden de Aalstenaars met andere revolutietekenen geconfronteerd. Eén der Brusselse opstandelingen kwam in de stad poolshoogte nemen en wilde kennelijk een revolutionair klimaat zaaien en de aanwezige geestesgenoten tot ruggesteun dienen, door openlijk de driekleurige cocarde te dragen⁴⁰. Zodra het stadsbestuur ervan op de hoogte was, stuurde het politicommissaris Willems erheen, een overtuigende regeringsgezinde⁴¹, die de Brusselaar dwong de kleuren te verbergen. Te laat echter, want zijn provocerende houding vond navolging en in de

<i>Wijk</i>	<i>D. Kattestraat</i>	<i>E. Molenstraat</i>
Kapitein	G. Geeraerds	J. De Bièvre
1e Luitenant	H. Van de Kerckhove	J. De Wolf
2e Luitenant	J. Lixon	J.F. Bonjean
2e Luitenant	L. Van der Looy	F. Impens

Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 28 aug. 1830, f° 209, v°.

(35) Rég. des rés. du cons. de régence, verslag van de vergadering van 6 sept. 1830, f° 210, v°.

(36) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 30 aug. 1830, Correspondance, nr. 8274; *Le Catholique des Pays-Bas*, 2 sept. 1830, p. 2, kol. 1.

(37) *Le Journal de Gand*, 6 sept. 1830, p. 1, kol. 2.

(38) Het Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 29 aug. 1830, Correspondance nr. 8267.

(39) Rés. du Col. de Bourgm. et Ech., 30 aug. 1830: „Is gelezen missive van de Heer Gouverneur der Provincie, 29 dezer, geleidende een zeker aantal gedrukte exemplaren van zijn bericht van dezelve date, rakende de in de Stad Gent thans heersende rust. Goedgevonden besluit bij aanplakking.”

(40) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 30 aug. 1830, Correspondance, nr. 8273.

(41) Nadat het nieuwe regime is gevestigd in Aalst, wordt er een nieuwe politiecommissaris gevraagd; de reden: „le commissaire Willems n'ose exercer depuis d'être la victime des habitants...”, Briefwisseling aan het Stadsbestuur, Van der Looy, capitaine de la Garde Urbaine au Gouvernement Provisoire, 9 nov. 1830; op 9 okt. 1830 werd er i.v.m. deze commissaris het volgende geschreven: „Le nommé Willems, commissaire de Police de cette Ville a pris inopinément la fuite avec les troupes et a par ainsi abandonné la ville sans police...”, Briefwisseling aan de stad Aalst, Ignace Lefebvre à MM. les Membres du Gouvernement Provisoire, 9 okt. 1830. Aan de pro-Hollandse gezindheid van commissaris Willems moet dus niet getwijfeld worden.

namiddag waagden een zestal ingezetenen het met deze cocardes door de stad te rijden. Ze slaagden er echter niet in manifestaties uit te lokken ⁴².

Maken we de balans op van deze augustusdagen: de stad bleef de hele tijd kalm. Van een algemene opstandigheid kon nog geen sprake zijn. De revolutionaire daden gingen uit van enkelingen. Dat groepje opstandelingen begon zich echter wel te roeren, doch ze werden in hun aspiraties ten sterkste gedwarsboomd door een stadsbestuur dat de toestand volledig in handen had.

3. VAN 3 TOT 10 SEPTEMBER WON DE REVOLUTIEGEEST GELEIDELIJK VELD.

Gedurende de eerste week van september viel er een totale kentering te bespeuren in de geest der Aalsterse bevolking. Het verzet tegen het Hollandse bewind begon gestalte te krijgen. Zodanig zelfs dat gouverneur Van Doorn op het einde van die week opmerkte: „De stad staat ons onder de eerste te ontvallen” ⁴³.

Welke waren de symptomen die er de gouverneur van Oost-Vlaanderen toe dwongen dergelijke kijk op de zaken te hebben?

Vooreerst werd deze opstandige houding heel openlijk gemanifesteerd waar het de burgerwacht betrof. Van de groep revolutionairgezinde burgers ging er protest uit tegen de zeer „wettelijke” wijze waarop de wacht in Aalst was ingesteld geworden. Met afgunst zagen ze toe hoe deze instelling in sommige andere steden de stadsbesturen zelfs afzette. Er werd druk uitgeoefend op de stedelijke overheid. De stadsmagistraten zwichtten en schreven verkiezingen uit opdat de samenstelling van het officierenkorps voortaan zou beantwoorden aan de wil van de gehele bevolking ⁴⁴. De stembusuitslag van 6 september bracht een ingrijpende wijziging te weeg ⁴⁵. Hij riep een burgerwacht in het leven die zich volledig aan de

(42) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 2 rapporten van 30 aug. 1830, Correspondance, nrs. 8273 en 8274; Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I, p. 324, aangehaald door Smits, A., 1830. *Scheuring in de Nederlanden...*, p. 151.

(43) Van Doorn aan De Mey van Streefkerk, 7 sept. 1830, Smits, A., *Instructies aan en rapporten van gouverneurs...*, p. 261.

(44) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 6 sept. 1830, f° 210, v°.

(45) <i>Wijk</i>	<i>A. Pontstraat</i>	<i>B. Zoutstraat</i>	<i>C. Nieuwstraat</i>
Kapitein	È. Biebuyck	R. De Schaepdrijver	H. Van der Gucht
1e luitenant	J. Govaert	F. Van den Bossche	F. De Schaepdrijver
2e Luitenant	H. Melaerts	J. Van de Putte	A. Van der Heyden
2e Luitenant	J. De Ruddere	Ch. Cumont	F. De Craecker
2e Luitenant	F. Impens	G. De Crombeen	

<i>Wijk</i>	<i>D. Kattestraat</i>	<i>E. Molenstraat</i>
Kapitein	L. Van der Looy	J. De Wolf
1e Luitenant	J. Lixon	R. Van den Hende
2e Luitenant	G. Gheeraerds	J.B. De Wolf
2e Luitenant	L. Van Langenhove	L. Lavendy
2e Luitenant	F. Arijs	G. De Gheest.

Rég. des rés. du cons. de régence, Bekendmaking aan de burgers van de burgerwacht, 6 sept. 1830, f° 209 v°, f° 210 r°.

zijde van de opstandelingen schaarde. In alle vijf de wijken was er verandering gekomen: de helft van de aangestelde officieren werd radicaal aan de dijk gezet en vervangen door anderen⁴⁶; drie wijken kregen zelfs andere kapiteins⁴⁷. Sterker nog, een politieagent die zopas ontslagen was geweest, omdat hij de Brabantse kleuren had gedragen, werd gepromoveerd tot opperbevelhebber van zijn wijk⁴⁸. Lieven Van der Looy, de man die zich later als de onbetwiste aanvoerder van de Aalsterse revolutionairen zal ontpoppen, klom eveneens op van de graad van 2e luitenant tot die van kapitein! De meeste onder hen kon men bovendien terugvinden op de onvolledige lijst van de petitie-ondertekenaars van november 1829⁴⁹. Over de geest die zich van de burgerwacht had meester gemaakt moest niet langer twijfel bestaan: ze was in hoofdzaak revolutionair geworden.

Maar deze wijziging in de schoot van de burgerwacht liet tevens doorschemeren dat de opstandigheidsgeest ook onder de ingezetenen vorderingen maakte. De burgers zelf hadden immers deze keuze gedaan. Niet langer was er alleen maar een kerngroepje actief; een belangrijke bevolkingslaag was nu aggressief opgetreden.

De burgerwacht was nog maar pas in dienst getreden, of het stadsbestuur had reeds af te rekenen met een duidelijke vijandige houding t.o. de regering. Op herhaald aandringen van de gouverneur verzocht de stadsmagistratuur de burgerwacht om samen te patrouilleren met de militairen⁵⁰. Een onverzettelijk neen was het antwoord van de officieren. De burgers waren niet voldoende bedreven in het hanteren van de wapens, gold als uitvlucht. De Aalsterse bevolking zou zoiets trouwens nooit dulden en ertegen in opstand komen, luidde hun argument waarmee ze het stadsbestuur het zwijgen oplegden⁵¹.

Omstreeks dezelfde datum vertrokken uit Aalst een aantal jongelingen als vrijwilligers naar de hoofdstad. Aanvankelijk schilderde de oppositiepers het af alsof de Aalsterse autoriteiten deze deputatie naar Brussel hadden gestuurd met het doel een officiële demonstratie van de revolutionaire gezindheid te geven⁵². „Le Journal de Gand”, de regeringskrant, sprak dit bericht met klem tegen⁵³. Terecht, want vanwege het stadsbestuur was geen

(46) In wijk A: Burny, Eliaert-Cools; in wijk C: De Longé, R. Moeyersoën, M. Piers; in wijk D: H. Van de Kerckhove; in wijk E: J. De Bièvre, J. Bonjean.

(47) In wijk C werd H. Van der Gucht kapitein in plaats van De Longé; L. Van der Looy verving H. Van de Kerckhove in wijk D en J. De Wolf werd de kapitein van wijk E, ter vervanging van J. De Bièvre.

(48) *Le Catholique des Pays-Bas*, 9 sept. 1830, p. 1, kol. 2.

(49) Onder de 29 mannelijke inwoners van Aalst, die in 1829 gepetitionneerd hadden, en waarvan de namen werden opgenomen in de gepubliceerde lijst, bevonden zich 12 leden van de burgerwacht: R. Van den Hende, F. Van den Bossche, Van der Gucht, F. De Craecker, Meert, J.F. Bonjean, R. Moeyersoën, Eliaert-Cools, E. Melaerts, Van de Putte-Cools, M. Geeraerdts, J.B. De Gheest; *Le Catholique des Pays-Bas*, 28 nov. 1829, p. 2, kol. 1.

(50) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 30 aug. 1830, Correspondance nr. 8274; Stadsbestuur aan gouv. Van Doorn, 3 sept. 1830, Correspondance, nr. 8284.

(51) Stadsbestuur aan gouv. Van Doorn, 3 sept. 1830, Correspondance, nr. 8284.

(52) *Journal de Gand*, 6 sept. 1830, p. 1, k. 2; Brief van een Aalsterse abonnee, *Journal de Gand*, 7 sept. 1830, p. 2, k. 3.

(53) Rapport Van Doorn, 5 sept. 1830, geciteerd door Smits, A., 1830. *Scheuring in de Nederlanden...*, p. 249.

enkel initiatief uitgegaan tot dergelijke daad. De groep jonge Aalstenaars, vnl. gerecruiteerd onder de lagere stand, waren geheel uit eigen beweging hun diensten in de hoofdstad gaan aanbieden⁵⁴. Ze stredden dan ook effectief mee aan de zijde der opstandelingen⁵⁵.

Parallel met de stijgende spanning in de stad, liet de directe invloed van buitenaf, en wel vanuit Brussel, zich steeds scherper voelen.

Zo stond de hoofdstedelijke burgerwacht in onmiddellijke verbinding met kommandant Paul Meert en gaf ze zelfs instructies om een meer onverzoenbare houding aan te nemen tegenover het stadsbestuur⁵⁶.

Ook tijdens deze week had er een conflict plaats tussen commissaris Willems en een Brusselse revolutionair, die „toevallig” de stad bezocht⁵⁷. De man droeg vanzelfsprekend de Brabantse kleuren, maar toen de commissaris hem deze wilde afrukken, haalde hij zich het hevigste protest op de hals vanwege de bezoeker. De scène veroorzaakte echter weinig beroering, vermits ze op het middaguur plaats had. „Le Catholique des Pays-Bas”, een oppositieblad, was echter ten zeerste verontwaardigd over het brutaal optreden van één van deze „stupides Van Maanistes qu'on saura bientôt ramener à la raison”⁵⁸. Reacties bleven nu ook niet uit. De voorstelling van dezelfde krant, dat alle burgers na dit incident met de driekleur verschenen, was weliswaar sterk overdreven, maar dat het opsteken van de cocarde bij een aanzienlijk aantal Aalstenaars weerklink vond, bleek juist te zijn⁵⁹.

Ten slotte kwam in deze dagen vanuit Brussel een delegatie promotors van de revolutie aan per postrijtuig, met armbanden in de Brabantse kleuren om. Hun opdracht bestond erin een vijftal kanonnen uit de garnizoensstad weg te halen, waarbij ze op de hulp van de burgerwacht rekenden. De poging werd echter verijdeld⁶⁰.

Al deze incidenten, veroorzaakt door Brusselaars, schoten hun doel geenszins voorbij, maar waren integendeel prikkels tot grotere activiteit voor de Aalsterse aanhangers van de Belgische zaak. We zezen er reeds op dat de neiging om de driekleur aan te nemen veel algemener was geworden. Terzelfdertijd werd er ook met een driekleurig vaandel door de straten gelopen⁶¹. Enkele inwoners vatten zelfs het plan op om het grensbord in Helkhem te gaan weghalen en het ten noorden van de stad te plaatsen, om op die manier uiting te geven aan hun verlangen om tot de opstandige provincie Brabant te worden gerekend⁶².

(54) *Gazette van Gend*, 9 sept. 1830, p. 3, kol. 1. Wat de namen van enkele vrijwilligers betreft, welke werden teruggevonden, wordt er verwezen naar voetnoot nr. 112.

(55) *Le Catholique des Pays-Bas*, 9 sept. 1830, p. 1, kol. 2.

(56) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 9 sept. 1830, f° 212, r°.

(57) *Le Catholique des Pays-Bas*, 8 sept. 1830, p. 2, kol. 1.

(58) *Ibidem*.

(59) Rapport Van Doorn, 6 sept. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I, p. 329.

(60) Rapport Van Doorn, 9 sept. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I., p. 331, 332, aangehaald door Smits, A., 1830. *Scheuring in de Nederlanden...*, p. 250.

(61) Rapport Van Doorn, 8 sept. 1830, geciteerd door Smits, A., 1830. *Scheuring in de Nederlanden...*, p. 250.

(62) *Le Catholique des Pays-Bas*, 9 sept. 1830, p. 1, kol. 2.

Het meest doorslaggevende bewijs van de groeiende opstandigheidsgeest werd op 9 september geleverd. Toen ontstond er een oloop onder de burgerij, waarvan het opzet was het stadsbestuur een adhesiebetuiging af te dwingen ten voordele van de scheiding. Het stadsbestuur bleef echter dezelfde koers volgen en hield zich afzijdig⁶³.

Gevaar voor opstand dreigde bovendien ook nog van een heel andere kant. De angst voor een hongeroproer scheen ook in Aalst op te dagen. De stad telde immers talrijke arbeiders die vnl. tewerkgesteld waren in de textiel fabrieken. De industriëlen hadden al laten doorschemeren aan het stadsbestuur dat ze binnen afzienbare tijd hun poorten zouden moeten sluiten wegens gebrek aan werkgelegenheid⁶⁴. Enkele honderden werklozen zouden dan de straat kunnen opkomen, bereid om de revolutionairen in hun actie te steunen. De stadsmagistraten drongen er bij de nijveraars ten sterkste op aan deze sluiting zo lang mogelijk uit te stellen, aan welk verzoek deze laatsten voldeden. Op hun steun kon de regering dus nog steeds rekenen. Een krantenbericht wees trouwens in dezelfde richting: de Aalsterse industriëlen zouden radicaal geweigerd hebben zich vóór de scheiding uit te spreken⁶⁵.

Had de regering dus weinig te vrezen van de kant der nijveraars en vanwege de stedelijke autoriteiten, heel anders was het, zoals we zagen, gesteld met de algemene geest onder de Aalsterse burgers. Hun anti-houding tegen het bewind was niet alleen aggressiever geworden, maar ook veel algemener en dus gevaarlijker.

De paniekstemming van gouverneur Van Doorn was dus begrijpelijk en gegrond. Hij beproefde ook in deze periode alle middelen om zich te handhaven. Hij zond herhaalde malen vertrouwelingen naar het stadsbestuur om dit er toe aan te zetten de regeringskoers te blijven volgen⁶⁶. Hij stuurde weer proclamaties, waarin hij het dragen van onwettige kleuren formeel verbood en zelfs sancties vastlegde⁶⁷. Maar hij zag zelf in dat zo'n actie weinig of niets vermocht tegen de oprukkende revolutionairen en dat de val van de stad nakend was. Het stond voor hem vast dat slechts één middel efficiënt kon inwerken: een afdoende militaire versterking. Hij kon prins Frederik ervan overtuigen dat deze maatregel uiterst noodzakelijk was en op 9 september ontving hij het bericht dat de prins ermee instemde troepen naar Aalst te sturen⁶⁸. De „belegering” van de stad zou de volgende fase worden in het verloop van de gebeurtenissen.

(63) Rapport Van Doorn, 8 sept. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I, p. 331, aangehaald door Smits, A., 1830. *Scheuring in de Nederlanden...*, p. 250.

(64) Stadsbestuur aan Van Doorn, 1 sept. 1830, Correspondance, nr. 8282.

(65) *Journal de Gand*, 11 sept. 1830, p. 1, kol. 1.

(66) Rapport Van Doorn, 8 sept. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I, p. 331.

(67) Rés. du col. de Bourg. et Ech., missive van gouverneur: proclamatie werd afgekondigd en aangeplakt, 8 sept. 1830; Rés. du col. de Bourg. et Ech., Bericht van de gouverneur, 11 sept. 1830.

(68) Rapport Van Doorn, 9 sept. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I, p. 332.

4. TOT AAN DE SEPTEMBERDAGEN KON HET LEGER DE OPSTANDIGHEIDSGEEST IN TOOM HOUDEN.

Zoals te verwachten viel, slaagde het leger erin de wassende invloed van de Aalsterse revolutionairen in te dammen. Reeds het bericht dat er een legerversterking in aantocht was, werkte remmend en verwekte tevens de nodige opschudding. Het stadsbestuur werd het eerste slachtoffer van de algemene consternatie. Geen wonder, want gouverneur Van Doorns aankondiging dat er „een sterke bezetting infanterie en cavalerie” te verwachten was, loog er zeker niet om⁶⁹. Onmiddellijk riep het college de raad bijeen. Er werd eerst druk beraadslaagd over de inkwartieringsproblemen die waren opgerezen; vervolgens besloot men de bevolking op de hoogte te brengen. De stads-magistraten volgden hierin Van Doorns voorbeeld: ook zij grepen de tijd- ding met beide handen aan om de onruststokers schaaikat te zetten. Ze riepen de ingezetenen niet alleen op de meest volstrekte kalmte te bewaren, als „een groot aantal paarden- en voetvolk” zijn intrede zou doen in de stad, maar tevens verboden ze elke samenkomst van meer dan zes personen en moesten alle herbergen om 9 u. gesloten worden⁷⁰. Maatregelen die er dus zeker toe bijdroegen de inwoners extra te intimideren. Kortom, nog vóór de troepen binnen de stadsmuren waren gekomen, werd er al een klimaat geschapen dat uiterst ongunstig was voor om het even welke revolutionaire actie. In de houding van het stadsbestuur viel er dus nog steeds geen verandering te bespeuren. Integendeel, de aankomst van de troepen sterkte hen in hun reeds vroeger aangenomen regeringsgezinde houding.

De berichten waren overigens in het geheel niet overdreven geweest: de legerversterking was inderdaad zeer aanzienlijk. Op 10 september kwam in de late namiddag een bataljon infanterie van de 5e Afdeling aan, waarschijnlijk uit Holland. De leiding over deze 660 manschappen — meestal Hollanders — berustte bij Luitenant-kolonel Schenofski⁷¹. De volgende dag deden drie eskadrons Huzaren, afkomstig uit de garnizoensstad Doornik, hun intrede⁷². Onder hen bevonden zich een groot aantal Belgen. In totaal een versterking van 1.020 man! Kolonel Van Balveren nam het op-

(69) Rapport Van Doorn, 9 sept. 1830, cfr. supra.

(70) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 10 sept. 1830, f° 212, v°; bekendmaking van Burgemeester en Schepenen, Rég. des rés. du cons. de régence, f° 213, v°.

(71) Van Doorn aan De Mey van Streefkerk, 12 sept. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I, p. 333; Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 11 sept. 1830, Correspondance, nr. 8305; *Journal de Gand*, 11 sept. 1830, p. 1, kol. 1; *Le Catholique des Pays-Bas*, 13 sept. 1830, p. 1, kol. 1; 15 sept. 1830, p. 1, kol. 1; *Journal de Gand*, 12 sept. 1830, p. 1, kol. 2; Buffin, C., *Mémoires et documents inédits sur la Révolution belge et la campagne des 10 jours*, Brussel, 1912, dl. II, p. 34; Wanty, *Les aspects militaires de la Révolution de 1830*, Brussel, 1930, p. 50.

(72) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 11 sept. 1830, Correspondance, nr. 8305; *Le Catholique des Pays-Bas*, 13 sept. 1830, p. 3, kol. 1; 15 sept. 1830, p. 1, kol. 1; *Le Journal de Gand*, 13 sept. 1830, p. 1, kol. 1; Buffin, C., *Mémoires et documents...*, p. 34; Wanty, *Les aspects militaires...*, p. 50; *Gazette van Gend*, 12 sept. 1830, p. 3, kol. 2.

perbevelhebberschap waar over al de in Aalst gelegerde eenheden⁷³. De globale numerieke sterkte van de troepen kon op ca. 1250 manschappen geschat worden. Dat die legerinvasie het nodige effect maakte, ligt voor de hand. Onder de Aalsterse burgers zal er nog weinig animo geweest zijn tot opstandigheidsbetuigingen, bij het zicht van al die troepen die op de Grote Markt voor een demonstratie werden samengebracht⁷⁴. Het was zeer goed te begrijpen dat het leger zelfs niet eens actief moest optreden⁷⁵. Alleen al zijn aanwezigheid maakte voldoende indruk!

De resultaten lieten niet lang op zich wachten. Diezelfde dag nog was nergens meer een cocarde te bespeuren en ook de driekleurige vlag verdween spoorloos⁷⁶. Het verzet was ingesluimerd.

Maar de aanwezigheid van het leger vermocht weinig tegen de Aalsterse burgerwacht, die langzamerhand het symbool was geworden van de revolutionaire gezindheid. Die burgers tot andere gedachten brengen, werd de inzet van een militaire actie. Indien de burgerwacht zou samenpatrouilleren met de troepen, dan zouden de doordrijvers van de scheidingsgedachte in Aalst alleszins veel terrein en prestige verliezen, luidde de redenering terzake. Hierdoor zou ook aan de wens van de gouverneur voldaan worden. Kolonel Van Balveren zette het offensief in en bewerkte de regentieraad. Zij had immers in allerlaatste instantie de beslissingen te treffen, waar het de burgerwacht betrof. Zo was tenminste op 28 augustus, bij de instelling van de wacht, overeengekomen. Van Balveren deed persoonlijk het verzoek aan de raad tijdens de zitting van 13 september⁷⁷. De raadsleden contacteerden opnieuw kommandant Meert, die eens te meer halsstarrig weigerde op het verzoek in te gaan⁷⁸. Terzeldertijd bemiddelde ook Van Doorn. Hij stuurde een vertrouwensman, het lid van de Gedeputeerde Staten, Van Aken, naar de regentieraad met hetzelfde doel: het stadsbestuur ervan overtuigen dat het absoluut moest ingrijpen⁷⁹. De drukking kwam dus van twee kanten. De stadsmagistraten gaven toe. Hadden ze tot nu toe nooit van hun macht gebruik gemaakt en steeds „verzoeken” gericht aan de kommandant van de wacht — waardoor ze dus de feitelijke autonomie van de burgerwacht hadden erkend — nu gingen ze over tot het geven van een bevel. Op 18 september verscheen er een resolutie die het samenpatrouilleren van burgers en militairen gebod⁸⁰. Het bevel werd opgevolgd en met ingang van die datum werden er gezamenlijke wachtronden in Aalst

(73) Buffin, C., *Mémoires et documents...*, p. 34.

(74) *Le Catholique des Pays-Bas*, 15 sept. 1830, p. 1. k. 1.

(75) Rapport Van Doorn, 12 sept. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I, p. 333; Van Doorn aan De Mey van Streefkerk, 10 sept. 1830, Smits, A., *Instructies aan en rapporten van gouverneurs...*, p. 263; Smits, A., 1830. *Scheuring in de Nederlanden...*, p. 252.

(76) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 11 sept. 1830, Correspondance, nr. 8305.

(77) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 13 sept. 1830, f° 213, v°; Stadsbestuur aan de kommandant van de burgerwacht, 13 sept. 1830, Correspondance, nr. 8309.

(78) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 17 sept. 1830, f° 214, r°.

(79) *Ibidem*.

(80) Rés. du col. des Bourgm. et Ech., 18 sept. 1830.

gedaan⁸¹. Wat de gouverneur alleen niet had kunnen bereiken, werd met de militaire steun wél verwezenlijkt.

De aanwezigheid van de troepen intimideerde gedurende de eerste dagen de agitators van de revolutie en verijdelde elke vijandige manifestatie. Maar lang duurde het echter niet of het verzet stak opnieuw zijn kop op. Op 14 september werd er zelfs een betoging georganiseerd op de Grote Markt. Ze kende echter geen al te groot succes en werd vanzelfsprekend onmiddellijk uiteengedreven⁸². Ook de Brabantse driekleur dook hier en daar weer op⁸³. Bovendien circuleerden er opnieuw adhesiebetuigingen rond ten gunste van de scheiding, een adres dat nu kennelijk ook door vooraanstaande Aalstenaars werd getekend. Een neutrale krant maakte er nl. gewag van „dat enkele notabelen van de stad Aelst hunne aankleving voor de scheiding hebben bekend gemaakt”⁸⁴. Enkele dagen later stond ook de naam van de stad onder het eensluitend adres dat aan de Kamerleden in Den Haag werd opgestuurd⁸⁵. Alhoewel we in al deze gevallen uitsluitend staan voor acties van enkelingen, die zeker niet de gehele stad vertegenwoordigden, toch kan er worden uit opgemaakt dat de revolutiegeest groeide. Ondanks het feit dat legeroversten angstvallig waakten over de gezindheid van de stad.

Dat die verzetsgeest onder de notabelen steeg, kon nog uit een andere, meer sprekende gebeurtenis worden afgeleid. In de vergadering van de regentieraad van 20 september 1830 werd de uitslag bekend gemaakt van een verkiezing die enkele dagen ervoor had plaats gehad onder de Aalsterse stemgerechtigden⁸⁶. Rond dit tijdstip — zo schreef de wet voor — moest het derde gedeelte van het stedelijk kiezerskorps aftreden en zich aan een stemming onderwerpen. De taak van dit kiescollege bestond erin te zijner tijd de leden van de regentieraad te benoemen. Tijdens het Hollandse regime fungeerde er immers een getrappt kiessysteem: de Aalsterse stemgerechtigden, die in totaal op een honderdtal konden geschat worden⁸⁷, kozen dus eerst het kiezerskorps, dat uit dertig leden bestond, en waarvan een derde op 20 september vernieuwd of herkozen was geweest. De uitslag van deze stemming⁸⁸ was uiterst merkwaardig: de meerderheid van de

(81) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 18 sept. 1830, 20 sept. 1830, 21 sept. 1830, Correspondance, nrs. 8328, 8330, 8332; *Journal de Gand*, 21 sept. 1830, p. 1, kol. 2.

(82) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 14 sept. 1830, Correspondance, nr. 3814.

(83) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 17 sept. 1830, f° 215, r°.

(84) Rég. des rés. du cons. de régence, 17 sept. 1830, f° 215, r°: in deze vergadering onderzoekt Van Aken de mogelijkheden om „het in de stad rondragen van een rekest tot dragen van die kleuren” tegen te gaan; *Le Catholique des Pays-Bas*, 13 sept. 1830, p. 1, k. 1.

(85) Smits, A., 1830. *Scheuring in de Nederlanden...*, p. 301, 302.

(86) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 20 sept. 1830, f° 215, 216, 217.

(87) Ibidem; De Ryck, L., *Kenmerken van de industriële ontwikkeling te Aalst, 1795-1875*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, dl. XVIII, 1964, p. 44.

(88) Evit, Corneille	96 stemmen	Boone, Jacob	54 stemmen
Lefèbvre, Henri	79 »	Danneels, Anthon	56 »

stemmen ging naar uitgesproken revolutionairgezinden. Drie van de verkozenen, die zelfs heel vooraan in de rij stonden, behoorden tot de leiders van de verzetsbeweging: Henri Lebèbvre, de oppositie-aanvoerder in de gemeenteraad, Karel Cumont, luitenant van de burgerwacht van de wijk Zoutstraat, en Jozef De Wolf, kapitein van de 5e wijk. De burgemeester en schepenen Dommer stonden echter helemaal achteraan. Mogen we hierin geen treffend bewijs zien van de omwentelingsgezindheid die zich had meester gemaakt van deze kleine doch zeer representatieve kring van Aalstenaars, die bovendien nog uiterst beperkt waren geweest in hun keuze van revolutionaire aanvoerders, vermits slechts enkelen van hen tot de groep stemgerechtigden behoorden en dus verkiesbaar waren?

De revolutionaire leiders zetten bovendien ook een campagne op touw onder de manschappen. Ze oordeelden terecht dat tweespalt en onrust onder de soldaten aan hun zaak ten goede zou komen. Ze verspreidden daartoe pamfletten waarin de militairen werden aangespoord hun wapens neer te leggen⁸⁹. De toon die eruit sprak, klonk zeer overtuigend. „Goede Belgen! Verlaat de wapens waarmee de Vijanden van het Vaderland uw aendringen ons te vermoorden”⁹⁰. Aldus de eerste zin waarmee een beroep werd gedaan op het nationaliteitsgevoel van de Belgische soldaten. Ook werden aan de deserteurs heel wat voordelen in het vooruitzicht gesteld: ze zouden niet langer meer legerdienst in Holland moeten verrichten en promoties zouden hun ten deel vallen.

Massale ontslagen volgden er weliswaar niet op deze oproep, maar toch miste het pamflet niet helemaal zijn doel. Volgens „Le Catholique des Pays-Bas” zouden er heftige discussies tussen de Hollandse en Belgische militairen ontstaan zijn en zelfs zouden er een dertiental Huzaren het leger verlaten hebben om Brussel te hulp te snellen. In geval van opstand in Aalst, hebben de burgers niet te vrezen van het leger, voegde het blad er wat al té optimistisch aan toe⁹¹.

Op alle fronten steeg dus de spanning, zonder dat het echter tot explosies kwam. Daarvoor stond de troepenmacht in. Maar ondanks die spanning vielen er nog steeds geen tekenen waar te nemen dat men van officiële zijde op de hand van Brussel was. De oppositiekraant „Le Courier des Pays-Bas”, drukte er zelfs haar spijt over uit „que la régence reprend envers la garde bourgeoise et les gens indépendants une attitude inconvenante”⁹². Deze woorden staven dus wel degelijk de getrouwheid van het stadsbestuur aan de regering in deze periode. Ook hieraan zal de aanwezigheid van het leger niet helemaal vreemd geweest zijn.

De Ruddere, Matthijs	70 stemmen	Tack, Jacob	50 stemmen
Cumont, Karel	67 »	Dommer, Jean-Bapt.	49 »
De Wolf, Jozef	67 »	De Vilander, Frans	53 »

Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 20 sept. 1830, f° 216, 217.

(89) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 14 sept. 1830, Correspondance, nr. 3814.

(90) Strooibrief, 13 sept. 1830, toegezonden door Van Balveren, bij een schrijven uit Aalst van 14 sept.: „Dit stuk is gisteren avond op de markt alhier gestrooid”, aangehaald door Gerretson, C., *op. cit.*, dl. II, p. 291.

(91) *Le Catholique des Pays-Bas*, 15 sept. 1830, p. 1, k. 1.

(92) *Le Courier des Pays-Bas*, 18 sept. 1830, p. 2, k. 3.

De beoordeling die gouverneur Van Doorn gaf over de situatie in de stad, juist voor de strijd in Brussel een aanvang had genomen, klopte zeer goed. „De spanning is groot” schreef hij enerzijds. Desondanks kon hij nog blijven melden: „Intussen is de wettige orde nog gehandhaafd”⁹³. Een schrale troost echter voor de regering in Den Haag. Zag de toestand er immers al niet hopeloos uit, nog vóór de Septemberdagen hun weerklink hadden?

5. AALST GECONFRONTEERD MET DE SEPTEMBERDAGEN.

Dat er in de hoofdstad zou worden slag geleverd, ondervonden de Aalstenaars vrij vlug. Op 22 september was de garnizoensstad totaal leeggelopen. Reeds de vorige dag had Van Balveren het bevel gekregen op te rukken naar Brussel met al de in Aalst gelegerde manschappen. Zowel het bataljon infanterie, als de eskadrons Huzaren, als de compagnies van het oorspronkelijke bataljon marcheerden op in de richting van de hoofdstad. Van Balverens opdracht: de stellingen aan de Vlaamse Poort verdedigen⁹⁴. Ook de troepen die vanuit Gent op doortocht waren met dezelfde bestemming droegen bij tot de oorlogsstemming⁹⁵.

Het leger had nog maar pas de stad de rug toegedraaid, of Van Doorn gewaagde in zijn correspondentie van de „slechte gezindheid” die er onmiddellijk daarna heerste en vond het noodzakelijk nogmaals een vertrouwensman naar Aalst te zenden. De spanning was haast onhoudbaar geworden en de gouverneur voorzag zelfs dat elk ogenblik de bom zou kunnen basten⁹⁶. En toch had de uitbarsting niet plaats. Hoe was het te verklaren dat de Aalsterse revolutionairen niet onmiddellijk doorbraken na het vertrek van het leger? Het onzekere resultaat van de strijd toomde hen in. Aller ogen waren immers gericht op de hoofdstad. Alles hing af van dat gevecht. Zolang daar geen overwinning was geboekt hielden de Aalstenaars zich kalm, en wachtten af...

Van de zijde der arbeiders viel er ondertussen wel een uitbarsting te verwachten. Zoals we zagen hadden de fabrikanten op aandringen van het stadsbestuur zo lang mogelijk stand gehouden en werk verschaft. Maar reeds rond de 18e september wezen ze erop dat de crisissituatie acuut werd⁹⁷. Van Doorn had hen nog weten om te praten en een staatsubsidie in het vooruitzicht gesteld⁹⁸. Het was echter een uitstel van executie ge-

(93) Rapport Van Doorn, 18 sept. 1830, 21 sept. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, p. 342.

(94) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 22 sept. 1830, Correspondance, nr. 8334; Wanty, *Les aspects militaires...*, p. 51, 60; *Journal de Gand*, 23 sept. 1830, p. 2, k. 1; *Gazette van Gend*, 23 sept. 1830, p. 3, k. 3; *Le Catholique des Pays-Bas*, 28 sept. 1830, p. 2, k. 2; *Rapport Van Doorn*, 23 sept. 1830, Gerretson, C., *op. cit.*, Dl. I, p. 345.

(95) *Le Catholique des Pays-Bas*, 24 sept. 1830, p. 2, k. 1.

(96) Rapport Van Doorn, 23 sept., Gerretson, C., *op. cit.*, Dl. I, p. 345.

(97) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 18 sept. 1830, Correspondance, nr. 8321.

(98) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 17 sept. 1830, f° 214, r°.

weest want op 25 september stonden de werklieden op straat⁹⁹. Het stadsbestuur, bevreemd voor onlusten, convoceerde diezelfde morgen nog de raad. Een voorstel om de werklozen in stadsdienst te nemen werd echter door de meerderheid te voorbarig gevonden en afgewezen. Wel besloot men een collecte te houden¹⁰⁰. Vernamen de stadsmagistraten ondertussen geruchten over het mogelijke losbreken van een opstand of over pogingen tot vernielen van woningen? Waarschijnlijk wel, want om 4 u. 's middags had een spoedzitting plaats waarin ze hun fiat gaven aan het project: de stad zou de arbeiders opruimingswerken laten verrichten¹⁰¹. Het gevaar werd op die manier tijdig afgedreven en Aalst kende geen proletarische opstand tijdens de revolutie.

Keren we terug naar het strijdtoneel. Berichten over het verloop ervan sijpelden de stad binnen. Op 23 september keerden er enkele gekwetste Huzaren en infanteristen naar hun garnizoensstad terug¹⁰². Ook de daaropvolgende dagen kwamen buitengevechtgestelde militairen in Aalst aan. Een schoolgebouw werd omgevormd tot noodhospitaal¹⁰³. De nederlaag van Van Balverens troepen aan de Vlaamse Poort was intussen een voldongen feit geworden; zij verlieten de hoofdstad en bliezen de aftocht, richting Aalst, nadat ze zich eerst gedurende enkele dagen in Asse ophiielden¹⁰⁴.

Zodra de overwinning in het Stadspark bekend was, lieten ook de Aalsterse revolutionairen de teugels los. Affiches, die de burgers nog steeds tot kalmte maanden, werden van de muren gerukt¹⁰⁵ en de ontvangst die ze het overwonnen leger van Van Balveren bereidden, liet niet de minste twijfel over de gezindheid van de meerderheid der inwoners bestaan. Toen de militairen op de avond van de 29e hun intrede deden, grepen er, ondanks de sterkte van de legermacht, massale manifestaties plaats. Het kwam zelfs tot een vuurgevecht waarbij enkele gewonden te betreuren vielen¹⁰⁶. Ook dit keer had het leger de opstandigheidsgeest weten te bedwingen, zij het met geweld. De onderdrukking was echter van zeer korte duur want de volgende dag werd Aalst volledig geëvacueerd. Er bleef geen enkele militair

(99) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 25 sept., 11 u. 's morgens, f° 219, r°.

(100) Ibidem.

(101) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 25 sept., 4 u. 's namiddags, f° 219, v°. Er werd door de magistraten besloten dat de werkloze arbeiders een puinhoop zouden wegruimen met kruiwagens, puin dat afkomstig was van werken verricht aan de militaire gevangenis. Ze zouden dit moeten brengen naar Mijlbeek, naar de Binnenstraat, om deze straat te verbeteren. De stad zou hen daarvoor 35 cent per dag betalen. Het gemiddelde dagloon bedroeg in die jaren ongeveer 50 cent.

(102) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 23 sept. 1830, Correspondance, nr. 8340; *Gazette van Gend*, 26 sept. 1830, p. 3, k. 1.

(103) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 26 sept. 1830, Correspondance, nr. 8347; *Le Catholique des Pays-Bas*, 26 sept. 1830, p. 2, k. 2; 27 sept. 1830, p. 2, k. 1.

(104) *Le Catholique des Pays-Bas*, 3 okt. 1830, p. 2, k. 1; *Journal de Gand*, 3 okt. 1830, p. 1, k. 2; Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 29 sept. 1830, Correspondance, nr. 8351; Wanty, *Aspects militaires...*, p. 63.

(105) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 28 sept. 1830, Correspondance, nr. 8349.

(106) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 29 sept. 1830, Correspondance, nr. 8351; *Le Catholique des Pays-Bas*, 3 okt. 1830, p. 2, k. 1.

meer in de stad ¹⁰⁷. De militaire gevangenen, die enkele dagen tevoren gepoogd hadden los te breken ¹⁰⁸, verlieten tegelijkertijd de stad ¹⁰⁹. Angst voor repressies was nu volledig weggevallen: Aalst kon van nu af aan zijn ware aangezicht tonen.

Het leidinggevend kerngroepje, dat zich onder de leden van de burgerwacht bevond, kwam volop in actie. Vrijwilligers werden begin oktober naar de hoofdstad gestuurd. Bestond die eerste zending uit een gering aantal mannen — een patriottische krant sprak slechts over „plusieurs habitans” ¹¹⁰, — op 7 oktober vertrok kapitein Van der Looy echter met een heel detachement vrijwilligers naar Brussel ¹¹¹, terwijl kapitein Melaert met honderd burgers noordwaarts trok ¹¹². Maar ondertussen hadden diezelfde revolutionairen in eigen streek niet stil gezeten. Van der Looy organiseerde op 3 oktober een bevrijdingstocht naar Dendermonde. Deze garnizoensstad was nog steeds in Hollandse handen; een bataljon infanterie, artilleristen en kanonniers waren er gelegerd ¹¹³. Van der Looy werkte het vermetel plan uit om die troepen te verdrijven met de hulp van de Dendermondenaars. 's Zondagsmorgens, na de hoogmis, vertrok hij aan het hoofd van een paar honderd gewapende Aalsterse burgers. „Le Courrier des Pays-Bas” sprak zelfs van 400 man! Onderweg waren ze reeds actief. In de dorpen waar ze voorbij kwamen, staken ze de driekleur op. Vanzelfsprekend troffen de militairen in Dendermonde de nodige maatregelen toen ze van hun komst verwittigd werden. De bewaking van de stadspoorten werd verscherpt, de bruggen opgehaald en de kanonstukken gevechtsklaar gemaakt. Van der Looy zag tijdig in dat zijn plan tot mislukken zou gedoemd zijn als hij het gevecht aanbond en hij trok zich terug in een naburige gemeente, Zele. Niet voor lang echter. De volgende dag deden de patriotten een tweede poging ¹¹⁴. Heeft deze succes gekend? Volgens de oppositiekrant wel. „Les Hollandais ont évacué Termonde à l'approche de 300 Alostois qui venaient

(107) *Le Catholique des Pays-Bas*, 3 okt. 1830, p. 2, k. 1.

(108) Stadsbestuur aan gouverneur Van Doorn, 27 sept. 1830, Correspondance, nr. 8348.

(109) *Le directeur du Travail de la maison de détention militaire à MM. le Bourgm. et Ech. de la ville de Gand*, 11 okt. 1830, Correspondance, nr. 8363; *Gazette van Gend*, 3 okt. 1830; A. Van der Fosse aan de la Coste, 30 sept. 1830; Gerretson, C., *op. cit.*, dl. I, p. 290.

(110) *Courrier des Pays-Bas*, 3 okt. 1830, p. 3, k. 3.

(111) *Courrier des Pays-Bas*, 11 okt. p. 2, k. 2; *Journal des Flandres*, 12 okt. 1830, p. 1, k. 2.

(112) *Courrier des Pays-Bas*, 19 okt. 1830, p. 2, k. 1; *Den Vaderlander*, 22 okt. 1830, p. 3, k. 1.

We vonden de namen terug van 14 Aalsterse vrijwilligers, welke het „Kruis van 1830” verkregen: Biqué, Henri, fabrieksarbeider; De Smedt, Pierre; De Ries, Martin; De Wuffel, Michel, bediende; Dierick, Léopold, fabrieksarbeider; Eeman, Edouard, zieder; Gheeraerds, Jean-Baptiste, bediende; Impens, Lieven, bierhandelaar; Michiels, Charles, banketbakker; Parez, Désiré, postbediende; Spitaels, Jacques, arbeider; Van Cauter, Jean-François, onder-officier; Wein, Paul, militair; Willem, Josse, arbeider, in Charpigny, Ach., *Les combattants volontaires de 1830, devant l'Histoire, Liste biographique des combattants volontaires décorés de la croix de 1830*, Brussel, p. 82, 84, 92, 98, 113, 117, 135, 152, 158, 159, 175, 181.

(113) Wanty, *Les aspects militaires...*, p. 121.

(114) *Le Catholique des Pays-Bas*, 6 okt. 1830, p. 3, k. 1; *Le Courrier des Pays-Bas*, 6 okt. 1830, p. 3, k. 3; *Le Courrier des Pays-Bas*, 7 okt. 1830, p. 3, k. 3.

sommer cette dernière place de se rendre" ¹¹⁵. Nam de krant haar wensen voor werkelijkheid of heeft Van der Looy werkelijk ertoe bijgedragen dat het leger er de aftocht blies? En open vraag. Zeker is het dat niet lang daarna ook Dendermonde een vrije stad werd ¹¹⁶. Maar om het even hoe de afloop verliep, het staat vast dat deze tocht alleszins representatief is geweest voor de patriottische gezindheid van een belangrijk deel der Aalsterse inwoners.

De sterkste verzetsdaad greep echter in de stad zelf plaats. De burgerwacht poogde er het bestuur omver te werpen en zelf de macht in handen te nemen. In de overwinningsroes die onmiddellijk op de Septemberdagen volgde, bootsten officieren van de wacht het voorbeeld van Brussel na en richtten een Veiligheidscommissie op. Aan het hoofd ervan stond kommandant Paul Meert; als leden zetelden Lieven Van der Looy, kapitein van de wijk-Kattestraat, Jozef De Wolf, kapitein van de wijk-Molenstraat, Henri Van der Gucht, kapitein van de wijk-Nieuwstraat, R. De Schaepdrijver, kapitein van de wijk-Zoutstraat en E. Biebuyck, kapitein van de wijk-Pontstraat. Onmiddellijk traden ze in verbinding met het Voorlopige Bewind, betuigden hun aanhankelijkheid en riepen zich uit als de officiële vertegenwoordigers van de stad ¹¹⁷. Hun „staatsgreep" slaagde echter niet direct. Het oude stadsbestuur liet zich niet zo gemakkelijk uit het zadel lichten. De stadsmagistraten bleven zichzelf beschouwen als de wettelijke afgevaardigden en bestempelden de Veiligheidscommissie als „irregulier" ¹¹⁸. De stadszaken gaven te geenszins uit handen. Alles zou dus afhangen van de reacties van het Voorlopige Bewind. Dat de oprichting van de commissie de rechtstreekse aanloop was tot het omverwerpen van het oude regime, staat echter vast.

6. DE VESTIGING VAN HET NIEUWE REGIME

Praktisch heel de maand oktober werd door de machtsoverdracht in beslag genomen. Tot 21 oktober bestonden beide regimes naast elkaar: de oude raad weigerde ook maar iets van haar prerogatieven af te staan, terwijl de machtsontplooiing van de nieuwe bewindvoerders ondertussen crescendo ging. Vanwaar deze geleidelijke overgang? Waarom duurde het zo lang eer de twee regimes van hogerhand werden gescheiden?

De oorzaak moest voornamelijk gezocht worden in de houding van de stadsmagistraten. Tot op het allerlaatste ogenblik en met behulp van alle mogelijke middelen, hebben ze gevochten om hun machtspositie van de ondergang te redden. „Les agents ministériels n'épargnent ni bassesses, ni intrigues, dans l'espoir de conserver des places qui leur paraissent bonnes à garder. Les couleurs qu'ils avaient d'abord fait proscrire, brillent aussi

(115) *Le Courrier des Pays-Bas*, 5 okt. 1830, p. 3, k. 2.

(116) Wanty, *Les aspects militaires...*, p. 121.

(117) *Le Catholique des Pays-Bas*, 3 okt. 1830, p. 2, k. 1. Wat de namenopgave betreft, slopen er twee fouten in dit artikel: de krant sprak van Sauleneert i.p.v. Paul Meert en van Van Beloo, i.p.v. Van der Looy.

(118) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 4 okt. 1830, f° 221, r°.

sur leur poitrine; ces hommes semblent ne pas comprendre que leur règne est passé..." Tot daar de patriottisch-gezinde „Journal des Flandres”¹¹⁹. Haar beoordeeling strookte inderdaad grosso modo met de werkelijkheid. Zodra de raadsleden merkten dat de Hollandse zaak reddeloos verloren was, stapten ze zonder schroom over naar de andere kant van de barrière. Zeer duidelijk was deze ommezwaai merkbaar in hun strijd tegen de zopas opgerichte Veiligheidscommissie, waarin ze terecht een rechtstreekse bedreiging aan hun adres zagen. Hun verdedigingswapen: een heel onderdanige brief aan het Voorlopige Bewind¹²⁰, waarin ze erop wezen dat die commissie geenszins beantwoordde aan de wil van de Aalsterse bevolking, vermits er geen oproep tot een verkiezing had plaats gehad. Ze speculeerden er dus op dat het Voorlopige Bewind dergelijk ondemocratisch bestuur zou afwijzen. Met het tweede deel van hun brief lieten ze zich volledig in de kaart kijken: ze gingen er prat op de orde te hebben gehandhaafd tijdens de verwarde revolutiedagen en vermeldden tevens dat ze de stadszaken op een voortreffelijke wijze hadden beheerd. Hun „nederige” vraag, wat er nu van hen zou geworden, hield dus al een antwoord in: dat ze als beloning het behoud van hun macht vroegen, kon tussen de regels door worden gelezen. Over hun afhankelijkheid ten opzichte van het Hollandse bewind vanzelfsprekend geen woord. Om hun verzoek meer kracht bij te zetten kozen ze twee afgevaardigden uit, die persoonlijk de brief moesten overmaken¹²¹. Het antwoord bracht natuurlijk een teleurstelling. Het Voorlopige Bewind besliste onherroepelijk dat ook in Aalst een Veiligheidscommissie moest fungeren. Nog lieten de magistraten zich niet uit het veld slaan. We hebben er in het geheel niets tegen dat zo'n instelling het licht ziet in onze stad, lieten ze weten, mits de volgende voorwaarden worden in acht genomen: 1° de kiezers moeten zich uitspreken over de helft van de leden; 2° de andere helft moet bestaan uit gedelegeerden van onze raad en 3° wij moeten medezeggenschap behouden in het dagelijks bestuur van de stad¹²².

Welke intriges er achter de schermen plaatsgrepen, blijft een raadsel. Vast staat dat hun opzet tijdelijk slaagde. Op 4 oktober ging het Centrale Comité met deze beschikkingen akkoord en de twee schepenen en vijf raadsleden werden afgevaardigd door het oude stadsbestuur¹²³. De nieuwe Veiligheidscommissie bleef echter een dode letter want op 6 oktober werd een nieuw besluit van kracht: voor heel het land kondigde de regering verkie-

(119) *Le Journal des Flandres*, 7 okt. 1830, p. 2, k. 2.

(120) Stadsbestuur aan de leden van het Voorlopige Bewind, 2 okt. 1830, Correspondance, nr. 8353.

(121) Stadsbestuur aan de leden van het Voorlopige Bewind, 2 okt. 1830, Correspondance, nr. 8353. Reg. des rés. du cons. de régence, vergadering van 4 okt. 1830, f° 221, r°.

(122) Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 4 okt. 1830, f° 221, r°.

(123) Stadsbestuur aan de Heer P. Meert, voorzitter van de Voorlopige Veiligheidscommissie, 5 okt. 1830, Correspondance, nr. 8355; Rég. des rés. du cons. de régence, vergadering van 5 okt. 1830, f° 222, r°. De volgende raadsleden werden afgevaardigd om deel uit te maken van de te verkiezen commissie: L. Van Peteghem, J.B. Dommer, P. Van der Heyden, U. Droesbecque, C. Evit, F. De Smet, M. De Ruddere.

zingen aan met het doel de oude regentieraden te vervangen ¹²⁴.

Onmiddellijk traden al de Aalsterse belanghebbenden in actie. De raad en de oorspronkelijke Veiligheidscommissie gingen met elkaar een wedloop aan in het uitschrijven van de verkiezingen. Vermits de Aalsterse kiesgerechtigden volgens het besluit van 6 oktober 50 gulden aan belastingen zouden moeten betalen, stelden de magistraten vlug een lijst op van al de betrokkenen ¹²⁵. Zonder twijfel vestigden ze hun hoop op een groot deel van de gegoede burgers die hen immers ook vroeger aan de macht hadden gebracht. De patriotten waren hen echter voor. Zij organiseerden een verkiezing „à la manière la plus populaire” ¹²⁶, dus zonder rekening te houden met de cijns. Elke Aalsterse inwoner zou op 7 oktober naar de stembus mogen gaan. Het spreekt vanzelf dat deze totaal onwettelijke maatregel volledig ten goede zou komen aan de revolutionairen. Op die manier konden ze immers rekenen op de steun van al hun aanhangers, ongeacht hun sociale status, en was hun kans tot slagen dus aanzienlijk vergroot.

De uitslag schoof alle twijfel opzij: de patriotten behaalden een verpletterende overwinning ¹²⁷. Aalst had zich volledig vóór de revolutie uitgesproken. Vooraan in de rij der overwinnaars stond de leider van de revolutionairen: Lieven Van der Looy. Jozef De Wolf, kapitein van de burgerwacht, zijn 1e luitenant, Van den Hende en zijn adjudant Willem De Gheest volgden vlak na hem. De vijfde plaats bekleedde kommandant Paul Meert. Maar ook de andere officieren verschenen op de lijst van hen die de meeste stemmen hadden behaald, nl. Lavendy, Van der Gucht, R. De Schaepdrijver, Ch. Cumont en E. Biebuyck. Hun patriottische gezindheid kon dus zeker niet in twijfel worden getrokken. Maar ook van vele andere verkozenen stond hun revolutionaire houding vast. Advokaat Bruneau bijv.

(124) Rég. des rés. de la com. adm., 7 okt. 1830, f° 1, r°.

(125) Rég. des rés. du cons. de régence, 10 okt. 1830, f° 223, r°; Stadsbestuur aan de ontvanger der directe belastingen te Aalst, 10 okt. 1830, Correspondance, nr. 8360.

(126) Rég. des rés. de la com. adm., 7 okt. 1830, f° 1, r°.

(127) <i>Naam</i>	<i>Aantal behaalde stemmen</i>	<i>Naam</i>	<i>Aantal behaalde stemmen</i>
Van der Looy L.	276	Moeyersoen, R.	81
De Wolf, J.	264	Van der Gucht, H.	63
Van den Hende, R.	253	Van der Doodt, F.	59
De Gheest, W.	199	Evit, C.	52
Lefèbvre, H.	183	Droesbecque, U.	41
Meert, P.	179	De Schaepdrijver, F.	41
Van Assche, J.	152	Moens, J.	40
Van den Bossche, F.	?	Cumont, Ch.	38
Tack, H.	151	De Schaepdrijver, R.	37
Bruneau, B.	142	De Witte, J.	37
De Coninck, B.	135	Biebuyck, E.	36
Timmerman, J.B.	135	Hendrickx, B.	35
Van Santen, J.	117	De Waepenaert, J.	35
Cans, P.	109	Pauwelaert, A.	30
Roels, P.	109	De Ruddere, M.	29
Lavendy, L.	101		

Commission Administrative, Nouvelle élection, 7 okt. 1830, Rég. des rés. de la com. adm.; f° 1, r°.

genoot het volste vertrouwen van het Voorlopige Bewind¹²⁸ en mannen als Cans¹²⁹ of Van den Bossche¹³⁰ waren eveneens voorvechters van de revolutie. Zelfs het lid dat in de oude regentieraad had gezeteld, nl. H. Lefèvre¹³¹ was juist diegene die een interne oppositie had gevoerd. De andere oude stadsmagistraten waren onmeedogenloos verwijderd geworden. Een vergelijking met de onvolledige namenlijst van de petitie van november 1829 levert eveneens een positief bewijs van hun opstandige gezindheid: meer dan een derde van hen kon er worden op teruggevonden¹³². Een totaler afwijzing van het oude regime en een duidelijker uitspraak vóór het nieuwe bewind was haast ondenkbaar.

De uitslag was dus een hart onder de riem voor het Voorlopige Bewind. Maar mocht het deze verkiezing bekrachtigen? Het besluit van 6 oktober was immers met de voeten getreden, weliswaar in het voordeel van de nieuwe regeerders, maar zulks nam toch het onwettige karakter van de verkiezingen niet weg. Het Centrale Comité bouwde een zeer handig compromis uit. Op 7 oktober verscheen er een nieuw besluit dat de verkiezingsuitslag ongeldig verklaarde¹³³. Dus nieuwe verkiezingen? Ja, maar in een ver verschiet. Ondertussen stelden ze ook de patriotten niet teleur want er werd een Administratieve Commissie benoemd die het bestuur voorlopig zou waarnemen en dus de oude regentieraad uit de macht verdrong¹³⁴. Als leden van de commissie fungeerden de verkozenen van 7 oktober¹³⁵. Meert

(128) Het Voorlopige Bewind aan de stad Aalst, 3 okt. 1830, Briefwisseling gericht aan de stad, 3 okt. 1830: „Le Gouvernement Provisoire de la Belgique charge M. Bruneau, avocat, de faire assembler les électeurs de la ville d'Alost qui choisiront les citoyens et bons patriotes de cette ville, 7 personnes jugées les plus dignes de faire partie de la Commission de Sûreté. La promptitude est particulièrement recommandée à Monsieur Bruneau.”

(129) Cans voerde o.m. de opdracht uit om in St.-Niklaas wagens en paarden, toebehorend aan het Hollandse leger, weg te halen, cfr. Willemsen, G., *Les événements de 1830 - 31 à St. Nicolas, Annales du Cercle Archéologique du Pays de Waes*, 1905-1906, Dl. XXIV, p. 26.

(130) Van den Bossche werd o.m. opgedragen de lijst op te maken van de kiezers voor het Nationaal Congres, Rég. des rés. de la com. adm., vergadering van 19 okt. 1830, f° 5.

(131) Henri Lefèvre was zelfs vice-president van „La Réunion patriotique centrale du district d'Alost”, *Journal des Flandres*, 1 nov. 1830, p. 4, k. 1.

(132) A. Pauwelaert, R. Van den Hende, F. Van den Bossche, F. Van der Gucht, P. Meert, J.B. Van Assche, J. Moens, R. Moeyersoën, B. Hendrickx, B. De Coninck, *Le Catholique des Pays-Bas*, 28 nov. 1829, p. 2, k. 1.

(133) Arrêté du Gouvernement Provisoire de la Belgique, 7 okt. 1830, Briefwisseling gericht aan de stad Aalst; *Le Journal des Flandres*, 15 okt. 1830, p. 4, k. 1.

(134) Arrêté du Gouvernement Provisoire de la Belgique, 12 okt. 1830, Briefwisseling gericht aan de stad Aalst.

(135) Samenstelling van de „Voorlopige Administratieve Commissie”:

Naam, Voornaam	Functie	Beroep
De Wolf, Jean,	Voorzitter	Koopman
Lefèvre, Henri,	Vice-voorzitter	Rentenier
Van der Looy, Liévin,	Secretaris	Advokaat
Van den Hende, Romain,	Lid	Rentenier
De Gheest, Guillaume,	Lid	Handelaar
Van Assche, Jean-Baptiste,	Lid	Koopman
Van den Bossche, François,	Lid	Advokaat

bedankte echter voor de eer¹³⁶. Voelde hij zich gekrenkt en voorbijgestreefd omdat hij slechts de vijfde plaats bekleedde en dus niet in aanmerking kwam voor het presidentschap, hij de man die de burgerwacht had aangevoerd en het hoofd was geweest van de eerste Veiligheidscommissie? Het zijn slechts gissingen. Jozef De Wolf werd voorzitter terwijl Henri Lefèbvre het vice-presidentschap mocht waarnemen¹³⁷. Lieven Van der Looy had namelijk een meer stabiele plaats in het oog: die van stadssecretaris¹³⁸.

Bekijken we even die commissie van haar sociale kant. Tot welke stand behoorden haar leden? Ze was een typische vertegenwoordiging van de Aalsterse burgerij. Het hoofdaccent lag op de handelaars: de helft van de leden waren kooplieden. De vrije beroepen waren enkel door drie advocaten vertegenwoordigd. Twee renteniers en één fabrikant maakten de raad volledig.

Met het „voorlopige” karakter van de Administratieve Commissie zullen de patriotten zich nogal kunnen verzoend hebben, want het duurde tot eind september van het volgende jaar eer de nieuwe verkiezingen plaats hadden¹³⁹. Ze kregen dus ruimschoots de tijd om al de Aalsterse „Van Maanesten” uit het bestuur te verwijderen: in de diensten van de belastingen, in het politiekorps, en in het secretariaat werden oude bedienden geschorst en plaatsen vrijgemaakt voor de aanhangers van de revolutie¹⁴⁰. Vanzelfsprekend kreeg ook het oude stadsbestuur een ontslagbrief¹⁴¹. Maar hoe hardnekkig dit bestuur ook nu nog was, bleek zeer duidelijk. Nog waren deze magistraten er niet van overtuigd dat hun rijk onherroepelijk ten einde was. Op 16 oktober deden ze een ultieme en nutteloze poging tot zelfbehoud. Ze vroegen nl. aan de nieuwe gouverneur of de Administratieve Commissie wel op een wettelijke wijze was ingesteld¹⁴². Hun laatste hoop was dus gevestigd op de illegale verkiezingen van 7 oktober. Tevergeefs echter. Het antwoord van de gouverneur beroofde hen van alle illusies: „Vous devez respecter l'arrêté du Comité Central du 8 de ce mois par lequel une Commission Administrative a été nommée et je vous prie en conséquence de vous y conformer”¹⁴³.

Met deze brief viel definitief het doek over de Hollandse periode in Aalst en deed een nieuw bewind zijn intrede. De revolutie was er ten einde.

Bruneau, Benoit,	Lid	Advokaat
De Coninck, Benoit,	Lid	Koopman
Timmerman, Jean-Baptiste,	Lid	Koopman
Van Santen, Jean,	Lid	Fabrikant
Cans, Pierre,	Lid	Winkelier
Roels, Pierre,	Lid	Koopman

(136) Rég. des rés. de la com. adm., 7 okt. 1830, f° 1, r°.

(137) Arrêté du Gouvernement Provisoire, 12 okt. 1830, Briefwisseling gericht aan de stad Aalst.

(138) Copie d'un arrêté du Comité de l'Intérieur, 22 okt. 1830, Briefwisseling aan de stad Aalst.

(139) Conseil de régence, Résolutions, 1831-1832, f° 1.

(140) Installatie van de Administratieve Commissie der stad Aalst, zitting van 13 okt. 1830, Rég. des rés. de la com. adm., f° 2, r°.

(141) Rég. des rés. de la com. adm., vergadering van 14 okt. 1830, f° 2.

(142) De gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen aan het Stadsbestuur van Aalst, 21 okt. 1830, Briefwisseling gericht aan de stad Aalst.

(143) Ibidem.

BESLUIT.

We wezen er reeds op dat het er ons in dit kort artikel niet enkel om te doen is geweest een feitenverloop te schetsen. Het relaas van de gebeurtenissen moet ook dienen om de diepte en de algemeenheid van de opstandigheidsgeest onder de Aalsterse bevolking te peilen en er de factoren in op te sporen die de opstandigheidsgraad hebben bepaald in de periode vóór de Septemberdagen.

Trachten we eerst die revolutionaire gezindheid te meten met behulp van de drie criteria die Prof. Dhondt aanlegde. Welke zijn die? Als de meest sprekende verzetsdaad stelde hij het verdrijven van de Hollandse troepen en de overname van het stedelijk bestuur voorop. In de tweede plaats kwam de actie, uitgaande van de officiële instanties, ten voordele van de scheiding tussen Noord en Zuid. Een derde, zij het minder beslissend kenmerk van een opstandige stad, zocht hij in de opstelling van een zelfde adres, dat echter op privé-initiatief werd ondernomen, maar dat door een aanzienlijk aantal inwoners werd ondertekend.

De Hollandse troepen werden in Aalst nooit verdreven. Het spreekt vanzelf dat een dergelijke actie volkomen ondenkbaar was toen er een 1200 à 1300-man sterke troepenmacht aanwezig was; maar ook vóór de aankomst van de legerversterking, toen er amper 200 militairen gelegerd waren, bleef die verzetsdaad uit. In Leuven bijv., waar er zelfs heel wat meer soldaten lagen, gebeurde het echter wel¹⁴⁴. Een poging van de burgerwacht om het garnizoen van Aalst te ontmantelen, werd wél geleverd. Maar én uit de mislukking ervan én uit het feit dat die beweging uitging van Brusselse opstandelingen, kan enkel worden geconcludeerd dat de Aalsterse revolutionairen noch qua sterkte, noch qua organisatie opgewassen waren tegen dergelijke revolutionaire onderneming. Een overtuigend positief bewijs van de Aalsterse omwentelingsgezindheid zit er dus niet in.

Ook met het tweede criterium komen we op het eerste zicht op een dood spoor terecht. De opstandige Aalstenaars legden wel een petitie ter ondertekening voor aan het stadsbestuur, de initiatieven waren er dus wel degelijk, maar de actie faalde, vermits de magistraten pertinent weigerden zich op te stellen aan de zijde van de revolutie. De stelling van Prof. Dhondt, dat het leger aansprakelijk gesteld moet worden voor deze weigering¹⁴⁵, lijkt o.i. onjuist. Op de dag dat die adhesiebetuiging werd aangeboden, was er van de enorme troepenversterking nog geen sprake. Zou het leger misschien wel een eventuele tweede poging vrijdeld hebben, de eerste verhinderde ze zeker niet. Het plan om een duizendtal militairen naar Aalst te sturen, rijpte bij de gouverneur pas nadat het bericht over de mislukte poging hem ter kennis kwam. De reden waarom de stadsmagistraten zich niet tégen de regering schaarden, moet waarschijnlijk elders gezocht worden en wel in de houding die ze gedurende heel de periode hebben aangenomen, en die we verder zullen analyseren. De officiële instanties bleven dus

(144) Dhondt, J., *Nieuw Geluid over 1830*, II..., p. 236.

(145) Dhondt, J., *Nieuw Geluid over 1830*, II..., p. 239.

in Aalst afzijdig, zodat ook dit tweede criterium negatief uitvalt.

Pas de derde maatstaf laat ons toe Aalst te klasseren onder de opstandige steden. De leidinggevende revolutionairen zetten zelf een petitie-actie op touw, die door een groot aantal inwoners — een groep notabelen inclusief — werd gesteund. Cijfermateriaal ontbreekt echter, zodat we niet kunnen afbakenen hoe talrijk de protestbetogers waren.

Vermits we zeker niet mogen twijfelen aan de algemeen-geldigheid, noch aan de objectiviteit van deze criteria, kunnen we dus een eerste, oppervlakkig besluit trekken: Aalst stond niet helemaal vooraan in de rij van de revolutionaire centra. Er uit opmaken dat de stad eerder passief heeft gestaan t.o.v. de omwenteling, zou echter het beeld totaal vervalsen. In de eerste plaats omdat de aangelegde maatstaven voor deze stad onvoldoende blijken en er andere bestaan die eveneens op een objectieve wijze toelaten de graad van anti-Hollandsgezindheid te meten. In de tweede plaats omdat we terdege rekening moeten houden met factoren die de opstandigheidsgraad sterk deden dalen en het echec van de bovenvermelde verzetsdaden verklaren.

Het sterkste en meest treffende bewijs van de Aalsterse revolutionaire gezindheid zien we in het optreden van de burgerwacht. Dit korps, dat uit een tweehonderdtal manschappen bestond, werd de spil van de omwentelingspartij. Aanduidingen van hun opstandige houding zijn er te over. Geheel op eigen krachten evolueerden ze van een versterkt politiekorps, in dienst van het stadsbestuur, tot het leger van de revolutionaire beweging; door in te gaan tegen het officiële gezag, maakten ze de protagonisten van het verzet tot hun leiders; door hun hardnekkig verzet tegen elke samenwerking met het leger, dwongen ze er het stadsbestuur toe hun feitelijke autonomie te erkennen; de contacten met de Brusselse opstandelingen en de hulp die ze hen wilden bieden, hun vijandige houding t.o.v. het garnizoen, het zijn alle overduidelijke bewijzen van hun omwentelingsgezindheid. Verliezen we bovendien niet uit het oog dat de burgerwacht een gekozen organisme was; we mogen daaruit immers besluiten dat, via deze verkiezing, enkele honderden Aalstenaars uiting hebben gegeven aan hun anti-Hollandse houding.

Een even overtuigend bewijs leverde de verkiezingsuitslag van 20 september. Van de ruim honderd stemgerechtigden die Aalst bezat, ging de meerderheid van de stemmen naar de aanvoerders van de revolutie. En dit terwijl de stemgerechtigden gelimiteerd waren in hun keuze! Als de revolutionaire geest zich meester had gemaakt van deze zeer beperkte laag burgers, spreekt het dan niet vanzelf dat die geest ook aanwezig was in een veel ruimere bevolkingslaag?

De betoging van 14 september vormt ten slotte ook een duidelijke blijk van verzet. Wanneer tientallen manifestanten — om slechts een minimum aantal voorop te stellen — er niet voor terugdeinzen openlijk uiting te geven aan hun verzet tegen de regering, op een ogenblik dat er een duizendman-sterke troepenmacht gelegerd is, dan is dat o.i. een daad die niet alleen representatief kan genoemd worden voor een diepe overtuigde opstandige gezindheid onder de bevolking, maar tevens één die de algemeenheid van dit revolutionaire karakter suggereert.

Waarmee we aan het tweede punt van dit korte betoog zijn beland: nl. aan de hand van de diagnose van de feiten bewijzen dat in Aalst de verzetsgeest op een zeer efficiënte wijze werd onderdrukt, vóór de Septembere dagen. Drie interfererende factoren hebben in dit verband de doorslag gegeven: 1° het optreden van de gouverneur, 2° de houding van het stedelijk bestuur en 3° de aanwezigheid van het leger.

Dat gouverneur Van Doorn zich ten allen tijde uitstekend heeft gekweten van zijn taak als onderdrukker van de revolutiekoorts, is overduidelijk. Zijn actie tegen verzetsdaden welke uitgingen van enkelingen (o.m. het dragen van de driekleur, het rondlopen met het vaandel en het aanplakken van „schandschriften”) was succesvol. Nu zijn die opstandige feiten weliswaar geen barometers voor de verzetsgraad, maar geheel zonder belang zijn ze evenmin. Zijn dergelijke acties er immers niet op gericht om de publieke opinie voor te bereiden, op te hitsen en in bredere kringen navolging te doen vinden? Door ze zoveel mogelijk in de kiem te smoren, verijdelde Van Doorn dat ze hun opruiende taak konden volbrengen. Niet alleen met behulp van sancties tachtte hij zulks te doen, maar ook op een positieve wijze bewerkte hij de algemene opinie; een bewijs hiervoor zijn de kalmerende berichten die hij via proclamaties verspreidde. Doeltreffend was ook zijn actie ter voorkoming van een arbeidersopstand. Toen hij ten slotte een massale protestuitbarsting vreesde, nl. na de poging om het garnizoen aan te vallen en het stadsbestuur tot scheidingsgedachten te brengen, trof hij dan ook de enige maatregel die op dat ogenblik het doel raakte: een massale troepenversterking. Op heel de lijn dus een geslaagde onderdrukkingstactiek.

Maar het slagen van die tactiek is echter voor een overgroot deel toe te schrijven aan de medewerking die de Aalsterse stadsmagistraten hem hebben geboden. Van Doorn typeerde het bestuur in één van zijn brieven als „zwak”, en inderdaad heeft hij een goede kijk gehad op hun houding. De stadsmagistraten waren zwak, ze voerden een onpersoonlijk beleid, werden over en weer geslingerd tussen de twee kampen zonder dat ze ooit stelling kozen, ze schaarden zich steeds aan de zijde van degene die op dat bepaald ogenblik de sterkste bleek te zijn, kortom hun houding was zuiver opportunistisch. Eén doel stond hun gedurende heel de periode voor ogen: de macht in handen houden. Vandaar dat de gouverneur in hen een gewillig instrument vond, toen de regering in Den Haag nog niet aan het wankelen was. Al de onderdrukkingsmaatregelen die hij voorschreef, werden stipt nagevolgd. De woorden van de gezaghebbende vertrouwensmensen die hij stuurde, vonden bij hen weerklank. De petitie ten voordele van de scheidung werd verworpen. De vrees om hun machtspositie te verliezen, zal er hen wel van weerhouden hebben, vooral toen ze ervan op de hoogte waren dat de burgemeester van Dendermonde, na de ondertekening van een zelfde adres, werd geschorst. Hun gewilligheid t.o.v. de Hollandse regering steeg echter ten top toen de legerversterking in de stad was. Toen zwichtten ze volledig en keerden zich tegen de opstandelingen. In hun bereidwillige houding een overtuigde pro-Hollandse gezindheid zoeken, ware echter volledig onjuist. Hun plotse ommezwaai, toen het getij gekeerd was, spreekt zulks geheel tegen.

Hun zwakke houding was vanzelfsprekend ook een streep door de rekening van de revolutionairen. Zolang de macht van de opstandige burgers toenam, werden hun wensen enigszins ingewilligd: de verkiezing van de officieren van de burgerwacht werd toegestaan en de vijandschap tussen de wacht en het garnizoen werd oogluikend geduld; veel tegenkanting ondervonden ze niet. Zodra het leger echter in de stad was aangekomen, sloeg hun houding om in een vijandige gezindheid. Dat ze geenszins de tolken waren van de meerderheid van de Aalsterse politiek-bewusten, bewees hun verbanning na de verkiezingen van 7 oktober.

Geen van beide, noch de gouverneur, noch het stedelijk bestuur, hebben echter de determinerende rol gespeeld in het onderdrukkingsproces. Het leger speelde die, en meer bepaald was het de legerversterking die de doorslag leverde. De aanwezigheid van het garnizoen is van minder belang geweest. Het zal natuurlijk wél aanvankelijk de opstandigheidsgeest hebben ingetoomd en de militairen hebben zich kunnen verzetten tegen een aanval van de burgerwacht, maar uit het feit dat de plaatselijke commandant reeds bij de eerste verzetstekenen om hulp verzoekt én uit het feit dat de militairen de burgerwacht niet heeft kunnen dwingen tot samenpatrouilleren, volgt onvermijdelijk hun onmacht.

Het is de versterking met meer dan duizend man die het verzet pas goed heeft kunnen breken; die versterking kwam bovendien op het juiste ogenblik om de revolutionairen in hun opgang te stuiten. Op alle fronten werkte het leger remmend: individuele acties werden lam gelegd; het stadsbestuur raakte ten zeerste onder de indruk; manifestaties werden uiteengedreven en zelfs de burgerwacht kregen de militairen klein. Dat de revolutiegeest tussen 10 en 23 september heel anders zou geëvolueerd zijn zonder de troepenaanwezigheid, spreekt vanzelf.

Met behulp van de drie criteria die voor Aalst werden aangelegd én aan de hand van de factoren die rechtstreeks leidden tot de beteugeling van de opstandige beweging, kunnen we dus een heel ander slotbeeld opbouwen: in Aalst bestond er een brede laag van burgers die zich vóór de omwenteling uitspraken en waren er zelfs enkele honderden actief; hun acties konden echter niet tot hun volle ontplooiing komen vermits ze werden gefnuikt door de officiële instanties en vnl. door het veldleger. Op de keper beschouwd mogen we dus besluiten dat de opstandigheid diep ingeworteld was en verspreid was onder de meerderheid van de politiek-geïnteresseerden, zodat de stad wél kan gerangschikt worden onder de belangrijke revolutionaire centra.

Het verdere verloop na de Septemberdagen, ligt trouwens helemaal in die lijn. De vijandige manifestaties van de menigte t.o.v. het overwonnen leger, de bevrijdingstochten in de omgeving en naar Dendermonde, de deelname aan de nationale strijd, de succesvolle bestrijding van het oude stadsbestuur, de verpletterende overwinning van 7 oktober, stuk voor stuk zijn het de meest sprekende opstandigheidsverschijnselen die bewijzen hoe revolutionairgezinnd de doorsnee Aalstenaar is geweest, een gezindheid die pas goed kon op de voorgrond treden toen elke vrees voor represailles uitgeschakeld was.

Proberen we ten slotte de revolutionairen zelf onder de loupe te nemen.

De kerngroep, de leiders, vinden we terug onder de kapiteins van de burgerwacht terwijl ook enkelen van hen zetelen in de gemeenteraad en er een hopeloze oppositie moeten gevoerd hebben. Zij behoorden allen tot de burgerij, maar het feit dat de meesten als kooplieden geboekstaafd staan wijst er eerder op dat het niet de hogere burgers waren die zich actief hebben ingezet voor de revolutie. De leiders konden rekenen op de steun van een groep actieve aanhangers, waarvan het aantal op enkele honderden geschat kan worden. Onder die medestanders waren vele kleine burgers en ook werklieden. De massale medewerking van de arbeidersstand hebben de Aalsterse revolutionairen echter moeten ontberen.

In het verloop van hun revolutionaire activiteiten zien we de volgende stadia: op het einde van augustus en in het begin van september waren enkel de militanten aan het werk, ze probeerden de publieke opinie wakker te schudden; ze werden hierbij terdege gesteund door agitators uit de hoofdstad. Tijdens de tweede fase, die rond tien september werd afgesloten, kreeg hun actie een veel ingrijpender karakter: de reacties waren al ten dele losgekomen en via de burgerwacht vormden ze een pressiegroep op het gezag, waardoor hun taak, — het tot leven brengen van de opstandigheidsgeest — werd vergemakkelijkt. Tijdens de derde periode, van 10 tot 23 september, werden ze gedwarsboomd in hun verzet door het leger, zonder dat ze daarom echter hun actie stillegden, integendeel ze concentreerden ze zelfs op het bewerken van de opinie onder de militairen. Op 30 september werd dan de laatste fase ingezet: de machtsovername. Een machtsovername die dank zij de populaire verkiezing van 7 oktober totaal werd verwezenlijkt zodat Aalst in de dertiger jaren van de XIXe eeuw, in de ogen van de tijdgenoten, doorging als een bij uitstek patriottische stad.

Paul Fredericq en de Gentse Pacificatiefeesten (1875-1876)

door

U. VERMEULEN

In september 1876 grepen te Gent plechtige feesten plaats ter herdenking van het derde eeuwfeest van de Pacificatie van Gent¹. Een zeer grote rol hierin werd gespeeld door P. Fredericq, die toen als leraar in de geschiedenis en de aardrijkskunde aan het Koninklijk Atheneum te Gent verbonden was².

Zeer waarschijnlijk zijn het de familie- en wetenschappelijke relaties die Fredericq in Gent en het Willemsfonds had die hem hebben toegelaten een zo actief aandeel te hebben in de voorbereiding en de realisatie van de feestelijkheden³. Ook de schitterende verdediging van zijn speciaal doctoraat in de historische wetenschappen op 19 juni, waarvoor hij de gelukwensen van schepen A. Wagener in ontvangst mocht nemen⁴, zal een factor geweest

(1) Zie voor het politiek aspect van deze feesten : U. VERMEULEN, *Katboïeken en Liberalen tegenover de Gentse Pacificatiefeesten (1876)*. Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, n.r., XX, 1966, pp. 167-185.

(2) Over P. Fredericq verschenen heel wat publicaties. Vermelden we hier alleen : H. Pirenne, *Notice sur Paul Fredericq*. Annuaire de l'Acad. R. de Belgique, 1924 ; - V. Fris : *Les deux historiens nationaux exilés pour leur patriotisme. Paul Fredericq et Henri Pirenne*. Gand, 1919 ; - H. Van Werveke, *Paul Fredericq (1850-1920)*. Rijksuniversiteit te Gent. Liber Memorialis, 1913-1960, I. - F.L. Ganshof, *Paul Fredericq, historien de la Réforme*. Annales de la Société d'Histoire du Protestantisme belge, IV, 1954, 3, pp. 142-151.

(3) Zijn vader Cesar was lid van het Willemsfonds en één der populairste geneesheren van zijn tijd te Gent. Zijn moeder Olive Batilde Huet was de zuster van François Huet die van 1835 tot 1850 aan de Gentse Universiteit filosofie doceerde en daar een school gevormd had, waaronder E. de Laveleye en J. Heremans zeker moeten vermeld worden. Na zijn humaniorastudies aan het Atheneum te Gent, waar hij Nederlands van Heremans had gekregen, ging Fredericq studeren te Luik aan de Ecole Normale des Humanités waar hij talrijke vrienden van zijn vader en oudstudenten van zijn oom ontmoette. Ook L. Roersch leerde hij er kennen die samen met Wagener en Gantrelle de Revue de l'Instruction publique uitgaf. Na les gegeven te hebben aan het Gemeentelijk College te Mechelen en het Atheneum te Aarlen werd hij in 1875 aan het Atheneum te Gent benoemd. Daar vond hij verschillende vrienden van den huize terug, o.a. F. Vander Haeghen en J. Heremans. Ook in liberale kringen van de stad was hij geen onbekende. Zijn vader was samen met Vuylsteke en Heremans gemeenteraadslid van Gent, terwijl Wagener schepen van Kunsten en Openbaar Onderwijs was. P. Fredericq was sedert 1867 medewerker aan het Vlaams-liberale weekblad Het Volksbelang. Samen met de Laveleye publiceerde P. Fredericq vanaf 1871 in het Atheneum van Londen een jaarlijks overzicht van de in België verschenen werken en vanaf 1874 was hij adjunct secretaris van de Société pour le progrès des études philologiques et historiques en Belgique, waarvan A. Wagener het voorzitterschap waarnam.

(4) Zie La Flandre Libérale, 20 juni 1875, p. 1.

zijn waarom op Fredericq beroep werd gedaan om het wetenschappelijk werk, dat de te organiseren feesten met zich brachten, op zich te nemen.

Hij schijnt vrij vlug met zijn opzoekingen over de Gentse Pacificatie begonnen te zijn want op 26 juni 1875 publiceerde hij in het Volksbelang het artikel „De Nieuwe Pacificatie” waarin hij een vergelijking trok tussen de XVIde en de XIXde eeuwse geschiedenis. Enkele maanden nadien sprak hij over de Pacificatie in de tweede afdeling van het Nederlands Congres dat in augustus 1875 te Maastricht gehouden werd⁵ en op 5 december 1875 hield hij over hetzelfde onderwerp een lezing in het kader van de door het Willemsfonds georganiseerde volksvoordrachten⁶. In 1875 eveneens publiceerde hij een vulgariserende studie die als artikel onder de titel „De Pacificatie van Gent” verscheen in het Jaarboek van het Willemsfonds voor 1876⁷. In dit artikel steunde hij zijn uiteenzetting weliswaar nog niet op al de bronnen en studies die hij in zijn latere publicaties zo erudiet zou gebruiken maar toch gaf hij er blijk van zeer vertrouwd te zijn met het onderwerp. Hij gebruikte vooral Marcus Van Vaernewijck's *Van die beroerlicke Tijden in de Nederlanden en voornamelijk in Ghendt*, waaraan hij reeds in 1874 een studie⁸ gewijd had, E. Quinet's *Fondation de la République des Provinces-Unis. Marnix de Sainte-Aldegonde* en vooral het toenmalig hooggeprezen standaardwerk *The Rise of the Dutch Republic* van de Amerikaanse historicus John Lothrop Motley. Fredericq sloot zich hier aan bij de zienswijze van de liberale historici, die zoals de liberale politici en publicisten, in de strijd van het XIXde eeuwse liberalisme voor de secularisatie van de maatschappij en de scheiding van Kerk en Staat een voortzetting zagen van de XVIde eeuwse Opstand tegen Spanje, die er op gericht was voor alle inwoners van de Nederlanden godsdienst- en gewetensvrijheid te bekomen.

Ondertussen was het college van burgemeester en schepenen overgegaan tot de installatie van de Commissie voor Kunst en Geschiedenis, die belast was met de organisatie van de stoet die in Gent zou uitgaan. Het bestuur bestond uit A. Wagener, voorzitter, J. Heremans, ondervoorzitter en P. Fredericq, secretaris. Het is in het raam van de werkzaamheden van deze commissie, die voor het eerst op 22 februari 1876 bijeenkwam, dat Fredericq een eersterangsrol gespeeld heeft. Fredericq nam ook het secretariaat waar van de Commissie van het Album, die voor het eerst op 25 mei 1876 bijeenkwam en de wetenschappelijke en artistieke problemen moest oplossen die zich stelden in verband met de uitgave van een *Album van den historischen stoet der Pacificatie van Gent* waarvoor Fredericq de tekst schreef. Ook van de plaatselijke Commissie en de Commissie gelast met het toezicht over het historisch drama der Pacificatie van Gent was hij secretaris. De Commissie voor Kunst en Geschiedenis was echter verreweg de voornaamste.

Fredericq mengde zich niet al te veel in de discussies die betrekking hadden op de technische kant van de zaken maar wel gaf hij meermaals inlich-

(5) De Zweep, 5 sept. 1875, p. 1.

(6) Het Volksbelang, 11 dec. 1875, pp. 2-3.

(7) Pp. 51-59.

(8) *La Chronique de Marcus Van Vaernewijck*. Revue de Belgique, XVIII, 1874, 3, pp. 193-207.

tingen over de geschiedenis van de Pacificatie en aarzelde hij niet bepaald de misvattingen die terzake bestonden recht te zetten⁹.

Aan de hand van de verslagen van de zittingen van de Commissie voor Kunst en Geschiedenis kan men zich een idee vormen van de vorderingen die Fredericq maakte in zijn wetenschappelijke navorsingen omtrent de geschiedenis van de Pacificatie en meer bepaald in het archiefonderzoek en de literatuur. Tijdens de tweede zitting van de Commissie verwees hij voor de geschiedenis van het Eedverbond naar Te Waters monografie *Het Verbond der Edelen* en tijdens de derde deelde hij mee bij Van Vaernewijk een tekst gevonden te hebben over de terechtstellingen op de Sinte-Veerleplaats en in Van Braghts *Het bloedig tooneel of maertelars spiegel der doopsgezinde* over de executie van vier Anabaptisten.

Deze tussenkomsten en nog andere tonen aan dat Fredericq zich ernstig inliet met de wetenschappelijke kant van de Pacificatiefeesten. Later verklaarde hij bezig te zijn met de studie van de Inquisitie in de Nederlanden¹⁰. Fredericq liet intussen niets onverlet om het publiek op de hoogte te brengen van de besprekingen die in de schoot van de Commissie voor Kunst en Geschiedenis gehouden werden. Van in het begin had hij een aantal artikels in het Volksbelang geschreven¹¹. Toen de Gazette van Gent zich beklaagd had dat alleen het Volksbelang nieuws over de feesten kon publiceren werd beslist dat Fredericq in het begin van elke week een mededeling zou sturen naar de voornaamste Gentse bladen, m.n. de Journal de Gand, La Flandre Libérale, de Stad Gent, de Gazette van Gent, de Gentischen Mercurius, het Volksblad, de Nouvelliste de Gand, de Bien Public, het Fondsenblad en de Gazette van Ledeberg¹². Op voorstel van Max Roeses werd naderhand beslist¹³ in het vervolg geen mededeling meer te sturen naar de Bien Public en het Fondsenblad omwille van de weinig positieve houding die zij tegenover de Pacificatiefeesten aannamen. Daartegenover stuurde Fredericq een mededeling naar de voornaamste bladen van het land, waarvan er een aantal zijn tekst overnamen. Er werd ook beslist dat hetzelfde zou gebeuren voor een aantal Nederlandse bladen, m.n. Het Vaderland en het Dagblad van 's Gravenhage, het Handelsblad en het Nieuws

(9) Tijdens de tweede zitting merkte hij op dat men de Inquisitie niet mocht verwarren met de Bloedraad; tijdens de vierde zei hij dat men bezwaarlijk in de stoet een wagen zou mogen opnemen waarop de vereniging van Noord en Zuid zou vermeld worden vermits de scheiding van een latere datum was en er in de tijd van de Pacificatie geen sprake was van een katholieke Zuiden en een calvinistisch Noorden maar wel van katholieke Nederlanden en een kleine minderheid calvinisten in Holland en Zeeland; tijdens de vijftiende zitting waarschuwde hij er voor de Inquisitie in de Nederlanden niet te verwarren met de Spaanse Inquisitie en wees hij er op dat men moest vermijden dat de stoet enig verwijt op historisch gebied zou kunnen treffen en daarom was hij er voorstander van de Inquisitoren in de stoet niet met rode gewaden te laten optreden maar wel te paard en zo gekleed dat zij geen provocatie zouden vormen voor de eigentijdse geestelijkheid. — Zie hiervoor het eigenhandig door Fredericq geschreven verslagboek van de zittingen van de verschillende commissies (Univ. Bibl. Gent, G. 18979).

(10) Vijftiende zitting.

(11) Nl. op 1, 8, 15 en 22 april 1876.

(12) Tiende zitting.

(13) Elfde zitting.

van den Dag, beiden van Amsterdam, de Nieuwe Rotterdamsche Courant, de Haarlemsche Courant, de Arnhemsche Courant en de Middelburgsche Courant. Fredericq beloofde ook opzoekingen te doen omtrent de voornaamste bladen van Zeeland en Zeeuws-Vlaanderen omdat deze veel publiciteit voor de feesten zouden kunnen maken wanneer zij op de hoogte zouden gebracht zijn van het verloop van de voorbereidingen.

Ook naar de deelnemers aan de stoet ging Fredericq's aandacht. In de overtuiging dat zij des te beter hun rol zouden kunnen spelen naarmate zij zich konden inleven in de tijd en de toestanden der XVIde eeuw stelde hij voor in het stadhuis een vergadering te beleggen om aan de leden van de aan de stoet deelnemende maatschappijen de historische betekenis van de verschillende delen van de stoet uiteen te zetten. Deze vergadering greep plaats op 21 mei 1876. In aanwezigheid van een duizendtal leden en van de vertegenwoordigers van de Nederlands- en Franstalige Gentse pers werd er respectievelijk door A. Wagener en P. Fredericq het woord genomen.

De eerste toonde aan dat de Pacificatie een werk van eendracht en verstandhouding was geweest, dat echter geen vruchten had kunnen dragen ten gevolge van het fanatisme zowel van Filips II en de Waalse Malcontenten als van de Calvinisten. Fredericq van zijn kant trok de aandacht op het feit dat het niet in de bedoeling lag moedwillig de opinies van anderen te krenken of de partijhaat op te wekken maar wel een werk van verzoening te herdenken en trouw te blijven aan de historische waarheid. Hij gaf ook een overzicht van de plakaten van Keizer Karel en van het begin der vervolgingen om tenslotte te handelen over de verschillende delen van de stoet¹⁴. In verband met de Inquisitie citeerde hij meerdere uittreksels uit Van Vaernewijcks kroniek, o.a. de passages die betrekking hebben op de executies van 30 maart 1568 op de Sinte-Veerleplaats te Gent. Een pittig detail is wel dat op het einde van het verslag dat door het Volksbelang in zijn nummer van 27 mei aan deze vergadering gewijd werd, opgemerkt wordt dat „beide sprekers zich in de moedertaal uitdrukten zooals het behoort in eene Vlaamsche stad als Gent.”

Gezien de gespannen verhoudingen die tussen katholieken en liberalen bestonden en rekening gehouden met de aanvallen die door de katholieke pers gericht werden tegen de inrichters en het karakter van de geplande feestelijkheden kon een reactie op deze bijeenkomst niet uitblijven. Kort na de bijeenkomst van 21 mei begon Pater Van Mullem S.J., die weldra zijn bekende „Lettres sur la Pacification de Gand” in de *Bien Public* zou laten verschijnen¹⁵, zijn reeks sermoenen in de Sinte-Barbarakerk te Gent over de geschiedenis van de Pacificatie.

Blijkens een lezersbrief, die in het *Fondsenblad* van 31 mei gepubliceerd werd, zou Pater Van Mullem tijdens zijn uiteenzetting over de geschiedenis van de Pacificatie, een artikel uit het *Volksblad* geciteerd hebben dat fragmenten bevatte van de toespraak van Fredericq van 21 mei. De lezer van het *Fondsenblad* wou klaarheid hebben in de geschiedenis van de Pacificatie

(14) *Gazette van Gent*, 22-23 mei 1876, p. 2; - *Le Nouvelliste de Gand*, 26 mei, p. 3; - *Het Volksbelang*, 27 mei, p. 2.

(15) Deze brieven werden nadien gebundeld en in brochure-vorm uitgegeven (Gent, 1876).

en stelde daarom een aantal uitspraken van P. Van Mullem tegenover die van Fredericq met de vraag wie er gelijk had. Vooreerst vroeg hij of de bewering van Fredericq juist was dat de Beeldenstorm van 1566 het gevolg was van de buitensporige bestraffingen van Alva dan wel of P. Van Mullem het bij het rechte eind had die gezegd had dat Alva eerst een jaar na de Beeldenstorm in Brussel aangekomen was. Vervolgens wou hij ook weten of Van Vaernewijck had kunnen schrijven dat Alva op zijn sterfbed bekende meer dan 18.000 mensen te hebben doen omkomen, zoals Fredericq op grond van het artikel in het Volksblad gezegd had, dan wel of Van Vaernewijck overleden was in 1569 en Alva in 1583 en dit dus helemaal niet had kunnen schrijven, zoals P. Van Mullem betoogd had. De lezer meende dat, indien P. Van Mullem gelijk had, er maar één middel was om de „valscheden" van Fredericq uit te leggen nl. „ofwel eene schandige domheid, in zake van geschiedenis, ofwel een schaamteloze wil om het eenvoudig volk te bedriegen en te verleiden." In zijn antwoord op de gestelde vragen gaf het Fondsblad P. Van Mullem gelijk. Het is zonder twijfel dat het doel van deze lezersbrief was de bekwaamheid en de wetenschappelijke bevoegdheid van Fredericq in twijfel te trekken en afbreuk te doen aan zijn reputatie van min of meer officieel geschiedschrijver van de Pacificatie.

Fredericq kon dan ook het stilzwijgen niet bewaren. Op 1 juni 1876 schreef hij een brief naar de opsteller van het Fondsblad, die hem op 3 juni integraal publiceerde. In deze brief wees hij de verantwoordelijkheid voor de onnauwkeurigheden en onjuiste verslagen van het Volksblad van de hand en verklaarde hij uitdrukkelijk niets dergelijks over de Beeldenstorm als gevolg van Alvas wreedheden noch over de verhalen van Van Vaernewijck in verband met Alvas dood gezegd te hebben. In zijn brief had Fredericq ook een aantal citaten uit Van Vaernewijcks werk gegeven waarin de Roomse geestelijkheid werd aangevallen. Hiertegen vooral was het dat het Fondsblad bij wijze van antwoord van leer trok. Het blad verweet Fredericq geen passages te vermelden die tegen de Geuzen gericht zijn en trok de gegrondheid van Van Vaernewijcks gegevens in twijfel door er een aantal uitspraken van Van Campene tegenover te stellen. Tot slot meende het Fondsblad dat Fredericq zijn protestbrief beter naar het liberale Volksbelang gestuurd had „want men heeft er hem echt bespottelijk in gemaakt". Met deze opmerking werd het incident gesloten.

Op 2 juli nam Fredericq ter gelegenheid van een buitengewone zitting van de Commissie voor Kunst en Geschiedenis in het Gents stadhuis voor de afgevaardigden van de deelnemende maatschappijen het woord om voorlezing te doen van het volledige programma van de stoet en de verdeling mee te delen van de groepen over de dertig maatschappijen die hun medewerking hadden toegezegd.

Ondertussen had het Davidsfonds een brochure gepubliceerd van de hand van Frans De Potter, die hoofdredacteur was van het Fondsblad¹⁶ en zeer waarschijnlijk de auteur was van de artikels die in dit blad over de Paci-

(16) Zie E. Voordeckers, *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Gentse Pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven-Parijs, 1964 (Bijdragen van het Interuniv. Centrum voor Hedend. Gesch., 35), pp. 516-518.

ficatie en de Pacificatiefeesten gepubliceerd werden. Deze uitgave was bedoeld als antwoord op J.O. Devignes artikel in het Nederlandsch Museum over de deelneming der katholieken aan de Pacificatie van Gent¹⁷. In een artikel getiteld „De Pacificatie van Gent en het Davids-Fonds” en gepubliceerd in het Volksbelang van 22 april stak Fredericq de draak met de vorm van deze uitgave en de inhoud ervan¹⁸.

In begin augustus 1876 verscheen dan het Historisch Album van de Pacificatie van Gent¹⁹ waarvoor Fredericq de tekst geschreven had. Hieruit blijkt eens te meer welke opzoekingen, ook in de archieven, de auteur gedaan had om zijn historisch betoog te funderen en te staven. Zo vermeldde hij niet alleen citaten uit de oorspronkelijke tekst van het Eeuwig Edict van Keizer Karel (1550), van het Vertoogschrift der Edelen (1566), van de Pacificatie van Gent (1576), de Religievrede (1578) en de Unie van Utrecht (1579), maar ook bewees hij op het Rijksarchief te Brussel de lijvige *Registre des condamnés et bannis à cause des troubles des Pays-Bas* en de *Registre sur le fait des hérésies et inquisition* te hebben bestudeerd. Ook de correspondenties ontsnapten niet aan zijn aandacht en wat hij schreef over het charter van de Pacificatie van Gent doet vermoeden dat hij het zelf in Den Haag, waar het in origineel bewaard wordt, was gaan bestuderen. Verder vermeldde hij ook een reeks uitgegeven bronnen die hij voor zijn betoog raadpleegde en die hij, de ene al meer dan de andere, letterlijk citeerde. Deze bronnen zijn Van Vaernewijcks *Van die beroerlicke tijden*, die hij verreweg het meest citeerde, het Dagboek van Cornelis en Filips van Campene, Pater Bernardus de Jonghes *Gendsche Geschiedenissen*, Tileman van Braghts *Het bloedig tooneel of maertelars spiegel der doopsgezinde*, en Pieter Bors *Nederlandsche Historien, oorsprongh, begin en vervolg der Nederlandsche beroerten*. Hij citeerde ook uit de door Gachard uitgegeven *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* en uit Motleys *The Rise of the Dutch Republic*. Hij blijkt ook belangstelling gehad te hebben voor de XVIde eeuwse liederen waarvan hij er enkele vermeldde.

De inhoud van de stof is gerangschikt volgens de groepen die in de stoet vertoond werden. Fredericqs tekst is trouwens een historisch commentaar op de verschillende wagens van de stoet.

Dit Album, dat tweetalig was, kende een groot succes. Op 33.000 exemplaren gedrukt werd het gratis uitgedeeld tijdens de laatste twee rondgangen van de stoet²⁰. Rond half augustus 1876 beantwoordden de katholieken deze publicatie met een brochure die, voor wat de vormgeving be-

(17) Jg. 1876, pp. 1-19.

(18) Fredericq zei immers dat dit werkje een hele reeks onwaarheden bevatte en dat ieder woord een „historische logen” was „brutaal verkondigd zonder er eenig bewijs te voegen”.

(19) *Album van den historischen stoet der Pacificatie van Gent met elf platen voorstellende de verschillende wagens en groepen van den stoet... met verklarende tekst in de twee talen door den heer Paul Fredericq, professor van geschiedenis aan het koninklijk atheneum van Gent*. Gent, 1876, 48 p.

(20) Zie Fredericqs artikel *L'Inquisition et les cléricaux belges* in de *Revue de Belgique*, 1882.

treft, een zeer grote gelijkenis vertoonde met Fredericqs album ²¹. De naam van de opsteller is onbekend maar het is zeer waarschijnlijk dat het De Potter is, die voor de Pacificatiefeesten kan beschouwd worden als de officiële katholieke geschiedschrijver. Het was de bedoeling van dit katholiek album te doen uitschijnen dat Fredericqs visie op de XVIde eeuwse geschiedenis onjuist was en de nadruk te leggen op de negatieve rol die door de Geuzen was gespeeld geworden. Dit album werd ook tijdens de rondgangen van de stoet langs de straten verkocht.

Op 3 september namen de feesten een aanvang. Zij werden ingezet met een academische zitting en de onthulling van het monument ter herdenking van de Pacificatie in het Gents stadhuis door burgemeester Ch. de Kerckhove de Denterghem. Dit monument was eigenlijk een inscriptie waarvan Fredericq de tekst had opgesteld. Er werden toespraken gehouden door de burgemeester, door Wagener en Fredericq. Terwijl de eersten handelden over de betekenis en het doel van de Pacificatie hield Fredericq een historische uiteenzetting die het essentiële bevatte van wat hij in zijn album geschreven had ²². Hij legde nochtans meer de nadruk op de rol van Karel V bij het instellen van de Inquisitie, op de plakkatens en de politiek van Filips II en de gevolgen ervan. Hij reageerde ook scherp tegen diegenen die beweerden dat de Inquisitie in de Nederlanden nooit bestaan had en, bezorgd om de historische waarheid, sprak hij zowel van de „woeste wanbedrijven der opstandelingen” als over „de onmenselijke vervolgingen en stijfhoofdige dwingelandij van Vorst en Kerk”, terwijl hij in het optreden van Hembyze, Ryhove en Dathenus „die hun katholieke stadgenoten gruwelijk vervolgden” de voornaamste oorzaak zag van het mislukken van de door de Zwijger gevolgde politiek.

Belangrijk is het ook, en het is een thema dat bij Fredericq steeds teruggevonden wordt, dat hij, zoals in zijn artikel in het Volksbelang van 26 juni 1875 als in dat dat hij publiceerde in het Jaarboek van het Willemsfonds voor 1876 en in zijn Album, ook hier niet eindigt zonder een oproep te doen om tot een nieuwe Pacificatie te komen tussen katholieken en liberalen op het gebied van vrijheid en verdraagzaamheid.

Fredericqs toespraak bleef niet onopgemerkt in de Gentse pers. De Gazette van Gent ²³ constateerde dat Fredericq minder indruk maakte dan Wagener omdat zijn toespraak voor de omstandigheid vrij lang was en „meer een historische les dan eene aanspraak was”. Het blad gaf niettemin toe dat Fredericq met belangstelling aanhoord en warm toegejuicht werd.

Het Fondsblad reageerde heftig op 7 september. Het protesteerde tegen het beeld dat Fredericq van de Inquisitie had opgehangen en het bleef bij zijn standpunt dat de Inquisitie, in het Album van Fredericq voorgesteld als een rechtbank, „eene schandelijke onwaarheid is, voor welke geen enkel

(21) *Stad Gent. Programma van den historischen stoet der Pacificatie van Gent*. Gent, 1876, 15 p. (ééntalig Nederlands).

(22) Zie voor de tekst van deze redevoeringen: *Stad Gent. Redevoeringen ten Stadhuize uitgesproken den 3den September 1876, ter gelegenheid der onthulling van het gedenkteken van den 300sten verjaardag der Pacificatie van Gent*. Gent, 1876, 24 p. - Voor de bespreking over de inscriptie: zie de 21ste zitting.

(23) 4-5 september, p. 2.

professor van 'geschiedenis' in België één woord tot bewijs kan bijbrengen." Nadat het Fredericq had uitgedaagd in de *Registre sur le fait des hérésies et inquisition* één document aan te tonen waaruit zou blijken dat de Heilige of Spaanse Inquisitie ook maar gedurende één dag in de Nederlanden zou bestaan hebben, zei het tot slot: „Toont, dat gij de waarheid hulde wilt doen; en als gij niet vindt, wat gij nodig hebt om uwe vonden te staven — beken dan maar loyaal dat gij zelve in dwaling zijt geweest, of dat gij moedwillig het volk eene logen hebt voorgehouden.”

Drie dagen later publiceerde hetzelfde Fondsenblad een „Open brief aan den Heer Fredericq, Professor van Geschiedenis aan het Koninklijk Atheneum te Gent”. Ook in deze brief werd kritiek uitgebracht op wat Fredericq in zijn Album over de Inquisitie had gezegd en meer bepaald werd er hem een verwijt van gemaakt de gegevens van Van Campene over de terechtstellingen op de Sinte-Veerleplaats niet te hebben gebruikt en verzwegen te hebben dat meerdere terechtgestelden niet om godsdienstige redenen de doodstraf gekregen hadden maar wel omdat zij misdaden van gemeen recht bedreven hadden. Dit alles deed het Fondsenblad besluiten dat hier slechts sprake kon zijn ofwel van onbezonnenheid ofwel van kwade trouw want indien deze onvolledige uiteenzetting onvrijwillig gebeurde „is 't eene onvergeeflijke onbezonnenheid bij eenen professor van geschiedenis” en indien zij moedwillig gebeurde is het „eene gemeine streek”.

Fredericq had echter ondertussen reeds een brief naar het Fondsenblad gestuurd, dat hem in zijn nummer van 11-12 september opnam, samen met de tekst van Fredericq's toespraak van 3 september.

Fredericq betoogde hierin dat alles wat hij over de Inquisitie geschreven had „op officiële stukken gegrond was” en dat men kon constateren dat hij de „afschuwelijke wanbedrijven van sommige protestanten” even streng veroordeeld had als „de onmenselijke vervolgingen der protestanten door de onverdraagzame katholieken der XVIde eeuw”. Het Fondsenblad antwoordde hier onmiddellijk op dat het niet opgaat te spreken van afschuwelijke wanbedrijven van „sommige” protestanten daar Fredericq toch zou moeten weten dat „nagenoeg al de protestanten der XVIde eeuw heulden met de straatrovers, dieven der kerk- en gemeentekassen, brandstichters, beulen en moordenaars, der Roomsgezinden.” Tot besluit stelde het blad dat Fredericq gaarne poseerde als slachtoffer van de katholieke grofheid omdat hem dat de gelegenheid gaf zich interessant te maken en zich grootmoedig te tonen.

Op 15, 16 en 17 september, tenslotte, publiceerde het Fondsenblad onder de titel „Een ontzenuwde Natie” een drietal artikels waarvan de bedoeling was aan te tonen dat Fredericq het bij het verkeerde eind had door te beweren dat de zuidelijke Nederlanden tijdens de XVIIde eeuw in verval waren. Op deze artikels heeft Fredericq niet gereageerd.

Wel protesteerde hij in het Volksbelang van 16 september 1876 tegen het door de Werker²⁴ gepubliceerde en door de Bien Public en La Patrie gedeeltelijk overgenomen artikel als zou de helft van de meisjes die in de stoet de XVII Provinciën hadden uitgebeeld, publieke vrouwen geweest

zijn. Op 23 september wijdde hij in hetzelfde blad een artikel aan het historisch drama van E. Van Goethem en P. Benoit over de Pacificatie. In verband hiermee meende hij dat de tekst van Van Goethem weliswaar geen meesterwerk kon genoemd worden maar toch tot de beste historische dramas van onze toneelliteratuur mocht gerekend worden terwijl hij van de muziek van Benoit schreef dat deze behoorde tot het beste wat hij op dit gebied voortgebracht had.

Zijn laatste artikel over de Pacificatiefeesten publiceerde hij op 23 december. Het handelde over „De Pacificatiefeesten in de Kamer van Volksvertegenwoordigers”. Hierin verdedigde hij de houding van de liberale volksvertegenwoordigers die gereageerd hadden op de bewering van de katholieke als zouden de feesten een politiek karakter gehad hebben waardoor de medewerking van het leger, dat daarvoor toelating van de katholieke minister van Oorlog gekregen had, onduldbaar te noemen was. De laatste functie die Fredericq aanvaardde in het kader van de feesten was het waarnemen van het secretariaat van de commissie die belast was met het organiseren van het banket dat op 17 februari 1877 door de Commissie voor Kunst en Geschiedenis aan haar voorzitter, Wagener, werd aangeboden.

Voor P. Fredericq zelf hebben de Pacificatiefeesten een grote betekenis gehad. Prof. F.L. Ganshof en Prof. H. Van Werveke vestigden reeds de aandacht op de overgang van Fredericq naar het Protestantisme en kwamen tot de bevinding dat het de opzoekingen zijn die Fredericq voor de Pacificatiefeesten ondernam die hem deden besluiten op 10 maart 1876 tijdens een zitting van de Gentse Evangelische Kerkeraad de belofte te ondertekenen de Rooms-Katholieke Kerk te verlaten en zich tot de Hervormde Eredienst te bekeren²⁵. De Pacificatiefeesten zijn ook richtinggevend geweest voor zijn wetenschappelijke loopbaan. De lijst van zijn publicaties bevat zeer veel geschriften die gewijd zijn aan de XVIde eeuwse godsdienstgeschiedenis en aan de geschiedenis van de Inquisitie en de afluathandel. Zeer veel van het materiaal dat hij later uitgegeven of bewerkt heeft had hij verzameld of althans leren kennen in 1875-1876 ter gelegenheid van zijn opzoekingen over de geschiedenis van de Pacificatie. Volgens Pirenne zelf verklaarde Fredericq dat de opzoekingen die hij toen ondernam hem „specialiseerden” in de studie van de politieke en godsdienstige beweging ten tijde van Karel V en Filips II²⁶. In 1882, tenslotte, constateerde Fredericq in zijn in de *Revue de Belgique* gepubliceerd artikel „L'Inquisition et les cléricaux belges” dat het de Pacificatiefeesten geweest waren die in België de algemene aandacht getrokken hadden op de Inquisitie in de Nederlanden tijdens de XVIde eeuw.

(25) F.L. Ganshof, *op. cit.*, p. 143; - H. Van Werveke, *op. cit.*, p. 30.

(26) H. Pirenne, *op. cit.*, pp. 12-13.

Een vergeten gents arbeidersleider uit de vorige eeuw, Jan Seranne

door

DAISY DEVREESE

Het is voldoende bekend in welke omstandigheden te Gent de eerste fabrieksarbeidersverenigingen tot stand kwamen. Dit hield verband met de actie der katoenfabrikanten die poogden hun arbeiders mee te slepen in hun verzet tegen het invoeren van de vrijhandel. Deze poging, die vooral beoogde de engelse concurrentie te weren, mislukte, maar het bijeenbrengen van de arbeiders voor die actie had een ander gevolg: het tot stand komen van arbeidersverenigingen in de gentse tekstielnijverheid¹.

I. De „Broederlijke Wevers” sedert de stichting (1857)

De eerste vereniging was die der wevers: hun reglement werd ondertekend op 4 maart 1857². Voorzitter was Jan De Ridder. De spinners volgden een maand later.

Het doel van de „Broederlijke Wevers” was, volgens het reglement althans, „vertroosting, steun en welvaart onder hare medebroeders” te verspreiden³; de maatschappij was aldus naar vorm en inhoud volledig in overeenstemming met de wet. Herhaaldelijk wordt verzekerd, dat alleen wettelijke middelen zullen gebruikt worden om verbetering in de toestand van de arbeiders te brengen. Nauwelijks echter zijn beide maatschappijen gesticht, of wij zien de katoenarbeiders tot staking overgaan, en staking, evenals elke andere vorm van samenspanning, was verboden wegens de artikelen 414-415-416 van het strafwetboek.

Hebben de arbeidersverenigingen daarin de hand gehad? Het valt moeilijk om zeggen. Een passage in „Een vriend der Waarheid”, een anoniem werk dat zeker niet vóór midden 1869 is opgesteld⁴ en een relaas van de gebeurtenissen is, waarschijnlijk door beide voorzitters van de verenigingen, Jan De Ridder en, voor de spinners, Francies „Kapneus”. Bilén, geeft ons in dit opzicht wellicht enige zekerheid: de spinners gingen zeer voorzichtig te werk, doch wat de weversvereniging betrof: „zij kende niet al de hinderpalen en vervolgingen waarmede zij omringd was, en begon met drij en vier fabrieken ineens stil te leggen; zelfs was de maatschappij niet meer in staat haar leden te ondersteunen”⁵. Dit is het enige bewijs, dat voor-

(1) *Een Vriend der Waarheid*, pp. 5-7; Avanti, *Een Terugblik. Bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging*, herziene en aangevulde uitgave, met bijvoeging van de toestanden tot 1931. Tweede druk, I, pp. 149-154.

(2) Avanti, o.c., I, pp. 155-157.

(3) Artikel 16 van het reglement.

(4) *Een Vriend der Waarheid*, p. 80, vermeldt het vertrek van Seranne. Dit greep inderdaad plaats rond mei 1869.

(5) *Een Vriend der Waarheid*, p. 15.

lopig voorhanden is van een directe relatie tussen de weversmaatschappij en de stakingen. De gevolgen bleven niet uit: het gerecht bemoeide zich natuurlijk met de zaak, en eind 1857 werden de eerste veroordelingen uitgesproken. Zij zouden de eerste zijn van een lange, zeer lange reeks.

De beide verenigingen bleven actief, en boekten werkelijk enig resultaat. Zij vonden steun bij de democratische en Vlaamsgezinde verenigingen van de hoofdstad, vooral door toedoen van Emile Moyson, Gentenaar van burgerlijke afkomst⁶.

De organisatie werd verder doorgedreven: zo ontstaat in februari 1860 een federatie van Gents arbeidersverenigingen, een „Werkersbond”⁷, met een eigen orgaan, „Het Werkverbond”⁸. Toen echter had de weversvereniging reeds te kampen met kritiek op haar werking: een eerste uiting daarvan is een scheuring binnen de bibliotheek, welke zij had opgericht. De oppositie bleef nog lid van de „Broederlijke Wevers”, doch richtte zijn eigen „Leesgezelschap der Wevers” op. Ziel van de oppositie was Karel De Boos⁹.

Een ander bewijs van innerlijke zwakte is, dat wanneer in april 1861 er bij Parmentier-Van Hoegaerden gestaakt wordt, deze staking de voorzitter compleet uit de hand loopt. Zoals we zullen zien, is het naar aanleiding van deze staking dat voor het eerst de naam Jan Seranne vermeld wordt.

De totale ineenstorting van de vereniging was dreigende. Ze werd voorlopig tegengehouden door de katoencrisis¹⁰, welke eind 1861 reeds haar invloed te Gent laat gelden. Wanneer echter in 1865 de grootste moeilijkheden voorbij zijn, zal op 1 november Karel De Boos een scheuring verwekken in de „Broederlijke Wevers”, en zijn eigen vereniging „Vooruit”, oprichten. Of Seranne één van de wevers is, welke met De Boos meetrekken in „Vooruit” en nadien naar de moedermaatschappij terugkeren, zoals „Een Vriend der Waarheid” niet zonder trots laat opmerken, of hij de „Broederlijke Wevers” trouw blijft, hebben wij niet kunnen uitmaken¹¹. Zeker is het, dat wanneer op 6 september 1868¹² het nieuw reglement van de „Broederlijke Wevers” opgesteld wordt, Seranne het ondertekent als voorzitter. Dit nieuwe reglement was zeer vooruitstrevend in vergelijking met het voorgaande. Hoe valt dit te verklaren? Er zij eerst gezegd dat de wetten op de samenspanning afgeschaft waren sedert 1867, en dat bijgevolg de vereniging zich nu kon veroorloven, haar doelstellingen duidelijk naar

(6) Over Moyson zie: Avanti, o.c., I, pp. 171-178; Avanti, *Emiel Moyson her-dacht*, Gent 1922; *Een Vriend der Waarheid*, passim.

(7) Avanti, o.c., I, pp. 196-255.

(8) Voordeckers E., *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium* (1667-1914) I.C.H.G.; Bijdragen 35, 1964. Nr. 521, pp. 564-566.

(9) Over De Boos: Dhondt J., *Un militant gantois de la Première Internationale*, extrait des „Contributions à l'Histoire économique et sociale, tome II, 1963. Publication du Centre d'Histoire économique et sociale de l'Institut de Sociologie (Fondé par Ernest Solvay) 1963. Cfr. infra.

(10) Galle H., *La „Famine du coton” 1861-1865. Effets de la guerre de Sécession sur l'industrie cotonnière gantoise.* U.L.B. Institut de Sociologie (Fondé par Ernest Solvay); Centre d'histoire économique et sociale. 1967.

(11) *Een Vriend der Waarheid*, p. 76.

(12) Avanti, o.c., I, p. 255.

voren te brengen, zonder zich hierdoor in de hachelijke positie van de vorige jaren te bevinden.

Een andere eventuele verklaring zou te vinden zijn in de steeds weer oploaiende twist tussen de „Broederlijke Wevers” en „Vooruit”.

Laatstgenoemde verenigde immers de vooruitstrevende oppositie bij eerstgenoemde; de „Broederlijke Wevers” kunnen zich verplicht gezien hebben, om te kunnen mededingen met „Vooruit”, hun reglement te moderniseren. Daar wij niet over het reglement van „Vooruit” beschikken, is het niet mogelijk, een vergelijking te maken tussen de verschillende reglementen; in ieder geval blijft dit slechts een hypothese.

Ook kunnen wij geneigd zijn, in het nieuwe reglement de invloed van de Internationale te zien, daar Seranne toen reeds in betrekking was met deze vereniging. In dit geval ontbreekt eveneens elk materiëel bewijs.

II. *Jan Seranne volgt Jan De Ridder als voorzitter van de „Broederlijke Wevers” op.*

A. Wie is Jan Seranne?

In tegenstelling met wat zijn familienaam laat vermoeden, is hij, evenals zijn vader, geboren te Gent, en wel op 3 mei 1842. Zijn vader was katoendrukker, geboren te Gent op 16 november 1800; zijn moeder was eveneens een Gentse: haar naam was Lagaet Theresia, en zij werd geboren op 27 november 1798. Volgens de burgerlijke stand bewoonde hij het adres Sasschepoortstraat 27 van 1855 tot 1863¹³, zijn ouderlijk huis.

Wanneer er staking uitbreekt bij Parmentier-Van Hoegaerden, in april 1861, geraakt Seranne bij de rellen betrokken; hij is één van de wevers, welke ongeveer een maand na de gebeurtenissen, nl. op 12 mei 1861, nog in de gevangenis verblijven. Bij de gerechtelijke vervolgingen, welke de gewone nasleep zijn van alle arbeidersacties uit die tijd, wordt hij op 10 augustus 1861 veroordeeld tot 6 weken of maanden gevangenisstraf. De bronnen zijn het hier niet eens; de burgerlijke stand van Gent vermeldt 6 weken, de politie daarentegen 6 maanden¹⁴. Hij werd in ieder geval veroordeeld uit hoofde van weerspannigheid tegenover de politie, en wegens samenspanning (... pour coalition et rebellion envers la police), waar De Ridder in 1857 slechts wegens samenspanning werd vervolgd.

Behalve enkele regels op het einde van „Een vriend der Waarheid” beschikken wij voor Seranne over geen literaire bronnen. Wij zijn dus in hoofdzaak aangewezen op gegevens uit het politiearchief en uit de administratie. Seranne schijnt geen blijvende invloed te hebben uitgeoefend op zijn tijdgenoten, zoals dat het geval was met Karel De Boos; Verbauwen bv. vermeldt hem nergens; beide mannen moeten mekaar nochtans hebben gekend: beiden waren wevers en beiden waren actief betrokken bij de arbeidersbeweging van die dagen, zij het dat Seranne tot de „Broederlijke

(13) S.A.G., MA ; R7U.

(14) De politie vermeldt steeds 6 maanden in haar inlichtingen over Seranne; volgens de normen van die tijd, lijkt 6 weken een te lichte straf voor dergelijke beschuldiging.

Wevers" behoorde en Verbauwen tot „Vooruit"; het zou voor deze laatste eerder een reden hebben uitgemaakt, hem te vernoemen indien hij van enig belang ware geweest.

Avanti vermeldt Seranne 3 maal zonder enig commentaar; een eerste maal bij de besprekingen van het nieuwe reglement van de „Broederlijke Wevers", dus in september 1868¹⁵; een tweede maal naar aanleiding van één van de enkele keren dat De Boos en Seranne mekaar niet tegenwerken (cfr. infra)¹⁶; een derde keer ter gelegenheid van een oproep, gedateerd van 20 december 1868, tot oprichting van een gedenkteken op het graf van Emile Moyson, die op 1 december van hetzelfde jaar te Hautpré bij Luik overleden was. Hij maakt deel uit van een gemengd comiteit Vlaamse Bewegers-arbeiders als één van de twee ondervoorzitters¹⁷.

Als Seranne, 19 à 20 jaar oud, de gevangenis verlaat, komt hij terecht in een stad, wier bron van rijkdom en van activiteit, de katoenindustrie, totaal lamgeslagen is door de gevolgen van de Secessieoorlog. Het is onmogelijk werk te vinden in de katoennijverheid; Seranne schijnt de voorkeur te geven aan uitwijking. Hij begint een eerder zwervend bestaan te leiden: hij vertrekt naar Roubaix, naar Ruysbroek,...

In de registers van de politie, bijgehouden gedurende de katoenkrisis, om na te gaan welke arbeiders de stad verlieten of ingeschakeld werden in de openbare werken, door de stad ter plaatse uitgevoerd, vinden wij in het tweede van de vier registers, onder het nummer 474: Seranne Jean, ouvrier de fabrique, rue de la porte au Sas 27; date du départ: 12 septembre 1862; destination: Roubaix¹⁸.

Volgens de burgerlijke stand zou hij Gent verlaten met bestemming Ruysbroek op 26 februari 1864, om er op 7 april 1864 weer ingeschreven te worden, op een ander adres, en komende van Ruysbroek.

Enige stabilisatie mogen wij veronderstellen in 1864: hij huwt te Gent Coleta Vercampe¹⁹. Zij gaan wonen op het adres Sint-Lievensstraat 110, te Gent.

Dit feit is misschien veel belangrijker dan men op het eerste gezicht zou denken. Ja misschien is het beslissend geweest in de opgang van Seranne's militantenloopbaan: in diezelfde Sint-Lievensstraat, immers meer bepaald op nummer 31a, woonde niemand minder dan De Ridder, de eerste leider van de Gentse wevers, en die op dat ogenblik nog steeds voorzitter was van de „Broederlijke Wevers". De twee leerden mekaar ongetwijfeld kennen, immers het is overduidelijk dat De Ridder de beschermer werd van Seranne en dat hij zelfs de factor is die de snelle opkomst van Seranne verklaart.

(15) Avanti, *o.c.*, I, p. 255.

(16) Avanti, *o.c.*, I, p. 256.

(17) Avanti, *o.c.*, I, p. 291.

(18) In hetzelfde register komt nog een Seranne Jean, ouvrier de fabrique, rue de la Cave 5, voor. Deze was gehuwd, vader van een kind en 26 jaar oud ten tijde van de katoenkrisis; het gaat hier om een homoniem.

(19) Op 27 juli 1864 huwt hij te Gent Vercampe Coleta, geboren te Gent op 19 september 1837, dochter van Joannes Baptista en van Philips Joanna. Zij overlijdt te Croix, in Frankrijk, op 1 juni 1887.

B. Zijn eerste optreden in het kader van de gentse arbeidersbeweging.

Het deelnemen van Seranne aan de relletjes rond de Grasfabriek in 1861 is blijkbaar een geïsoleerd feit in zijn militantenleven, ook al kost het hem 6 maand gevang. Hij was toen trouwens amper 19 jaar oud. Hij schijnt dan enkele jaren te zwerven; daaraan mogen wij een einde veronderstellen in 1864, bij zijn huwelijk.

De eerste meeting waaraan hij deelneemt, die van 19 november 1866²⁰, waar ook De Ridder aanwezig was, heeft misschien maar accidentele betekenis in die zin dat die meeting doorging in de wijk waar Seranne woonde — hij had inderdaad reeds de Sint-Lievensstraat verlaten — wat zijn optreden helpt te verklaren²¹. Misschien echter heeft zijn optreden de aandacht op hem getrokken in het milieu van de „Broederlijke Wevers”. Immers wij treffen Seranne weer aan als spreker op de meeting van 28 juli 1867²², ditmaal in het hart van Gent gehouden. Daarenboven is dat geen meeting van wevers, maar een meeting ten gunste van de stakende timmerlui. Dat Seranne dàar optreedt laat toch reeds een positie van erkend arbeidsspreker onderkennen. En dit wordt dan bevestigd door het feit dat Seranne reeds in de tweede helft van 1867 voorzitter schijnt te zijn van de „Broederlijke Wevers”²³. Op de meeting van 19 november 1866 was De Ridder nog voorzitter van de weversmaatschappij. Seranne heeft hem dus opgevolgd. Gezien de uitstekende verhoudingen tussen beide mannen²⁴ mogen wij aannemen dat De Ridder hem heeft geholpen aan die verkiezing. Men mag verder gaan: De Ridder heeft waarschijnlijk Seranne opgebouwd als tegenwicht tegen de andere „coming man” in de gentse arbeiderswereld, De Boos, de vijand van De Ridder.

Het was De Boos, die in de jaren 1860-1861 de scheuring in de bibliotheek van de wevers veroorzaakte, en bovendien er nog in slaagde een subsidie van de autoriteiten te verkrijgen, waar dit aan de bibliotheek van de groep De Ridder geweigerd werd²⁵, het was De Boos, die eind 1865 een concurrerende, meer radicale weversvereniging oprichtte, het is De Boos, die op de meeting van 17 maart 1867, tegen De Ridder en in diens aan-

(20) S.A.G. MA ; R7U.

(21) Seranne neemt het woord op een meeting gehouden bij Dekeyzer, Muide 52. Hij spreekt over de wenselijkheid van een vooropzeg van 14 dagen bij het verlaten van het werk, over de Werkrechtensraad, wat geheel in de Gentse traditie ligt, en over de wanverhouding tussen lonen en prijzen, wat een constant probleem van iedere arbeidersbeweging, die naam waardig. Toch lagen de lonen eerder hoog in 1866. Cfr. De Weerd D., *De Gentse Textielbewerkers en arbeidersbeweging tussen 1866 en 1881*, Bijdrage tot de sociale geschiedenis van Gent. I.C.H.G., Verhandelingen II 1959. Voor prijzen en lonen : deel II.

(22) S.A.G. MA ; R7U.

(23) S.A.G. MA ; R7U. Politiecommissaris aan hoofdpolitiecommissaris, eind augustus 1868 : rond 22 augustus 1868 is Seranne herkozen als voorzitter van de weversmaatschappij. Hij was dus al voorzitter gedurende het vorige ambtelijke jaar, dat een gedeelte van 1867 moet bevatten ; *La Tribune du Peuple*, V, nr. 7, 31 juli 1867, I 3.

(24) *Een Vriend der Waarheid*, p. 80.

(25) *Avanti, o.c.*, I, pp. 232-238, en politiearchief, S.A.G. M.A. ; R7U, april tot augustus 1862.

wezigheid, het algemeen stemrecht als waardeloos bestempelt²⁶. De Boos is gedurende die jaren de nachtmerrie van De Ridder geweest.

III. *Het opkomen van de Internationale*

Het was in die tijd dat de centrale raad van de Belgische Internationale zich voor Gent begon te interesseren.

Men weet dat de Internationale Arbeidersvereniging werd opgericht te Londen op 28 september 1864 en voor het eerst wordt vermeld in België in „La Tribune du Peuple” van 20 augustus 1865. Haar ontwikkeling was bijzonder traag en behalve voor Brussel, weten we zeer weinig over haar activiteiten vóór het jaar 1867. Ook te Gent merken wij niets over de Internationale vóór het jaar 1867. Dit verandert echter zeer uitdrukkelijk in de tweede helft van dat jaar: immers op het algemeen congres van de Internationale te Lausanne, deelt Cesar De Paepe het volgende onverwachte en belangrijke gegeven mee, dat er te Gent een bond van 23 arbeidersverenigingen bestaat en dat deze bond op dat ogenblik (september 1867) over zijn aansluiting bij de Internationale onderhandelt²⁷.

Wat die bond betekent, valt niet moeilijk om zeggen: het kan niet anders zijn dan het gentse „Werkverbond”, dat in februari 1860 gesticht werd, waarvan men meestal dacht dat het al jaren lang zieltoegend was, maar dat in 1867 blijkt te herleven vermits De Ridder, die tot dan toe voorzitter was van de „Broederlijke Wevers”, vanaf dat jaar optreedt als voorzitter van het Gentse „Werkverbond”²⁸.

Of er werkelijk 23 verenigingen daarbij aangesloten waren, is uiterst onwaarschijnlijk; het zullen in elk geval voor het merendeel verenigingen van tewerkgestelden uit de ambachtssector geweest zijn. Er bestonden inderdaad te Gent sedert 1806 een zeker aantal van die verenigingen²⁹, en het valt wel op dat de ambachtssector in dat jaar 1867 bijzonder actief was. Het gehele jaar 1867 is trouwens te Gent nogal rumoerig geweest.

A. Seranne's eerste meeting in het kader van de gentse arbeidersbeweging 1867.

We zegden hierboven dat Seranne's eerste openbaar optreden plaats vindt op een meeting op 19 november 1866³⁰ gehouden op de Muide. Deze meeting wijst op enige herleving van de „Broederlijke Wevers”.

(26) S.A.G. MA ; R7U.

(27) *La Première Internationale, Recueil de documents*, publié sous la direction de Jacques Freymond. Genève 1962. T.I. Rapports au Congrès, p. 174. Het congres werd gehouden te Lausanne van 2 tot 8 september 1867.

(28) *La Tribune du Peuple*, V, nr 7, 31 juli 1867, I 3.

In dit verslag van de meeting van 28 juli 1867, gehouden te Gent bij de staking van de timmerlieden, wordt De Ridder ondervoorzitter van het „Werkverbond”, wat niet erg waarschijnlijk lijkt; men vermeldt echter geen voorzitter. Indien er een was, is het misschien de kleermaker Pottelsberghe geweest, die dan toch op het Algemeen Congres van de Internationale te Brussel, in september 1868, de kleermakers en het „Werkverbond” van Gent vertegenwoordigde.

(29) *Avanti*, o.c., I, passim.

(30) S.A.G., MA ; R7U.

Het is eveneens de eerste maal, dat wij een arbeidersmeeting zien plaats hebben in dit noordelijk gelegen deel van de stad; totnogtoe werden de meetings gewoonlijk belegd hetzij in het centrum van de stad (Parnassus, Sint-Jacobs), hetzij in de onmiddellijke omgeving van het centrum, met een uitloper naar het Zuid-Oosten (richting Ledeberg, over Sint-Amandsberg, Sint-Pieters en Sint-Lievensstraat).

Deze verplaatsing staat waarschijnlijk in verband met een soort van herstructurering van de gentse textielindustrie, welke sedert enkele jaren begonnen was; arbeiders wonen bij voorkeur in de onmiddellijke omgeving van hun werkplaats. Het noordelijk deel van de stad geraakt nu verbonden met de arbeidersbeweging, zal er een blijvende rol in spelen, en zal zelfs in 1887 één van de belangrijkste wijkafdelingen van de B.W.P. vormen ³¹.

Gedurende het grootste deel van 1867 vinden wij geen sporen van activiteit van de maatschappij. Uitzondering hierop de meeting van 17 maart 1867, waar De Ridder het algemeen stemrecht voorstaat, en De Boos hetzelfde zonder waarde beschouwt ³².

Er grepen 7 stakingen plaats, meestal echter kort van duur: in de eerste plaats stonden de arbeiders nog te zwak — zij waren de inzinking gedurende de katoencrisis nog niet te boven — en bovendien was 1867 een crisisjaar, het tweede in de curve van de 10-jaarlijkse cyclische crisis. Men kan natuurlijk aanvoeren, dat de arbeiders dit niet wisten; de katoenindustrie welke sterk onderhevig is aan dergelijke verschijnselen, past zich gewoonlijk met veel soepelheid aan een economische situatie aan, en de fabrikanten merkten gauw genoeg op, wanneer de stock vergrootte en de bestellingen verminderden. Zij namen dan ook gewoonlijk zeer vlug maatregelen: vermindering van het aantal werkuren, dus zeker altijd vermindering van loon, en beperking van het aantal arbeiders, dus werkloosheid. Daar er geen gebrek is aan arbeidskrachten, overtreft de vraag naar werk gemakkelijk het aanbod; bovendien waren de arbeiders de ellende van de jaren 1862-1865 zeker nog niet vergeten. Daarbij dient gevoegd, dat een aantal rampen de stad teisterden; een cholera-epidemie en overstromingen.

Indien die stakingen in de katoennijverheid (stakingen die waarschijnlijk los stonden van de weversverenigingen) niet al te hevig waren, is het daarentegen in de sector van de ambachten dat we de sterkste sociale tegenstellingen aantreffen: getuige de staking van de timmerlui die een aanvang neemt bij het begin van juli. In verband hiermee ging een grote meeting door op 28 juli 1867 in „Parnassusberg”, Houtlei ³³. Volgens het verslag waren er 1.400 aanwezigen, waaronder belangrijke afvaardigingen uit Antwerpen en uit Brussel; er was zelfs sprake van ondersteuning van de staking door de verenigingen van beide steden. Ook Seranne en De Ridder woonden deze meeting bij, de eerste als lid der weversmaatschappij te Gent, de tweede als oud-voorzitter van de weversmaatschappij te Gent.

(31) Balthazar H., *De Gentse Werkersverenigingen in 1887*. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. Nieuwe Reeks, dl. XVIII, 1964, p. 65.

(32) S.A.G. MA ; R7U.

(33) S.A.G. MA ; R7U.

B. Jan De Ridder, schakel tussen de „Broederlijke Wevers” en de Internationale.

Maar laten wij terugkeren naar de aankondiging welke César De Paepe op het congres van Lausanne deed betreffende de contacten met gentse arbeidersverenigingen.

Wat van beslissend belang is, is dat deze onderhandelingen met de Internationale, vermits ze het „Werkverbond” aangaan, noodzakelijk met De Ridder zijn gevoerd geweest, die voorzitter of ondervoorzitter was van het „Werkverbond”, en in beide gevallen noodzakelijk bij de besprekingen werd betrokken. Een overtuigend bewijs van dit laatste is trouwens dat de vereniging van de wevers, waar hij zo invloedrijk was, de enige is waarvan we met zekerheid weten dat ze op dat ogenblik bij de Internationale aansloot. Of het „Werkverbond” als zodanig bij de Internationale is aangesloten weten wij niet met zekerheid. Het is nochtans mogelijk, aangezien op het algemeen congres van de Internationale te Brussel in 1868, er een afgevaardigde van het gentse „Werkverbond” aanwezig is³⁴.

En tenslotte nog in dezelfde sfeer een gebeurtenis uit diezelfde maanden: het is ten laatste in juli 1867 dat Seranne voorzitter wordt van de „Broederlijke Wevers”³⁵.

Dat alles kan geen toeval zijn: kort samengevat komt het hierop neer dat Jan De Ridder al zijn relaties en invloed inzet om de politieke loopbaan van Seranne te bevorderen.

En dan staan we voor iets heel merkwaardigs en revelerend voor het belang dat toen reeds werd gehecht aan de Eerste Internationale: de twee mannen, Seranne en De Boos, zullen onderling een hevige strijd voeren om te Gent als de enige, echte, erkende vertegenwoordiger van de Internationale op te treden.

Seranne schijnt aanvankelijk heel wat lengten op De Boos voor te hebben. Dit blijkt duidelijk uit het feit dat op het congres van de Internationale te Brussel, in 1868, wel Seranne, maar niet De Boos tot de gentse afgevaardigden behoort³⁶.

Hoe dan ook, men krijgt levendig het gevoel dat de alliantie De Ridder-Seranne probeert zodanig vlug en zodanig ver te gaan, dat De Boos beslissend zou verdwijnen uit de strijd voor de suprematie over de gentse arbeiderswereld: het is bijna een schok, te vernemen dat de oude

(34) Potelsberg, kleermaker, afgevaardigde van de „Werkersbond” en van de vereniging van de kleermakers.

(35) S.A.G.M.A ; R7U. We laten nog opmerken, dat Seranne rond hetzelfde tijdstip opnieuw tot voorzitter van de „Broederlijke Wevers” werd gekozen, ondanks de opmerking van de hoofdpoliticommissaris, als zou Seranne weinig invloed op de leden van de maatschappij hebben en als zouden dezen op het punt staan een ander voorzitter te kiezen.

(36) De gentse afvaardiging bestond uit Van Pottelsberghe (= Potelsberg), de afgevaardigde van de Werkersbond en van de kleermakers, Vanschaftingen, kamslager, afgevaardigde van de vereniging van kamslagers van Gent, Adolphe Teirlinck, onderwijzer, en Jan Seranne, wever, afgevaardigde van de weversvereniging van Gent. Alhoewel er toen te Gent nog geen sectie was opgericht, is dit de meest belangrijke afvaardiging welke Gent ooit naar een algemeen congres van de Internationale stuurde.

„Broederlijke Wevers”, een arbeidersbeweging waarvan de passiviteit sedert 1860 ook de commissaris van politie had getroffen³⁷ reeds rond 23 augustus 1868 aangesloten is bij de Belgische afdeling van de Internationale.

C. Seranne op het Algemeen Congres van de Internationale te Brussel (6 - 13 september 1868)

Seranne heeft op dat congres verslag uitgebracht over de toestand der „Broederlijke Wevers”³⁸. Ziehier het voornaamste passage uit deze tekst, „Griefs des Tisserands gantois”³⁹. Wie de tekst heeft opgesteld, of dan toch ten minste geïnspireerd, weten wij niet.

„Un des principaux griefs des ouvriers de Gand, c'est que, dans la plupart des ateliers ou fabriques, les maîtres ouvriers tiennent des débits de liqueurs, des boucheries, des épiceries, des magasins d'étoffes etc.; les ouvriers sont obligés d'y dépenser leur salaire, sous peine d'être poursuivis par leurs maîtres-ouvriers.

Il y en a parmi ceux-ci, qui tout en tenant des boutiques, prêtent de l'argent aux travailleurs et tachent par là de les enchaîner. Ils peuvent être alors obligés de travailler contre leur volonté, même à des prix très bas.

Les ouvriers se plaignent aussi de l'article 1781, par rapport au conseil des Prud'hommes. Ils trouvent que le gouvernement ferait beaucoup mieux s'il s'occupait de ces griefs, que d'arracher un fils du sein de sa famille dont il est le soutien pour augmenter son armée.

Enfin ils croient que, si le gouvernement ne se soucie pas des griefs du peuple, il faudra nous émanciper nous-mêmes par la ligue formidable, répandue partout, qui est l'Internationale.”

Daarenboven kwam Seranne éénmaal tussen tijdens de besprekingen zelf, nl. gedurende de tweede zitting van het congres, op 6 september 1868. Deze zitting ving aan om 3 uur namiddag en had plaats in de zaal van het koninklijk cirkus. Zijn tussenkomst was zeer kort, en had betrekking op art. 1781⁴⁰.

Volgens Testut sprak Seranne te Brussel namens de Gentse afdeling van de Internationale. Dit is waarschijnlijk onjuist, — de fout was gemakkelijk te begaan — aangezien de gentse afdeling eerst enkele dagen na het congres te Brussel schijnt gesticht te zijn geworden.

(37) S.A.G. MA ; R7U. Hoofdpoliticommissaris aan administrateur van openbare veiligheid, 20 juli 1868 : „Deze vereniging is ingericht als een maatschappij van onderlinge bijstand ; zij houdt zeer zelden vergaderingen en verenigt dan een 100-tal toehoorders”.

(38) Testut O., *l'Internationale*, Parijs 1871, p. 139.

(39) Freymond J., *o.c.*, I, p. 417.

(40) Bedoeld wordt hier het artikel 1781, met betrekking op de inrichting van de werkrechtshraden.

IV. *De Gentse sectie van de Internationale: oktober 1868.*

A. Seranne, voorzitter van de „Broederlijke Wevers”, richt een sectie van de Internationale in te Gent.

Wij moeten echter wachten tot oktober 1868⁴¹ om een aanplakbrief te vinden, welke de burgers en werklieden uitnodigde tot het bijwonen van een meeting, ingericht door de gentse afdeling van de Internationale. Deze meeting ging door op 11 oktober in „Polka”. De oproep was ondertekend o.a. door Pier Köhn, de baas van het „Zwart Hondeken”⁴² en door Jan Seranne, wever. Deze vermeldt hier niet zijn hoedanigheid van voorzitter van de „Broederlijke Wevers”, alhoewel hij deze functie reeds bekleedde.

Het is van groot belang, te onderstrepen, dat onder de aanwezigen op deze bijeenkomst, Désiré Brismée aanwezig was. Deze geboren Gentenaar was inderdaad te Brussel één van de hoofdfiguren van de belgische Internationale. Zijn aanwezigheid gaf aan de meeting, ingericht door Seranne, een soort officiële erkenning, wat, zoals men straks zal zien, wel nodig was.

De meeting was geen succes: slechts enkele toehoorders ondertekenden een stuk, dat de effectieve aansluiting bij de Internationale zou bevestigen. Behalve Seranne voerden nog het woord: Massyn⁴³, Delplanque⁴⁴ en Sabbe, deze laatste student⁴⁵.

Ondanks deze tegenvaller, was het manœuver van De Ridder en Seranne zoals men ziet, tot dan toe, goed geslaagd: Seranne voorzitter van de gentse sectie van de Internationale, nadat hij reeds voorzitter was geworden van de „Broederlijke Wevers”, en vertegenwoordiger van Gent op het Algemeen Congres van de Internationale, was schijnbaar in die kleine wereld van de arbeidersorganisaties zo hoog gestegen, dat De Boos in het niet moest verdwijnen. Men had echter gerekend zonder de waard.

De volgende dag, maandag 12 oktober⁴⁶, ging een vergadering door „In de Prins”, gelegen Ram. Waar 's zondags geen sprake was van „Voor-

(41) S.A.G. MA ; R7U. Zie bijlage.

(42) Pier Köhn kwam in de arbeidersactualiteit toen hij in 1859 weigerde, rondgehaalde gelden bestemd voor stakende arbeiders, aan de overheid te overhandigen. Dit geval „Zwart Hondeken” zou nog in 1904 aanleiding geven tot een incident in de Kamer, tussen Anseele en Vandervelde enerzijds en graaf Oswald de Kerchove de Denterghem, zoon van de toenmalige burgemeester van Gent, anderzijds. Köhn zelf zou nog lange tijd in betrekking staan met de arbeidersbeweging als „baas” van één van de lokalen van de wevers, en als lid van de Werkrechtvaardersraad. Hij overleed te Gent op 30-april 1897.

(43) Karel Massyn was in 1860 reeds voorzitter van de vereniging van huisschilders, aangesloten bij de federatie van Gentse werkersverenigingen. Hij was één van de meest kleurrijke personages van de Internationale te Gent.

(44) Henri Delplanque of Deplanque was Bruggeling van geboorte en verbleef te Brussel. Hij vertegenwoordigde verschillende malen de gentse sectie van de Internationale op congressen, als lid van de belgische Algemene Raad. Hij was schrijnwerker van beroep.

(45) Zou het hier gaan om Jules Sabbe, geboren te Gent op 14 februari 1846; leraar aan het Atheneum te Brugge (*Bibliographie Nationale, Dictionnaire des écrivains belges 1830-1880*, T. III, pp. 350-357) en vader van Maurits Sabbe?

(46) S.A.G. MA ; R7U.

uit" was dit nu wel het geval. Ook Van Pottelsberghe, de voorzitter van de kleermakersvereniging, was aanwezig. De Boos, de voorzitter van de concurrerende weversmaatschappij „Vooruit", ging tot de aanval over: hij las enkele artikelen uit de statuten voor, welke, naar hij beweerde, hem waren toegezonden door „een zekere César De Paepe" uit Brussel. Tevens kondigde hij aan, dat hij een toelating bezat tot het oprichten van een sectie van de Internationale te Gent, onder zijn leiding wel te verstaan. Dit was voldoende om Seranne toe te laten, openlijk te zeggen, dat dergelijke toestemming alleen verleend was aan de „Broederlijke Wevers". Na een heftige discussie gaf De Boos toe (er kon slechts één sectie per stad of gemeente bestaan). Op een vergadering in „Sint Jacobs" op de Botermarkt werd op 18 oktober 1868 overgegaan tot de stichting van de gentse sectie. Het lokaal waar dit plaats greep was dat van de „Broederlijke Wevers" ⁴⁷.

B. Seranne versus De Boos: de onenigheden tussen beide weversmaatschappijen worden overgebracht op het terrein van de Internationale.

Zoals wij zagen in de vergadering van 12 oktober 1868 gaf de Gentse sectie van de Internationale al aanleiding tot meningsverschillen nog vóór haar definitieve oprichting, een week later. De tweedracht tussen de „Broederlijke Wevers" en „Vooruit" zal hoofdzakelijk een twist worden tussen twee mannen, twee zeer uiteenlopende persoonlijkheden: De Boos en Seranne.

Al dadelijk zien we de meningsverschillen naar voren komen: bij 3 gelijktijdige stakingen in de katoenindustrie, waar de wevers nog eens haantje vooruit waren, zet Seranne aan, de staking vol te houden; De Boos daarentegen is absoluut tegen: de weerstandskas kan zich dergelijke uitgaven niet veroorloven. Noodgedwongen zal inderdaad het grootste deel van de arbeiders weer aan het werk gaan.

Op 22 november 1868 ⁴⁸, ter gelegenheid van een meeting voor de stakende arbeiders van Suppès-De Brouckère, in het lokaal „Ville de Bruxelles", gelegen Hoogpoort, belegt Seranne de eerste grote propagandameeting van de gentse sectie van de Internationale sedert haar oprichting. Hij zet hier het nut van de Internationale uiteen: het doel is in de eerste plaats het vormen van een kapitaal groter dan het huidige, ter ondersteuning van de werkloze leden (wat een eerste toegeving betekent aan het standpunt De Boos). Als voorbeeld haalt Seranne de staking bij Suppès-De Brouckère aan. Terzelfdertijd drukt hij ook zijn tevredenheid uit over de stijging van het aantal leden: waar er 7 waren, zijn er nu 900; mochten allen het voorbeeld door hun kameraden gegeven, volgen; zij zullen er tevreden over zijn ⁴⁹.

(47) S.A.G. MA ; R7U, namelijk „In Sint Jacobs", Botermarkt 8 te Gent.

(48) S.A.G. MA ; R7U.

(49) Waar Seranne de 900 leden vandaan haalt, is een raadsel ; het ging hier misschien wel over 900 mensen, welke sympathiseerden met de Internationale, maar het valt sterk te betwijfelen, of alle 900 effectief lid waren, d.w.z. hun bijdragen storten. Dit is een zeer duidelijk voorbeeld hoe de mythe van de Internationale tot stand is gekomen. Zie daarvoor Dhondt J., *o.c.*, pp. 102-103.

Op de vraag van een wever, Vandenberghe (een partijganger van De Boos), hoe het komt dat behalve de sectie, opgericht door de „Broederlijke Wevers”, en met toelating van Brussel, er te Gent een tweede sectie bestaat, antwoordt Seranne dat er slechts één sectie bestaat, nl. die waarvan hij voorzitter is. De Boos, die op de meeting aanwezig is, gaat hiermee niet akkoord; om de argumenten kracht bij te zetten, worden de vuisten gebruikt; de politie, die natuurlijk aanwezig was, moet tussenkomen om de al te ijverige militanten te scheiden.

Seranne krijgt dan toch nog de gelegenheid om een beschuldiging, als zou hij revolutionnair of republikein zijn, te weerleggen; hij erkent wel de noodzaak van politieke rechten voor de arbeiders. Dit is eigenaardig: de brusselse sectie staat op dat ogenblik nog volledig onder de invloed van de proudhonistische theoriën, en Proudhon wil zeker geen politieke rechten voor de arbeiders. De tegenstelling tussen de gentse sectie en de Brusselselaars — op theoretisch vlak althans — is dus volledig.

Dit is een eigenaardige en interessante illustratie van de zeer grote diversiteit van opvattingen, die ondanks de zwakke pogingen van de hoogste organismen van de Internationale, toch aan de basis bestonden. De opvatting van Seranne ligt in de lijn van die van de „Broederlijke Wevers” en wordt blijkbaar niet opgegeven ondanks de tegenstelling met de hoger in de Internationale vigerende leerstellingen. Dit zal wel ook het geval geweest zijn in vele andere aangesloten verenigingen.

Op 29 november 1868⁵⁰ wordt weer een meeting ingericht, nog altijd in verband met de staking Suppès-De Brouckère. Seranne spreekt er over de noodzaak, aan te sluiten bij de Internationale; hij kondigt aan, dat hij steun heeft gekregen vanuit Luik: 150 Fr; Seraing: 50 Fr; Verviers: 125 Fr; Ecaussinnes: 50 Fr. De eisen van de arbeiders zijn: het instellen van een eenheidstarief en het afschaffen van de kinderarbeid. Op deze meeting waren ook De Ridder en De Boos aanwezig. Dit zijn gegevens welke voorkomen in het verslag van een politicommissaris aan de hoofdpoliticommissaris; dezelfde voegt er een dag later aan toe, in zijn schrijven aan de administrateur van de openbare veiligheid, dat Seranne op de meeting de stakers heeft aangespoord, elders werk te zoeken.

Dit laatste punt is wel van belang vermits er uit blijkt dat Seranne na zijn tegenslagen tijdens de drie hierboven vermelde stakingen zich nu wel degelijk bewust is van de juistheid van de door De Boos geponeerde stelling, dat de geldmiddelen ontoereikend zijn. Geheel de meeting immers staat in het teken van het zoeken van een uitweg voor deze moeilijkheid. De suggestie van Seranne om de stakers naar werk te laten zoeken kan gezien worden als een middel om aan de geldnood te ontsnappen, maar kan evengoed een wanhopige poging zijn om aan zijn verantwoordelijkheden te ontsnappen. De positie van Seranne is inderdaad verzwakt vermits een politicommissaris op 20 juli 1868⁵¹ vermoedde dat Seranne

Ook het tweede punt op het programma is typisch internationalistisch; de militie-wet moet afgeschaft worden. Dit illustreert hij met de gebeurtenissen te Charleroi (stakingen, waar het leger optrad en de tussenkomst slachtoffers maakte).

(50) S.A.G. MA; R7U.

(51) S.A.G. MA; R7U. De hoofdpoliticommissaris beschrijft hem aldus: gebo-

niet zou herkozen worden als voorzitter. Dit is nochtans gebeurd omtrent 22 augustus 1868.

C. Seranne haalt het — voorlopig — op De Boos.

Die verkiezing heeft nochtans geen einde gesteld aan de strijd met De Boos. Een politieverlag van 29 november ⁵¹ meldt dat Seranne werd uitgenodigd naar Brussel om er richtlijnen van het comité van de Internationale te ontvangen. Het merkwaardige is echter, dat De Boos enkele dagen later ook een dergelijke uitnodiging kreeg ⁵². Vermoedelijk wilde de centrale raad van de Internationale te Brussel een definitieve beslissing opringen.

Op 6 januari 1869 ⁵³ meldt de hoofdcommissaris dat Seranne de stad heeft verlaten, zeggende dat hij zich naar Brussel begaf; daar hij op 5 januari 1869 's avonds nog niet is weergekeerd, denkt de hoofdcommissaris te mogen besluiten dat hij is doorgereisd naar Hodimont.

Op 11 januari 1869 ⁵⁴ vernemen wij dan, dat Seranne, vergezeld van een zekere Lippens, zich wel degelijk naar Brussel heeft begeven, en niet naar Hodimont. Het doel van de reis was — blijkt het thans — een rondschrijven te bekomen, waarin de algemene raad alleen de sectie, waarvan hij voorzitter was, erkende; zij doet zulks.

Op 31 januari ⁵⁵ vermeldt de hoofdcommissaris Seranne als herbergier; hij had dus blijkbaar zijn beroep als wever volledig opgegeven ⁵⁶. Hij geeft diezelfde dag een meeting, en spoort de toehoorders aan, lid te worden van zijn maatschappij en niet van die van De Boos. Hij scheen zulks nu ongestraft te kunnen doen: hij had immers de bevestiging gekregen van de algemene raad, dat men alleen kon aangesloten worden bij de Internationale langs de sectie, opgericht door de „Broederlijke Wevers”. Deze sectie bevatte bovendien nog de spinners en de schilders. De omzendbrief was ondertekend door de gehele algemene raad. Daar De Boos de autoriteit van Seranne bleef betwisten, zou de algemene raad zelf het geschil te Gent komen regelen, indien zulks nodig zou blijken.

Het is namelijk zo, dat De Boos steeds een meer belangrijk figuur aan het worden was in de gentse arbeiderswereld: uit het jaar 1869 — een jaar dat niet minder dan 19 stakingen meebracht te Gent — dagtekent

ren te Gent op 3 mei 1842, van Belgische ouders, wever van beroep, voorzitter van de Weversvereniging die nog steeds 450 à 500 leden telt. Op 10 augustus 1861 veroordeeld tot 6 maand gevangenisstraf. Zeer slechte reputatie; woelende geest en afgunstig karakter; hij schijnt geen invloed uit te oefenen op de leden van de maatschappij; deze staan op het punt een ander voorzitter te verkiezen.

(52) S.A.G. MA; R7U.

(53) S.A.G. MA; R7U.

(54) S.A.G. MA; R7U.

(55) S.A.G. MA; R7U.

(56) Op 8 december 1868 meldde de hoofdpolitiecommissaris nochtans „Le nommé Seranne Jan demeure en cette ville faubourg du sas 222, est ouvrier tisserand et cabaretier; il travaille chez M. Dierman-Seth; il jouit d'une réputation de moralité équivoque et il a été condamné par le tribunal correctionnel de cette ville le 10 août 1861 à 6 mois de prison pour coalition et rébellion envers la police.”

immers de beruchte zaak De Regge⁵⁷ die uitliep op de veroordeling van De Boos, in een proces dat heel wat weerklank had in de arbeiderswereld en zelfs daarbuiten. Uit dit proces blijkt echter zonneklaar hoe overwegend de invloed van De Boos was onder de gentse wevers.

Op 31 januari nog zou Seranne een meeting houden te Brugge⁵⁸. Ter gelegenheid van de staking bij Bracq-Vercruysse zouden wij uitzonderlijk beide militanten zien samenwerken; zij ondertekenden inderdaad samen een omzendbrief, waarin de stakers hun grieven uiteen zetten⁵⁹. De staking ving aan op 8 maart, en werd niet aangegaan voor loonsverhoging, maar voor verbetering van de werkvoorwaarden. De stakers vroegen: toelating om te praten bij het eten van de boterham, niet meer te worden verantwoordelijk gesteld voor het breken van vensterglas, veroorzaakt door het uitvliegen van schietspoelen (dit vensterglas werd door de arbeiders bekostigd); betere schietspoelen; vervangen van een opzichter (meester-knecht) welke de arbeiders niet konden luchten.

Beide mannen zullen nog samen bij verschillende stakingen en meetings optreden, en alhoewel Seranne eind maart nog steeds voorzitter van de gentse sectie van de Internationale is⁶⁰, wint De Boos meer en meer terrein door zijn handiger optreden.

Op 14 april 1869⁶¹ dan, bij een meeting in „Polka”, waren behalve De Boos en Seranne, die natuurlijk het woord voerden, ook nog Coenen uit Antwerpen en Callewaert uit Brussel aanwezig. Ook Coenen sprak er, en, typisch voor deze antwerpse militant, was Seranne gedwongen tijdens diens spreekbeurt tussen te komen om stilte te vragen: Coenen was niet bepaald een boeiend spreker, en de Gentse arbeiders toonden altijd minder belangstelling voor andere redenaars dan die welke zij gewoonlijk hoorden d.w.z. de gentse leiders; Seranne neemt dan het woord en laat opmerken, dat De Boos en hij door de politie bewaakt worden als twee booswichten (*mauvais sujets*). Beide mannen hadden eindelijk een punt van overeenkomst gevonden.

Ook een aanmoedigend nieuws: binnen 8 à 14 dagen zullen de Gente-naars meetings gaan houden te Dendermonde. Zij zouden er enig resultaat bereiken; Dendermonde kende eveneens zijn Moyson, een jong advocaat, Ernest Van de Velde, wiens overlijden wordt aangekondigd in de internationalistische pers.

Van werkelijk groot belang is de aankondiging van het oprichten van een maatschappij tot aankoop van levensmiddelen aan lage prijzen: de arbeider zal aldus van de winst van de handelaar kunnen genieten. De middenstand zal dus niet gunstig staan tegenover de broodrovers van de Internationale.

(57) Dhondt J., *o.c.*, pp. 121-123.

(58) S.A.G. MA ; R7U. Er is ons niets over de omstandigheden of de inhoud van deze meeting bekend.

(59) S.A.G. MA ; R7U.

(60) S.A.G. MA ; R7U. De gentse sectie van de Internationale had intussen de naam „Emile Moyson” aangenomen, ter nagedachtenis van deze verdediger van de volkszaak, welke op 1 december 1868 te Hautpré bij Luik overleden was.

(61) S.A.G. MA ; R7U.

Dergelijke actiemiddelen, een vroege en nog weinig georganiseerde vorm van verbruikscoöperatieve, treffen wij vrij regelmatig aan in de gentse arbeidersbeweging, en dit op verschillende tijdstippen: zo in 1859, wanneer een akkoord gesloten wordt met de kleinere bakkers, om brood aan gepelprijs af te leveren ⁶².

V. Seranne verlaat Gent en de arbeidersbeweging (1869).

A. Hij moet het in feite afleggen tegen De Boos.

In welke omstandigheden precies het vertrek van Seranne plaats had vinden wij nergens terug: „Een Vriend der Waarheid” geeft eerder vage familiale redenen op, en Verbauwen of De Witte spreken gewoon niet over Seranne. De enige inlichtingen in verband met zijn vertrek vinden wij in de archieven van de politie: op 16 mei 1869 ⁶³ schrijft de hoofdcommissaris, in een dienstnota aan een commissaris, dat de genaamde Seranne, voorzitter van de oude weversmaatschappij (in tegenstelling met „Vooruit”, welke in 1865 gesticht is en niet vóór 1867 aan de politie schijnt bekend te zijn), één der sprekers van de meetings voor werklieden, de stad enkele dagen geleden heeft verlaten om zich naar Wasemmes bij Rijsel te begeven, waar hij werk heeft gevonden in de hoedanigheid van wever of zelfs van opzichter. Hij werkt er bij Basteur, fabrikant te Wasemmes, en verblijft er 3, rue Lamartine. Een niet gedateerde nota in inkt, waarschijnlijk rond dezelfde datum, meldt dat de echtgenote Seranne de dag voordien vertrokken is naar Rijsel.

Seranne zelf schijnt echter eind april naar Frankrijk te zijn vertrokken: een commissaris schrijft aan de hoofdpolitielcommissaris op 29 april ⁶⁴ dat één dezer dagen 1.500 arbeiders, voor het ogenblik zonder werk, zullen vertrekken naar Rijsel. Deze arbeiders zullen vergezeld worden door hun voorzitter, de genaamde Seranne Jan, wever, wonende Muide 222.

Welke dus precies de reden(en) zijn waarom Seranne Gent heeft verlaten wordt ook hier niet duidelijk gezegd.

„Een Vriend der Waarheid” schijnt niet beter ingelicht, wanneer hij schrijft: „Het was Jan Seranne, die zijn (De Ridder's) opvolger was, een jongen vol moed en ijver. Hij bestuurde de maatschappij slechts een paar jaren; na waarschijnlijk de moeilijkheden gevoeld te hebben die op de hals drukken van 't kopstuk eener volksmaatschappij begaf hij zich naar Frankrijk met vrouw en kinderen, alwaar hij tot heden nog verblijft met zijn gezin” ⁶⁵.

(62) Zie daarover: „Een Vriend der Waarheid”, passim, en *Avanti*, o.c. I, passim.

(63) S.A.G. MA ; R7U.

(64) S.A.G. MA ; R7U.

(65) *Een Vriend der Waarheid*, p. 80.

B. Korte analyse van zijn optreden en beweegreden.

Toch komt het ons voor, dat de auteur(s) van „Een Vriend der Waarheid” hineininterpreteren: zij schijnen Seranne uitsluitend de redenen toe te kennen, welke zij zelf opgaven bij hun definitief (waar het Francies Kapneus Bilen betreft) of tijdelijk (dit geldt voor De Ridder) terugtrekken uit de arbeidersbeweging.

De meest aanvaardbare verklaringen vinden wij waarschijnlijk in de persoonlijkheid van Seranne. Hij vertegenwoordigt, in de wereld van de militanten van de Eerste Internationale, een type dat we niet vaak aantreffen, waarschijnlijk omdat mensen zoals hij niet vóór in het daglicht komen te staan.

Eerst dit: Seranne's activiteit als militant is buitengewoon kortstondig geweest: geboren in 1842, wordt zijn naam voor het eerst vermeld in verband met de vechtpartij voor de Grasfabriek in 1861, maar het is eerst in 1866 dat hij werkelijk begint te militeren. Niet helemaal drie jaar later geeft hij de strijd op, zo totaal dat hij zelfs de stad verlaat.

En hier staan we voor een contradictie: zeer kort na de aanvang van zijn militantenloopbaan, in 1867, is Seranne reeds voorzitter van de „Broederlijke Wevers”, de grootste arbeidersvereniging te Gent, en nooit was schitterender begin gevolgd door snellere aftakeling.

Hoe dient men de opgang, hoe dient men de teleurgang van Seranne te verklaren?

Wat het eerste betreft, schijnen drie factoren ons een rol te hebben gespeeld. Ten eerste mag men wel aanvaarden, dat de zes maanden die hij opdeed met zijn interventie bij de staking van de Grasfabriek hem enig prestige hebben bezorgd in de arbeiderswereld. Ten tweede staat wel vast, dat Seranne gesteund werd door De Ridder. Die twee factoren zijn echter onvoldoende: men moet Seranne toch bepaalde kwaliteiten als militant toeschrijven. Deze kwaliteiten zijn waarschijnlijk een zekere activiteit en aan de andere kant enige meeting-welsprekendheid. Die activiteit blijkt uit het optreden van Seranne bij een aantal stakingen, die welsprekendheid uit zijn optreden als voornaamste spreker bij een aantal meetings.

Vermoedelijk moeten we noch die activiteit noch die welsprekendheid bijzonder hoog aanslaan. Uit het optreden van Seranne tijdens de drie stakingen van 1868 blijkt wel strijdlust, duidelijker dan verstand. De Boos heeft wél, Seranne niet ingezien dat er een wanverhouding bestond tussen de voorhande geldmiddelen en de noden van de stakers. Op dat laatste punt heeft Seranne zich dan toch spoedig hervat, maar in totaal is het verschil hemelsbreed met wat we over de activiteit van De Boos vernemen, in verband bij voorbeeld met de staking van de metaalbewerkeren in 1871⁶⁶.

Hetzelfde verschil kan men vaststellen inzake de welsprekendheid: tegenover de „haast ongelooflijke welsprekendheid”⁶⁷ van De Boos, blijkt het

(66) Dhondt J., *o.c.*, pp. 128-134.

(67) P. Verbauwen, *Schetsen uit mijn Leven of de Geschiedenis der Gentsche Wevers*, Gent 1924, p. 41; Paul De Witte, *De Geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sedert 1870*, Gent 1898, p. 8.

zeer spoedig, dat Seranne's kunnen zeer beperkt is. Politieverslagen zeggen zoets gewoonlijk niet, maar hier zegt de politiecommissaris zelf dat Seranne steeds over hetzelfde spreekt, namelijk het artikel 1781, de organisatie van de werkrechtvaardersraad en het arbeidsloon⁶⁸, en dat hij daardoor zijn toeschouwers verveelt. Deze vaststelling dagtekent van juli 1868; Seranne heeft dus niet veel maanden nodig gehad om bij de gentse arbeiders zijn invloed te verliezen. De geestelijke beperktheid van Seranne en zijn toch minderwaardig sprekerstalent blijkt ook uit zijn optreden op het Algemeen Congres van de Internationale te Brussel in september 1868.

Seranne kwam te Brussel in 1868 eenmaal tussen: nl. gedurende de tweede zitting van het congres, op 6 september 1868. Ziehier de tekst van zijn tussenkomst⁶⁹:

„Compagnons, il est triste de remarquer que dans ce pays qu'on croit si libre, la liberté n'existe même pas pour l'ouvrier. Les lois ne sont pas pour lui; elles sont même contre lui. Une seule preuve est suffisante, c'est la confirmation d'une loi qui accorde à la simple parole du maître plus de créance qu'au serment de l'ouvrier”.

In dergelijke vergadering klinkt deze verklaring, hoe gerechtvaardigd ook, zonder voorbehoud naïef. Indien zij zeer zeker voldoende zou zijn om reacties aan een gents wevers- of arbeiderspubliek te ontlokken, past zij werkelijk niet in het kader van een algemeen congres van de Internationale. Ook de antwerpse sprekers begaan dezelfde fout, zij het misschien iets minder opvallend dan deze Gentenaar.

Het verschil tussen een arbeidersmeeting en een vergadering van de Internationale, in dit geval hier, moet enorm zijn geweest: de geest, de atmosfeer zijn totaal verschillend. Uit praktisch standpunt gezien heeft een verklaring à la Seranne waarde; de congressen van de Internationale lieten niet altijd het praktische overwegen.

Dit is geenszins een veroordeling van het ene of andere standpunt: de verschillen, de afstand is zo groot, dat de situatie ontroerend wordt. Ook dit zullen wij dikwijls terugvinden bij de gentse militanten: zij waren waarschijnlijk zo gewoon voor een bepaald publiek in bepaalde omstandigheden op te treden, dat zij waarschijnlijk nooit aan een andere mogelijkheid hadden gedacht. De eerste die hier mee zal breken, is nogmaals Karel De Boos; ofwel hield die zijn mond, als hij begreep dat het niveau van een bijeenkomst hem overtrof, ofwel sprak hij op een manier, die zeker niet inferieur was aan die van de andere sprekers. Zijn „luitenant”, Van Beveren, zal evenmin dergelijke fouten maken, doch Van Beveren was, naar het schijnt, geen bijzonder goed redenaar. De man, die in dergelijk opzicht het best bij De Boos past, en in zekere zin zijn rechtstreeks erfgenaam is, zal Edouard Anseele zijn. Men kent dan ook de anecdoten van tijdgenoten, hoe deze leerde spreken. Ook dit betekent een verandering in de arbeidersbeweging: wanneer uit de generatie van 1857 en 1868 man-

(68) S.A.G. MA; R7U. De werkrechtvaardersraad, en vooral zijn hervormingen. Deze zijn van praktische aard: men vraagt de verkiezing te laten plaatsgrijpen op zondagen, en de vergaderingen 's avonds te laten doorgaan, opdat de werklieden werkelijk deel zouden kunnen nemen én aan de verkiezingen én aan de vergaderingen.

(69) Freymond J., *o.c.*, I, p. 246.

nen als Bilén, De Ridder, Seranne, Verbauwen en De Boos naar voren treden dan was dit o.a. omdat zij een natuurlijk talent tot spreken in openbare vergaderingen hadden; in het geval van Anseele wordt bewust gewerkt aan de scholing van een natuurlijk talent, waar eerstgenoemden slechts de ervaring hadden om op te steunen.

Over het karakter van Seranne weet de politiecommissaris ons weinig goeds te zeggen: woelgeest en afgunstig⁷⁰. De bron, ongetwijfeld, is verdacht, maar juist die kwade eigenschappen worden door de politie voor zover ik weet aan geen enkel ander gents militant toegekend. Waardeloos is de tekst dus niet, en als men dit verbindt met wat men weet over het leven van Seranne, zijn strijd met De Broos en zijn vrij spoedig opgeven, komt men gemakkelijk tot het besluit dat we hier te doen hebben met dat niet zeer ongewoon mensentype: een woelzieke, een streber. Zijn geestesvermogens zijn wellicht niet zo veel groter dan die van zijn makkers maar genoeg opdat hij ze zou overbluffen door steeds weer over een paar thema's te spreken. Overtuigd van zijn eigenwaarde, treedt hij naar voren en bereikt met de steun van zijn oudgebuur De Ridder — die bovenal iemand wil plaatsén tegen zijn vijand De Boos — de hoogste post in de beweging. Daar blijkt dan heel spoedig dat hij slechts over zeer matige capaciteiten beschikt, en de zo veel superieure De Boos, hoewel zijn aanhangers aanvankelijk zoveel minder talrijk zijn, zal hem toch overvleugelen.

Seranne is én onstandvastig én afgunstig. Zijn onstandvastigheid blijkt al uit het feit dat hij nergens kan blijven wonen en spoedig weer verhuist.

Op een totaal verblijf van 29 jaar te Gent veranderde hij 14 keer van adres, d.w.z. om de 2 jaar. Deze cijfers zijn waarschijnlijk slechts bij benadering nauwkeurig, doch zullen wel de werkelijkheid dicht benaderen. Het argument is misschien naïef, maar bewijst in ieder geval dat Seranne niet leed aan een tekort aan beweeglijkheid.

Niet alleen te Gent verhuist hij, maar zijn leven is in ruime mate een zwerftocht: tussen 1861 en 1864 trekt hij heen en terug tussen Gent, Ruysbroeck en Roubaix; na zijn vertrek uit Gent in 1869, dat bij het opstellen van „Een Vriend der Waarheid” nog definitief lijkt⁷¹, zet hij zijn zwervend leven verder.

Dat Seranne onstandvastig is, blijkt natuurlijk nog het meest uit het feit dat hij na een korte militantentijd, reeds in 1869 die taak geheel opgeeft.

Waarom hij vertrokken is vindt o.i. een verklaring in zijn afgunstig karakter: door De Boos verdrongen, wilde hij diens triomftocht niet bijwonen en verliet de stad. Er is wellicht nog iets anders: hij is 27 jaar wanneer hij Gent verlaat en daarmee een einde stelt aan zijn militantenbestaan. Men kan het zo voorstellen, dat hij op dat ogenblik volwassen was geworden: voor hem, zoals voor zovelen, was de schitterende tijd van het strijden voor recht een heroïsch adolescentenavontuur geweest. Het mag dan misschien worden onderstreept, hoe schril deze houding afsteekt bij die van zijn voortrekker De Ridder, die voor eens en voor altijd met de arbeidersbeweging verbonden was, en dat in alle omstandigheden gebleven is; deze

(70) S.A.G. MA ; R7U.: 20 juli 1868 ; 8 december 1868 bvb.

(71) *Een Vriend der Waarheid*, p. 80.

heeft dan ook de unieke ervaring gekend, de gehele evolutie van de arbeidersbeweging mee te maken, wat trouwens misschien op een gebrek aan persoonlijkheid getuigt; aan de andere kant was De Ridder 34⁷² toen hij het voorzitterschap van de „Broederlijke Wevers” voor het eerst waarnam, en hij is tot zijn dood, op 68-jarige leeftijd, bij de arbeidersbeweging betrokken geweest.

Over het latere bestaan van Seranne kennen we slechts enkele hoofdtrekken. Vermoedelijk heeft hij een twintigtal jaren in Roubaix geleefd, vermits het in de buurt van Roubaix is dat zijn echtgenote op 1 juni 1887 overlijdt (te Croix).

De 45 jaar oude Seranne schijnt niet heel lang nadien naar Gent te zijn teruggekeerd. Tenminste, hij huwt voor de tweede maal te Gent op 8 november 1893 met Marie Elodie De Taeye, twintig jaar jonger dan haar echtgenoot; zij overlijdt reeds te Gent op 13 januari 1897. Wij veronderstellen dus, dat van 1893 tot 1897 Seranne te Gent verblijft. In de burgerlijke stand vinden wij hem nochtans slechts ingeschreven sedert 1895, komende van Mouscron. Op 26 juni 1897, zes maand na het overlijden van zijn tweede echtgenote, verlaat hij Gent met bestemming Roubaix. Hij zou, vermoedelijk in Frankrijk, een derde huwelijk gesloten hebben met Goethals Rosalie. Over deze derde echtgenote is ons niets bekend.

Seranne heeft lang genoeg geleefd, om het begin mee te maken van de grote socialistische opgang. Hij heeft inderdaad de eerste wereldoorlog overleefd en overlijdt te Rijssel op 10 mei 1919. Hij was 77 jaar oud, hij sterft bijna dag voor dag een halve eeuw nadat hij, met zijn vertrek uit Gent, een eindpunt had gesteld aan het enige moment uit zijn leven, waar hij was geweest wat hij wel als adolescent eens hoopte te worden, een strijder, een leider, een voortrekker naar wie zijn lotgenoten met ontzag opkeken⁷³.

(72) De Ridder werd geboren te Gent op 13 augustus 1822; de ondertekening van het reglement der „Broederlijke Wevers” greep plaats op 5 april 1857; hij was toen 34 jaar oud.

(73) Er zijn ons geen afbeeldingen van Seranne bekend.